

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

**Посібник-хрестоматія
для 7 класу**

E-text (електронна хрестоматія)

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Посібник-хрестоматія для 7 класу
закладів середньої освіти

Упорядники: О.М. Ніколенко, О.В. Орлова, Д.О. Лебедь

Київ
«Грамота»
2021

Упорядники: О.М. Ніколенко, О.В. Орлова, Д.О. Лебедь

Зарубіжна література: посібник-хрестоматія для 7 класу закладів середньої освіти. – К.: Грамота, 2021. – 236 с.

Посібник-хрестоматія входить у навчально-методичний комплект і доповнює зміст підручника «Зарубіжна література. 7 клас». У хрестоматії вміщено художні твори (переважно великого обсягу), включені до програми (зі змінами 2017 рр.) із зарубіжної літератури для 7 класу. Тексти зарубіжних авторів подано в ключових епізодах, які супроводжуються коментарями, питаннями й завданнями для учнів. Осягнення творів зарубіжних авторів у якісних українських перекладах сприятиме підвищенню інтересу школярів до читання, формуванню в них високої читацької та мовної культури. Видання забезпечує поглиблення знань учнів про творчість письменників і варіативність вивчення окремих тем згідно з програмою із зарубіжної літератури. Хрестоматія дає можливість учням прочитати більше, аніж у підручнику, цікавих творів класики й сучасності, дізнатися про життя і пригоди улюблених героїв та героїнь.

Для учнів закладів середньої освіти з українською мовою навчання.

Рубрики

Штрихи до портрета письменника

Зустріч із текстом

Коментарі

Осмилюємо прочитане

Книжка – помічник і радник

ЗМІСТ

Вальтер Скотт.	6
Айвенго.	7
Василь Биков.	50
Альпійська балада.	51
Шолом-Алейхем.	74
Пісня над піснями.	75
Олександр Грін.	101
Пурпурові вітрила.	102
Артур Конан Дойл.	121
Пістрява стрічка.	122
Спілка рудих.	141
Айзек Азімов.	159
Фах.	160
Корнелія Функе.	180
Чорнильне серце.	181
Діана Вінн Джонс.	207
Мандрівний Замок Хаула.	208

ВАЛЬТЕР СКОТТ

1771 – 1832

Штрихи до портрета письменника

Вальтер Скотт народився 15 серпня 1771 р. в м. *Единбурзі* в сім'ї шотландського юриста. З юних років письменник мав великий інтерес до народної творчості та історії своєї батьківщини. Романом *«Веверлі»* (1814) Вальтер Скотт відкрив цілу низку історичних романів, які до 1827 р. виходили анонімно: *«Пуритани»* (1816), *«Роб Рой»* (1818), *«Айвенго»* (1819–1820), *«Квентін Дорвард»* (1823), *«Вудсток»* (1826), *«Пертська красуня»* (1828) та ін. У цьому жанрі історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт – з авторським вимислом, справжні історичні особи – з особами вигаданими, вимисел уміщений у межі зображуваної епохи. Усього Вальтер Скотт написав 26 романів.

Дія історичного роману *«Айвенго»* відбувається в Англії XII століття. Минуло 150 років після завоювання Англії норманами, але країну роздирають гострі суперечності та нескінченні війни...

Зустріч із текстом

АЙВЕНГО

Розділ I

У тій мальовничій окрузі веселої Англії, що її зрошує річка Дон, у давнину розкидались великі ліси, що вкривали більшу частину узгір'їв та долин, які лежать між Шеффїлдом і прегарним містечком Донкастером. Рештки цих лісів іще можна бачити біля гордих замків Вентворта й Вонклїф-парку та довкола міста Ротерема. Тут у прадавні часи жив легендарний Вонтлїйський дракон; тут відбулось багато найзапекліших боїв під час міжусобної війни Білої та Червоної троянд¹ і тут-таки в давнину збирались ватаги відважних розбійників, чиї подвиги так оспівані в народних піснях.

Отака головна арена змальованих подій, а точаться вони в часи під кінець правління Рїчарда I², коли його повернення з тривалого полону видавалось його підданцям, до цілковитого розпачу вимученим сваволею гнобителїв-вельмож, подїєю жаданою, але вже неймовірною. А вельможї, чия сваволя перейшла всяку міру за правління короля Стефана³, були трохи вгамовані обачливим королем Генрїхом II⁴, що таки змусив їх коритися своїй владї, але тепер розбуялися так, що далї нікуди. Зневажаючи безсилї спроби Державної ради Англії приборкати їх, укрїплюючи свої замки, наwerbовуючи собі чимраз більше прибїчникїв, обертаючи всїх у околицї на своїх васалїв, усї барони намагалися за будь-яку цїну збити кожен собї таке вїйсько, щоб стати могутньою постаттю в уже вочевидь недалеких державних пертурбацїях. (...)

Завоювання Англії норманським герцогом Вїльгельмом⁵ породило ще одну обставину, яка зробила ще тяжчою тиранїю вельмож та страждання нижчих верств людностї. Чотирьох поколїнь вистачило, аби змішати ворожу кров норманїв та англосаксїв чи об'єднати спільною мовою і обопільним інтересом двоє ворожих племен, одне з яких уже відчувало захват перемоги, а друге стогнало під гнітом наслїдків поразки. Битва під Гастїнгсом⁶ віддала всю владу в руки норманських баронїв, що, як засвідчували наші лїтописцї, користувалися нею аж нїяк не помїрковано. Вся порода саксонських владарїв та вельмож була винищена або позбавлена права на спадщину – за небагатьма винятками чи й без них; і небагато було таких, хто ще володїв землею в краю своїх батьків, навїть серед менших чи й зовсїм дрїбних землевласникїв. А королї весь час

¹ Вїйна Білої та Червоної троянд – вїйна XV ст. між родинами Йоркїв та Ланкастерїв за корону Англії (назва набула популярностї завдяки творам В. Скотта).

² Рїчард I (Левове Серце) – король Англії (1189-1199) з династїї Анжу.

³ Стефан – король Англії (1135-1154), онук Вїльгельма I.

⁴ Генрїх II – король Англії (1154-1189), батько Рїчарда I.

⁵ Вїльгельм – Вїльгельм I (Завойовник), герцог Нормандїї (історична частина Францїї), король Англії (1066-1087).

⁶ Битва під Гастїнгсом – битва (1066), у якій норманські вїйська завдали англосакському вїйську нищївної поразки.

намагалися будь-якими заходами, законними чи незаконними, підірвати сили тієї частини людності, котру слушно вважали найнепримиреннішою у своїй природженій ненависті до переможців. Усі королі норманської крові виявляли відверту прихильність до своїх одноплемінців-підданих; на карки уярмленого корінного люду, аби ще обтяжити феодальні закони, що згинали його, накладено мисливські закони, та й ще багато інших, так само невідомих доти м'якшому й вільнішому духові саксонського державного устрою. При дворі й у замках найзначніших магнатів, де наслідували придворну пишноту й вишуканість, уживали тільки франко-норманської мови; тією ж мовою провадилося все судочинство. Одне слово, французька мова була мовою почестей, лицарства і навіть правосуддя, тоді як куди мужнішу й виразисту англосаксонську полишено селянам та челяді, що іншої мови й не знали. І все ж необхідність спілкування між володарями земель і тими пригнобленими нижчими створіннями, що ті землі обробляли, призвела до поступового витворення говірки мішаної, проміжної між французькою й англосаксонською, якою перші могли порозумітися з другими; а далі з неї помалу сформувалась наша сучасна англійська мова, в якій так щасливо злилися мова переможців з мовою переможених і яка відтоді надзвичайно збагатилася запозиченнями з класичних мов і з мов народів Південної Європи.

Я визнав за необхідне спочатку змалювати цей стан речей, аби нагадати про нього читачам і підкреслити, що, хоч життя англосаксів як окремого народу після правління Вільгельма II⁷ не позначене якимись визначними подіями на взірць війн чи повстань, усе ж великі національні відмінності між ними й завойовниками, спогади про те, ким вони були колись, і думки про те, до чого докотились тепер, не вмирили аж до часів Едуарда III⁸ і вони не давали гоїтись ранам, яких завдало завоювання, й затиратися тій межі, що розділяла нащадків переможців-норманів і подоланих саксів. (...)

Краєвид оживляли дві людські постаті; з їхнього одягу та всього вигляду видно було, що вони належали до простолюдців, які населяли тоді лісистий Західний округ Йоркширу. Старший із двох мав похмуре, аж люте обличчя. Одежа на ньому була якнайпростіша: вузька куртка з рукавами, пошита з вичиненої шкіри якоїсь тварини хутром наверх, але те хутро вже так витерлося, що по залишках його годі було добрати, з якої саме тварини його знято... Ми не згадали тільки однієї частини його убрання, такої прикметної, що про неї не можна змовчати: бронзове кільце, схоже на собачий нашійник, було злutowане на шиї наглухо, в

---

⁷ Вільгельм II (Рудий) – король Англії (1087-1100), син Вільгельма Завойовника.

⁸ Едуард III – король Англії (1327-1377), розпочав Столітню війну Англії та Франції.

⁹ Друїди – жерці давніх кельтів, жителів стародавньої Британії.

поперечнику таке, щоб не заважало дихати, але й не скидалося з голови, доки його не розпиляно. На цьому дивовижному комірі був вирізьблений саксонськими літерами напис: «Гурт, син Беовульфа, природжений раб Седріка з Роттервуда».

Поряд свинопаса (бо саме така була Гуртова робота) на одному з повалених друїдських⁹ каменів сидів чоловік років на десять молодший, в одязі такого самого крою, але химерній на вигляд і видимо дорожчий. Куртка пофарбована в яскраво-пурпуровий колір і розмальована чудернацьким строкатим візерунком. Поверх куртки був накинутий куций – до половини стегна – плащик із малинового сукна, вже досить засмальцьований, підбитий ясно-жовтим, такий широкий, що його можна було перекинути з одного плеча на друге або вгорнутись у нього всьому. На зап'ястках чоловік мав тонкі срібні обручки, і нашійник теж був срібний, з написом: «Вамба, син Недотепа, раб Седріка з Роттервуда». (...)

Виразом обличчя й поведженням ці двоє людей різнились не менше, ніж убранням. Вигляд у Гурта був невеселий і понурий; опущений в землю погляд виказував глибоку пригніченість, яку можна б узяти за байдужість, коли б у почервонілих очах не зблискував інколи вогонь, який засвідчував, що під виразом хмурної покори таїться свідомість кривди й воля до опору. Зате у вигляді Вамби, як то звичайно буває з блазнями, переважали неухвалена цікавість, непосидюча рухливість і нетерплячка поряд із цілковитою вдовolenеністю своїм становищем і тим враженням, яке він справляв на людей. Розмовляли ці двоє по-англо-саксонському – тією мовою, що нею, як ми вже згадували, говорили в Англії всі нижчі верстви людності, опріч воїнів-норманів та челяді великих феодальних магнатів. (...)

***

Коментарі

Свинар Гурт і блазень Вамба зустріли озброєних вершників, серед яких упізнали пріора (настоятеля чоловічого монастиря) Еймера. Побоюючись небажаних гостей, слуги не показали дороги до замку свого господаря. Це зробив невідомий прочанин, який прямував до маєтку Седріка Роттервудського. Дорогою пріор розповів своєму супутникові – лицарю Бріану де Буагильберу про гордовитий характер Седріка. Еймер згадав, що Седрік вигнав з дому єдиного сина через закоханість юнака у леді Ровену. Свою вихованку Седрік Сакс готував до шлюбу з Ательстаном Конінгсбургським, оскільки це мало посилити саксонське протистояння норманам.

Розділ III

У величезній, але низькій залі на довгому дубовому столі з ледве обструганих, неналощених дубових дощок уже стояла наготована для Седріка Сакса вечеря. Зала не мала стелі, вона була захищена згори тільки дахом із очерету та дощок, покладених на крокви. В обох кінцях

зали стояло по велетенському каміну, складеному із кам'яних брил так недбало, що половина диму не вилітала в димар, а розходилась по залі. Через те сволюки й крокви низької покрівлі пообростали, ніби чорним лаком, лискучою корою сажі. На бічних стінах зали висіло всіляке бойове та мисливське спорядження, а складчасті двері в кожному кутку вели до інших частин просторої будівлі.

Уся обстава будинку відзначалася суворою простотою саксонських часів, яку ревниво підтримував Седрік. Підлога була із щільно втоптаной, затверділої глини з вапном – таку й досі можна натрапити в наших коморах. З одного боку, десь на чверть довжини зали, та долівка була трохи, на одну приступку, підвищена, і ця площа, що звалась помістком, була призначена для членів родини та для найзначніших гостей. Упоперек помістка стояв стіл, застелений дорогим червоним обрусом, а від його середини через нижчу частину зали тягся другий, довший і нижчий, стіл, за яким їли челядь і простіші гості. Обидва столи, що утворювали літеру Т, нагадували старовинні обідні столи подібної форми, які й тепер іще можна бачити в старих коледжах Оксфорда й Кембриджа. Вздовж головного столу на помістку стояли масивні стільці та крісла з різьбленого дуба; над самим столом разом із тими сидіннями нависав сукняний балдахін, що трохи захищав господарів і високих гостей від негоди – надто від дощу, який протікав подекуди крізь не дуже щільну покрівлю.

Стіни обік помістка й позад нього були позапінані барвистими запонами з грубо строкатим витканим або гаптованим візерунком; підлогу встеляв такий самий килим. Над нижчим, поздовжнім столом, як ми вже зазначали, не було ні стелі, ні балдахіна: голі, нерівно обтиньковані стіни та глиняна долівка без килима. І стіл не був застелений, а замість стільців стояли важкі незграбні лави.

Проти середини верхнього столу стояли два трохи вищі крісла для господаря й господині, що порядкували всіма трапезами, а тому мали в саксів почесне звання, що означало «Наділячі хліба».

Перед обома тими кріслами стояли низенькі підніжні стільчики, вигадливо різьблені й інкрустовані слоновою кісткою: то була особлива відзнака господаря й господині. На одному з тих крісел тепер сидів, нетерпеливлячись, сам Седрік Сакс. Хоча він був усього лише таном¹⁰ – або, як казали нормани, франкліном, – одначе загайка з вечерею роздратувала його не менше, ніж будь-якого олддермена¹¹ – чи стародавнього, чи й новітнього.

Так, із Седрікового обличчя видно було, що він чоловік прямої, але запальної й нетерпеливої вдачі. Зріст він мав не вищий від серед-

---

¹⁰ Тан – дворянський титул в Англії.

¹¹ Олддермен – правитель графства.

¹² Храмовник – член напіввійськового чернечого ордену храмовників або тамплієрів, заснованого для захисту володінь хрестоносців.

нього, але був широкоплечий, довгорукий, м'язистий, як людина, звикла терпіти втому з трудів війни чи полювання; обличчя широке, з великими синіми очима, риси відкриті, щирі, зуби білі, гарна форма голови, добродушний вираз, що так часто сполучається з запальністю й гнівливистію. В очах видно було гордість і ревнивність – адже його життя минуло в обороні прав, постійно загрожуваних, і саме Седрікове становище постійно тримало в напрузі його бистру, завзяту й рішучу натуру. Русяве волосся, розчесане посередині на проділ, спадало аж на плечі; сивина в ньому ледве видніла, хоча Седрікові було вже під шістдесят.

Комір і рукава його зеленого каптана мали облямівку з сірого хутра, що звалось «мінівер» і цінувалося нижче за горностая, а виробляли його, як тепер гадають, із шкурок сірої вивірки. Цей каптан був надітий поверх обліплого темно-червоного камзола й незастебнений; на ногах – куці, теж червоні, штани, що не прикривали й колін. Узутий був Седрік у такі самі постолі, як на селянах, тільки з тоншої шкіри й стягнені спереду золотими пряжками. На зап'ястках мав золоті обручки, круг шиї – широку оздобу з того ж таки коштовного металу; стан його охоплював пояс, багато саджений самоцвітами; а з пояса звисав уздовж стегна короткий двосічний гострокінчастий меч. За спиною в нього висіли довгий плащ із червоного сукна, підбитий хутром, і така сама шапка, розкішно гаптована: звичайне вихідне вбрання багатого землевласника. (...)

Менш як за три хвилини один з охоронців вернувся й ознайомив, що пріор Еймер із Жорво та чесний лицар Бріан де Буагильбер, командир звитяжного й шанованого ордену храмівників¹², з невеликим почтом просять гостинності й притулку на ніч, їдучи на турнір, що має відбутись поблизу Ешбі-де-ла-Зуша післязавтра.

– Еймер! Пріор Еймер! Бріан де Буагильбер!.. – пробурмотів Седрік. – Обидва – нормани... Та чи нормани, чи сакси, а роттервудська гостинність має бути дотримана: коли вони вже захотіли тут заночувати, то ласкаво просимо. Звичайно, я б волів, щоб вони їхали собі далі. Та не годиться ремствувати через чийсь там нічліг чи вечерю. Та й принаймні як гості нормани, певне, поведуться не так зухвало. Іди, Гундеберте, – додав він, звертаючись до свого ніби доморядника, що стояв позад нього з білим жезлом у руці, – візьми шістьох слуг і запровадь тих чужинців до спалень для гостей. Потім подбаєш про їхніх коней і мулів, та гляди, щоб і почтові їхньому не бракувало нічого. Дай їм перемінити одягу, якщо потрібно, і каміни розпали, і налий води помитись, і вина та пива. І скажи їм, Гундеберте, що Седрік сам би вийшов до них, але він колись склав обітницю ніколи не ступати більше трьох кроків від помістка, зустрічаючи тих, хто не має в своїх жилах крові саксонських королів. Ну, йди вже, та гляди, щоб про них подбали як слід; хай не хваляться потім, що саксонський неотеса показав їм водночас і своє вбозтво, і свою скнарість. (...)

Розділ IV

(...) Седрік, зустрічаючи гостей, підвівся з гостинним і сповненим гідності виразом і, спустившись з помістка, чи то підвищеної частини зали, ступив назустріч їм три кроки й зупинився, дожидаючи, поки вони підійдуть.

– Мені дуже шкода, велебний отче, – мовив він до абата, – що моя обітниця не дозволяє мені ступити по цій підлозі оселі моїх батьків навіть для того, щоб привітати таких гостей, як ви і цей звитязний лицар Святого Храму. Але мій доморядник уже пояснив вам причину моєї начебто негречності. Дозвольте ж просити вас ще про одне: вибачте, що я говоритиму з вами своєю рідною мовою і що вам доведеться відповідати нею ж таки, коли знаєте її; а коли ні, то я розумію норманську достатньо, аби вловлювати, що ви скажете.

– Обітниця, – відповів абат, – треба дотримувати, достойний франкліне, чи, дозвольте краще сказати, достойний тане, хоча цей титул уже забувається... Що ж до мови, то я залюбки розмовлятиму тією, котрою говорила моя глибоко шанована бабуся. (...)

Коли пріор скінчив свою примирливу тираду, його товариш промовив коротко й з притиском:

– Я завжди говорю французькою – мовою короля Річарда і його вельмож, але розумію англійську достатньо, аби спілкуватися з питомими жителями цього краю.

Седрік кинув на нього один з тих гострих, нетерплячих поглядів, які майже завжди викликало в нього порівнювання двох народів-суперників, але, пригадавши обов'язок гостинності, стримав дальші вияви обурення і рухом руки запросив гостей сісти на крісла, трохи нижчі за його власне, але поставлені поруч, і дав знак подавати вечерю на стіл. (...)

Коли вже мали заходитися коло їжі, доморядник раптом підняв свого жезла й гучно оголосив:

– Даруйте! Місце для леді Ровени!

Позаду бенкетного столу, у верхньому кінці зали, розчахнулися двері, і до зали ввійшла Ровена в супроводі чотирьох служниць.

Седрік, хоча й здивований, а можливо, й не дуже задоволений тим, що його небога з такої нагоди вийшла до гостей, заквапився їй назустріч, аби згідно з етикетом шанобливо й церемонно провести її до крісла по праву руку від себе, призначеного для господині дому. Всі підвелись, ушановуючи її, а вона відповіла на цей вияв чемності безмовним жестом привітання й граційно пройшла до свого місця за столом. (...)

Ровена мала прегарну жіночну фігуру й була висока, але не аж така висока, щоб це впадало в очі. Лице вона мала біле-пребіле, проте довершена форма голови і шляхетні риси обличчя не допускали до думки про безбарвність, часом поєднану з вродою занадто білолицих блондинок. Ясні блакитні очі під витончено вигнутими темними бровами, що надавали виразистості чолу, були неначе спроможні й запалювати, і власкавлювати, і наказувати, і благати. Хоча до такого обличчя більше

пасував лагідний вираз, та в цю хвилину свідомість природженої вишості та вияви загальної пошани додавали молодій саксонці величавості, яка ще підкреслювала дароване їй природою. Пишні світло-русяві коси, як видно хвилясті від природи, були ще й зі смаком завиті в чарівні кучерики. Оздоблені самоцвітиками, вони не були заплетені: так було тоді заведено у жінок шляхетного походження, вільнонароджених. На шиї вона мала золотий ланцюжок – із невеличкою золотою ж таки ладанкою. На оголених руках блищали браслети. Поверх шовкової сукні кольору морської води накинена була ще одна, простора, довга, аж до землі, з дуже широкими рукавами, що ледь прикривали лікті. Ця друга сукня з тонкої-претонкої вовни була малиново-червона. До її коміра був пришитий перетканий золотом шовковий серпанок, який можна було до своєї вподоби накидати або іспанським маніром на обличчя й викот сукні, або на плечі.

Помітивши, що звернені на неї очі лицаря-храмівника загорілись у своїх темних западинах, мов жарини, Ровена гордо прикрила тим серпанком обличчя на знак того, що такий пильний і зухвалий погляд неприємний їй. Седрік помітив і той рух, і його причину.

– Пане храмівнику, – сказав він, – щоки наших саксонських дівчат так мало бачили сонце, що не можуть витримати пильного погляду хрестоносця.

– Коли я завдав урази, – відказав сер Бріан, – то прошу вас пробачити мені, тобто прошу пробачення у леді Ровени, бо ще більше впокоритись я не можу. (...)

Враз цю розмову перебив, увійшовши, воротарів посланець, який і доповів, що коло брами ще якийсь мандрівець просить нічлігу.

– Впустіть його, хоч би хто він був, – наказав Седрік. (...)

Розділ V

Уведений до зали без будь-яких почесностей, до дальшого кінця столу нерішуче, з острахом, раз по раз принижено вклоняючись, підступив старий чоловік, худий і високий, проте за давньою звичкою згорблений так, що здавався нижчим. Його обличчя, розумне, з правильними рисами, орлиним носом і проникливими чорними очима, його високе зморшкувате чоло, довге сиве волосся й бороду можна було б назвати гарними, якби на них не було ознак племені, що в ті темні сторіччя і викликало ненависть легковірною та забобонною простолюду, і зазнавало переслідувань від зажерливої, корисливої шляхти, а через те виробило в собі натуру, у якій було чимало ницого й непривабливого, щоб не сказати гірше.

Одіж єврея, геть промокла під зливою, складалась із широкого, зборчастого бурого плаща без ніяких оздоб, надітого поверх темно-червоної куртки. Взутий він був у великі чоботи на хутрі, а підперезаний поясом, із якого звисали скринька з письмовим приладдям і невеликий ніжик, а зброї не мав ніякої. На голові у єврея була висока чотирикутна

жовта шапка незвичайної форми, яку його народові приписали носити, щоб відрізнити його від християн. Ту шапку він запобігливо скинув, коли ввійшов до зали.

Єврея зустріли в Седріковому домі так, що це задовольнило б і найупередженішого ненависника ізраїльського плем'я. Сам Седрік у відповідь на його поклони тільки холодно кивнув головою й показав йому на дальший кінець столу, де, одначе, ніхто не посунувся, щоб дати йому місце. Навпаки, коли він ішов понад столом, кидаючи боязкі благальні погляди на кожного, хто сидів у дальшому кінці, Седрікові челядники умисне розставляли лікті й далі зосереджено поглинали свою вечерю, не дбаючи за нового гостя. Абатіві слуги хрестилися з мінами побожного жаху, і навіть погани-сарацини¹³ розгнівано крутили вуса, коли єврей підходив, та хапалися за кинджали, ніби готові були до найвідчайдушніших учинків, аби не осквернитись об нього.

Можливо, з тих самих причин, які спонукали Седріка відчинити свої двері перед сином відринутого народу, він наказав би челяді прийняти Ісаака гостинніше, та саме в цю хвилину абат зайняв його куди цікавішою розмовою про породу і якості його улюблених собак, а такої розмови він не облишив би й для справ куди важливіших, ніж те, що якийсь там єврей ляже спати без вечері. Та побачивши, що Ісаак стоїть там осторонь численного товариства, достоту як його плем'я серед інших народів, марно чекаючи, що звільниться місце, де він зможе попоїсти й відпочити, прочанин, що сидів коло каміна, пожалів його і, вставши з лавки, сказав коротко:

– Старий, моя одіж уже просохла, і я наївся; а ти мокрий і голодний.

По тих словах він позбирав і підгріб до вогню недогорілі поліна, розкидані по широкій черені вогнища, узяв з великого столу миску гарячої юшки з козлятини, поставив на столик, за яким щойно повечеряв сам, і, не чекаючи євреевих подяк, перейшов у другий кінець зали, чи то не бажаючи далі спілкуватися з облагодіяним, чи то щоб наблизитись до верхнього кінця столу. (...)

– Наші звичаї загубилися в історії нашого плем'я, наша мова – і саме ім'я наше – поспішає до забуття, і ніхто за всім цим не тужить, крім одного самотнього старого чоловіка. Гей, чашнику, не лінуйся, наливай вина! Випиймо за тих звичаїців у бою, пане лицарю, – байдуже, яке їхнє плем'я чи мова, – котрі тепер б'ються в Палестині в лавах захисників Хреста!

– Не мені на це відповідати, бо я сам ношу знак Хреста, – сказав Бріан де Буагильбер, – але кому ж іще віддати пальму першості серед хрестоносців, як не лицарям Храму – оборонцям Гробу Господнього! (...)

---

¹³ Сарацини – західноєвропейська назва східних народів часів Середньовіччя.

¹⁴ Йоаніти (госпітальєри) – члени духовно лицарського ордену, який заснували хрестоносці в Палестині.

– То невже в англійському війську, – озвалась леді Ровена, – не було таких, чії імена варто згадати поряд з іменами лицарів Храму та йоанітами¹⁴?

– Пробачте мені, леді, – відповів де Буагильбер, – англійський державець справді привів із собою відважних воїнів, що своєю звитяжністю поступалися лише тим, котрі весь час грудьми своїми боронили Святу Землю.

– Нікому вони не поступалися, – раптом мовив прочанин, що стояв досить близько, аби все те чути, і прислухався до цієї розмови з видимою нетерплячкою. Всі обернулися в той бік, із якого пролунало це несподіване запевнення. – Я кажу, – ще раз оголосив прочанин твердим і гучним голосом, – що англійське лицарство не поступалися нікому з тих, хто видобував меча в обороні Святої Землі. Іще я скажу, що сам король Ричард і п'ятеро його лицарів після того, як узято фортеці Сен-Жанд'Акр, улаштували турнір і викликали до бою усіх охочих. І скажу, що того дня кожен з лицарів тричі виїздив на арену й тричі повергав свого супротивника на землю. І ще додаю, що з тих супротивників семеро були лицарі Храму, й сер Бріан де Буагильбер добре знає, що я кажу правду.

Словами годі змалювати вираз жерущого гніву, від якого смагляве храмовникове обличчя потемніло ще дужче. До краю розлючений і збентежений, він уже сягнув тремтячими пальцями до руків'я меча, але, мабуть, тільки усвідомивши, що в такому місці й при таких свідках неможливо буде учинити насильство безкарно, стримався, зате просто-сердий і ширий Седрік, що рідко міг устежити за двома справами зразу, так зрадів почутій новині про звитягу одноплемінців, що навіть не помітив злості й збентеження свого гостя.

– Я б подарував тобі оцю золоту обручку, прочанине, – сказав він, – якби ти зміг назвати імена тих лицарів, котрі так шляхетно підтримали славу нашої веселої Англії.

– Це я зроблю залюбки, – відповів прочанин, – і не хочу за те ніякого дарунку: я дав обітницю якийсь час не торкатися золота.

– Коли хочеш, друже прочанине, я носитиму обручку за тебе, – озвався Вамба.

– Перший і відвагою, й бойовим умінням, – сказав прочанин, – був сміливець Річард, король Англії.

– Я йому прощаю! – сказав Седрік. – Прощаю те, що він нащадок тирани – герцога Вільгельма.

– Другий був граф Лестер, – вів далі прочанин, – Сер Томас Малтон із Гілзленда був третьою.

– Хоч один сакс родом! – у захваті сказав Седрік.

– Сер Фолк Дуальї – четвертий, – перелічував прочанин.

– Теж сакс, хоча б по матері, – знов відзначив Седрік, що слухав просто-таки жадібно і вже забув, принаймні почасти, свою ненависть до норманів за спільним тріумфом короля Англії та його остров'ян.

– І хто ж був п'ятий?

– П'ятим був сер Едвін Торнем.

– Цирий сакс, присягаюсь генгістовою¹⁵ душею! – вигукнув Седрік.
– А шостий? – жадібно допитувався він. – Як звали шостого?

– Шостий, – відповів прочанин, трохи помовчавши, ніби силкувався пригадати, – був молодий лицар, не такий уславлений і високородний: його взяли до такого почесного товариства не так за його бойові якості, як задля повного числа. Я не можу пригадати, як його звали.

– Пане прочанине, – зневажливо мовив Бріан де Буагильбер, – ви вже стільки пригадали, що для вас запізно прикидатися забудьком, це вам не допоможе. Я сам назву того лицаря, чиєму списові завдяки щасливий випадковості з вини мого коня вдалося вибити мене із сідла: то був лицар Айвенго; та й попри його молодість ніхто з його товаришів не володів зброєю краще за нього. Але я ось що скажу – і скажу на весь голос: якби він був тепер в Англії й на майбутньому турнірі знову викликав мене на бій, як у Сен-Жан-д'Акрі, то я б полишив йому вибір зброї. З тим конем і озброєнням, що я маю тепер, я відповідаю за кінець двобою.

– Ваш виклик дістав би негайну відповідь, якби ваш супротивник був тут, – відповів прочанин, – Та що його нема, то чи варто порушувати спокій цієї мирної оселі, вихваляючись перемогою в двобої, що не може відбутися, як ви самі добре знаєте. А якщо Айвенго колись повернеться з Палестини, то я поручуся, що він з вами зітнеться.

– Оце-то запурука! – відказав лицар храму. – І що ж ви кладете як заставу?

– Оцей ковчежець, – сказав прочанин, видобувши з-за пазухи невеличку коробочку зі слонівки й перехрестившись. – Тут лежить шматочок справжнього хреста, взятий у монастирі, що на горі Кармел.

Пріор із Жорво теж перехрестився й проказав «Отче наш», який підхопили всі, опріч єврея, магометан і храмовника. Цей останній, нічим не виявивши пошани до начебто святощів, скинув з шиї золотий ланцюг і жбурнув його на стіл зі словами:

– Прошу абата Еймера взяти на збереження мою заставу й заставу цього невідомого мандрівця на знак того, що, коли лицар Айвенго стане на землю, омиту чотирма британськими морями, Бріан де Буагильбер викличе його на двобій. А коли він не прийме виклику, я оголошуватиму його боягузом із висоти мурів кожного осідку ордену храмовників у Європі. (...)

– Такого не станеться, – сказала леді Ровена, порушивши мовчанку. – Коли ніхто в цій залі не хоче піднести голос за відсутнього Айвенго, це зроблю я. Запевняю, що він прийме будь-який виклик до чесного бою. Якби моя слабенька порука могла переважити неоціненну заставу благочестивого прочанина, я б поручилася своїм ім'ям і доброю славою, що Айвенго дасть оцьому гордому лицареві жадану нагоду поквитатися. (...)

***

Коментарі

Уранці загадковий прочанин порадив Ісаакові негайно разом із ним

¹⁵ Генгіст – легендарний король.

покинути маєток Седріка, бо почув наказ Буагильбера захопити багатія-єврея у полон. Вдячний за порятунок, Ісаак направив юнака до свого родича, щоб той дав йому коня і лицарські обладунки. Спостережливий Ісаак здогадався, що найбільша мрія прочанина – взяти участь у лицарському турнірі.

Розділ VII

Становище англійського народу було в ті часи досить тяжке. Короля Річарда не було в країні, він попав у полон до підступного й жорстокого герцога Австрійського. Не знали навіть, де його тримають як в'язня, і про його долю майже нічого не знала більшість його підданих, що зазнавала тим часом тяжкого гноблення.

Принц Джон у спілці з Філіппом Французьким – смертельним ворогом Річарда Левове Серце – використовував увесь свій вплив на герцога Австрійського, щоб подовжити ув'язнення свого брата Річарда, який свого часу виявляв йому стільки ласки. Тим часом він призибував собі чим більше прихильників у королівстві, аби в разі Річардової смерті відібрати трон у законного спадкоємця, герцога Артура Бретонського, сина Джонового старшого брата – Джефрі Плантагенета. (...)

Ще однією причиною скрути й тривоги в народі було те, що безліч простолюду, доведена до розпачу гнітом феодалного магнатства та нещадністю законів про охорону лісів, збилася у великі ватаги й захалянувала в лісах та на пустищах, нітрохи не боячись місцевої влади й судів. І самі магнати, осівши в укріплених замках і поводячись у своїх володіннях як дрібні самодержці, теж стали поводитися ватаг, майже так само беззаконних і здирницьких, як справжні розбійники. Аби утримувати ці ватаги та жити в розкошах і пишноті, як їх спонукала їхня гордість, шляхтичі позичали в євреїв гроші на граб'яницький процент, і це, наче ракові пухлини, що їх годі вилікувати, з'їдало їхні маєтки, якщо тільки їм не траплялося нагоди визволитись від позикодавця, вдавшись до якогось неподобного насильства.

Під гнітом стількох тягарів, спричинених таким нещасливим станом справ, народ Англії вже страждав тяжко й мав усі підстави чекати в майбутньому ще жахливіших страждань. (...) І все ж серед цього нагромадження лих як убогі, так і багаті, як простолюди, так і шляхетні дожидали турніру, цього найпишнішого видовища тих часів, із такою нетерплячкою, як напівголодний мадридець, у якого не лишилося й півреала на харчі для родини, дожидає кориди. Ні обов'язки, ні недуги не могли втримати й молодого, й старого від такої вистави. «Збройна забава», як тоді казали, що мала відбутись у Ешбі, в графстві Лестерському, за участю найушлавленіших лицарів у присутності самого принца Джона, який мав стати її окрасою, привабила загальну увагу, і призначеного ранку на ігрище поспішали незліченні юрми люду всіх станів і звань.

Місце, обране для турніру, було надзвичайно мальовниче. На краю великого лісу, не далі як за милю від міста Ешбі, стелився великий луг із

чудовим зеленим дерням, з одного боку облямований густим лісом, а з другого – поодинокими, інколи просто велетенськими, старими дубами. Той луг, ніби самою природою створений для підготованого бойового ігрища, з усіх боків положисто спускався до рівної площини посеред нього, десть так чверть милі завдовжки й півстілки завширшки, обгородженої міцним частоколом. Той частокіл утворював довгастий чотирикутник із дуже закругленими для зручності глядачів кутами. Для в'їзду бійців у північній і південній сторонах частоколу були поставлені міцні дерев'яні ворота, завширшки такі, щоб ними могли проїхати попліч два вершники. Біля кожних стояло по два герольди, по шестеро сурмачів та по шестеро вісників і по досить численному збройному загону для підтримки порядку та оцінки спроможностей лицарів, що зголосились узяти участь у бойовому гриці.

На невисокому пласкому згірку біля південних воріт були напнуті п'ять розкішних шатрів, прикрашених іржаво-рудими з чорним прапорцями – такі барви обрали собі п'ятеро лицарів, що кинули виклик до бою. Шнури всіх п'ятьох наметів мали той самий колір. Перед кожним наметом висів щит його господаря. (...)

Середнє шатро, найпочесніше, було надане Бріанові де Буагильберові, чия слава, як митця в усіх лицарських вправах, а також близький зв'язок із тими лицарями, котрі влаштовували цей турнір, спонукали їх не тільки прийняти його до числа тих, що кидали виклик, а навіть обрати його своїм старшиною й проводирем, хоча він прибув так недавно. (...)

Поza огорожею арени були споруджені легкі галереї, завішані тканинами-драпрі та застелені килимами; на килимах лежали подушки для вельможних дам і кавалерів, які мали бути глядачами на турнірі. Нешироку смугу між цими галереями та частоколом облядали для йоменів та іншої трохи ліпшої за простолюду публіки – як партер у наших театрах. Вище по схилах були викладені з дерня великі лави для простого люду, з яких поверх галерей добре видно було арену. Крім того, багато сотень глядачів повмощувались на гіллі дубів довкола луку, і навіть на дзвіниці недалекої сільської церковці було їх повно.

Лишається тільки зазначити, що посередині східного боку арени, тобто якраз навпроти місця, де мали стинатися бійці, одна галерея була трохи вища, оздоблена пишніше, й там стояло подібне до трону крісло під балдахіном з королівським гербом (...)

***

Коментарі

Принц Джон звернув увагу на єврея Ісаака з донькою – красунею Ребеккою, які не могли знайти собі місця серед ворожо налаштованої до них публіки. Принц як боржник лихваря-єврея наказав Ательстанові посунутися й дати місце Ісаакові з Ребеккою. Цей наказ викликав сутичку між саксами й норманами. Седрік Сакс мечем вдарив списа, яким Моріс де Брасі намагався шпигнути Ательстана. Влучний удар Седріка гучно привітав один із йоменів-лучників¹⁶.

Розділ VIII

(...) Принц дав герольдам знак оголосити правила турніру.

По-перше, п'ятеро лицарів-заповідів викликають на бій усіх охочих.

По-друге, кожен лицар, що хоче взяти участь у турнірі, має вибрати собі супротивника з числа цих п'ятьох, доторкнувшись до його щита. Коли він доторкнеться тупим кінцем свого списа, це означає, що він хоче випробувати свою вправність «чемною зброєю», тобто списом, на вістря якого надіте дерев'яне кружальце, так що небезпеки тут нема – крім зіткнення коней і вершників. Та коли він доторкнеться до щита вістря списа, бій слід провадити бойовою зброєю, як на справжній війні.

По-третє, коли кожен з учасників додержить своєї обітниці і зламає списа п'ять разів, король має оголосити переможця першого дня турніру, і той дістане як приз бойового коня незвичайної краси й незрівняної сили, а на додачу до цієї нагороди за звитяжність йому припадає ще й особлива честь – обрати й проголосити Королеву кохання й краси, яка вручатиме приз наступного дня.

По-четверте, оголосили, що другого дня відбудеться загальний турнір, у якому мають узяти участь усі присутні тут лицарі, котрі хочуть здобути хвалу, їх поділять на два загони, рівні числом, і вони мужньо битимуться, аж поки принц Джон дасть знак припинити бій. Тоді обрана Королева кохання й краси має увінчати того лицаря, котрого принц визнає найкращим бійцем другого дня, короною з тонкого золота, вирізаного в подоби лаврового вінка. Того дня лицарські грища скінчаться. Але наступного мають відбутися змагання лучників, цькування бугаїв та інші народні розваги, щоб звеселити простолюду. У такий спосіб принц Джон сподівався закласти підвалини прихильності народу, що її він раз по раз руйнував якимсь нерозважним шаленим учинком, уражаючи почуття й упередження людей. (...)

Герольди закінчили те оголошення своїми звичайними вигуками: «Щедрість, щедрість, звитяжні лицарі!» – і на них градом посипалися з галерей золоті та срібні монети, бо тоді за одну з найвищих прикмет лицарства вважали щедрість до тих людей, котрих доба визнавала літописцями й істориками честі. Дарунки глядачів були віддчені теж узвичаєними вигуками: «Любов до дам! Смерть супротивникам! Шана щедрим! Слава відважним!» Скромніші з глядачів теж підхопили цей крик, а численні сурмачі заграли славу на своїх войовничих сурмах. Коли стихли всі ці звуки, герольди барвистою, блискучою вервечкою покинули арену, і там лишилися тільки розпорядники, що в панцерах та зброї з голови до п'ят, нерухомі, ніби статуї, верхи на конях стояли в протилежних кінцях арени...

Під поглядами незліченного збориська глядачів п'ятеро лицарів піднялись на плаский верх згірка, де стояли шатра заповідів турніру, і там

---

¹⁶ Йомен – вільний селянин-землевласник в Англії.

роз'їхались. Кожен ледь доторкнувся тупим кінцем списа до щита того супротивника, з котрим хотів зітнутися. Всі нижні ряди глядачів, котрі були на галереях, і, як кажуть, навіть кілька дам виявили розчарування тим, що перебійці обрали «чемну зброю». (...)

Виявивши отак свої досить мирні наміри, перебійці вернулись у дальший кінець арени, де зупинились, вишикувані в ряд; а заводії, вибігши кожен зі свого шатра, посідали на коней і з Бріаном де Буагильбером на чолі спустились на арену, де також стали в ряд, кожен навпроти того лицаря, котрий торкнув його щита.

Як заграли гучно дударі та сурмачі, вони рушили навстріч один одному повним чвалом, і чи то заводії турніру були такі вправні бійці, чи то їм так щастило, але супротивники Буагильбера, Мальвуазена й Фрон де Бефа зразу покотилися по землі. Супротивник Гранменіля, замість поцілити списом у його шолом або щит, зламав ратище об панцер свого супротивника, а це вважали куди більшою ганьбою, ніж вилетіти з сідла, бо впасти можна було й випадково, тоді як така похибка виказувала незграбність і невміння правити конем та володіти списом. Тільки п'ятий лицар не ущербив честі своєї сторони, бо розминувся з йоанітом гідно: обидва зламали ратища, але жоден не здобув переваги.

Крик глядачів, вигуки герольдів і звуки сурм звістували тріумф переможців і поразку їхніх суперників. Перші вернулись до своїх шатрів, а другі насилу попідводились і, засоромлені, пішли з арени; аби домовитися з переможцями за викуп своїх обладунків та коней, які згідно з турнірними правилами стали здобиччю переможців. Тільки п'ятий із них лишився на арені досить часу, аби його привітали глядачі, а потім і він замішався серед них, своїм успіхом, звісна річ, іще дужче принизивши товаришів по зброї. (...)

Усі очі повернулись в той бік, щоб побачити нового бійця, чю появу звістувала ця сурма, і тільки-но відсунули заставку, як він ступою виїхав на арену. Наскільки це можна побачити по людині, закутій у крицю, новий шукач удачі мав зріст не дуже й вищий від середнього й скорше струнку, ніж дебелу статуру. Його крицевий обладунок був щедро оздоблений золотим карбуванням, герб на щиті зображував молодого дубка, вирваного з корінням, з іспанським словом «Desdichado», що означає «Позбавлений Спадщини». Сидів він на чудовому вороному коні; їдучи вздовж арени, він вишуканим рухом, схиливши списа, привітав принца й дам. Умілість, із якою він правив конем, і юнацька грація, видна в його рухах, здобули йому прихильність збориська глядачів. (...)

Боець, їдучи далі під ці зичливі вигуки, піднявся на площину згірка положистим в'їздом, що вів туди з арени, і, на подив усім присутнім, рушив прямо до середнього шатра, а там торкнув вістрям списа щит Бріана де Буагильбера, аж той щит задзвенів.

Усі скам'янули з подиву від такого зухвальства, але найдужче здиву-

вався сам грізний лицар, діставши цей виклик на смертний бій... Він змінив коня на свіжого, випробуваного, сильного й сміливого. Вибрав нового міцного списа, бо ратище старого могло десь надтріснути в уже витриманих сутичках. І наостанці відкинув щита, трохи вже пошкодженого, й наказав джурам подати нового. На першому щиті був тільки загальний девіз його власника – зображення двох лицарів верхи на одному коні, емблема, що виражала первісну скромність та бідність храмовників – якості, що давно змінилися на пиху та багатство, які врешті й спричинились до розгрому ордену. На новому Буагильберовому щиті красувався чорний крук у леті, з черепом у пазурах, і напис: «Gare le Cjr-beau» – «Стережися крука».

Коли два перебійці стали один навпроти одного в протилежних кінцях арени, напруження серед глядачів сягнуло вершини. Мало хто сподівався, що сутичка може скінчитися щасливо для Лицаря, Позбавленого Спадщини, але його відвага й бойове завзяття забезпечили йому прихильність майже всієї публіки. Тільки-но сурми просурмили сигнал до бою, як обидва супротивники зірвалися блискавично з місць, і ось вони вже зіткнулися посеред арени в громовому ударі. Списи розлетілись на скіпки аж по руків'я, і якусь мить видавалось, наче обидва лицарі впали – так сахнулись назад і присіли від удару їхні коні. Та вправні верхівці вмить звели їх на рівні ноги поводками й острогами і, на мить уп'явши один в одного очі, що неначе метали вогонь крізь ґратки заборол, повернули коней назад, помчали кожен у свій кінець арени, й там джури подали їм нові списи. (...)

В цій другій сутичці храмовник мірив у середину супротивникового щита й ударив так точно й сильно, що його спис розлетівся вдрізки, а Лицар, Позбавлений Спадщини, захитався в сідлі. Але сам він, на початку теж міривши вістрям списа в Буагильберів щит, майже останньої миті спрямував списа в шолом, куди влучити було важче, зате цей удар, якщо влучити, був майже невідпорний. І він справді попав храмовникові в забороло, де вістря списа застряло між ґратками. Проте храмовник навіть тепер не зганьбив своєї слави, і, якби не луснула попруга, він би втримався в сідлі. Але попруга таки луснула; і сам боєць, і його кінь, і сідло покотились по землі в хмарі пилюки.

Перший виїхав на арену велетень Фрон де Беф у чорному обладунку. На його білому щиті була зображена чорна бугаяча голова, майже затерта в численних давнішніх сутичках, і зухвалий девіз: «Cave, Ad sum» – «Стережися, це я». Над цим супротивником Лицар, Позбавлений Спадщини, здобув невелику, але безперечну перевагу. Обидва лицарі поламали списи, але у Фрон де Бефа відірвалося стремено, і це розцінили як поразку...

Тисячі глядачів привітали вигуками одностайну ухвалу принца й розпорядників присудити тогоденний приз Лицареві, Позбавленому Спадщини.

***

Коментарі

Лицар Позбавлений Спадщини не зняв шолому і не розкрив своєї таємниці після турніру. Принц Джон звелів йому обрати Королеву кохання й краси, яка на другий день мала вручити приз переможцеві. Лицар обрав леді Ровену.

Слуга Гурт від імені Лицаря Позбавленого Спадщини повернув борг єврею Ісаакові. Але красуня Ребекка таємно від батька віддала гроші.

Розділ XII

Ранок устав у незахмареній красі, і ще сонце не підбилось над обрієм, а й найледачіші, і найнетерплячіші глядачі вже висипали на луг, з усіх боків стікаючись до арени, аби зайняти вигідне місце для споглядання сьогоднішнього грища.

Потім на арені з'явилися розпорядники та їхні помічники разом з герольдами, щоб питати тих лицарів, котрі хотіли взяти участь у бою, як їх звать і до якої сторони хто з них хоче пристати. Зробити це було доконче треба, аби забезпечити рівність між двома сторонами, що мали зітнутись одна з одною.

Відповідно до правил одну сторону мав очолити Лицар, Позбавлений Спадщини, а другу – Бріан де Буагильбер, якого визнано другим за успіхами бійцем першого дня турніру.

(...) Як тільки принц Джон побачив, що обрана Королева дня прибула до арени, він напустив на себе люб'язний вигляд – а він це добре вмів, коли хотів, – і рушив назустріч їй, скинув свою оздоблену самоцвітами шапочку і, зсівши з коня, допоміг леді Ровені зсісти зі свого. Всі члени його почту теж поскидали шапки, а один з найвизначніших сплигнув із сідла, щоб потримати за гнuzдечку її коня.

– Аби виявити Королеві кохання й краси належну їй шану, ми самі проведемо її до трону, який вона має сьгодні посідати. Дами, служіть вашій Королеві так, як ви бажаєте, щоб своєю чергою слугували вам самим.

З цими словами принц провів Ровену до призначеного їй почесного місця навпроти свого власного, а найвельможніші з присутніх дам поквапилися вслід, аби зайняти місця по змозі ближчі до їхньої тимчасової владарки. (...)

Потім герольди закликали до тиші, аби всі почули, як оголошуватимуть турнірні правила. Ті правила були до певної міри укладені так, щоб зменшити небезпеку, – остоорога тим потрібніше, що бій мали провадити гострими мечами та списами.

Тому бійцям заборонили колоти мечем, можна тільки рубати. Оголосили, що кожен лицар має право вживати бойового кия чи сокиру, але кинджал був забороненою зброєю. Лицар, збитий з коня, міг битись далі пішо із теж пішим супротивником; але вершникам нападати на нього заборонили. Коли котромусь лицареві пощастить відтиснути супротивника до краю арени і той торкнеться частоколу своїм тілом або

зброєю, такий супротивник мусив здатись, і його кінь та спорядження діставались переможцеві. А переможений не міг уже брати участі в бою. Коли котрийсь із учасників падав додолу і не міг підвестися сам, його джура чи паж мав право вступити на арену й витягти свого пана з тисняви, але самого лицаря тоді вважали переможеним і він мусив віддати спорядження та коня. Бій мав скінчитись, як тільки принц Джон кине на арену свого жезла чи прапорця. Це був запобіжний захід на випадок, якщо змагання виявиться занадто кровопролитним і довгим. (...)

Залунали сурми, списи вмить нахилились уперед і вперлися ратищами в свої гнізда при сідлі, остроги шпигонули кінські боки, передні лави обох загонів ринули одна навстріч одній і зіткнулись посередині арени з таким брязком та тріском, що його було чути за добру милю. Задня лава кожного загону рушила вперед повільніше на підтримку побитим або щоб закріпити успіх переможців з їхнього загону.

Наслідки зіткнення видні стали не зразу, бо пилюка, збита копитами стількох коней, закрила все, і мусила минути добра хвилина, поки нетерплячі глядачі змогли побачити, що сподіялося на бойовищі. Коли розвіялась пилюка, виявилось, що половина лицарів у кожному загоні вилетіла з сідел. Одних звалив вправний спис супротивника, інших – його вага й сила, що повергли додолу і коня, і верхівця. Декотрі лежали так, наче їм більше не судилося встати; інші вже напівзіп'ялись на ноги, ладні зітнутися з тими супротивниками, котрих спіткала така сама прикрість; а декотрі, діставши рани, які не давали змоги битися далі, перев'язували їх шарфами, аби зупинити кров, і намагалися самотужки вибратись із товкотнечі. Ті лицарі, котрі лишилися на конях, майже всі в шаленстві першого удару поламали свої списи і тепер рубалися мечами з такою силою, ніби від результатів бою залежала їхня честь і саме життя.

Сум'яття зросло, коли до місця сутички приспіли інші ряди, що кинулися на допомогу своїм товаришам. Прибічники Бріана де Буагильбера кричали: «Босеан, Босеан! За Храм, за Храм!». А супротивники їхні відповідали на це лементом: «Destichado! Destichado!», перетворивши гасло, написане на щиті їхнього ватажка, на свій бойовий клич.

Бійці боролися дедалі відчайдушніше, проте зі змінним успіхом, тож хвиля перемоги перекочувалася то до південного, то до північного боку арени, зважаючи на те, яка партія брала гору. Брязкіт зброї, вигуки борців і звуки сурем зливалися в жадливий шум, заглушаючи стогін поранених, які безпомічно розпростерлися на арені під копитами коней. Блискучі панцирі лицарів вкрилися пилом і кров'ю, а удари мечів і сокири залишали на них вм'ятини й тріщини. Пишне пір'я, зірване з шоломів, падало як сніжинки. Вигляд лицарського війська втратив військову пишноту й міг вселяти хіба жах або жаль. (...)

Коли товкотнеча порідшала, бо з обох боків багато бійців визнали себе подоланими й мусили відійти в різні кінці арени або з яких інших причинне могли більше битися, храмовник і Лицар, Позбавлений Спад-

щини, нарешті зіткнулись лице в лице в усьому запалі, на який лишень можуть надихнути смертельна ворожнеча та суперництво в справах честі. І так спритно обидва відбивали й завдавали ударів, що глядачі мимоволі одностайно закричали, виражаючи свій захват.

Але саме тоді загін Лицаря, Позбавленого Спадщини, похитнувся: дебелинна рука Фрон де Бефа на одному крилі й могутня сила Ательстана на другому валили й розкидали всіх, хто траплявся їм на дорозі. Позбувшись безпосередніх супротивників, обидва ці лицарі, видно, подумали водночас, що здобудуть своїй стороні вирішальну перевагу, коли допоможуть храмовникові в його змаганні з суперником. Отож, повернувши коней, норман і сакс у ту саму хвилю вдарили на Лицаря, Позбавленого Спадщини, з різних боків. І він нізащо не встояв би в такому нерівному бою, якби не остеріг його крик усіх глядачів, що не могли не схилитися на його бік у мить такої небезпеки для нього.

– Стережися! Стережися, пане Позбавлений! – прокотився крик з усіх боків, і лицар усвідомив загрозу. Щосили рубонувши храмовника, він тої ж миті здав коня назад, ухиляючись від нападу Ательстана і Фрон де Бефа. Тому ці лицарі розминулися зі своєю ціллю і з різних боків увігнався між Лицарем, Позбавленим Спадщини, та храмовником, мало не зударивши коней і завернувши їх, усі троє разом кинулися уперед, щоб повалити Лицаря, Позбавленого Спадщини, на землю й так досягти спільної мети...

Велика вершницька вправність Лицаря, Позбавленого Спадщини, та жвавість його чудового коня дали йому змогу кілька хвилин стримувати своїм мечем наскоки трьох супротивників, крутячись поміж ними, ніби сокіл у повітрі, й не даючи їм з'їхатись до купи або накидаючись то на одного, то на другого з них і рубаючи мечем навідліг, але не дожидаючи їхніх ударів, щоб їх відбити.

Та хоч натовп глядачів гримів оплесками на честь такої спритності, очевидно було, що врешті його подужають, і вельможі довкола принца Джона, одностайно благали його кинути на арену жезла й урятувати такого відважного лицаря від ганьби падіння під натиском переважної сили.

– Е ні, присягаюся світлом небесним! – відказав принц Джон. – Цей вискочень, що приховує своє ім'я й гребує нашою гостинністю, вже виграв один приз, то хай тепер дасть і іншим виграти.

Та ще він не договорив, як одна несподіванка змінила весь хід подій.

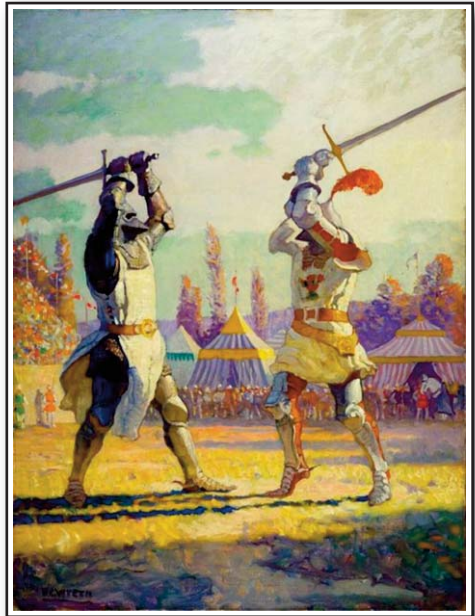
У загоні Лицаря, Позбавленого Спадщини, був один воїн у чорному обладунку, верхи на вороному коні, рослявому, високому і на вигляд дужому, як і вершник, що сидів на ньому. Цей лицар, що не мав на щиті ніякого девізу, доти виказував дуже мало зацікавлення перебігом бою, начебто легко відбиваючи всі наскоки на нього, але не користаючи з переваги і не нападаючи сам ні на кого. Одне слово, досі він відігравав роль радше глядача, ніж учасника турніру, і за те глядачі вже прозвали його *Le noir Faineant* – Чорним Неробою.

І враз цей лицар неначе відкинув геть свою млявість, побачивши, що на проводиря його сторони так прикро наседають; давши остроги своєму коневі, зовсім не стомленому, він рвонувся на поміч Лицареві, Позбавленому Спадщини, наче блискавка, гучним, мов сурма, голосом вигукуючи: «Тримайся, Desdichado!» Та й час уже було: поки Лицар, Позбавлений Спадщини, тиснув на храмовника, Фрон де Беф із піднятим мечем пробився до нього. Та не встиг він рубонуги, як Чорний Лицар так молоснув його по голові, що меч, ковзнувши по шолому, вдарив по кінському наголовку майже з такою самою силою, що приголомшив і вершника, й коня, і вони гепнулись на землю. Тоді Чорний Нероба повернув коня проти Ательстана Конінгзбурзького, а що в сутичці з Фрон де Бефом меч його зламався, він вирвав з рук у вайлуватого сакса бойову сокиру і, вправно замахнувшись, так ударив його по шолому, що й Ательстан простягся непритомний на землі. Після цього подвійного подвигу, за який його вітали глядачі тим завзятіше, що він був зовсім несподіваним, Чорний Лицар видимо знову збайдужів, спокійно повернувся в північний кінець арени й полишив своєму проводиреві самому давати раду з Бріаном де Буагильбером. Тепер це виявилось уже не таким важким ділом. Храмовників кінч утратив багато крові й не витримав зіткнення з конем Лицаря, Позбавленого Спадщини. Бріан де Буагильбер вилетів з сідла, але нога його застрягла в стремені, і він не міг її випручати. А його супротивник сплигнув з коня, підніс меча над храмовниковою головою

і наказав йому піддатись: але в ту мить принц Джон, більше зворушений храмовниковим скрутним становищем, ніж допіру скрутою його супротивника, порятував його від прикрості визнати себе переможеним, кинувши додолу свого жезла й таким чином поклавши край боєві. (...)

Тепер мав виконати свій обов'язок принц Джон – назвати лицарів, котрі найдужче відзначились у бою. І він вирішив, що героєм дня треба визнати того лицаря, котрому глядацтво дало прізвисько Чорний Нероба...

Але, на подив усім присутнім, цього лицаря так і не змогли розшукати. Він покинув арену зразу по тому, як скінчився бій і декотрі глядачі бачили, як він їхав геть однією з лісових галявин так само повільно і з таким самим байдужим виглядом, як тоді, коли його прозвали Чорним

Неробою. Принц Джон не мав більше виправдань своїй неохоті віддати належне Лицареві, Позбавленому Спадщини, і тому оголосив його героєм дня.

(...) Ровена, спустившись від свого трону ходюю, сповненою грації й гідності, вже збиралась покласти вінця, якого тримала в руці, на шолом звитяжця, та розпорядники в один голос вигукнули: «Так не можна! Хай скине шолом». Лицар ледь чутно промурмотів кілька слів, яких з-під шолома не розчули, але можна було здогадатись, що він не бажає, аби шолома скинули.

Чи то з любові до формальностей, чи то з цікавості розпорядники не зважили на ту його нехоть, а перетнули зав'язки шолома й розстебнули нашійник панцера. Коли шолома скинули, всі побачили вродливе, за-смагле на сонці обличчя юнака років двадцяти п'яти під кучмою густих, коротких білявих кучерів. Те обличчя було бліде як смерть, і в двох-трьох місцях по ньому сочилася кров.

Ледве-но Ровена побачила його, в неї вирвався тихий зойк; але вона враз зібрала до купи всю силу вдачі й примусила себе грати далі свою роль: вона поклала на схилену голову переможця коштовного вінця, що мав бути нагородою за той день, і чистим, виразним голосом промовила:

– Дарую тобі, пане лицарю, цей вінець як нагороду, призначену за звитягу цього дня. – Тоді хвильку помовчала й додала твердо: – І ніколи ще вінець лицарства не увінчував гіднішого чола!

Лицар нахилився й поцілував руку вродливій владарці, що нагородила його за звитягу. А потім, нахилившись ще нижче, впав їй до ніг.

Усі жахнулись. Седрік, що його несподівана поява вигнанця-сина вразила до німоти, кинувся вперед, ніби хотів розлучити його й Ровену. Та це зробили розпорядники: вони, здогадавшись, чому зомлів Айвенго, квапливо стягли з нього обладунок і побачили, що вістря чийогось списа пробило панцер на грудях і поранило лицаря в бік.

***

Коментарі

Поява улюбленця короля – Айвенго і звістка про те, що Річард Левове Серце звільнився з полону, налякали принца Джона і змусили відмінити змагання третього дня. Але побоюючись незадоволення простолюдинів, принц лише переніс час змагань. До того ж він вирішив провчити йомена, який дозволив собі в перший день змагань голосно підтримати зухвалий вчинок Седріка Сакса.

Розділ XIII

(...) Принц Джон зійшов зі свого трону, щоб роздивитися зблизька цих дібраних йоменів, частина яких була в убранні слуг короля. Задовольнившись цим оглядом свою цікавість, він почав шукати очима предмет своєї злості й побачив, що він стоїть на тому самому місці й з такою самою незворушною міною, як напередодні.

– Слухай, – сказав йому принц Джон, – я з твоєї нахабної белькотні здогадався, що ти не справжній майстер довгого лука; тепер бачу, що ти справді не важишся випробувати своє вміння перед такими бравими хлопцями, як ті, що онде стоять.

– З вашої ласки, пане мій, – відказав йомен, – я маю ще й іншу причину не стріляти, крім страху перед невдачею та ганьбою.

– Яка ж ця твоя друга причина? – спитав принц Джон, що чомусь, – певне, він і сам не зміг би пояснити чому, – відчував до цього чоловіка якусь пекучу цікавість.

– Бачте, я не знаю, – відповів йомен, – чи оті люди звикли стріляти в таку саму ціль, як я; а крім того, я не знаю, чи буде вашій милості приємно, коли й третій приз виграє людина, що мимохіть упала в вашу неласку.

Почервонівши, принц Джон запитав:

– А яке твоє прізвисьце, йомене?

– Локслі, – відповів той.

– Тоді, Локслі, ти стрілятимеш своєю чергою, коли всі оті йомени вже покажуть свою майстерність. Коли здобудеш приз, я ще від себе додаю двадцять золотих; а коли не здобудеш, із тебе стягнуть твоє зелене сукно й проженуть з арени, шмагаючи тятивами, як нахабного хвалька.

– А що як я відмовлюся стріляти на таких умовах? – спитав йомен. – Ви такий могутній, ваша милосте, і маєте стільки сторожі, що справді вам неважко роздягти мене й відшмагати, але примусити мене, щоб я натяг свій лук, ви не можете.

– Коли ти відмовишся від того, що я тобі чесно пропоную, – відповів принц, – начальник варт зріже з твого лука тятиву, зламає і лук, і стріли, а тебе вижене звідси як легкодуха й боягуза.

– Не дуже справедливі умови ставите ви мені, ваша високосте, – сказав йомен. – Примушуєте змагатися з найкращими лучниками Лестеру й Стафордширу під страхом ганьби, якщо вони переможуть. Та що вдієш, задля вашої втіхи корюся наказові.

– Варта, пильнуйте його! – звелів принц Джон. – Він уже злякався, і я б не хотів, щоб він утік від випробування. А ви, хлопці, стріляйте сміливо: он у тім шатрі після змагання на вас чекатиме почесний олень і барильце вина...

Лучники насамперед кинули жеребок, у якому порядку стріляти, і кожен мав випустити по три стріли підряд. Змаганням порадкував один з підлеглих розпорядників грища, бо два головних розпорядники втрапили б повагу, якби опустилися до того, щоб наглядати за забавою простих йоменів.

Лучники один за одним виходили і хвацько, по-йоменському, випускали свої стріли. З двадцяти чотирьох стріл десять влучили в ціль, а решта вгородилися в мішень так близько від середини, що це теж можна було визнати за добрий постріл, як зважити відстань до мішені. З десяти стріл, що вгородилися в неї, дві у внутрішньому кружалі нале-

жали Губертові, лісничому на службі в Мальвуазена, і переможцем оголосили його.

– Ну, Локслі, – з лихою посмішкою мовив принц Джон до сміливого йомена, – спробуєш позмагатися з Губертом чи віддаси лука, перев'язь і сагайдак молодому розпорядникові?

– Коли інакше не можна, спробую свого щастя, – відказав Локслі, – тільки з умовою: якщо я двічі влучу в Губертову ціль, хай він один раз влучить у ту, що поставлю йому я.

– Справедливо, – погодився принц Джон, – і я тобі не відмовлю. А тобі, Губерте, якщо провчиш оцього хвалька, я насиплю повного рога сріблом.

– Людина може здобути тільки те, на що здатна, – відказав Губерт. – Але мій дід добре стріляв з довгого лука під Гастінгсом, і я сподіваюся, що не зганьблю його пам'яті.

Мішень замінили на свіжу – таку саму завбільшки. Губерт, як перемажець у попередній випробі, мав право стріляти першим. Він прицілився дуже старанно, довго вимірюючи оком відстань, а лука тримаючи в руці вже нап'ятого, з накладеною на тятиву стрілою. Нарешті ступив крок уперед, піднявши лука випростаною лівою рукою, так що його середина, затиснута в кулаку, опинилася проти обличчя, і правицею відтяг тятиву аж до свого вуха. Стріла свиснула в повітрі й устромиласть у внутрішньому кружалі, але не в самій його середині.

– Ти не врахував вітерцю, Губерте, – озвався його супротивник, натягуючи лука, – а то влучив би краще.

З тими словами, ні на мить не загаявшись, щоб придивитися до мішені, Локслі ступив на визначене місце і пустив свою стрілу на вигляд так недбало, наче й не глянув на ціль. Він іще не договорив, як стріла вже злетіла з лука; вона влучила в мішень на два цілі¹⁷ ближче, ніж Губертова, до білої цятки, що позначала центр. (...)

Губерт став на місце і, не зневаживши поради, одержаної від супротивника, врахував, наскільки треба, легесенький вітрець, що знявся тим часом: постріл був такий вдалий, що стріла влучила в саму серединку мішені.

– Губерт! Губерт! – загукав люд, більше прихильний до людини, відомої йому, ніж до якогось незнайомця. – У саме серце! У саме серце! Губерт переміг!

– Краще вже не стрелиш, Локслі, – сказав принц, образливо осміхаючись.

– А дайте-но я розколю його стрілу, – відказав Локслі. І, пустивши стрілу майже так само недбало, як і першу, всадив її в задній кінець суперникової, що розлетілась на скібки. Люд, що стояв довкола, був такий приголомшений цією вправністю, що не зміг навіть виразити свій подив звичайним криком. «Це, мабуть, сам диявол, а не людина з крові й плоті, – перешіптувались йомени. – Такого лучника ще не бувало, відколи в Британії нап'яли першого лука».

– А тепер, – сказав Локслі, – я проситиму дозволу вашої милості поставити таку ціль, до якої ми звикли в північних краях, і запросити кожного хвацького йомена, щоб спробував влучити в неї й заробити усмішку від тої любої дівчини, котра йому найбільше до серця. (...)

Локслі вернувся майже зразу з вербовим прутом футів¹⁸ на шість завдовжки, прямисіньким і трохи товщим за великий палець дорослого чоловіка. І заходився спокійнісінько обдирати з нього кору, водночас приказуючи, що просити доброго мисливця стріляти в таку велику ціль, як допіру ставлено йому, – це означає глумитися з його вправності. Як на нього, казав він, і взагалі в тому краю, де він виріс, це було б те саме, що стріляти в круглий стіл короля Артура, за який могло сісти шістдесят лицарів.

– Та в нас семирічна дитина влучила б у таку мішень тупою стрілою, – сказав він. – Але, – додав, уже неквапно простуючи до другого кінця арени й стромляючи вербовий кілок сторчма в землю, – того, хто влучить у цей прут за сотню ярдів¹⁹, я назву лучником, гідним носити лук і сагайдак перед королем, хай би то був сам моцак король Річард. (...)

З тими словами він знову нап'яв лука, але пильно оглянув його й замінив тятиву, бо вона, мовляв, уже не зовсім гладенька: трохи вистріпалась тими двома пострілами. Потім прицілився не кваплячись, а люди чекали безмовно, затамувавши дух. Лучник виправдав їхню гадку про його майстерність: стріла розщепила вербовий прут, у який він стріляв. Ураз залунав гучний крик захвату, і навіть принц Джон, вражений такою влучністю, на мить забув про свою нехть до йомена.

– Оці двадцять золотих разом із рогом ти виграв чесно, вони твої. І ми додамо до них іще тридцять, якщо ти станеш до нас на службу, охоронцем нашої особи, й весь час будеш при нас. Бо ще ніколи твердіша рука не напинала тятиви й певніше око не спрямовувало стріли.

– Пробачте мені, вельможний принце, – відказав Локслі, – але я присягся, що як і піду коли на службу, то тільки до вашого брата – короля Річарда. Ці двадцять золотих я зоставляю Губертіві, бо він сьогодні стріляв не гірше, ніж його дід під Гастінгсом. Якби він зі скромності не відмовився змагатися, то влучив би у верболозину так само, як і я.

Губерт похитав головою, неохоче приймаючи щедрий дарунок невідомого, а Локслі, що прагнув уникнути дальшого стеження, затерся в натовп, і більше його не бачили.

***

Коментарі

Після завершення турніру переодягнені в розбійників Бріан де Буагильбер, де Брасі та їхні слуги захопили в полон Седріка Сакса, Ательстана, Ровену, а також Ісаака з Ребеккою, у ношах якої лежав поранений

¹⁷ Цаль (застар.) – те саме, що дюйм: міра довжини, що дорівнює 2,54 см.

¹⁸ Фут – англійська міра довжини, що дорівнює 30,48 см.

¹⁹ Ярд – англійська міра довжини, що дорівнює 91,44 см.

Айвенго. Полонених привезли до замку Фрон де Бефа й зачинили у різних кімнатах. За Седріка і Ательстана викрадачі сподівалися отримати великий викуп. А з єврея Ісаака катуваннями намагалися витягти чималу суму грошей. Моріс де Брасі почав здійснювати свій підступний план стосовно леді Ровени, а Бугильбер – щодо Ребекки.

Розділ XXIII

(...) Де Брасі привітався з Ровеною, скинувши оксамитову шапочку із золотим аграфом²⁰, що зображував архангела Михаїла, як той валить з ніг Князя Тьми. Потім чемним жестом показав дамі на канапу, але Ровена стояла нерухомо, і лицар, скинувши рукавичку з правої руки, ступив до неї, щоб підвести її туди й посадити. Але Ровена теж самим рухом відхилила пропоновану послугу й сказала:

– Коли вже я бачу перед собою свого тюремника, пане лицарю, – а обставини не дозволяють мені думати інакше, – то його бранці годиться стояти, поки вона не дізнається, яка буде її доля.

– Гай-гай, прекрасна Ровено! – відказав де Брасі. – Це ви бачите перед собою бранця, а не тюремника, і це з ваших прекрасних очей де Брасі має вчитати ту долю, якої ви ласкаво сподіваєтесь від нього.

– Я не знаю вас, пане, – відказала дама й гордо випросталась, як і належить ображеній гідності та вроді. – Я не знаю вас, і та безсоромна фамільярність, із якою ви звертаєтесь до мене трубадурським жаргоном, аж ніяк не виправдовує вчиненого насильства й розбою.

– У тому, що я вчинив, прекрасна діво, – тим самим тоном провадив де Брасі, – винуваті свій власний чар. Тільки він спонукав мене порушити шанобу, належну тій, кого я обрав на царицю свого серця і провідну зірку для своїх очей.

– Ще раз кажу вам, пане лицарю, що я не знаю вас і що жодному з чоловіків, котрі носять золотий ланцюжок та остроги, не годиться нав'язувати отак своє товариство беззахисній дамі.

– Що ви не знаєте мене, – відказав де Брасі, – це справді нещастя для мене, і все ж дозвольте сподіватися, що ім'я де Брасі іноді згадувалося, коли менестрелі й герольди славили подвиги лицарів чи то на турнірі, чи то на бойовищі.

– Тож і полишіть хвалити себе герольдам та менестрелям, пане лицарю, – сказала Ровена. – Це більш пасує до їхніх уст, ніж до ваших. Тільки скажіть мені, котрий з них прославить у пісні чи в хроніці турнірів вікопомну перемогу, здобуту сеї ночі над старим чоловіком та жменькою його боязливих слуг, і трофей переможця – нещасливу дівчину, привезену проти її волі до замку грабіжника?

– Ви несправедливі, леді Ровено, – збентежено кусаючи губи, відказав лицар, уже природнішим тоном, без перебільшеної галантності, до якої він удався на початку. – Самі ви не знаєте пристрасті й тому не

²⁰ Аграф – прикраса у вигляді застібки, пряжки.

знаходите виправдання чужому шаленству, дарма що навіане воно вашою ж таки вродою.

– Прошу вас, пане лицарю, – сказала Ровена, – облишити цю мову, таку заяложену устами волоцюг-менестрелів, що вона вже не пасує до уст лицарів чи дворян. Я справді мушу сісти, бо ви пустилися в такі затерті вислови, що їх у кожного вуличного співака є запас, якого вистачить від сьогодні до Різдва.

– Горда панно, – відказав де Брасі, роздратований тим, що його галантна мова не здобула йому нічого, крім зневаги, – горда панно, зараз ти й від мене почувеш горді слова. Знай же, що я зажадав твоєї руки в такий спосіб, який найбільш пасує до моєї вдачі. Але при твоїй вдачі тебе легше скорити зброєю, ніж доброзвичайністю та гречною мовою.

– Коли до гречної мови вдаються для того, – сказала Ровена, – щоб прикрити нею брутальність учинків, вона скидається на лицарський пояс круг стану ницого блазня. Я не дивуюся, що стриманість так вас дратує: для вас було б почесніше держатись одягу й мови розбійника, ніж приховувати розбійницькі вчинки за вдавано ласкавими словами та манерами.

– Ти дала мені добру пораду, панно, – погодився норман, – отож я скажу тобі рішучою мовою, яка найкраще виправдовує рішучі вчинки: ти вийдеш із цього замку тільки як дружина Моріса де Брасі або не вийдеш із нього зовсім. Я не звик до невдач у своїх задумах, та й не потребує шляхтич-норман виправдовувати свою поведінку перед дівчиною-саксонкою, яку він ушанував своїм сватанням. Ти горда, Ровено, – що ж, тим краще ти годишся мені за дружину. Яким іще шляхом зможеш ти піднятися до висоти почестей і до князівського становища, як не через одруження зі мною? І як іще зможеш ти визволитись із життя в жалюгідній саксонській stodолі, де сакси сплять разом зі свиньми, що становлять їхнє багатство, і посісти почесне місце, яке личить тобі й стане твоїм, серед усіх тих, кого в Англії вирізняє врода або підносить могутність?

– Пане лицарю, – відповіла Ровена. – Та stodола, яку ви так зневажаєте, була для мене житлом ще з раннього дитинства; і повірте мені: якщо я коли покину її, то тільки з тим, хто не привчився зневажати житло й звичаї, у яких мене виховано.

– Я розумію ваші слова, леді, – сказав Моріс де Брасі, – хоч ви, може, й думаєте, що вони надто темні для моєї голови. Але не мрійте про те, що Річард Левове Серце колись вернеться на свій трон, а вже поготів – про те, що Вілфред Айвенго, його улюбленець, колись підведе вас до підніжжя того трону, щоб вас привітали з нього як наречену фаворита. Інший жених, може, відчув би ревнощі, зачепивши цю струну; але мого твердого наміру не може змінити така дитинна й безнадійна пристрасть. Знайте, леді, що цей суперник у моїх руках і що тільки від мене залежить, чи розкриється таємниця його перебування в мурах замку Фрон де Бефа, чиї ревнощі виявилися б страшнішими за мої.

– Вілфред тут?! – зневажливо вигукнула Ровена. – Це така ж правда, як і те, що Фрон де Беф – його суперник.

Де Брасі якусь хвильку не спускав з неї очей. Тоді спитав:

– Невже ти справді не знала цього? Невже ти не знала, що Вілфреда Айвенго везли в паланкіні єврея – чудовий супровід для хрестоносця, чия міцна рука мала відвоювати Гроб Господень! – І він глузливо засміявся.

– А коли він справді тут, – сказала Ровена, змусивши себе говорити байдужим тоном, хоч насправді аж тремтіла з тривоги й страху, яких не могла подужати в собі, – то в чому ж він суперник Фрон де Бефа і чого він має боятись, крім нетривалого полону та почесного викупу за лицарським звичаєм?

– Ровено, – мовив де Брасі, – невже й тебе зморочила спільна для всіх жінок омана-гадка, ніби суперництво може бути тільки через чари вашої вроди? Ти не знаєш, що існують іще ревності через честолюбство й багатства, не слабші за ревності кохання? І що наш господар Фрон де Беф скине зі свого шляху того, хто виступить проти його претензій на прекрасне баронство Айвенго так само рішуче, запально й безсоромно, як і тоді, коли суперникові віддала б перевагу якась голубоока панна? Але ти тільки усміхнись на мої зальоти, пані, і поранений герой не матиме чого боятися Фрон де Бефа, хоч інакше тобі довелося б оплакувати його, бо він попав у руки людини, яка ніколи не знала жалощів.

– Урятуйте його, ради всього святого! – вигукнула Ровена, втрачаючи всю свою твердість від жаху перед небезпекою, що загрожувала її коханому.

– Я можу це зробити... і врятую. Такий мій намір, – відказав де Брасі, – бо коли Ровена погодиться стати нареченою Моріса де Брасі, то хто посміє зняти руку на близьку їй людину, сина її опікуна, товариша її дитячих літ? Але цей захист тобі доведеться купити своєю любов'ю. Я не такий романтичний дурень, аби сприяти щастю чи відвертати нещастя того, хто є поважною перешкодою до здійснення моїх бажань. Уживи на його користь свого впливу на мене – і він буде в безпеці; відмовся це зробити – і Вілфред загине, а ти не станеш ближчою до волі.

– Твоя мова, – сказала Ровена, – має у своїй байдужій прямоті щось таке, що не в'яжеться з тими страхіттями, про які ти говориш. Я не вірю в те, що твої наміри такі ниці, ні в те, що твоя могутність така велика.

– Ну, то тиш себе цією гадкою, – відказав де Брасі, – поки час не покаже, що вона хибна. Твій коханий лежить поранений у цьому замку – той, кому ти віддаєш перевагу. Він – перепона на Фрон де Бефовому шляху до того, що Фрон де Беф любить дужче, ніж почесті й красу. Чи дорого коштуватиме Фрон де Бефові змусити свого суперника замовкнути навіки? Одного удару кинджала або кинутого дротика. А якби Фрон де Беф остерігся діяти так відкрито, досить шепнути лікареві, щоб напоїв пораненого не тим настоєм, що слід, або покоївці чи доглядачці, щоб забрала подушку в нього з-під голови, і Вілфред у своєму нинішньому стані загине й без проливу крові. Та й Седрік...

– Отже, й Седрік! – повторила за ним Ровена. – Мій шляхетний, великодушний опікун! Я заслужила те нещастя, що мене спіткало, бо за думками про його сина забула про нього і його долю!

– Доля Седріка теж залежить від твого слова, – сказав де Брасі, – і я полишаю тобі самій вирішувати її.

Досі Ровена грала свою роль у цій тяжкій сцені з непохитною мужністю, та це було тільки тому, що вона не вважала небезпеку поважною й неминучою. (...)

Розділ XXIV

(...) На Ребекку чигала страхітлівіша небезпека, ніж на леді Ровену. Високородна саксонка могла ще сподіватися хоча б на якусь чемність у ставленні до неї, тим часом як єврейці уготована була сама брутальність. А проте вона мала й перевагу – природжену силу волі, гострий розум, до того ж їй уже доводилося долати небезпеки. Змалку Ребекку вирізняли непохитна воля, спостережливість і кмітливість. Та пишнота, серед якої вона жила з волі свого батька і яку бачила в покоях інших майновитих євреїв, не наморочила їй голову, і вона добре розуміла, що умови їхнього життя вкрай ненадійні. Так само як Дамокл²¹ на славнозвісному бенкеті, Ребекка серед усієї цієї пишноти повсякчас бачила меч, що висів на волосині над головами її одноплемінців. Отож, роздумуючи над усім цим, вона поступово виробила в собі тверезий погляд на життя, вдача її злагідніла, а за інших обставин могла б стати пихатою і впертою.

Батьків приклад і напучування привчили Ребекку до неупередженого та шанобливого ставлення до всіх. Щоправда, Ребеці несила було наслідувати його догідливість і запопадливість, бо її душі чуже було боягузтво. Ребекка трималася з гідною поваги скромністю й водночас усвідомлювала, що гідна вищого становища, ніж те, до якого присилувало її деспотичним гнітом релігійних упереджень.

Отож життя підготовило її до всіляких несподіванок, і Ребекка не розгубилась за обставин, в яких вона опинилась. А обставини вимагали від неї великої витримки й сили духу, і дівчина опанувала себе.

Передусім вона ретельно оглянула кімнату і зрозуміла, що сподіватися на втечу, як на порятунок, річ марна. Кімната не мала ніяких потаємних дверей, і якби не двері, якими зайшла Ребекка і які вели до інших приміщень замку, могло б вдатись, ніби її замуровано в самотній круглій вежі з грубими стінами. Зсередини двері не замикалися ні на ключ, ні на засув. Єдине вікно відчинялось на обнесену зубцями горішню терасу, що спершу зродило в Ребекки надію на можливість утечі. Та вона одразу ж переконала, що звідти не було виходу в жодну з інших будівель. Тераса являла собою щось на зразок балкона, обнесеного огорожею з

²¹ Дамокл – герой грецької міфології, який на один день зайняв царський престол і на бенкеті побачив меч над своєю головою; у переносному значенні – постійна небезпека.

бійницями, де можна було поставити кількоро стрільців для захисту вежі й бічної оборони.

Тож Ребекка мусила лишень набратися терпцю й усю надію покласти на Бога, як це роблять звичайно сильні й шляхетні душі. (...)

Коли на сходах зачовгала чиясь хода, бранка здригнулася і пополотніла. Двері нечутно прочинилися, і до кімнати повагом увійшов, зачинивши за собою двері, високий чоловік у такому ж, як і всі ті розбійники, що завдали їй кривди, убранні. Зсунутий на лоба капелюх прикривав верхню частину його обличчя. Угорнутий у плащ так, що ним він затуляв обличчя знизу, чоловік мовчки стояв перед пополотнілою Ребеккою... Вона простягла розбійникові два коштовних браслети й намисто, що їх зняла з себе задовго перед тим, гадаючи, що він, удовольнивши свою корисливість, буде не такий лихий до неї.

– Візьми, чоловіче добрий, оце, – звернула до нього Ребекка, – і, заради Бога, зглянься на мене й на мого старого батька! Це коштовні речі, але вони ніщо у порівняно з тим, що дасть тобі мій батько, коли ти не скривдивши відпустиш нас із цього замку.

– Чудова квітко Палестини, – озвався розбійник, – ці перли ніщо, як порівняти їх із твоїми сніжно-білими зубами. Яскраво сяють і ці діаманти, та хіба можна порівняти їх із сяйвом твоїх очей? А я, відтоді як узявся до свого вільного ремесла, склав обітницю і заприсягся цінувати красу понад будь-які коштовності.

– Не бери на душу такого гріха, – благала Ребекка, – візьми викуп і зглянься над нами. Золото може дати тобі різні переваги, а коли скривдиш нас, тебе терзатимуть муки сумління. Усе, чого ти зажадаєш, мій батько дасть тобі. А коли ти вміло використаєш своє багатство, то з його поміччю скоро посядеш гідне місце серед чесних людей, дістанеш прощення за всі колишні провини і тобі не треба буде знову чинити гріх.

– Гарно сказано! – кинув розбійник по-французькому. Йому, певне, не до снаги було підтримувати розмову по-саксонському, як почала її Ребекка. – Та знай, ясна леліє, що твій батько потрапив до рук дуже вправного алхіміка, котрий зуміє навіть іржаві ґратки в'язничної грубки обернути на срібло. Із шановного Ісаака вичавлять усе, що він має цінного, байдуже, чи проситиму я і чи благатимеш ти. А свій викуп ти маєш заплатити вродю і коханням. Іншого мені не потрібно.

– Ти не розбійник, – так само по-французькому мовила Ребекка, – жоден з них не відмовився б від такої пропозиції. Жоден розбійник у тutesьньому краю не вміє говорити твоєю мовою. Ти не розбійник, а просто норман, певне, шляхетного роду. Благаю, вияви свою шляхетність і скинь цю страшну машкару жорстокості й насилля!

– Ти так добре вмієш угадувати, – промовив Бріан де Буагильбер, відслоняючи плащ від обличчя, – ти не звичайна собі ізраїльтянка. Якби ти не була така молода і вродлива, я назвав би тебе Ендорською чаклункою. Авжеж, я не розбійник, чарівна Шаронова Трояндо. Я той, хто

скорше здатний прикрасити твої руки і шию перлами та діамантами, ніж позбавити тебе цих прикрас.

– То чого ж тобі від мене потрібно, як не багатство? – спитала Ребекка. – Між нами не може бути чогось спільного: ти християнин, я єврейка. Наш союз був би однаково незаконним як для вашої церкви, так і для нашої синагоги.

– Достеменно так, – зі сміхом відповів храмовник. – Одружитися з єврейкою!.. Ні, хоч би вона була царицею Савською! До того ж знай, о чарівна дочко Сіону, що якби навіть найхристиянніший з королів запропонував мені руку своєї найхристияннішої доньки й дав за нею Лангедок у посаг, я й тоді не міг би одружитися з нею. Моя обітниця забороняє мені кохати будь-яку дівчину інакше, як заради любові, – так я хочу кохати й тебе. Я лицар Храму. Поглянь, ось і хрест мого священного ордену.

– І ти важишся такої хвилини покликатися на нього?! – вигукнула Ребекка.

– Яке тобі діло до того, що я роблю? – спитав храмовник. – Адже ти не віриш у цей благословенний символ нашого спасіння.

– Я вірю в те, чого мене вчили, – заперечила Ребекка, – і нехай мене Бог простить, коли моя віра хибна. Та яка ж ваша віра, вельможний лицарю, коли, посилаючись на свою найбільшу святиню, ти маєш на думці порушити найурочистішу зі своїх обітниць.

– Яка ти розумна, Ребекко! – вигукнув храмовник, добре розуміючи, що вона говорить правду; правила статуту його ордену під загрозою суворого покарання справді забороняли інтриги на зразок тієї, яку він задумав. Траплялися навіть випадки, коли за таке поганьблених лицарів виганяли з ордену. – Ти дуже розумна, проте кричати тобі доведеться надто гучно, аби твій голос було чути за мурами цього замку. А в цих стінах ти можеш плакати, стогнати, скільки хоч гукати по допомогу, та марно – ніхто не почує. Одне лишень може врятувати тебе, Ребекко: скорися долі й перейди в нашу віру. Тоді ти піднесешся так високо, що багато хто з норманських вельможних дам позаздрить блиску і вроді коханої найхоробрішого із захисників святого Храму.

– Скоритися долі! – вигукнула Ребекка. – Прийняти твою віру! А що ж це за віра, котра терпить такого ось негідника? Отакої! То ти найхоробріший войовник серед храмовників? Ти підлий лицар, чернець-кривоприсяжник і боягуз! Гребую тобою, зневажаю тебе! Бог Авраамів навіть у цих тенетах ганьби показав своїй дочці шлях до порятунку!

Після цих слів вона розчахнула заґратоване вікно, що виходило на горішній виступ вежі, вискочила на терасу й зупинилася на самісінькому її краю, над безоднею. Не сподіваючись на такий відчайдушний учинок, бо до тієї хвилини Ребекка стояла непорушна, Буагильбер не встиг ані стримати, ані зупинити її. Він спробував був кинутися до неї, але вона гукнула йому:

– Не руш із місця, гордий лицарю, або, коли хочеш, підійди! Та якщо ти ступиш бодай крок – я кинуся вниз. Моє тіло розіб'ється на камінні цього двору, але я не стану жертвою твоєї хтивої жаги.

Із цими словами Ребекка піднесла до неба свої зціплені руки, начебто молилась, благаючи Бога помилувати її душу, перш ніж зважитися на фатальний стрибок. Храмовник завагався. Його рішучість, котра ніколи не відступала ні перед чиею скорботою і не знала, що таке жалість, поглинув захват непохитністю Ребекки.

– Зійди, – попросив її храмовник, – зійди сюди, навіжена дівчино. Присягаюся землею, морем і небом, я не завдам тобі ніякої кривди!

– Я не вірю тобі, тамплієре, – заперечила Ребекка, – ти сам навчив мене, як належить цінувати чесноти твого ордену. В найближчій сповідальні тобі можуть дати розгрішення й за цю кривоприсягу – йдеться ж бо лишень про честь якоїсь там нікчемної єврейської дівчини.

– Ти несправедлива до мене! – із запалом вигукнув храмовник. – Присягаюся тобі ім'ям, що його маю, хрестом на грудях, мечем, шляхетним гербом моїх предків! Присягаюся, що я не скривджу тебе! Коли вже не заради тебе самої, то хоча б заради свого батька зійди вниз. Я буду йому за друга, а тут, у цьому замку, він потребує дуже могутнього захисника.

– Ой лишенько, – зітхнула Ребекка, – це я знаю. Але ж чи можна вірити твоєму слову?

– Нехай перевернуть мого щита догори сподом, нехай привселюдно зганьблять моє ім'я, – запрягся Бріан де Буагильбер, – якщо мої вчинки дадуть тобі право скаржитися на мене. Я порушив чимало законів, зневажав заповіді, та слова свого не ламав ніколи.

– Ну, гаразд, я вірю тобі, – мовила Ребекка й, зіскочивши з тераси, зупинилась біля однієї з бійниць... – Тут я й стоятиму, – провадила вона далі, – а ти стій там, де стоїш. Але спробуй-но ступити до мене хоч би крок – і ти побачиш, що єврейка скорше довірить свою душу Богові, аніж свою честь – храмовникові.

Сміливість і горда рішучість, якими дихали всі риси прегарного обличчя, надали поставі, голосу й поглядові Ребекки такої шляхетності, що вона здавалась немов неземним створінням. У її очах не було й тіні вагання, щоки не пополотніли, жахаючись такої страшної і близької смерті; більш того – впевненість, що тепер вона сама є владаркою своєї долі, залила рум'янцем її смагляве обличчя й осяяла блиском її очі.

Гордому й мужньому Буагильберові здалося, що він іще не бачив такої натхненної й величної вроди.

– Помирімося, Ребекко, – запропонував він.

– Помирімося, коли на те твоя воля, – відповіла вона, – помирімося, але на такій відстані...

Помовчавши хвилину, він провадив далі:

– Присягаюся Богом, Ребекко, жінка, котра вважає смерть кращою за безчестя, повинна мати горду й сильну душу. Ти мусиш стати моєю.

Ні, не лякайся, – додав він, – я маю на увазі – моєю з власного бажання, своєю волею. Ти мусиш погодитися поділити зі мною надії набагато ширші, ніж ті, що їх можна досягти з висоти королівського престолу. Вислухай мене, перш ніж даси відповідь, і зваж усе, перш ніж відмовитись. Твоя правда – лицар Храму втрачає і свої суспільні права, і можливість самостійної діяльності. Але ж навзамін він стає членом такої могутньої спілки, що перед нею може похитнутися навіть трон. Так само одна краплина дощу, впавши в море, стає складовою частинкою того могутнього океану, що гризе скелі й поглинає королівські флотилії. Така ж неосяжна і сила нашої грізної ліги, а я аж ніяк не останній серед членів цього могутнього ордену. Я в ньому один з головних зверхників і маю надію, що із часом можу дістати магістрів жезл... Мені не вистачало лишень спорідненої душі, яка могла б поділити зі мною мої мрії, – і в тобі я знайшов таку душу.

– І ти говориш це мені, жінці мого племені! – обурилась Ребекка . – Схаменися! (...)

– Я чую, як сурмлять у ріг. Може бути, що моя присутність доконечна. Подумай про те, що я сказав тобі. Прощавай! Я не проситиму в тебе вибачення за те, що погрожував тобі гвалтом, бо завдяки цьому пізнав твою душу. Тільки на спробному камені вивіряється щире золото. Незабаром ми ще поговоримо. (...)

***

Коментарі

Фрон де Беф отримав від лісових розбійників листа з вимогою негайно звільнити всіх бранців. У разі відмови вони погрожували атакувати замок. Фрон де Беф і його спільники повідомили, що полонені скоро загинуть, і порадили прислати священника для сповіді. Переодягнений ченцем блазень Вамба потрапив до замку і залишився там, помінявшись із Седріком Саксом одягом. Так вірний слуга врятував свого господаря. Усі бранці чекали на подальший розвиток подій. Ребекка домоглася дозволу на лікування пораненого Айвенго.

Розділ XXIX

(...) Опинившись знову біля ліжка Айвенго, Ребекка сама була здивована тій шаленій радості, яка охопила її, хоча їхнє становище було вкрай небезпечне, ба навіть безнадійне. Мацаючи його пульс і запитуючи про самопочуття, вона доторкалася до Айвенго так ніжно й говорила так ласкаво, що мимохіть виявляла набагато палкіше співчуття, ніж їй самій хотілося. Голос їй затинався, рука тремтіла, отож тільки холодне звертання Айвенго: «А, то це ти, ласкава дівчино?» – змусило Ребекку схаменутися й усвідомити, що почуття, яке охопило її, ніколи не може стати взаємним. З її грудей вихопилося легеньке зітхання. А проте, коли вона знову заговорила до пораненого, запитуючи, як він почувається, голос її звучав спокійно і приязно.

Айвенго відповів, що почувається чудово, набагато краще, ніж міг сподіватися.

– І все завдяки твоїй управності, мила Ребекко! – додав він.

«Він назвав мене *милою* Ребеккою, – подумала дівчина, – але так байдуже і недбало, що цей тон не пасує до такого слова. Бойовий кінч чи мисливський гончак дорожчі йому, ніж зневажена єврейка!»

– Мій дух, добра дівчино, – провадив Айвенго, – страждає від тривоги багато тяжче, аніж тіло – від болю. З того, що тут казали мої колишні вартові, я здогадався, що потрапив у полон. А якщо я не помиляюсь, той грубий голос вельможі, який щойно спровадив їх звідси, належить Фрон де Бефу; отож, мабуть, ми в його замку. Якщо це справді так, то чим це все може скінчитися і яким чином я зможу захистити Ровену і мого батька?

«А про єврея і єврейку він навіть не згадує, – знов подумала Ребекка. – Авжеж, яке йому діло до нас, та й Бог справедливо карає мене за те, що я дала собі волю і так багато думала про лицаря».

Засудивши таким чином себе, вона поквапилася розповісти Айвенго все, про що дізналися. (...)

Вгорі, уздовж зубчастих стін, а також на вузьких і закручених сходах та в коридорах, що вели до бійниць та до інших місць оборони, тупотіла важка і кваплива хода озброєних слуг. Чулися голоси лицарів, що надихали своїх підлеглих і командували обороною, і ці голоси, брязкіт зброї й войовничі вигуки тих, хто одержував наказ, зливались в один суцільний гук. Хоч які моторошні були ці згуки, провіщаючи щось іще страхітливіше, було в них усе-таки щось урочисте, і шляхетна душа Ребекки не могла не відчувати цього навіть у хвилину страшної небезпеки. Очі її засяяли, хоча вся кров відринула від щік, і вона, тремтячи від жаху й захвату водночас, пошепки промовила, чи то сама собі, чи то звертаючись до Айвенго, слова зі священного тексту: «Скрегоче сагайдак, спис і щит виблискують... лунають голоси зверхників і вигуки!». Та Айвенго, наче того бойового румака²², про якого йшлося в цьому тексті, палила нетерплячка, і він усією душею поривався в бій, який віщували ці войовничі згуки.

– Якби мені доповзти хоч до отого віконця, – казав він, – хоч подивитись, якою буде ця битва! Якби мені дістати лук і пустити стрілу або хоч раз рубонуги сокирою заради нашого визволення! Та все марно, все марно – я безсилий і беззбройний!

– Не хвилюйся, шляхетний лицарю, – заспокоювала його Ребекка. – Чуєш, як усе враз ущухло? Може, битви й не буде!

– Ти нічого не розумієш! – заперечив Айвенго. – Ця тиша означає тільки те, що всі вояки вже поставали на свої місця на мурах і тепер чекають нападу. Те, що ми чули, – то тільки далекий відгомін бурі. За кілька хвилин ти почувеш, як вона залютує тут з усією силою... Ой, якби ж то мені якось доповзти до того вікна!

²² Румак – старовинна назва породистого верхового коня в східних народів.

– Така спроба зашкодить тобі, шляхетний лицарю, – зауважила Ребекка; але, побачивши, який він страшенно збуджений, додала: – Я сама стану біля вікна і, як зумію, розповідатиму тобі, що там діється. (...)

Вона квапливо повідомила Айвенго подробиці, додавши:

– На узліссі суцільною стіною стоять лучники, проте вони в тіні, під деревами, і мало хто вийшов у відкрите поле.

– А які в них корогви²³? – спитав Айвенго.

– Я не бачу ні корогов, ні стягів, – відповіла Ребекка.

– Чудасія! – пробурмотів лицар. – Іти приступом на таку фортецю – і не підняти ні корогов, ні стягів! Чи не видно принаймні їхніх проводирів?

– Найпомітніший лицар у чорному обладунку. Тільки він один озброєний з голови до ніг, і з усього видно, що всіма правує.

– Який девіз у нього на щиті? – спитав Айвенго.

– Щось на зразок залізної смуги впоперек щита і на чорному тлі – висяча колодка голубого кольору.

– Кайдани й закріпи блакитні, – виправив її Айвенго (вдаючись до виразів, усталених у геральдиці). – Не знаю, у кого міг би бути такий девіз, хоча відчуваю, що в цю хвилину він був би цілком прийнятний для мене самого! А що написано на щиті?

– На такій відстані я ледве бачу девіз, – відповіла Ребекка, – та й то його видно лише тоді, коли сонце б'є просто в щит.

– А інших проводирів не бачиш? – допитувався поранений.

– Звідси я не бачу нікого, – сказала Ребекка, – проте годі сумніватися, що на замок ідуть і з інших боків. Здається, вони рушили вперед. Наближаються... Господь Сіону, помилуй нас! Яке страшне видиво! Ті, що йдуть попереду, несуть величезні щити і дощані загороди. А решта посуваються за ними і, не зупиняючи ходи, напинають луки. Ось вони підняли луки. Мойсеїв Боже, прости створених тобою!

Її розповідь нагло перебила сурма – знак іти на приступ. (...)

Лучники, що звикли, вештаючись у лісах, майстерно орудувати луком і стрілами, діяли так «однокупно», як це називали в давнину, що жодна шпарина, де б захисники замку з'являлися хоча б на мить, не уникнула влучних стріл завдовжки десь із цілий ярд. Стрілянина була така рясна і невпинна, що стріли падали, наче град, хоча кожна з них мала свою ціль. Вони десятками шугали в кожную бійницю чи амбразуру, в кожне вікно, де міг випадково бути хтось із захисників, і дуже скоро двоє чи троє захисників були вбиті й кілька поранені. Але приборчани Реджинальда Фрон де Бефа та його союзники, цілком покладаючись на своє зразкове озброєння та неприступність фортеці, виявили в захисті стійкість, гідну шаленства обложників. На хмару стріл, що безперестану сипалися на них, вони відповідали пострілами зі своїх арбалетів, луків, пращ та інших метавок. Обложники користувалися дуже ненадійним

²³ Корогва – військовий бойовий прапор

прикриттям і тому зазнали набагато більших утрат, аніж обложені. Сичання стріл і метавок супроводжували голосні вигуки, що відзначали кожную значну подію – втрату чи досягнення з того чи з того боку. (...)

Ребекка знову визирнула й майже в ту саму мить вигукнула:

– Святі пророки! Фрон де Беф стявся з Чорним Лицарем! Вони сам на сам б'ються в проломі, а решта тільки дивляться на них і горлають. Боже праведний, заступися за гноблених і полонених!

Нараз вона скрикнула:

– Він упав!

– Хто впав? – спитав Айвенго. – Заради Пресвятої Діви, скажи, хто впав?

– Чорний Лицар, – ледь чутно мовила Ребекка та одразу ж радісно і схвильовано загукала: – Ні, ні, дяка тобі, Боже битв! Він знову скочив на ноги і б'ється так, начебто в одній його руці прихована сила двадцятьох. Його меч зламався навпіл... Він вихопив сокиру в одного з йогоменів... Удар за ударом відпирає він барона Фрон де Бефа. Велетень хилиться і здригається, наче дуб під сокирою дроворуба. Упав!.. Упав!

– Хто? Фрон де Беф?! – скрикнув Айвенго.

– Так, Фрон де Беф! – відповіла єврейка. – Його люди метнулися йому на допомогу. На чолі їх став гордий храмовник. Спільними зусиллями вони змушують Чорного Лицаря зупинитися. Тепер потягли Фрон де Бефа на внутрішнє подвір'я замку.

– Обложники прорвалися крізь огорожу? – допитувався Айвенго.

– Авжеж, авжеж, прорвалися! – вигукнула Ребекка. – Притиснули захисників до зовнішнього боку мура! Дехто ставить драбини, інші крутяться, наче бджоли, силкуючись стеребитись на мур, вилазять на плечі один одному. На них кидають каміння, колоди, стовбури дерев падають їм на голови. Поранених відтягають убік, і одразу ж на їхнє місце стають нові вояки. Боже всесильний, хіба ти для того створив людину за своїм образом і подобою, щоб її так жорстоко нівечили руки її ж братів!

– Не думай про це, – сказав Айвенго, – зараз не час каратися такими думками... Краще скажи мені, хто з них відступає? Хто бере гору?

– Драбини поскидувано, – вся тремтячи, відповіла Ребекка, – вояки лежать під ними, наче ті розчавлені черв'яки!.. Гору взяли обложені!..

– Святий Георгію, допоможи нам! – вигукнув лицар. – Невже ці зрадливі йогомени відступають?

– Ні, – заперечила Ребекка, – вони поводяться, як личить хоробрим йогоменам. Тепер ось Чорний Лицар зі своєю величезною сокирою підступає до воріт, рубає їх. Гук від цих ударів можна розчути крізь гамір і крики битви. Йому на голову кидають з мурів каміння й колоди. Та відважний лицар не звертає на них аніякісінької уваги, начебто це пух або пір'я!

– Присягаюся святим Йоанном, – підвівшись на лікті, радісно мовив Айвенго, – я гадав, що в цілій Англії тільки один лицар здатний на таке діло!

– Брама двигить! – провадила Ребекка далі. – Ось вона тріснула, розпадається під його ударами... Вони вдерлися через пролом, захопили вежу! О Господи, хапають захисників і кидають їх у рів з водою! О люди, якщо у вас зосталось хоча б щось людське, згляньтеся на тих, що не здатні вже опиратися вам! (...)

– Ох, Ребекко, – відповів Айвенго, – ти й увяйти собі не можеш, як важко войовнику, досвідченому в лицарських подвигах, бути бездіяльному, начебто він якийсь чернець або жінка, тимчасом як круг нього здійснюють героїчні вчинки інші! Адже бій – то наш хліб щоденний, дим бойовиська – те повітря, що ми ним дихаємо! Ми живемо, хочемо жити не інакше як в ореолі перемоги і слави! Такі закони лицарства, ми присяглися виконувати їх і жертвуємо заради них усім, що дороге нам у житті.

– Гай-гай, хоробрий лицарю, – мовила красуня-єврейка, – то що ж це, як не жертви демонові суєтності й самоспалення перед Молохом²⁴! Що буде вам винагородою за всю кров, що ви її пролили, за всі труди і незгоди, що ви їх зазнали, за ті сльози, що до них спричинилися ваші діла, коли смерть зламає ваші списи й випередить найпрудкішого з ваших румаків?

– Що буде винагородою? – вигукнув Айвенго. – Як що? Слава! Слава! Вона позолотить наші могили й увічнить наше ім'я!

– Слава? – перепитала Ребекка. – Невже ж отой заіржавілий панцир, що висить у подобі жалобного герба над темним, вогим лицаревим склепом, чи ота понівечена подоба з напівзатертим написом, що його неосвічений чернець заледве може прочитати, наставляючи мандрівника, – невсе оце вважають гідною винагородою за зречення всіх ніжних стосунків, за ціле життя, що минуло в лихих пригодах заради того, аби чинити лихо іншим?..

– Присягаюся, – перебив її, не дослухавши до кінця, лицар, – ти, дівчино, говориш про те, чого тобі не дано знати! Ти хотіла б загасити чистий світильник лицарства, за допомогою якого тільки й можна розпізнати, що шляхетне, а що нище. Лицарська наснага відрізняє хороброго войовника від простолюдця й від дикуна; вона вчить нас цінувати своє життя значно нижче, ніж честь, не зважати ні на які нестатки, турботи і страждання, не боятися нічого, крім неслави. Ти не християнка, Ребекко, тому й не здатна пізнати тих шляхетних почуттів, котрі хвилюють душу дівчини, коли її коханий іде на високий подвиг, щоб засвідчити силу свого кохання. Лицарство! А чи знаєш ти, дівчино, що воно є джерелом найчистіших і найшляхетніших прихильностей, підпорою пригноблених, захистом скривджених, твердинею захисту супроти сваволі владарів! Без нього честь дворянина була б пустим звуком. Свобода теж знаходить своїх найкращих заступників у списках і мечах лицарів! (...)

²⁴ Молох – божество, в жертву якому живцем спалювали людей.

Коментарі

Лісові розбійники на чолі з Локслі й Чорним Лицарем захопили замок. Їм допомогла пожежа, яку влаштувала божевільна Ульріка – ще одна жертва барона Фрон де Бефа. Після бою Буагильберові вдалося викрасти Ребекку. Навздогін вирушив Ательстан, котрий вирішив, що храмовник заволодів леді Ровеною. Буагильбер поранив Ательстана. Наразі де Брасі здався у полон на ласку переможця – Чорного Лицаря. Невдовзі бранця відпустили, аби він повідомив принцові Джону, що король Річард I в Англії. Боягузливий і підступний принц запропонував де Брасі захопити, а краще – вбити короля, але де Брасі відмовився. На роль убивці погодився Фіц-Урс.

Розділ XL

(...) Назустріч з хащі вискочили шестеро чи семеро озброєних вершників і, виставивши свої списи, чвалом помчали на нього. Троє списів розкололися на тріски, мов ударивши у сталеву башту. Очі Чорного Лицаря крізь вузькі прорізи забрала зблиснули гнівом. Він велично звівсь на стременах і гукнув:

– Що це означає?

Замість відповіді воїни вихопили мечі й напали на нього з усіх боків.

– Смерть тиранові! – кричали вони.

– Ага! Ось тобі, на славу святого Едварда! Ось тобі, на славу святого Георгія! – з кожним вигуком Чорний лицар збивав на землю вояка. – Оце так, у нас є зрадники?

Хоч які відчайдухи були його супротивники, а проте позадкували від могутньої руки, кожен помах якої звітував їм смерть. Здавалося, ніби він сам подолає всіх ворогів. Аж тут наспів лицар у синьому обладунку, який досі тримався позаду; він підстрожив коня і, наставивши списа не на вершника, а на його коня, смертельно вразив ту шляхетну тварину.

– Це підступний удар! – вигукнув Чорний Лицар, коли кінь повалився, потягнувши його за собою.

Ту ж мить Вамба засурмив у ріг: усе сталося так швидко, що він не встиг просурмити раніше. Несподіваний звук примусив убивць відсахнутися, і Вамба, байдуже, що був кепсько озброєний, без вагань кинувся вперед і допоміг Чорному Лицареві підвестися.

– Не соромно вам, підлі боягузи! – вигукнув лицар у синьому панцері, певне, проводир. – Невже ви тікаєте від звичайного ріжка, в який здумалося засурмити блазневі?

Підбадьорені цими словами, напасники знову ринулися на Чорного Лицаря, що притулився плечима до стовбура товстого дуба і відбивався самим мечем. Підступний лицар озброївся тим часом іншим списом і, дочекавшись хвилини, коли його могутній супротивник був змушений відбиватися на всі боки, помчав на нього, намірившись при-

бити його списом до дерева. Але й цього разу Вамба став йому на заваді. Не маючи великої сили, але будучи спритним, блазень скористався з того, що напасники, захопившись боротьбою з лицарем, не звертали на нього уваги, й устиг запобігти нападу Синього Лицаря, покалічивши ноги його коня ударом меча. Кінь і вершник гепнулись на землю. Проте становисько Чорного Лицаря й далі було вкрай небезпечне, бо на нього з усіх боків тиснули озброєні з голови до ніг воїни. Він, ні на мить не зупиняючись, боронився від напасників мечем і вже почав знемагати від втоми, аж тут влучна стріла повалила на землю одного з найдужчих його супротивників. Ту ж мить на галявину під проводом Локслі й веселого самітника вискочив гурт йоменів. Вони одразу ж устряли в бій, і незабаром негідники всі як один полягли вбиті або смертельно поранені. (...)

Блазень підбіг до проводиря вбивць, що лежав, привалений конем, і так забився, що не міг ані тікати, ані боронитися.

– Ну ж бо, хоробрий вояче, – сказав Вамба, – дай-но я прислужусь тобі джурою, як уже прислужився конюхом. Я тебе з коня зняв, я з тебе і шолома зніму.

Кажучи це, він досить безцеремонно зняв шолом з голови Синього Лицаря, і перед очима в усіх з'явилися сиві кучері й обличчя, що його Чорний Лицар аж ніяк не сподівався побачити за таких обставин.

– Вальдемаре Фіц-Урсе! – зчудовано вигукнув він. – Що могло спонукати людину твого стану і твоєї доброї слави взятися до такого ганебного діла?

– Річарде, – звівши на нього очі, відповів полонений лицар, – погано ж ти розумієшся на людях, якщо не знаєш, до чого можуть довести честолюбство і мстивість.

– Мстивість? – перепитав Чорний Лицар. – Таж я ніколи не кривдив тебе. За що ти помщаєшся мені?

– За мою доньку, Річарде, з якою ти не захотів одружитися. Хіба це не достатня образа для нормана не менш високого роду, ніж твій?..

– Ти не просиш помилування, Вальдемаре? – спитав король.

– Хто втрапив у лапи до лева, той знає, що це було б марно, – відповів Фіц-Урс.

– То бери його непрохане, – мовив Річард, – лев не живиться падлом. Дарую тобі життя, але з тією умовою, що протягом трьох днів ти покинеш Англію, поїдеш заховати свою ганьбу у своєму норманському замку й ніколи не насмілишся згадувати ім'я Джона Анжуйського у зв'язку з цим підступним злочином. Якщо виявиться, що ти перебуваєш на англійській землі довше за визначений термін, ти помреш; а якщо найменшим натяком затьмариш честь мого дому, присягаюся святим Георгієм, ти не втечеш від мене й навіть у церкві не порятуєшся від мене! Я повішу тебе на башті твого власного замку на поживу воронам... Локслі, я бачу, твої йомени вже встигли половити коней. Дайте одного коня цьому лицареві й відпустіть його з миром!

– Якби я не думав, що чую голос, якому повинен беззаперечно коритися, – відповів йомен, – я залюбки послав би услід цьому негідникові добрячу стрілу, аби увільнити його від довгої подорожі.

– В тебе англійська душа, Локслі, – сказав Чорний Лицар, – і ти чуттям угадав, що мусиш мені коритися. Я Річард, король англійський!

Зачувши ці слова, промовлені з величчю, гідною високого становища і шляхетної вдачі Річарда Левове Серце, всі йомени вклякнули перед ним, шанобливо виявляючи свою відданість, і просили в нього прощення за свої провини.

– Встаньте, друзі мої, – милостиво промовив Річард, дивлячись на них із звичайною привітністю, що встигла загасити полум'я раптового гніву. Його обличчя ще пашіло від напруги, та вже нічим не нагадувало про нещодавню шалену сутичку. – Встаньте, друзі мої! Вашу сваволю і в лісах, і на луках спокутує вірна служба, яку ви виявили моїм нещасним підданцям під мурами Торкілстона, а також тим, що сьогодні ви врятували з біди вашого короля. Встаньте, мої васали, і будьте мені завжди вірними підданцями. А ти, хоробрий Локслі...

– Не звій мене вже Локслі, володарю, і знайте те ім'я, яке сьогодні відоме багатьом і долинуло, напевне, й до ваших королівських вух... Я Робін Гуд із Шервудського лісу.

– Отже, це ти – король розбійників і ватаг славних хлопців? – запитав король. – Хто ж не знає твого ім'я! Воно долинуло аж до Палестини! Та будь певен, мій славний розбійнику, жоден учинок, сподіяний за моєї відсутності й за породжених нею каламутних часів часи, не поставлять тобі на карб як провину. (...)

***

Коментарі

Під славетним дубом Шервудського лісу зустрілися Чорний Лицар і Айвенго. Вони разом поїхали до Конінгзбурзького замку прощатися з лицарем Ательстаном. Але виявилось, що лицар вижив після удару Буагильбера. Седрік Сакс, дізнавшись, що Чорний Лицар – це Річард Левове Серце, визнав шляхетність короля й дарував прощення синові.

Тим часом Ісаак передав Айвенгові лист від Ребекки. Попри фізичну слабкість юнак одразу вирушив у дорогу, оскільки Ребекку звинуватили в чаклунстві.

Розділ XLIII

Повернімося тепер до стін прецепторії²⁵ Темплстоу тієї миті, коли кривавий жереб повинен був вирішити, жити Ребеці чи вмерти. Навколо мурів було велелюдно й панувало пожвавлення. Сюди, як на сільський ярмарок або на храмове свято, збігся весь навколишній люд. (...)

Нещасну Ребекку підвели до чорного стільця, що стояв поряд із вогнищем. Глянувши на страхітливе місце страти, не менш жахливої для

²⁵ Прецепторія – орган правління католицького ордену.

уяви, ніж нестерпно болючої для тіла, вона здригнулась, заплющила очі й, мабуть, молилась, бо було видно, як ворущаться її губи; та вголос не промовила й слова. За хвилину вона розплющила очі, пильно глянула на вогнище, начебто хотіла осягнути думкою лиху долю, яка чекала на неї, а тоді поволи відвела очі. (...)

– Слухайте! Слухайте! Слухайте! Ось хоробрий лицар Бріан де Буагильбер, готовий стягтися з будь-яким вільнонародженим лицарем, котрий захоче виступити на захист єврейки Ребекки, внаслідок подарованого їй права виставити за себе оборонця на двобої. Такому її заступнику присутній тут превелебний і звитяжний владика великий магістр дозволяє битися на рівних правах, надаючи йому однакових умов щодо місця, напрямку сонця і вітру та всього іншого, що стосується цього справедливого поєдинку.

Знов озвалися сурми, а тоді залягла тиша, яка тривала досить довго.

– Ніхто не бажає виступити оборонцем? – спитав великий магістр. – Герольде, іди до підсудної і спитай її, чи очікує вона когось, хто захоче битися за неї в цій справі...

Тим часом герольд казав Ребеці:

– Дівчино, шляхетний і превелебний владика великий магістр звелів запитати: чи є в тебе заступник, який виявив бажання стати від твого імені на герць? Чи визнаєш ти себе справедливо засудженою до страти?

– Перекажіть великому магістрові, – відповіла Ребекка, – що я не винна й не визнаю, що мене засудили справедливо, бо, визнавши, я б сама посприяла своїй смерті. Скажіть йому, що я вимагаю відкласти виконання вироку, наскільки це дозволяють його закони, і зачекаю, чи не пошле мені заступника милосердний Господь, до якого я волаю в годину моєї надзвичайної скрути. Та коли мине призначений термін і не буде в мене оборонця, то нехай здійсниться свята воля Божа!

Герольд повернувся до великого магістра й переказав йому Ребеччину відповідь.

– Нехай Бог боронить, – сказав Лука Бомануар, – аби хтось міг поскаржитися на нашу несправедливість, нехай навіть єврей чи поганин! Поки вечірні тіні не проляжуть із заходу на схід, ми почекаємо, чи не з'явиться заступник цієї нещасної жінки. А коли сонце зайде, нехай вона готується до смерті.

Герольд переказав Ребеці магістрові слова. Вона покійно кивнула головою, склала руки на грудях і звела очі до неба, начебто шукаючи там помочі, якої навряд чи могла сподіватися на землі. (...)

Загальна думка схилилась до того, що ніхто за єврейку, та ще й звинувачену в чаклунстві, не заступиться, й підбурені натяками Мальвуазена лицарі, почали перешіптуватися, що пора б уже оголосити, що Ребеччину запоруку програною. Та цієї хвилини на рівнині з'явився лицар, що чимдуж мчав до бойовища. Сотні голосів загорлали: «Заступник, заступник!» – і, незважаючи на забобонний страх перед чак-

лункою, натовп гучно вітав лицаря, що в'їхав за огорожу бойовища. Та, роздивившись його зблизька, глядачі були розчаровані. Його кінь, проскакавши учвал багато миль, здавалося, падав від втоми, та й сам вершник, що так відважно примчав на бойовище, насилу тримався в сідлі через те, що був або кволий, або зморений, або ж і кволий, і зморений.

На герольдову вимогу оголосити своє ім'я, титул і мету свого прибуття лицар відповів сміливо й відверто:

– Я, добрий лицар шляхетного роду, приїхав, щоб мечем і списом виправдати дівчину Ребекку, дочку Ісаака з Йорка, довести, що вирок, оголошений їй, несправедливий і необґрунтований, а також викрити пана Бріана де Буагильбера як зрадника, убивцю і брехуна, і, щоб потвердити це, ладен стятися з ним на цьому бойовищі й перемогти з Божою поміччю, заступництвом Богородиці та святого Георгія.

– Передусім, – сказав Мальвуазен, – прибулець має довести, що він справді лицар і почесного роду. Наш орден не дозволяє своїм захисникам виступати проти безіменних людей.

– Моє ім'я, – відказав лицар, відкриваючи забороло свого шолома, – відоміше, ніж твоє, Мальвуазене, та й рід мій старовинніший за твій. Я Вілфред Айвенго...

– Не можу заперечувати твоїх прав, – сказав великий магістр, – лише запитай дівчину, чи згодна вона визнати тебе своїм заступником. Я б теж бажав, аби ти був у стані, придатнішому для бою. Хоча ти завжди був ворогом нашого ордену, я, однак, хотів би поставитись до тебе чесно.

– Ні, нехай буде так, як склалося, – сказав Айвенго, – адже це суд Божий, його ласці я й доручаю себе... Ребекко, – запитав він, під'їхавши до місця, де сиділа дівчина, – чи визнаєш ти мене своїм заступником?

– Визнаю, – відповіла вона з таким хвилюванням, якого не викликав у неї навіть страх перед смертю. – Визнаю, що ти захисник, посланий мені провидінням. А втім, ні! Твої рани ще не загоїлися. Не бийся з цим пихатим чоловіком. Навіщо й тобі гинути?

Та Айвенго вже спрямував коня до свого місця, опустил забороло й узявся за спис. Те саме зробив і Буагильбер. Його джура, застібуючи забороло, зауважив, що Буагильберове обличчя, що цілий ранок, незважаючи на безліч різних жадань, які терзали його, було попелясто-біде, спалахнуло багрянцем.

Коли обидва перебіїці стали на свої місця, герольд тричі гучно проголосив:

– Виконуйте свій обов'язок, звитяжні лицарі!

Потім відійшов до огорожі й ще раз проголосив, щоб ніхто під страхом негайної смерті не спробував ані словом, ані якимсь рухом перешкодити цьому чесному поєдинкові або втрутитись у нього. Великий магістр, що весь час тримав у руці Ребеччину рукавичку, нарешті кинув її на бойовище і промовив фатальне слово:

– Починайте!

Загули сурми, і лицарі чимдуж помчали один на одного. Як всі й гадали, зморений кінь Айвенго і сам ослаблий вершник упали, не встоявши перед влучним списом храмовника та натиском його баского коня. Всі передбачали такий кінець змагання. Та, незважаючи на те, що спис Вілфреда лише ледь доторкнувся щита його супротивника, на загальний подив усіх присутніх, Буагильбер похитнувся у сідлі, виковзнув зі стремен і впав на арену.

Айвенго вивільнив ногу з-під коня і швидко підвівся, прагнучи спробувати щастя з мечем у руках. Проте суперник не підводився. Айвенго поставив ногу йому на груди, приставив кінчик меча до його горла і звелів здаватися, бо інакше одразу смерть. Буагильбер не відповів.

– Не вбивай його, пане лицарю! – вигукнув великий магістр. – Дай йому висповідатись і дістати відпуст, не губи і душу, і тіло. Ми визнаємо його переможеним.

Великий магістр сам зійшов на бойовище і наказав зняти шолом з переможеного лицаря. Очі його були заплющені, й обличчя й далі пашіло багрянцем. Поки всі здивовано дивилися на нього, очі його розплющились, але погляд зупинивсь і потьмянів. Обличчя втратило рум'янець і вкрилося мертвотною блідістю. Не вражений списом свого супротивника, він помер як жертва власних непогамованих пристрастей.

– Оце воістину суд Божий, – мовив великий магістр, звівши очі до неба. (...)

Розділ XLIV

Коли зборисько трохи оговталось від загального зачудування, Вілфред Айвенго спитав у великого магістра як верховного судді цього двобою, чи так мужньо і точно він виконав свої обов'язки, як вимагає статут змагання.

– Мужньо і вірно, – відповів великий магістр. – Оголошую дівчину вільною і безвинною! Зброєю, обладунком і тілом померлого лицаря має право розпоряджатися за власним бажанням переможець.

– Я однаково не маю бажання ні користуватися його обладунком, ні віддавати його тіло на поганьблення, – сказав лицар Айвенго. – Він воював за християнську віру. А нині його повалено не людською рукою, а Божою волею. Але нехай його поховать тихо і скромно, як годиться полеглому, що бивсь за несправедне діло. А щодо дівчини...

Його перебив кінський тупіт. Вершників було так багато і мчали вони так швидко, що під ними двигтіла земля. На арену вискочив учвал Чорний Лицар, а за ним – численний загін кінних вояків та кілька лицарів у повному озброєнні.

– Я запізнився, – сказав він, озирнувшись навкруги, – Буагильбер мав померти від моєї руки... Айвенго, чи добре ти вчинив, узявшись до борні, коли сам ледве тримаєшся в сідлі?

– Сам Бог, володарю, покарав цього пихатого чоловіка, – відповів Айвенго. – Не судилася йому честь померти тією смертю, яку ви призначали йому.

– Мир йому, – сказав Річард, пильно поглянувши в обличчя померлого, – якщо це можливо: він був хоробрий і помер у крицевому обладунку, як і годиться лицареві. (...)

Вінчали нашого героя у найвеличнішому з храмів – у кафедральному соборі міста Йорка. Сам король був присутній на вінчанні, і, зважаючи на увагу, яку він виявив у цьому та багатьох інших випадках доти пригніченим і зневаженим саксам, вони побачили, що мирними засобами можна досягти значно більших успіхів, аніж унаслідок ненадійного успіху в усобицях.

Проте, крім домашнього почту, це блискуче весілля було відзначено присутністю великої кількості високородних норманських і саксонських вельмож, а також загальним захватом нижчих верств, які вітали в шлюбі цієї пари запоруку майбутнього миру та гармонії між двома народами; що відтоді з'єдналися і втратили свої відмінності. Седрік дожив до початку цього єднання, бо тією мірою, якою обидва народи зустрічалися в товаристві та єдналися в шлюбах, нормани стримували свій гонор, а сакси втрачали свою неотесаність. А втім, та змішана мова, що її ми тепер називаємо англійською, остаточно ввійшла в ужиток лише за королювання Едварда III; тоді ж, мабуть, зникли й останні сліди розбрату між норманами і саксами...

Айвенго жив з Ровеною довго і щасливо, бо з молодих літ їх поєднувало взаємне кохання. Й кохали вони одне одного ще дужче через те, що подолали стільки перепон до свого єднання...

Айвенго вірно служив Річардові, й король, як і колись, був ласкавий до нього. Він, певне, досяг би найвищих почестей, якби не передчасна смерть Левового Серця, що загинув біля замку Шалю, неподалік від Ліможа. Зі смертю цього великодушного, але нерозважливого й романтичного монарха загинули всі честолобні мрії і поривання Вілфреда Айвенго. А до самого Річарда підходять ті вірші, які написав Джонсон про шведського короля Карла:

Йому судилось край мізерних стін
В землі чужій зустріти марний скін.
Й імення, від якого бліднув світ,
Тепер живе в легендах давніх літ.

(Переклад Юрія Лісняка та Галини Лозинської)

Осмислюємо прочитане

1. Розкажіть про значення Вальтера Скотта в історії зарубіжної літератури.

2. Пригадайте риси історичного роману, розкрийте їх на прикладі роману В. Скотта «Айвенго».

3. Які ідеї утверджуються у творі? В образах яких героїв вони втілюються?

4. У якому художньому просторі найбільш виразно виявляються лицарські якості Айвенго?

5. Чим завоював любов народу король Річард Левове Серце?

6. У чому, на вашу думку, виявляється гуманізм авторської позиції? Покажіть це на прикладах із тексту.

7. Порівняйте образи Ровени й Ребекки. Хто з них вам сподобався більше? Чому?

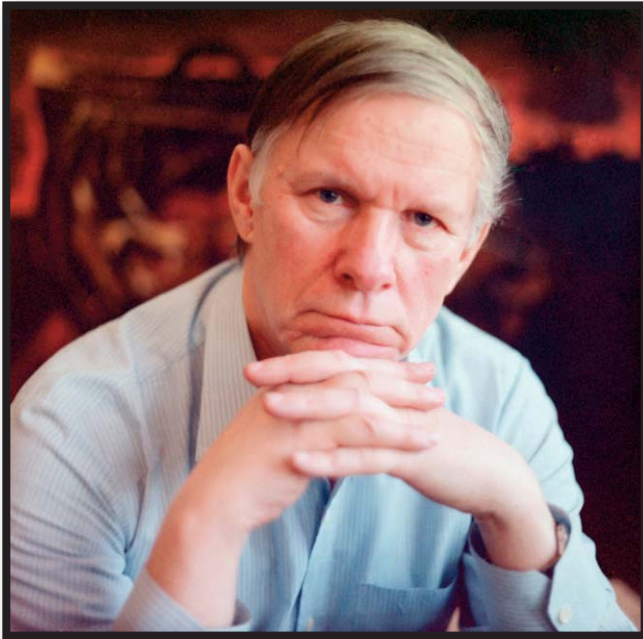
8. У який час відбуваються події в романі? Як розгортається сюжетний час у творі?

9. Створіть мапу художнього простору роману (замки, міста, ліс), позначивши сюжетні події й шляхи героїв.

Книжка – помічник і порадник

Скотт В. Айвенго / Переклад Ірини Машенко. – Львів, 2001.

Скотт В. Айвенго / Переклад Юрія Лісняка та Галини Лозинської. – К, 2005.

ВАСИЛЬ БИКОВ

1924-2003

Штрихи до портрета письменника

Василь Биков – відомий білоруський письменник, учасник Другої світової війни. Його твори присвячені передовсім військовій тематиці: «Журавлиний крик» (1959), «Третя ракета» (1961), «Сотников» (1970), «Обеліск» (1971), «Дожити до світанку» (1972), «Вовча згряя» (1974), «Піти й не повернутися» (1978), «Знак біди» (1982), «Кар'єр» (1986) та інші. У прозі Василя Бикова порушуються проблеми громадянського обов'язку, морального вибору, здатності зберегти особисту гідність, совість і честь під час важких випробувань країни і світу. У повісті «Альпійська балада» (1963) головні герої у скрутних обставинах не втрачають здатності вірити, кохати, бути людьми.

Зустріч із текстом

АЛЬПІЙСЬКА БАЛАДА

1

Він упав, спіткнувшись об щось, і одразу ж підхопився, відчув: треба мерщій від цього місця, від убитого командофюрера; поки не схаменулися, треба десь зачаїтися, сховатись, а може й вирватися з заводу. Але крізь звихрену куряву, що заволокла цех, майже нічого не було видно, і він мало не вскочив у чорну прірву воронки, де була бомба. Краєм оббіг яму, щоб не натрапити на щось у куряві, простягнув уперед руку, стискаючи в другій напготові пістолет, перекотився через величезну, певно, вивернуту з землі бетонну брилу. Боляче об щось ударився гомілкою. Підхопився вже босоніж, колодки десь поспадали з ніг, і він збагнув, що це погано, – ногам зробилося дуже боляче на засипаній щебенем долівці.

Позаду тим часом уже залунали вигуки, в іншому кінці цеху гучно протилася автоматна черга. «Дідька лисого», – прошепотів він, одним духом перемахнув через повалену залізну ферму з перекриття, вихопився на похилений простінок, який ледве тримався. Курява од вибуху стала потроху спадати, розвіюватись, але ще добре ховала його. Він вибіг на самий верх простінка, тут уже було видно все довкола; на нього дихнуло вітром, який швидко розганяв куряву. Бетонованим пругом, утримуючи рівновагу руками, щоб не впасти, дістався до краю обвалу, – попереду, за якихось три кроки, зяяв дірою вищерблений мур зовнішньої горожі, далі за ним, буцім у світі нічого й не сталося, тихо тулилося серед зелені кілька будиночків, і зовсім близько вгорі, на схилі, рукою подати, вабив ліс і Альпи: його надія, його життя або смерть – його доля. (...)

Та добігти до лісу Іван не встиг.

Він ліз по траві вгору, обминаючи великі й малі обвали скель: з дрібною довкола жорствою, і майже добирався до ялинового узлісся, коли позаду, вигулькнувши з-за пагорка, голосно й розлючено загарчали собаки. Іван кинувся вбік, до молоді ялинки, і, пригнувшись, визирнув з-поміж гілля: через бугор, вилискуючи в траві бурою спиною, його слідом мчала вівчарка. Десь за нею хрипко загавкала друга, німців, однак, не було видно.

Собака тим часом побачив його, загавкав дужче, лютіше, зморено відсапуючись, і все плигав угору. Стоячи за ялиною, Іван пригнувся, поглядом одміряв якусь півсотню кроків до гострої камінної брили у траві й націлив туди пістолет. Вівчарка розгонистими стрибками наближалася, прищуливши до голови вуха, витягнувши хвіст; уже стало видно її роззявлену пащу з висолопленим язиком і жовтими іклами. Іван затамував віддих, намагаючись якнайкраще влучити, і, трохи не підпустивши собаку до каменя, вистрілив. І в ту ж мить збагнув – промахнувся. Пістолет шарпнуло стволом угору, засмерділо порохом, вівчарка загарчала лютіше. Тоді він, майже не цілячись, але фізично відчуваючи напрямок

її страшного бігу, квапливо вистрілив удруге. І раптом тиха радість на мить спалахнула в його душі – собака заскавчав, перекинувся через голову і за якихось двадцять кроків од нього затіпавсь у траві всім тілом. Іван уже ладен був метнутися в ліс, як раптом угледів недалеко ще одного – величезний з підпалинами на боках вовкодав, широко викидаючи лапи, засапавшись мчав угору. За ним у траві волочився-підстрибував довгий ремінний поводок.

Усе ж Іван запізно помітив небезпеку. Похапцем тицьнув назустріч пістолетом, але пострілу не було, певно, щось заїло, тоді він шарпнув пістолет до себе, плеснув по затвору долонею, але вовкодав був уже поруч, хрипко рикнув і скочив. Іван, пригнувшись, кинувся за ялину, собака пронісся повз його плече, важко перекутнувся і з роззявленою пащею метко скочив назад. Іван, не знаючи як оборонитися, виставив уперед руки.

Це був занадто рвучкий стрибок, Іван не встояв на ногах, пістолет випав, і вони обоє, людина й собака, покотилися по землі. Здавалось, усе швидко закінчиться, але Іван в останню мить устиг схопити вовкодава за нашійник і з нелюдським напруженням рук не дав зчепитися на собі його зубам. Собака дряпонував його кігтями, десь, тріснувши, роздерлась одежина. Іван, проте, щосили тримаючи пса за нашійник, лівою рукою схопив його за передню лапу і крутнув. Отак вони ще разів зо два перекутилися одне через одного – собака й людина – і знов опинилися поруч. Іван викинув убік ноги й намагався якось вилізти на вовкодава, але той оскаженіло поривався до нього, і Іван відчув, що довго так не витримає. Тоді він востаннє зібрав усю спритність, крутнувся на землі, перекинув через себе собаку і щосили придавив йому коліном ребра. Той теж шарпнувся, мало не вирвавши з рук нашійника, гавкнув, але – Іван відчув – під коліном у нього щось ніби хруснуло.

Собака пронизливо заскавчав, людина, здираючи з пальців шкіру, тугіше закрутила нашійник і ще дужче налягла коліном. Однак вовкодав вискnuв, підкинув задом, ошаліло шарпнувся і вирвався.

У Івана щось озвіріло в душі, він зішулився, одразу ж чекаючи нового стрибка. Але собака не стрибав, розпластався на землі і, витягнувши вперед товсту морду з висолопленим набік язиком, часто, зморено дихав і дико дивився на людину. В Івана, натруджена нашійником, нестерпно пекла права рука, нервово сіпався від перевтоми плечовий м'яз, мало не вискакувало з грудей серце. Якусь мить, поклавши на траву тремтячі руки, він теж стояв навколішках і майже не по-людському, здичавіло, дивився на собаку.

Вони обоє несамовитими очима стежили один за одним, побоюючись пропустити один в одного перше бажання скочити. Іван до того ж дуже боявся, що ось-ось з'являться німці – цих кілька секунд здались йому вічністю. Потім він подумав, що вовкодав навряд чи кинеється на нього, і нерішуче звівся на ноги. Не одводячи погляду від собаки, Іван метнувся вбік і вхопив у траві каменюку. Вовкодав найжачив хребет, уда-

рив по землі хвостом, – ось-ось стрибне, одначе не стрибнув, – мабуть, йому дісталоя не менше, ніж людині, і він тихенько, безсило скавулів. Тоді Іван рішучіше ступив назад ще раз, вовкодав підвів голову, посу- нувся, поводок його зашарудів у траві. Проте собака не побіг і не пли- гнув. Іван, побачивши це, посмілішав і боком мерщій подався вгору до ялини, де був пістолет.

Собака заскавчав од безсилої люті, тягнуци покалічений зад, ослабло поповз у траві і спинився. А людина вхопила на траві пістолет і зморено, скільки вистачало сили, почвалаала розвилкою угору, в ялинову гущавину.

2

(...) Спочатку йому здалоя, що навкруги було тихо, тільки жебонів струмок і шуміло верховіття ялин. Подув фен¹ і в небі із-за гір вплив скуйовджений краєчок хмари – швидко насувався дощ. Іван сторож- кими очима оглядівся довкола, зазирнув униз на каміння під ялинами – наче ніде нікого. Він уже рушив був далі, коли позад нього залунало трохи притишено, але наполегливо:

– Русо!

Він схилився нижче, пригнув голову – ні, то був не німець, а, мабуть, якийсь гефтлінг². Бракувало ще клопоту чекати на когось, тут хоча б са- мому видертися – знав із власного досвіду, як це важко. Німці, певно, зчинили вже тривогу і наздоганяють – не так це просто втекти. (...)

Жінка?! Це його здивувало і збентежило, він мало не вилаявся з до- сади, але рев мотоциклів одвернув його увагу – вони вже були тут, тільки вище над ним. Іван крутнувся на землі, не знаючи, куди податися: між деревами, які росли рідко, його легко могли побачити зверху. І він мет- нувся до неглибокої виїмки-ніші під досить крутою скелею, пригнувся – весь втілення пильності й остороги. Смугаста постать унизу на мить зникла за краєм урвища, і він не дивився куди, – побоюючись мотоцик- лів, напружено слухав. Та ось ізнизу, з-за каменя, з'явилася дівчина в довгій, не на її зріст куртці з підкасаними рукавами і червоним трикут- ником на грудях. Вона бистро зиркнула обабіч, і він помітив, як під ко- пицею чорного, давно не стриженого волосся радісно блиснули такі самі чорні, мов маслини, очі.

– Чао!

Іван чув уже це слово і зрозумів його – так завжди віталися гефтлінги- італійці. Одначе тепер, прислухаючись до тріскотняви над головою, він промовчав, чекаючи, що дівчина ось-ось плигне кудись у схованку. Але вона була зовсім байдужа до небезпеки, знов озирнулась і квапливо за- гомоніла по-німецькому, як збагнув Іван, когось проганяючи від себе. Він глянув у підлісок – там, звідки вискочила дівчина, припадав навколішках іще хтось у смугастому, але той одразу ж шмигнув назад і щез у густому

¹ Теплий вітер у горах.

² Ув'язнений.

ялиннику. Іван уже хотів був кинутися кудись далі від цих гефтлінгів, як дівчина легко вискочила на брилу, нагнулася, спритно сунула ноги в колодки, що їх досі тримала в руках, і, захляпавши ними, подалася до нього.

Іван аж зіщулився з остраху. Мотоцикли ревли мало не в них над головою, і їй недоречно, напоказ, відвага гнівом шмагнула його напружене до болю відчуття: їх же легко могли виявити. Він, пригнувшись, стрибнув до дівчини і, вхопивши за руку, сердито рвонув під скелю. При цьому він тихо, але розлючено лайнувся. Вона піддатливо й легенько, мало не впавши, майнула за ним, одна колодка впала з її ноги, – стукаючи по камінню, покотилась геть.

– Ой, клумпес! – приглушено скрикнула вона. Оглушливо тріскочучи, мотоцикли один за одним проносилися десь угорі, зовсім близько, а вона, не зважаючи ані на них, ані на його неприховану лютість, вирвала руку й кинулася по колодку. Іван не встиг її вдержати, лише скреготнув зубами. Тим часом дівчина, спритно вхопивши колодку, метнулася назад, мигцем, ніби винувато, зиркнула на нього. В її очах блиснув азарт і неслухняність збитошної пустотливої дівчинки. Тоді Іван, не стримавши напруження й гніву, ляснув її по щоці.

Дівчина зойкнула, але не відсахнулася, тільки впала під скелю поруч і з-під ліктя стрельнула на нього вгору очима, сповненими якогось грайливого подиву.

Мотоцикли – було чути – віддалялись, і Іван одразу ж пошкодував, що не стримавсь. Дівчина на мить зосередилася, округлила очі, дослухаючись, і, здавалося, тільки тепер усвідомила, що тут їм загрозувало. Підібгавши коліно в такій же смугастій, як і в нього, холоші, насунула на ступню колодку. Потім знову глянула на нього й, по-дитячому невміло вимовляючи слова, ніби шикиряючи, повторила його лайку.

Це, як і його ляпас, було так несподівано і незвичайно, що в Івана щось стрепенулося, зрушило – щось людяне на мить виповнило його заскорузлу від горя душу, і він уперше за сьогоднішній день здивовано й широко розкрив очі.

– Ого!

– Ого, – повторила, ніби передражнила вона, певно, виказуючи тим свою вдавану образу, і навіть з деякою цікавістю глянула на нього. Осяйна врода цієї дівчини і незвичайна її сміливість у такому більш ніж складному становищі збивали його з пантелику.

– Ти куди біжиш? – швидко й суворо зронив він, зиркаючи додолу на її цибаті в колодках ноги.

– Вас?

– Вас, вас! Куди біжиш?

– Русо бежіш – іх бежіш.

Іван спідлоба кольнув її сердитим поглядом, однак на її обличчі відбивалась увага і намагання зрозуміти його – густі чорні брови, що зрослися над переніссям, високо злетіли.

– Ти знаєш, куди я біжу? Я Русланд біжу. Зловлять – мені буде пуф, пуф. А тобі оце, – він черкнув себе пальцем по горлянці й показав угору.

Вона зрозуміла, посміхнулася, навіть, здалось йому, пхикнула: мовляв, що мені шибениця. І ця її безтурботність розізлила його.

– Відважна! Розхрабрилася! Ну й біжи. Тільки без мене.

– Конечно! – примирливо усміхнулася дівчина, і Йван подумав, що вона не зрозуміла його. Він хотів було заперечити, але в цю мить від містечка залунали постріли, вигуки, собаче гавкання. Мабуть, там когось ловили. Біс із ним, з цим дівчиськом, – треба було пробиратися далі, і він кинувся схилом. (...)

3

(...) Позаду тим часом усе змовкло, застукана дощем небезпека десь причаїлася, відстала, за ними поки що не було чути ніякого переслідування. Але воно повинне було озватись. Іван знав, що німці так їх не залишать, певно, вони поставили вже на ноги всю охорону, поліцію, собак. О, це було дуже нелегко – втекти, хіба що їм допоможе дощ: приховає, заглушить кроки, змиє сліди. Гострим нервовим поглядом Іван усе вдивлявся крізь ріденький, ще затуманений серпанок дощу і дуже стерігся, аби не натрапити на якусь засідку. Час від часу він іще ловив позаду стукіт кроків своєї супутниці, вона відставала, губила з ніг то одну, то другу «клумпес» і потім підтюпцем наздоганяла його. Тоді кілька хвилин чулося поруч її уривчасте від утоми дихання, але незабаром воно знову зникало.

Іван намагався не зважати на неї: коли б вона відстала зовсім, він, мабуть, зітхнув би полегшено, але, поки вона була тут, поблизу, не міг кинути чи прогнати її й піти самому. Він тільки думав: і звідки її, на лихо, принесло до нього! Диви ти – вирвалася з заводу, наздогнала, вже на що він шпарко йшов, а ось не відстала. Хоч він і чимало змарнував часу на собак, іще добре, що німці загаялися, не налетіли на ту яругу. Дощ тим часом усе густішав, усе щільніше оповивав лісисті гори теплий туман – це тішило Івана, так легше було заховатися в лісі, якнайдалі одійти від містечка. (...)

Так минула година чи й більше, коли, продираючись крізь мокрий хвойний підлісок з туго нап'ятими поміж гіллям струнами павутиння, на якому тремтіли дрібненькі капельки води, Іван побачив дорогу. Гладенька, блискуча од вологи стрічка її легко згиналася на повороті і зникала в горах. Іван спинився, дослухаючись, – здається, дорога безлюдна. Тоді він озирнувся – дівчина, одхилиючи від обличчя мокрі гілочки ялинок, оддалік пробиралася до нього. Треба було зачекати її і перейти дорогу разом, бо сама вона ще зробить щось не так і викаже обох.

Дівчина підійшла і стомлено спинилася поруч, теж помітивши дорогу, вже з більшою обережністю, ніж на початку, поставилася до небезпеки. Він швидко ковзнув поглядом по її мокрій смугастій куртці, яка щільно обліпила гнучкий тоненький стан, маленькі гострі перса, і знову спохмурнів – так це не пасувало до того ризикованого становища, в

якому вони опинились. А вона, видно, зраділа зупинці, відпочивала. Взявшись рукою за вершечок сосонки, другою вилила з колодок воду і стомлено, хоч і не дуже заклопотано, зітхнула.

Іван, відчуваючи поруч її рухи, терпляче переждав, поки вона все опорядить, і тоді рушив ближче до дороги. Принишкла і, певно, зморена дівчина попленталася за ним.

Біля дороги він став навколішки за каменем, приглядився, потім спритно вскочив у забетонований кювет; гукнувши «Іди сюди!», подав їй руку. Дівчина мовчки ухопилася за його пальці, стрибнула, глухо стукнувши об бетон колодкою. Він різко звелів: «Скидай!» Дівчина здогадалася, скинула колодки і підхопила їх вільною рукою.

Так, узявшись за руки, вони вибігли на мокрі бетоновані плити дороги. Моросив дощ і тут же змивав їхні мокрі сліди. Втікачі перебігли на той бік, і Іван випустив її руку. За кюветом вона, певно, поколола ноги об щєбінку, бо зойкнула і, змахнувши у повітрі рукою, сунула ноги в колодки й квапливо подалася схилом за ним угору.

Схил, одначе, тут був стрімкий, з урвистими кручами, зарослий кривими молодими сосонками, крізь вершечки яких, скільки вони не лізли, все виднівся внизу блискучий вигин дороги. Тепер Іван не дуже старався витримати темп, зморився сам, та й вона – відчував – на межі своїх, мабуть, уже не дуже великих можливостей. Подолавши надто стрімку місцину, Іван спинився під гіллястою сукуватою сосною, щоб перепочити, й став спостерігати, як видирається його супутниця. Одна колодка злетіла в неї з ноги і швидко покотилася по камінню. Дівчина скрикнула: «Порка мадонна»³, – оглянулась і втомлено сіла, очевидно, не наважуючись спускатися назад. Проте згодом покульгала вниз, узяла колодку і глянула звідти на Івана. В цьому погляді він помітив заспокоєння і тиху вдячність за те, що не пішов без неї. Іван сів між покрученого коріння на суху колючу землю й зачекав, поки вона вилізла на кручу і знеможена впала поруч.

– Кинь ти їх до дідька, – сказав він, маючи на увазі колодки.

Вона, не розуміючи, глянула на нього. Тоді Іван показав на «клумпес» і махнув рукою вниз. Дівчина, видно, здогадалася й заперечно похитала головою, поворушивши при цьому маленькою, мокрою і, як здалося йому, дуже тендітною ніжкою. Він одразу збагнув недоречність своєї поради, так само як і те, що зазнає вона ще лиха з цими завеликими, не з її ноги колодками.

Але і його ноги, покалічені камінням і суччям, аж пекли, особливо мучила при ході ліва нога. Тепер, мимоволі затягуючи хвилину відпочинку, Іван вирішив подивитися, що там, і, підібгавши руками ногу, глянув на вимиту дощем підошву.

---

³ Лайка (італ.)

⁴ Фурйозо (італ.), бйозе (чім.) — сердитий.

⁵ Добрий (нім.)

– Русо очен, очен фурйозо? Как ґто дойч?.. Бйозе⁴! – раптом сказала дівчина.

Іван за рік полону трохи навчився розуміти по-німецькому, второпав, що вона сказала, але відповів не одразу.

У п'яті була колючка, хлопець спробував витягнути, але мізерний кінчик її ніяк не давався в пучки.

– Бйозе! Будеш бйозе, коли смалений півень дзьобане, – непривітно озвався він і додав уже для неї: – Який там бйозе? Я гут⁵.

– Гут?

Вона посміхнулась, обіруч пригладила мокре, лискуче волосся і, витерши об штани долоні, навколішки поповзла до нього.

– О, дай!

Іван усе ще не міг ухопити за кінчик колючки, а вона легенько і на диво просто, по-товариському пригнулася, холодними тонкими руками обхопила його велику, сорок третього розміру ступню, поколупала в ній нігтями і, перш ніж він устиг збагнути для чого, зубами куснула п'яту. Іван нерішуче шарпнув ногу, але дівчина втримала, її зуби лоскотнули товсту шкіру п'яти, й коли незабаром розігнулася, то в її білих рівненьких зубах стриміла маленька чорна колючка.

Іван не здивувався й не подякував, а, підібгавши ногу, глянув на п'яту, потер, спробував ступнути – стало, здається, краще. Тоді він уже з більшою приязню, ніж досі, подивився на дівчину, на її мокре, смугляве і знову радісне обличчя. Вона не одвела усміхненого погляду, взяла із зубів колючку і пустила її за вітром.

– Спритна, еге ж, – стримано, ніби не бажаючи визнати перевагу дівчини, сказав Іван. (...)

***

Коментарі

Іванові згадалося, що ще зранку він зі своїми товаришами розкопував бомбу, яка виявилася пошкодженою і не вибухнула у їхньому таборі смерті. Він пригадав своїх друзів: Галадая, Жука, Янушка, Сребнікова, – п'ятеро смертників, що замислили ціною власного життя знищити якомога більше ворогів. Іван Терешка зголосився розбити бракований запальник бомби, однак його покликав командофюрер Зандлер. Після короткої розмови німець звелів Іванові почистити чоботи, однак юнак не зміг довести роботу до кінця й «оскаженіло заїхав німцеві в щелепу». Краєм ока він помітив полонену дівчину, що дивилася на нього з «нищівним презирством у таких великих очах». У цей час його друзі підривають бомбу і всі полонені враз кинулися тікати з концтабору.

5

(...) А тепер ось гори – Лахтальські Альпи, невідомий, загадковий, ніколи не бачений край, і в ньому – маленька крихта надії здобути волю.

Іван дуже втомився і коли почав уже роздивлятися, де б відпочити, позаду щось глухо бухнулось, урвищем посипалося каміння. Він озирнувся – дівчина, спершись на руки, лежала на схилі й, здавалося, не пробувала підвестись. Тоді й він спинився, розігнувся, перевів подих, зачекав. У розпадині темніло. Зверху майже нечутно сіявся дрібненький, мов порошок, дощик, каміння довкола ледве сіріло, безладними космами чорніли у височині сосни, обважніле сутінками й негодою, низько нависло небо. Мокрий одяг, нагрітий під час ходьби, злегка парував, і волога спина – тільки-но спинись! – починала тремтіти. Іван побачив віддалік у присмерку темний пониклий силует своєї супутниці, ледь помітні рухи її голови і непорушні, оголені до ліктів руки – вона не підводилась. Перемагаючи неохоту, Іван спустився вниз, сунув за пазуху пістолет і, нагнувшись, обережно попід пахви підняв її легеньке тіло. Дівчина заворушилася в його руках, сіла, не підводячи голови. Постоявши, Іван з прикрістю подумав, що доведеться, мабуть, на цьому кінчати перший свій перехід і заночувати в цій ущелині.

Він оглянувся навкруги – з одного боку вгору круто здіймалося громаддя скель та каміння, а з другого схил губився десь унизу, в похмурій хащі сосняка – звідти повз і повз густий туман. Уже не можна було розібрати, яка там глибина – тільки далеко в сизій задушливій тиші жебонів струмок.

Іван торкнув дівчину за плече, даючи знак, аби чекала тут, а сам одійшов далі і знову вдивлявся в темряву – в одному місці скеля вгорі трохи звисала над кам'янистим схилом. Притулок, звісно, не дуже надійний, затишку в ньому небагато, але для змороної людини хоч якесь укриття.

Обережно ступаючи по гострих камінцях, Іван вернувся назад до дівчини.

Аж дивно, де поділася її недавня жвавість, її пустотливо-нерозумна відвага перед мотоциклістами – тепер вона була схожа на знесилену мокру пташку, яку невблаганна доля закинула в це каміння. Важко дишаючи, дівчина не реагувала на його дотик руки, не підвелась, а ще більше зіщулилась у маленьку тремтливу грудочку...

– Ходімо перепочинем, – сказав він. – Відпочинемо, розумієш? Ну, шляфен⁶ трохи.

На мить вона притихла, перестала тремтіти, але не підвелась і не відповіла, а все ще сиділа, низько схиливши голову. Іван постояв іще трохи, чекаючи, потім обіруч згріб її під коліньми, щоб однести в затишок, але вона з несподіваною силою рвонулася в його руках, щось по-італійському скрикнула, дригнула ногами, і він випустив її. Постоявши трохи зніяковіло, він сердито подумав: «А, дідько з тобою. Сиди тут, вередя така!» – а сам рушив під скелю і сів знесилений. Тільки тепер відчув, як він ослаб, з заплющеними очима натягнув на потилицю комір куртки й заснув. (...)

⁶ Спати (нім.)

Коментарі

Іван та Джулія зустріли випадкового перехожого, старого австрійця, у якого погрозами відібрали хліб та шкірянку. «Іван майже вирвав її (шкірянку) з рук старого і востаннє глянув йому в очі. Хлопець розумів, – це була чорна невдячність, грабіж, адже він на випадок невдачі ставив під шибеницю старого, але інакше діяти не можна було. Іван побіг у сосняк, де промайнула смугаста постать Джулії, і, вже одбігши, озирнувся – австрієць усе ще стояв на попередньому місці в підтяжках поверх сірого светра й, опустивши руки, дивився їм услід».

11

(...) Хлопець зійшов на край стежки, дав дівчині порівнятися з собою і вперше з неприхованою цікавістю оглянув її гарненьку, цибату, так-сяк одягнену постать. Але, дивна річ, оце строкате, з чужого плеча вбрання, попри всю недоречність, не могло спотворити її молоді природної статечності і вроди, яка проглядала в усьому: і в гнучкості рухів, і в ніжній красі обличчя, і в звичці тримати голову з гідністю і грацією. Вона покірно й віддано поглядала на нього, сховавши руки в довгих рукавах шкірянки і звично ляскаючи по стежці своїми незграбними «клумпес». (...)

12

(...) Найбільш гнітюче з усієї доби діяв на Івана вечір. Ані вдень, ані вночі, ані вранці не було так самотньо, так незатишно-тривожно й сумно, як у час смеркання. З повного гостротою відчув це він у роки війни, та ще в полоні, на чужій землі, – де спізнав лихо, голод і холод. У такий час особливо сильно допікала самота, безпорадність, залежність від безжальної ворожої сили. И ось зараз до болю схотілося миру, добра і рідної, близької душі поруч.

– Іван!.. – несподівано гукнула позаду Джулія, – Іван!

Як завжди, вона робила наголос на «і», це було незвично і знаenzaька аж лякало, ніби тут з'явився ще хтось, окрім них двох.

Іван затремтів і спинився.

Нічого не кажучи, Джулія мовчки тупала між камінням, і він без слів збагнув, у чому річ. Одразу було видно, як вона втомилась. Іван теж відчував, що необхідно б відпочити, але в цій надхмарній височині було нестерпно холодно, шалено бурхав, шматував одягу, гув у розколинах вітер. Мерзли руки, ноги одубіли, аж заклакли від стужі. А холод усе дужчав, дужчав на ніч і вітер. Усією своєю жорстокою, сліпою силою природа накидалася на втікачів. Іван дуже квапився, добре усвідомлюючи, що ночувати тут не можна, тільки в русі порятунок, і якщо вони цієї ночі не здолають перевал, то завтра вже буде пізно.

– Іван, – мовила, трохи наблизившись, Джулія. – Очен, очен усталь...

Хлопець переступав з ноги на ногу, підшви боліли, пекли вогнем, заходили зашпори, та він не зважав на них, а стурбовано дивився на Джулію.

– Давай-но якось... Бачиш, сутеніє.

З-за вершини-двійні перекочувалася, осідаючи на схилах, густа, темна хмара. Небо вгорі потроху гасило свій блиск. Померехтіла і зникла в чорній безодні манісінька самотня зірка. Потьмарену місцевість – скелясте громаддя, схили, ущелини й долини – заволокло клубочистою каламуттю.

– Почему нет переваль? Где ест переваль?

– Незабаром буде. Ось-ось, – підбадьорив дівчину Іван, сам не знаючи, скільки ще треба добиратися до тієї сідловини.

Вони знову рушили ледь помітною між камінням стежкою. Іван уже став побоюватися, щоб не загубити Джулії – це було б дуже прикро. І хлопець, вслухаючись крізь вітер до звичного стукоту її колодок, розміреним темпом ліз і ліз усе вище. На дуже крутих місцях він спинявся, чекав дівчину, подавав їй руку й витягав нагору, сам при цьому ледве вгамовуючи серце в грудях. А вітер несамовито рвав одіжку, тугими поштовхами бив то в спину, то в груди, перехоплював подих, кружляв між камінням, раз у раз міняючи напрямок – не збагнути було, звідки він і дме.

Тим часом зовсім стемніло, громаддя скель злилося в суцільну непроглядну масу, небо в чорній безпросвітній тьмі зімкнулося з горами. Стало так темно, що Іван почав спотикатися, наступати на каміння, кілька разів боляче поранив ноги, і тоді вперше неспокій опанував його – де стежка? Він нагнувся, щоб краще роздивитись, обмацав якусь брилу поруч і зрозумів – стежка зникла, вони заблудили.

Тоді Іван спинився, одвернувся од вітру й, зіщулившись, став чекати, поки наблизиться Джулія. Коли та, вкрай знесилена, дошкандибала до нього, він озвався: «Чекай тут», а сам рушив на пошуки стежки. Дівчина мовчки, навіть байдуже, сприйняла цю новину, одразу впала на землю й скоцюрбилася од вітру. Іван, тамуючи неспокій, одійшов далі, кинувся на всі боки, вглядаючись у землю й раз у раз обмацуючи її підшвами – стежки не було. Поступово в темряві почало щось мерехтіти, він простягнув руку й зрозумів: пішов сніг. Дрібненька обрідна крупа неслася з вітряної чорної безодні, підскакуючи на камінні, збиралася в ямках, щілинах, западинах. Іван постояв якусь мить, оглядаючись і напружено думаючи, що діяти. Сніг погустішав, і внизу трохи посвітліло від сірого ряботиння плям. Тоді хлопець помітив недалеко білувату звивисту стрічку стежки.

– Гей, Джуліє! – стиха покликав він.

Але дівчина не відгукнулася. Іванові стало прикро на душі, зачекавши трохи, він подумав: «Чи вона там, бува, не заснула? Оце послав бог супутника! Бульварами б із такою походжати...»

Вітер, як і раніше, люто бурхав, снігова крупа мелькала, шурхочучи об каміння. Від стужі заходилися зашпорами ноги; руки Іван сховав у рукави. У пазусі крижаним холодом обпікав пістолет.

– Гей, Джуліє!

Вона знову не відповіла, і він, лайнувшись, неохоче, обережно ступаючи по мокрому холодному камінню, подався туди, де залишив її.

Джулія сиділа на брилі, зігнувшись у три погібелі, з коліньми закутавшись у шкірянку. Як і вчора, дівчина не озвалася, не підвела голови, і він, передчуваючи недобре, безтямно спинився перед нею.

– Баста, Іван, – стиха промовила вона, не підводячи голови.

Іван помовчав.

– Як це баста? Ану, вставай!

– Нон уставай. Нет уставай.

– Ти що – жартуєш?

Мовчання.

– Ану, ходімо! Ще трішки й – перевал... А вниз ноги самі понесуть.

Мовчання.

– Ну-бо, ти чуєш?

– Фініта⁷. Нон Джулія марш. Нон.

– Зрозумій, не можна тут залишатися. Замерзнемо. Бачиш, сніг.

Однак його слова на неї не впливали. Він бачив, як вона знесилілась, і відчував безпорадність своєї логіки. Але як іще примусити її йти? Подумавши трохи, Іван засунув руку в пазуху, витяг звідти решту буханця й, одвернувшись од вітру, обережно відламав шматочок м'якушки.

– На ось хліба. Поїж!

– Хляб?

Вона аж стрепенулася. Одразу підвела голову. Іван дав їй у руки шматочок, і Джулія, кілька разів одкусивши, з'їла його.

– Єщо хляб?

– Ні, більше не дам.

– Мальо, мальо хляб. Дай хляб, – як дитина, жалісно попрохала вона.

– На перевалі ще дам.

Дівчина раптом схилилась і завмерла у пільмі,

– Нон переваль.

– Якого біса нон?! – зненацька вибухнув Іван, стоячи навпроти. – Ану, вставай. Ти що надумала? Замерзнути? Кому ти цим зробиш зле? Німцям? Чи ти хочеш їм догодити – вернутися в табір? Аякже, вони там давно на тебе чекають. Покажеш, куди Іван пішов! – кричав хлопець, аж захлинаючись од міцного поривчастого вітру. Джулія, не міняючи пози, підвела трошки голову.

– Нон табір.

– Не підеш до табору? Куди ж тоді ти підеш?

Вона промовчала і знову зіщулилась у маленьку живу грудочку.

– Адже замерзнеш! Дивачка! Пропадеш до ранку, – трохи лагідніше сказав Іван. Але дівчина мовчала.

---

⁷ Фініта – все, кінець (італ.)

Вітер усе сипав снігом. Сніг, правда, був обрідний і дрібненький, однак навколо поступово світлішало, сірєнькі плями пробивали чорноту ночі, стало краще видно. Тіло без руху почало швидко охолоджуватись і тремтіти від стужі.

– Ану, вставай! – Іван сіпнув її за шкірянку і по-армійському суворо скомандував: – Встань!

Дівчина, почекавши, кволо підвелася, стукнула колодками й, похитуючись од поривчастого вітру, попленталася за ним; щоб не впасти, хапалася за каміння. Іван, спохмурнівши, повільно ішов до стежки. Він уже думав, що якось воно буде, що вона розійдеться, бо найгірше в такому стані – збитися з ритму, хоч на мить сісти – тоді потрібне он яке зусилля, аби підвестися. Вони наблизилися до стежки, і раптом сильний порив вітру стьобнув крупю в обличчя, вдарив у груди, обоє задихнулись, а Джулія впала.

Іван кинувся допомогти їй підвестися, узяв за руку, та вона не підвелась, а закашлялась, потім довго відсапувала і, нарешті сівши, тихо, але з твердою рішучістю вимовила:

– Джулія фінита. Аллес⁸. Іван Трієсто. Джулія нон Трієсто. Аллес нон...

– Ні в якому разі. (...)

– Для чого тоді хлопці підірвали себе? Тією бомбою! Щоб хоч хтось урятувався. А ти вже й скисла.

Він схопився, відчувши, що наскрізь промерз на цьому вітрі, заходив стежиною – на сірій посипці відбився тьмянний слід його босих ніг. Ще добре, що не було морозу, але під ранок, мабуть, підмерзне, тоді вони тут пропадуть.

Іван рішуче спинився біля Джулії.

Ти підеш?

Нон, Іван.

Як хочеш. Пропадай, – навмисне байдуже мовив він і похмуро звернувся: – Скидай «клумпес».

Дівчина мляво заворушилася, вийняла з колодок ноги й від холоду поставила їх одну на одну. Він одразу всунув свої задубілі ноги в це незavidне взуття, в якому ще зберігалось її тепло.

– Скидай і шкірянку.

Вона слухняно зняла і шкірянку. Хлопець хутко натягнув її на свої заширокі плечі, застєбнувсь. Одразу стало тепліше. Роблячи це, Іван відчував, що між ними назавжди щось рушиться, що так не можна поводитися з жінкою, але його опанував гнів на неї. Здавалося, що вона чимось ввела в оману його, затялась, і хлопцеві мимоволі кортіло покарати її. Лаючись у думці, він, однак, вважав себе трохи винним. Хлопець намагався заглушити ніяковість гнівом. Проте Джулія в чомусь мала рацію, а він у чомусь був несправедливий. Іван це відчув, і гнів його стихав, Він ступив два кроки стежкою й обернувся до неї.

---

⁸ Усе (нім.).

– Що ж, бувай!

– Чао! – скоцюрбившись на камені, тихо й зовсім байдуже мовила вона. Це слово одразу нагадало йому їхню вчорашню зустріч, і той радісний блиск у її променистих очах, що так здивував його, і її відчайдушну сміливість під носом у німців, і сповнені закоханості та якоїсь багатозначності погляди в дорозі, – і хлопцеві стало зовсім прикро. Це не був ані жаль, ані співчуття – так щось пригнічувало його сумління, хоч він і не міг чимось докорити собі, бо нічим не був зобов'язаний їй. «Ні, ні, – сказав Іван собі, тамуючи ту пригніченість. – Отак краще». Одному зручніше, це він знав із самого початку. Йому не треба було зв'язуватися з нею. Тепер у нього колодки на ногах, на плечах шкірянка, хліба трохи – одному цього вистачить надовше, він заощаджуватиме – по сто грамів на день. Сам він стерпить усе, перейде хребет, не може бути, щоб не перейшов, якби навіть довелося лізти по пояс у снігу, йому треба в Триєст, до партизанів. І навіщо було зв'язуватися з цим дівчиськом? Хто воно йому?

Хлопець чимдуж вихопився на кручу, ніби тікаючи від думок про неї, покинутої внизу, однак не мав сили подолати прикрого відчуття. Щось приховане в душі жило іншою логікою, ноги незабаром сповільнили ходу, Іван оглянувся раз, удруге – дівчина ледь помітною плямою чорніла на схилі, і її покірنا безпорадність перед неминучою загибеллю раптом зруйнувала, дощенту знищила його недавній намір. Іван, сам того не бажаючи, повернувся і, заляскавши по стежці колодками, побіг униз. Джулія, зачувши його поблизу, здригнулась і боязко підвела голову. (...)

Іван одним ривком вхопив упоперек її тремтливе й тоненьке тіло й завдав собі на плече. Вона рвонулася, забилася, мов риба, затріпотіла в його руках, а він, незважаючи на це, закинув її собі на спину і затис під коліньми руками. Джулія раптом перестала вириватися, затихла, щоб не впасти, мершій обвила його за шию, і він відчув на своїй щоці тепле її дихання і гарячу краплю, яка лоскочучи покотилася по шиї йому за комір.

– Ну, гаразд. Гаразд... Якось воно буде...

Дівчина принишкла, припала до його широкої спини й захлинулась. Іван і сам захлинувся, але не од вітру, а від чогось досі незвіданого, могутньо-лагідного, великого й на диво безпорадного. Недавнє бажання покинути її тепер аж злякало його, і хлопець, важко загупавши колодками, рушив угору.

13

Сніг уже густо засипав голий кам'янистий діл. Колодки ковзали по стежці, тому на крутих місцях, аби не впасти з ношею, Іван намагався йти боком, як лижник, підіймаючись на схил. Спочатку він не відчував ваги її маленького тіла, трохи підтримував його під коліна й, пригнувшись, з якимось незрозумілим завзяттям ліз угору. Але незабаром з'явилось ба-

жання спинитися, вирівняти спину, Зітхнути – грудям бракувало повітря. Правда, він угрівся. Зараз тілу зовсім не дошкуляв скажений вітер, усе-редині теж усе палало, але біль від втоми шматував легені. (...)

Треба було перепочити, але Іван боявся, що тільки-но впаде на сніг, то, мабуть, більше не встане. І він тягнув на собі Джулію так із годину чи довше, маленькими кроками поволі здіймаючись звивистою стежкою. Джулія весь час мовчки тулилася до нього, іноді її пальці здригались у хлопця на грудях – Іван добре відчував ці рухи, так само як і все її тіло, його тепло на спині. І, дивна річ, незважаючи на втому, на недавню сварку та свій гнів, йому було добре. Коли б тільки більше сили, він згоден був би нести її, що покійно пригорнулася до нього, далеко-далеко.

Саме коли почали підкошуватись ноги і хлопець злякався, що впаде, поруч із снігової миготливої імли виринув чорний скелястий обломок. Іван одразу збочив із стежки й, ковзаючись колодками по камінню, попрямував до нього. Джулія мовчала, притискала до чокою до його шиї. Біля брили Іван обернувся спиною і притулив до неї дівчину. Коли руки Джулії рознялися під його підборіддям і плечам стало вільніше, він зрозумів, яка вона все ж тяжка.

– Ну, як ти? Змерзла?

– Нон, нон.

– А ноги?

– Да, – стиха мовила вона. – Ногі да.

Як на її вдачу, Джулія аж надто принишкла, ніби завинила перед ним у чомусь. Іван відчув це, і йому хотілося лагідно, по-доброму заспокоїти її. Тільки ж ота лагідність аж ніяк не вдавалась йому, мовби заскорузла в душі, і зовні поводження його з дівчиною, як і раніше, було дуже стриманим.

Не повертаючись до неї обличчям, Іван знайшов руками її ноги – вони були дуже брезклі, ніби запухлі, й дуже холодні, холодніші, ніж його пальці. Від цього дотику вона тихо зойкнула і шарпнула ноги до себе.

– Е, так не можна, давай сюди.

Дівчина, певно, не зрозуміла, а він, трохи зручніше посадовивши її на камені, зібрав пригорщу снігової крупки.

– Ану, давай потremo.

– Нон, нон!

– Давай, чого там нон, – незлобиво, але наполегливо мовив Іван, узяв одну ногу, затис її між коліньми, як це роблять ковалі, підковуючи коней, і став розтирати снігом. Джулія заойкала, застогнала, хотіла вивратись, – хлопець усміхнувся:

– Та чого ти? Лоскотно?

– Болно. Болно.

– Потерпи трішки. Я легенько.

Намагаючись робити це якнайніжніше, він трохи відтер одну її маленьку, ніби дитячу, ступню, потім заходився біля другої. Спочатку дівчина стогнала, ойкала, але врешті притихла.

– Ну як, тепло? – спитав Іван, підводячись.

– Тепло, тепло. Спасібо.

– На здоров'я.

Джулія закутала ноги полами шкірянки, а він, прислонившись на мить спиною до намерзлої брили, віддихався. Та без руху одразу стало холодно, вітер легко проймав його тоненьку куртку, яка зовсім не тримала тепла. (...)

Він ішов стежкою, яка добре проступала на посипаній снігом поросі. Його шию невимовно приємно лоскотало позаду її тепле дихання. Гнучкі тоненькі пальці раптом погладили йому груди, й він аж затремтів, відчувши ці пестоші.

– Ти научіт мене говорити свій язик?

– По-білоруському?

– Да.

Іван засміявся, таким незвичайним тут здалось йому це прохання.

– Неодмінно, – відповів хлопець весело. – Ось прийдемо в Трієст і почнемо...

Ця жартівлива думка раптом здійняла в ньому вихор якихось особливих радісних відчуттів. Невже й справді пощастить їм дійти в Трієст, до партизанів? Якби це сталося – вони пішли б в один загін, вона стала б для нього рідною й близькою. Як це важливо – на чужині поруч рідна, своя людина. Іван тільки тепер почав відчувати її прихильність до нього, зараз вона не здалась йому небажаною чи зайвою. Він відчув, як стомився за життя і війну в самотині – солдатське товаришування було з іншої категорії взаємин. А взаємини з Джулією чимось нагадували сестринське, навіть материнське, тут не потрібно було ані слів, ані вчинків – тут саме почуття мовчазної близькості наповнювало його щастям...

Вітер тут став менший, угорі й довкола ніби трохи вщухло, тому, здавалось, потеплішало. Куди вела стежка і що на них чекало попереду, побачити, проте, було неможливо. (...)

Непомітно задрімавши у нього на спині, вона тихенько сопіла нижче вуха, руки її ніжно й чутливо лежали на його плечах; шкірянка в неї, мабуть, розстебнулася, бо хлопець спиною відчув м'яке тепло її маленьких грудей. Мов на зло, йому десь у колодку потрапив камінчик. І він, не нахилаючись, усіяко крутив ногою, щоб не ступати на нього або витрясти, але клятий камінчик не хотів випадати з колодки. Це було майже нестерпно, однак Іван не схотів будити її – сповільнив ходу і так довго-довго йшов униз. Либонь, він і сам ніби задрімав ідучи, бо раптом перестав усвідомлювати, де він і хто в нього на спині. Але це, мабуть, від втоми й тільки на якусь мить. Одразу відчув її дихання і заспокоївсь. Навкруги лежала каламутна ніч з плямами відлиглого снігу доли. Звідкись знизу повіяло вологістю, інколи ніс лоскотало смолистими пахощами хвойних лісів, десь осторонь шумів водоспад – певно, там була ущелина.

Під ранок вони спустилися в зону луків.

Снігові плями навкруги якимось непомітно зникли, наче розтанули.

Вітер ущух, потеплішало, тільки повітря стало вологішим; по камінню повзло кудись похмуре клоччя туману. Ще нижче запахло травою, квітами, сирію прілістю лісу, і хлопець збагнув, що найважче лишилося позаду. Доріжка згубилась, але йти було добре, і він не стежив за нею. Іван пройшов ще трохи, і коли відчув під ногами соковиту м'яку траву, то подумав, що зараз упаде. Високі, до колін, стеблини тугими пуп'янками квіток били його по голітках. Джулія і досі спала. Тоді хлопець тихенько, щоб не розбудити дівчини, обережно спустив її на землю і ліг поруч.

Джулія не прокинулась.

***

Коментарі

Хлопець і сам задрімав, а після сну роздумував щодо того, чому досі нікого не покохав. Причиною тому було розчарування. Іван згадує історію кохання старшого лейтенанта Глебова та Анютки, «тендітної, з великими очима дівчини, недавнього санінструктора їхньої роти, а тепер медсестри в госпіталі». Лейтенант був тяжко поранений, помер на операційному столі. Анюта страшно побивалася, а через деякий час утішилася новими стосунками з легкопораненим майором. Побачивши це, Іван самовільно покинув госпіталь і повернувся в роту.

(...) Вони спустилися схилом од верхньої межі луки до її середини. Тут маки стали рідіти, поступатися місцем іншим квіткам. Майже скрізь синіли галявини буйних духмяних незабудок, гойдалися на вітрі дзвіночки, від міцних пахошів жовтої азалії паморочилось у голові. Де-неде в гущавині квіток траплялися гравієві лисини, витикалися з трави сірі брили, коло них завжди багато було гострої щєбінки, яка боляче колола підошви. Іван став обережніше ступати, приглядаючись до долу. Раптом перед ним у траві блиснула малиново-вогниста крапелька. Він схилився. Між зубчастими листочками червоніло кілька налитих соком великих сунічок. Тільки-но хлопець зірвав їх, як перед очима ще замелькали червоні зірочки. Тоді він поклав шкірянку й сів. Джулія теж, радісно скрикнувши, кинулася збирати.

Суниць було сила-силенна – буйних, соковитих, майже скрізь стиглих. Хлопець і дівчина збирали їх і їли, їли, жадібно, жменями, забувши про час і обережність. Минула, певно, не одна година, сонце перекотилося на другий бік неба й прямо освітлювало долину з перелісками й порізаний кривими ущелинами Ведмежий хребет.

Обливаючись потом, Іван усе повзав у траві, коли почув ззаду кроки Джулії. Хлопець озирнувся, повернувся і, витираючи спітніле чоло, сів. Приховуючи в променистих очах лагідну усмішку, дівчина підбігла до нього, стала навколішки і розгорнула полу своєї куртки. На густо по цяткованому сунічним соком ріжку червоніла розсипчаста купка ягід.

- Бітте, русо Іван, – манірно пригостила вона.
- Та навіщо? Я вже наївся!
- Нон, нон аївся! Ессен!

Вона сипнула в жменю суничок і майже силоміць примусила його з'їсти. Потім з'їла трохи сама і знову піднесла жменю йому до рота. Суниці з її рук мали чомусь зовсім інший смак, аніж збирані ним. Іван губами вибрав із жмені сунички, проковтнув, а потім жартома полоскотав зубами її теплу духмяну долоню. Джулія пустотливо посварилася пальцем:

– Нон, нон!

Отак вони доїли всі ягоди, і хлопець, узявши шкірянку, спитав:

– Гайда?

Гайда! – хвацько погодилася вона. (...)

***

Коментарі

Під час втечі Іван на прохання Джулії багато розповідав про Білорусь, про рідне село Терешки «біля двох озер». Розповідав і про свою сім'ю: про батька, що помер від голоду, лишивши по собі четверо дітей. Від Джулії Іван дізнався, що батько хотів віддати її заміж за багатого, але вона кохала Марію, з яким втекла у Неаполь, але потім хлопець загинув. Дівчина була дуже розумною, вивчала біологію, добре знала латинську мову.

Поступово стосунки Івана та Джулії змінюються, неприязнь поступово переростає у кохання.

20

Щось важке й недоказане, яке весь час утримувало їх на відстані одне від одного, було подолане, пережите щасливо і майже раптово. Мабуть, оті болісні парадокси, що мучили Джулію, були якось перейдені – з цієї миті для обох існували тільки п'янка духмяність землі, пахощі маків і спекотливий блиск високого неба. Серед цієї первісної стихії за один крок від смерті народилося щось незвідане, інтимне і владне, воно жило, прагло, лякало й вабило...

А земля все хилилася, кружляло небо, кризь напіврозплющені повіки він зблизька бачив ніжну округлість її щоки, вкриту маленькими, освітленими сонцем ворсинками, за щокою рожевіла прозора маленька раковина вуха.. Він потягнувся до її мочки з ледь помітним слідом од дірочки, легенько поцмокав її губами – Джулія пружко стрепенулася тілом.

Певно, збуджений цим рухом, у ньому десь усередині пролунав розгублено незнайомий, зовсім чужий голос – він вагався, протестував, чогось боявся. Мабуть, у нього не було твердих аргументів – його заперечення вилились у запитання-докори: «І навіщо? Для чого?.. Що ти робиш?.. Ти знаєш, хто вона? Ти дуже мало знаєш... Адже ти зовсім не знаєш! Звідки вона? Ти пам'ятаєш, з якого світу?»

Хлопець намагався не слухати, заглушити в собі того недовірка, не хотів нічого знати. Він чув, як вирує, хлюпоцється, гомонить струмок, двигить на всю глибину земля, сурмами вторує їй владний порив душі...

Земна вісь, певно, в ту мить нахилилася, проте Іван не помітив – він ладен був ринутись у безодню: в його обіймах була вона. Вона – та неземна й незнана, та, що потонула в невимовному буянні червоних маків, припишлася, квола й тому ще дужча – за землю, за саму себе, за нього...

Десь зовсім близько під ними, здавалось, у глибинних надрах землі гув, рвався, мчав шалений потік, він тягнув, вабив у свої неопізнані вири-глибини; хлопцеві забракло сили опиратись йому... Джулія забилася рибиною, затріпотіла в його обіймах, із широко розтулених уст злітали й помирали слова – чужі, рідні, дуже зрозумілі слова...

Але вони тепер не мали значення.

Земні надра, і гори, і могутні гімни усіх потоків землі причаїлись і благословили велику таємницю життя...

22

(...) Хлопець не боявся. Надто багато страху зазнав він за роки війни, щоб тепер боятися. Тільки-но німці побачили їх, як Іван одразу зосередився і сповнився рішучості й вправності – тільки б вистачило сил і йому, і Джулії: приглушене хвилювання за неї ятрило йому душу. Решту почуттів хлопець погамував у собі, зараз вони заважали. Відтепер входили в дію тваринні інстинкти боротьби, починався двобій у вправності, хитрощах, швидкості – треба було тікати й берегти сили, не підпускати на постріл німців, дістатися до хмар, які з ночі нерухомо лежали на верхів'ях гір. Тільки так. Іншого порятунку в них не було.

23

Нарешті вони долізли до ялівцевих кущів, але не ховались – вже не було потреби. Обсовуючи ногами пісок та жорству, хапаючись руками за колюче гілля, Джулія першою вибралася на кручу і спинилась. Іван, боком заносючи хвору ногу, ліз услід. На стрімкому місці, під самим верхом, він зовсім не уявляв, як ступнути, щоб вилізти з-під урвища: так боліло коліно. Тоді, вже нагорі, дівчина стала навколюшки й простягнула йому свою тоненьку, кволу руку. Хлопець глянув на сині прожилки вен на зап'ясті й відхилив її руку – хіба вона змогла б витягти таку вагу? Але Джулія заторохтіла щось кумедною мішаниною італійських, німецьких і російських слів і рішуче підхопила його під лікоть, якомсь утримала, і він урешті витаскав на край своє набрякле, мов налите свинцем тіло.

– Скоро, Іван, скоро! Есес!

І справді, німці наближались до них. Передні поминули вже луку й видиралися на косогір, а решта наздоганяли перших. Останнім, із зв'язаними руками, спотикаючись, плентався божевільний гефтлінг з охоронником. Хтось із передніх, угледівши їх біля ялівцевого чагарника, зарепетував і випустив чергу з автомата. Постріли затріщали в ранковому повітрі, луною озвалися в далеких ущелинах. (...)

(...) Обоє мовчки добігли до скелі й відсахнулися – схил, ніби у прірву, стрімко падав у затуманену безодню, в якій де-не-де сіріли плями нерозталого снігу.

24

Джулія лежала на кам'янистому виступі за кілька кроків до урвища й плакала. Хлопець не втішав її, не заспокоював, а сидів поруч, спершись руками об жорстку, укриту мохом землю, і думав, що, певно, все тут скінчиться. Попереду й праворуч підступала круча, ліворуч починалася стрімка скеляста стіна аж до самісіньких хмар, у сідловині позаду сиділи німці. Вийшла справжнісінька пастка – треба ж отак ускочити! Для Джулії це було особливо боляче, бо розвіялась така несподівана надія вирватися, – тож він і не розраджував дівчини, та й не мав для того слів.

З провалля несло гнилою вогкістю; з розпашілих тіл зникало тепло; довкола в ущелинах, ніби у велетенських коминах, гув вітер; було хмарно й незатишно. Та чому німці не йдуть до них, не стріляють? Стовпилися вгорі у сідловині – ті сидять, ті стоять, оточивши смугасту постать божевільного гефтлінга. Придивившись, Іван зрозумів – вони забавлялися: курили, тицjali в нього цигарками – то в лоба, то в спину, і божевільний із зв'язаними руками в'юном крутився між ними, спльовував, брикався, а вони реготали собі, раз у раз тицяючи в нього цигарками. (...)

Здається, вони чогось очікували. Тільки чого? Може, якоїсь допомоги? Нехай, тепер уже не так страшно, тепер очевидна фініта, як каже Джулія; четверта його втеча, буде, мабуть, останньою. Жаль тільки цього маленького дива – цієї стрункої чорноокої щebetухи, щастя з якою було таке п'янке й недовге. Хоча, правда, він і за це вдячний долі, чи, може, випадкові, який звів їх наостанку; тепер, після всього, хоч як це дивно, помирати поруч з нею було все-таки легше, ніж у ненажерливій печі крематорію.

(...) Джулія, побачивши на горі німців, стала навколюшки і погрозово замахала на них маленькими кулачками.

– Фашісто! Бріганті! Сволючі! Немен зі унз⁹. Ну!

У сідловині змовкли, принишкли, й вітер незабаром доніс притишений відстанню вигук:

– Гей, рус унд гуррін¹⁰! Мі вас скоро убіваль!..

(...) Німці мовчки вислухали донесені вітром її слова, й один поперед одного почали викрикувати непристойності. Джулія, страждаючи від своєї безпорадності в цьому двобої, аж кусала губи. Тоді Іван узяв її за плечі й пригорнув до себе, дівчина слухняно припала до грудей і не втішно, розпачливо, ніби мала дитина, заридала.

– Ну, не треба. Годі. Нічого, – невміло заспокоював Іван, щосили тамуючи в собі ніжність і відчай.

Джулія незабаром ніби стихла, і він довго тримав її в обіймах, похмуро думаючи, як усе добре почалось і як безглуздо кінчається.

⁹ Візьміть нас! (нім.).

¹⁰ Гурія – (з мусульманської міфології – вродливі, вічно юні чорноокі діви).

Мабуть, він уже такий невдаха, останній з-поміж людей незграба – не зумів скористатися такою можливістю, заради якої загинуло четверо хлопців. Галадай, Янушка та й всі інші зробили б це спритніше – дісталися б уже до Трієста і разом із партизанами били б німчуру, а він ось зав'яз у цих клятих горах та ще дав загнати себе в пастку, як вовка. Ех, треба було, як і брався, висадити ту бомбу – нехай би тікали моторніші. А так ось. Іще й Джулію занাপастив, яка повірила тобі. Справдив її сподівання, нічого сказати! Та ще наплів, чого не питали. Було страшенно прикро й боляче: усі зусилля зійшли нанівець, усі надії пропали безглуздо й нещасливо.

Він голубив її заплакане личко, кризь біль свого страждання відчував її болі, ніжність її рук на своїх плечах – це, як і раніш, зворушувало до глибини душі, завдавало ще гіршої муки. (...)

Але німці недовго дивувалися їхньому свавіллю – котрийсь із них ухопив автомат і, не цілячись, випустив чергу. Від кулі на камінні звився білий димок, і його одразу підхопив вітер. Іван смикнув Джулію за полу шкірянки, дівчина знехотя пригнулась і сховала голову за брилою. «Стріляйте, сволота, стріляйте! Нехай чують, – подумав хлопець, маючи на увазі табір, у якому завжди прислухалися до кожного пострілу в горах. – Нехай знають: ще живі!»

Кілька хвилин утікачі лежали за камінним виступом і слухали, як над міжгір'ям весняним громом розсипалися черги. Кулі, однак, рідко долітали сюди: німці, певно, більше лякали. Згодом автомати змовкли, покотилась і ще не встигла завмерти луна, як звідкись понад лукою рознеслись інші, дуже знайомі звуки. Підвівши голову, Джулія хотіла щось сказати, але Іван жестом спинив її – і вони обоє стали дослухатися, напруженими поглядами вп'явшись одне в одного. Хлопець люто вилаявся: за сідловиною валували собаки.

Раптом щось невимовне сталося з Іваном, – давно прихований гнів зненацька вибухнув у ньому. Він підхопився, важко виліз на камінь і, широко розставивши хворі ноги, нагнувся – розлючений, страшний, байдужий до небезпеки.

– Звірі! – гукнув він до німців. – Шакали! Самі боїтеся – помічників приводите! Ну-бо, ведіть! Спускайте! А дідька лисого! Ось! Не візьмете ви нас! Ось! Зрозуміли?

Звичайно, вопи легко могли б застрелити його, але не стріляли – притихли, намагаючись збагнути раптовий бунт цього флюгпункта, і наврод чи збагнули. А Івана, мабуть, від нервового збудження пройняло холодом, його тіло мерзлякувато пересмикнулося, здається, починалася лихоманка. Викричавшись, він мимохіть озирнувся навкруги, – небо трохи прояснилось, у хмарній високості з'явилися блискучі, мерехтливі од вранішнього сонця блакитні прогаліни. Здавалося, ось-ось вирине з-поміж хмар Ведмежий хребет, до якого вони так і не дійшли. Дуже схотілося побачити сонце, але воно ще було за горою, і Иванову душу огорнув невимовний сум.

З цим він і спустився додолу – те, що повинно було статися ось-ось, уже не цікавило його – він знав усе. Тому навіть не глянув, коли собаки з'явилися в сідловині, гавкаючи та вовтузячись – певно, вівчарки весь час ішли їхнім слідом і розлютились. Джулія раптом припала до нього і затулила обличчя руками.

– Ой! Нон собак! Нон собак! Іваніо, ершіссен! Ершіссен!

Гнів і збентеженість, що вибухнули в ньому, минулись одразу, він знову став спокійний і врівноважений, з однією лиш турботою в душі – треба кінчати. Застрелити себе було простіше, набагато важче це зробити з Джулією, але він змушений вчинити це. Не можна допустити, щоб есесівці живими пригнали їх до табору й вішали на страх іншим, – нехай волочать мертвих. Якщо вже не вдалося здобути волю, то дошкулять їм хоч смертью.

В цей час німці пустили собак.

Одна, дві, три, чотири, п'ять рудих, спущених з повідків вівчарок, розпластавшись на бігу, мчали схилом униз; за ними вискочили німці. Іван підхопився, рвонув за руку Джулію, а вона, кинувшись йому на шию, зайшлася плачем. Іван у глибині душі відчував, що треба щось сказати, – найголовніше, найважливіше, але слова десь зникли. Собаки вже неслись улоговиною. Тоді він одірвав дівчину від себе, штовхнув на край урвища, до безодні. Вона не опиралася, тільки раз у раз схлипувала, мов задихалась, очі в неї стали великими, але сліз у них не було – там застиг жах і приглушений ним зойк...

Стоячи над урвищем, Іван окинув поглядом глибину безодні – там, як і досі, було похмуро, сиро й холодно; туман порідшав, і в прірві виразніше забілили снігові плями. Одна з них довгим вузьким шпичаком здіймалася вгору, і в Івана блискавично майнула думка-надія – велика, щаслива й страшна. Побоюючися, що не встигне, так нічого й не сказавши Джулії, він опустив уже зведений пістолет і підштовхнув дівчину на край безодні.

– Стрибай!

Дівчина злякано відсахнулася від урвища, тоді він удруге крикнув: «Стрибай у сніг!», – але вона знов усім тілом одхилилася й заплющила очі.

Собаки тим часом уже повискакували на косогір, Іван почув їхнє гавкання, що голосно пролунало майже за самою спиною. Тоді він затис у зубах пістолет і підскочив до Джулії. З раптовою силою хлопець ухопив її за комір і штани, підняв над головою і, як здалось йому, несамовито жбурнув ногами в провалля. В останню мить устиг іще побачити, як розпростерте в повітрі тіло майнуло повз карниз, а чи потрапило воно в сніг, уже не помітив. Він лише збагнув, що самому з хворою ногою так не стрибнути.

Собаки, побачивши його, сказано заскавчали, і хлопець одступив на якихось два кроки від урвища. Попереду з пагорка на нього мчав сухорлявий широкогрудий вовкодав, на голові якого стирчало чомусь

одне вухо, – він перелетів через каміння і високо звівсь на диби уже зовсім поруч. Іван не цілився, але з неквапливою, майже нелюдською увагою, на яку тільки спромігся, вистрілив у його роззявлену ікласту пашу і, не втримавшись, пальнув у наступного. Одновухий з льоту прожогом шелеснув повз нього в урвище, а другий, на лихо, був не сам, побіч з ним мчало ще два, і хлопець не встиг побачити, влучив чи ні.

Його подив потьмарився шаленим ударом у груди, нестерпний біль пронизав йому горлянку, блискавично майнуло захмарене небо, і все заніміло назавжди...

Замість епілога

«Добрий день, Іванові рідні, добрий день, люди, які знали Його, добрий день село Терешки між Двох Голубих Озер у Білорусії...

Це пише Джулія Новеллі з Рима і просить вас не дивуватися, що незнайома вам синьйора знає вашого Івана, знає Терешки між Двох Голубих Озер у Білорусії...

Звичайно, ви не забули про ті страшні часи в Європі – чорну ніч людства, коли, часто-густо впадаючи у розпач, умирали тисячами люди. Одні, йдучи з життя, приймали смерть як благодатне визволення від мук, уготованих їм фашизмом, – це надавало сили гідно зустріти фінал і не заплямувати своєї совісті. Інші ж у героїчному двобої самі ставили смерть навколяшки, являючи людству високий зразок мужності, і гинули, дивуючи навіть ворогів, які, перемагаючи, не відчували задоволення – настільки відносною була їхня перемога.

Такою людиною виявився і ваш земляк Іван Терешка, з яким доля звела мене на важкому шляху нерівної боротьби і втрат. Мені довелося ділити з ним останні три дні його життя – три величезних, як вічність, дні кохання, пізнання і щастя. Правда, богові треба було не дати мені поділити з Іваном смерть – фатум, або звичайна нерозтала кучугура снігу перешкодила мені розбитися в урвищі – якому я надала перевагу над крематорієм. Потім мене знайшла людина з чулим серцем у грудях. Звичайно, це сталося пізніше, а в ту першу мить у проваллі, коли я розплющила очі й зрозуміла, що жива, Івана вже не було на світі. Вгорі над урвищем вщухало виття псів, і тільки луна двох останніх пострілів, оддаляючись, котилася ущелиною.

Поступово повернулась я до життя, яке без Нього спочатку здавалося мені позбавленим усякого сенсу. Довгі місяці мою самотність наповнювали лише три скорботні й щасливі дні, прожиті мною з Ним. Я могла б описати вам, яка це була людина, але, гадаю, ви краще за мене знаєте Його. Я хочу тільки сказати, що все моє подальше життя проходить у яскравому світлі, осяяному зустріччю з Його особою, так само як і моя скромна діяльність у Союзі боротьби за мир, у видавництві профспілкової газети, нарешті, у вихованні сина Джіованні, якому вже вісімнадцять літ і який готується стати журналістом. (Між іншим, це він переклав на російську мову мого листа, хоч і я навчилася цієї мови, але, звичайно, не так досконало, як син). Ще в моєму кабінеті висить карта

Білорусії, країни, яку так щиро любив Іван. На жаль, я не можу знайти на ній села Терешок між Двох Озер – сподіваюся, ви мені люб'язно допоможете в цьому. І ще прошу фото... Будь-яке: дитяче, юнацьке чи навіть краще – солдатське...

Іноді, пригадуючи його, аж стрепенуся від думки, що могла потрапити до іншого табору чи не побачити його сутички з командофюрером і не побігти за Ним після того вибуху бомби – пройти в житті десь поблизу Нього і не спізнатися з Ним. Але цього не сталося, і тепер я дякую провидінню, дякую всім випробуванням, що випали на мою долю, дякую всім закономірностям і випадкові, що звів мене з Ним.

От і все. Фініта. До побачення, незнайомі земляки Його, до побачення, Його рідні, до побачення, далекі Терешки між Двох Голубих Озер, жити коло яких і я пристрасно мріяла. Не забувайте свого земляка, як не забуваємо Його ми.

З подякою до всіх, хто народив, виховав і знав Людину, добру і варту захоплення своєю мужністю.

Дякую, дякую за все.

З повагою до вас Джулія Новеллі з Рима».

(Переклад Галини Вігурської)

Осмислюємо прочитане

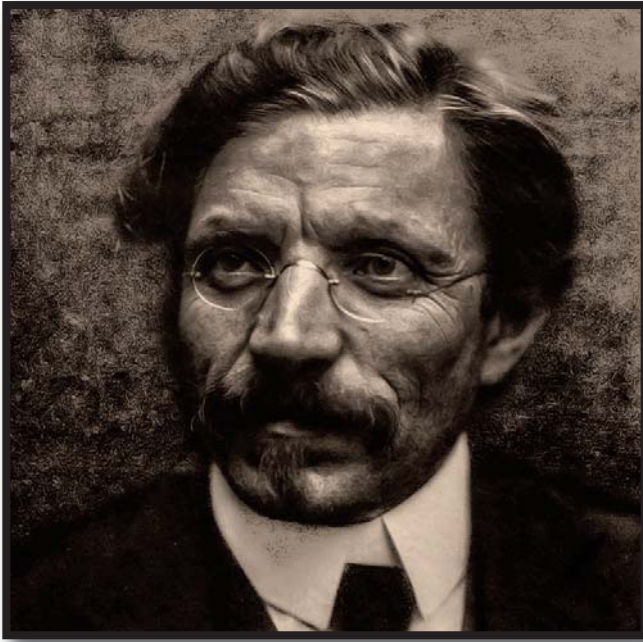
1. Розкажіть про прояви героїзму, зображені в повісті.
2. Як екстремальні ситуації впливають на вчинки і характер героїв та героїнь? Доведіть цитатами з тексту.
3. Визначте ідеї, що утверджуються у творі.
4. У чому полягає гуманістичний зміст творів В. Бикова?
5. Поміркуйте, завдяки чому головні герої знайшли справжнє кохання.
6. Як ви розумієте слова автора: «...просто Іван по-людському став щасливий»?
7. Які епізоди із життя Джулії вас особливо вразили? Перекажіть їх.
8. Як досягається емоційне напруження в розповіді про переслідування німцями втікачів?
9. Визначте події, що є кульмінацією й розв'язкою твору.
10. Розкрийте символічний зміст назви повісті.
11. Що таке моральний вибір у житті? Який вибір робить для себе головний герой повісті «Альпійська балада»?

Книжка – помічник і поради́ник

Биков В. Альпійська балада / Переклад Галини Вігурської. – К., 1965.

Биков В. Обеліск: Повісті / Переклад Миколи Цівини. – К., 1978.

ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМ

1859-1916

Штрихи до портрета письменника

Шолом Нохумович Рабинович народився 2 березня 1859 року в українському містечку Переяславі (нині м. *Переяслав-Хмельницький*) в сім'ї небагатого крамаря. Творчість видатного єврейського письменника Шолом-Алейхема завжди відкрита для всіх, оскільки стосується найважливіших тем людського буття: добра, милосердя, кохання тощо. *Шолом-Алейхем* – псевдонім, який у перекладі з мови *ідиш*, якою писав митець, означає «*Мир вам*». Його твори наділені добротою та повагою до рідної землі – України («*З ярмарку*», «*Тев'є-молочник*», «*Хлопчик Мотл*», «*Потоп*», «*Блукаючі зірки*» та ін.). Важливою для творчості митця є юнацька тема («*Аман і його дочки*», «*Мошкеле-зłodий*» та інші), найвідомішим твором із цього циклу стала «*Пісня над піснями*» (1909-1911), у якій, за словами автора, знайшли відбиток його особисті переживання, наповнені глибоким філософським змістом.

Зустріч із текстом**ПІСНЯ НАД ПІСНЯМИ****Частина перша****Бузя****1**

Бузя – пестливе ім'я, створене з Естер-Люби: Любузя-Бузя... Вона старша за мене на один рік чи, може, на два, а нам обом нема ще й двадцяти років. Тепер сідайте, будь ласка, і підрахуйте, скільки мені років і скільки їй. Та це, зрештою, не має значення. Я краще розповім вам коротенько її біографію.

Мій старший брат Бенья жив на селі, орендував млин, умів стріляти з рушниці, їздити верхи на коні і плавати, як чортяка. Одного разу влітку купався він у річці і потонув. Про нього сказано у приказці: «Всі гарні плавці потопають». По ньому залишилися млин, двоє коней, молода вдова з однією дитиною. Млина передали комусь іншому, коней продали, молода вдова вийшла заміж і поїхала десь далеко, а дитину привезли до нас.

То була Бузя.

2

Що батько любить Бузю, як рідну дитину, і що мати тремтить над нею, як над єдиною дочкою, – це легко зрозуміти. Вони знайшли в ній розраду від великого горя. А я? Чому, як прийду з школи і не знайду Бузі, мені їжа не лізе в горло? А як Бузя приходить, стає світло в усіх куточках? А як Бузя звертається до мене, я опускаю очі? А як Бузя глузує з мене, я плачу? А як Бузя...

3

Я довго чекав, коли нарешті прийде любе, жадане свято пасхи. Тоді я буду вільний. Гратиму з Бузею в горіхи, бігатиму по подвір'ю, ходитиму до річки. Там я їй покажу, як пускають «каченят» на воду. Коли я їй кажу про що, вона мені не вірить, вона сміється. Взагалі Бузя не вірить мені ні на крихту. Тобто вона мені нічого не каже, тільки сміється. А я не люблю, коли сміються з мене. Бузя не вірить, що я можу видряпатись на найвище дерево (якби тільки схотів!). Бузя не вірить, що я вмю стріляти (якби тільки мав з чого!). Нехай лишень настане пасха, люба, жадана пасха, коли вже можна буде гратися надворі, на свіжому повітрі, не перед очима в батьків, – я їй покажу такі штуки, що вона аж зачудується.

4

Настало любе, жадане свято пасхи.

Нас обох одягли на свято у царське вбрання. Все, що було на нас, мінилось, блищало і шелестіло. Я дивлюсь на Бузю і згадую «Пісню пісень», яку вивчав перед пасхою з учителем у школі, згадую стих за

стихом: «Прекрасна ти, подруго моя, – о, яка ж їй гарна! Очі твої, як у голубки, волосся – мов стадо кіз, що зісковзують з гори Галаадської, зубки в тебе – мов отара білих ягнят, що з річки виходять, одно в одно, губки – пурпурова стрічка, мова твоя, як мед, солодка».

Скажіть мені, будь ласка, чому, коли дивишся на Бузю, мусиш згадати «Пісню пісень?» Чому, коли вивчаєш «Пісню пісень», спадає на думку Бузя?

5

Чудовий переддень пасхи. Сонячна година. Тепле повітря.

– Підемо?

Так каже мені Бузя, і я почуваю, що мені пашисть обличчя. Мати не пошкодувала нам горіхів. Повні кишені горіхів. Проте вона наказала нам, щоб ми тепер, перед пасхальною вечерею, не сміли лузати горіхи. Гратися в горіхи – скільки душі завгодно Ми виходимо з дому. Горіхи торохотять. Надворі добре. Надворі любо. Сонце вже близько крайнеба, дивиться вниз на околиці міста. Широко, просторо і привільне навколо. Де-не-де на горі, що ген за синагогою, визирає травичка, зелена, свіжа, тремтлива. З вереском і цвірінканням пролітає над нашими головами струнка зграя маленьких ластівок, і знову згадується мені «Пісня пісень»: «Паростки-травичка вже з'явилася на землі, пора соловейка настала, і голос першої літньої пташки залунав у нашій країні». Я почуваю себе напрочуд легким. Мені здається, що я маю крила: ось знімусь і полечу...

6

З міста долинає дивний гомін. Шумить. Вирує. Гуде. Переддень пасхи! Чудова, ясна година. Теплінь надворі.

У цю мить весь світ набуває в моїх очах зовсім іншого вигляду. Наш двір – замок. Наша хата – палац. Я принц. Бузя – принцеса. Колоди, понакидані біля хати, – кедри й буки, що згадуються в «Пісні пісень». Кішка, яка лежить коло дверей і гріється на сонці – одна з польових ланей, що згадуються в «Пісні пісень». Горбок, що ген за синагогою, це гора Ліван, теж із «Пісні пісень». Жінки й дівчата, які стоять на подвір'ях, миють посуд, готуються до пасхи, – дочки Єрусалима, про яких згадується в «Пісні пісень». Все-все з «Пісні пісень».

Я йду, руки в кишенях, потрушую горіхами. Горіхи торохтять. Бузя йде зі мною, не відстає ні на крок. Я не можу ходити поволі, мене підносить у повітря. Мені хочеться летіти, линути, ширяти мов орел. Я пускаюсь бігом. Бузя біжить за мною. Я стрибаю на колоди, з одної колоди на іншу. Бузя стрибає зі мною разом. Я на колоду – вона на колоду. Я вниз – вона вниз. Хто перший стомиться? Я вгадав.

– Доки це будемо стрибати?

Так каже мені Бузя. А я відповідаю їй мовою «Пісні пісень»:

«Поки день холодом дише, і тіні простягаються». Ха-ха-ха! Ти втомилась, а я – ні!

7

Почуваю себе щасливим, бо Бузя не вміє робити тою, що я вмію. І разом з тим мені жаль її. Серце щемить. Мені здається, що вона зажурилась. Бузя має таку звичку: весела, весела, а потім раптом сяде в куточок і тихо заплаче. Скільки мати не втішає її тоді, скільки батько не цілує її тоді – дарма: Бузя мусить виплакаться. За ким? За батьком, який так передчасно помер? Чи за матір'ю, яка вийшла заміж, поїхала і забула навіть попрощатись? Ах, її мати, її мати! Коли їй нагадують про матір, вона міниться на обличчі. Вона не полюбляє свою матір. Вона і слова поганого не каже про матір, але не полюбляє її. Я це знаю напевне. Терпіти не можу, коли Бузя засмучена. Сідаю коло неї на колодах і намагаюсь розвіяти її сумні думки.

8

Я держу руки в кишенях, торохчу горіхами і кажу їй:

- Вгадай, що я можу зробити, коли схочу?
- А що ти можеш зробити?
- Коли схочу, всі твої горіхи перейдуть до мене.
- Ти їх у мене виграєш?
- Ні, ми навіть не розпочнемо гри.
- Що ж тоді? Ти їх у мене забереш силоміць?
- Ні, вони самі перейдуть до мене.

Вона зводить на мене свої красиві очі. Свої гарні, сині очі з «Пісні пісень». Я кажу їй:

– Ти гадаєш, певно, що я жартую? Я знаю, дурненька, таке чарівне слово... Тільки скажу це слово...

Вона розплющує очі ще більше. Я почуваю себе всесильним. Я поясню їй, як дорослий, як герой:

– Ми, хлопці, можемо геть усе. У нашій школі є один товариш, – його звуть сліпий Шайка (він сліпий на одне око), – він все чисто знає. Немає такого на світі, чого б Шайка не знав. Навіть кабалу. Знаєш, що таке кабала?

Ні. Звідки їй знати? Я почуваю себе на сьомому небі, що можу прочитати їй лекцію з кабали.

– Кабала, дурненька, це така річ, що може стати в пригоді. За допомогою кабали можна зробити так, щоб я тебе бачив, а ти мене ні. За допомогою кабали можна дістати вино з каменя і золото із стіни. За допомогою кабали можна зробити так, щоб ми вдвох, як сидимо оце, знялися аж до хмар і ще вище хмар!..

9

Знятися з Бузею за допомогою кабали у височінь, до хмар і ще вище хмар, і полетіти з нею ген-ген далеко за океан – це була одна з моїх улюблених мрій. Там, за океаном, починається країна карликів, що походять від богатирів часів царя Давида. Адже карлики з природи дуже добрі людиці. Живляться вони тільки цукерками і мигдалевим молоком.

Грають цілі дні на маленьких сопілках, співають і ведуть всі разом танок. Вони нічого не бояться і дуже гостинні. Коли хтось із нас приїздить до них, вони дають йому їсти й пити, обдаровують найкоштовнішим убранням і безліччю срібних та золотих речей, а перед від'їздом напихають йому повні кишені діамантів, що валяються у них, як, приміром, у нас сміття на вулиці.

– Як сміття на вулиці? Невже?

Так одного разу спитала мене Бузя, коли я їй розповів про карликів.

– Не віриш?

– А ти віриш?

– А чом ні?

– Де це ти чув?

– Як то де? У хедері¹.

– Ах, у хедері...

Нижче-нижче спускається сонце, забарвлюючи небо червоною смугою багряного золота. Золото віддзеркалюється в Бузиних очах. Вони купаються в золоті. (...)

11

(...) Іти з татом у синагогу напередодні пасхи – хіба є більша насолода? Чого варте саме те, що вдягаєшся з голови до п'ят у все нове і є чим похвалитися перед товаришами? А відправа в синагозі? Перша пасхальна молитва! Ах! скільки насолоди господь бог наготував для єврейських дітей на свято!

– Шимек! Шимек!

Мати моя не має часу. «Іду, зараз піду, от уже йду! Я тільки скажу Бузі кілька слів. Не більш як два слова...»

І я кажу їй два слова. Я признаюсь їй: все, що допіру сказав їй, неправда. Зробити за допомогою кабали так, щоб хтось інший летів, – цього не можна. Самому летіти – це інша справа; сам полетіти – я можу. І це я їй покажу, нехай лишень закінчиться свято, я зроблю першу спробу. Я полечу перед очима у неї отут на цьому ж місці, де лежать колони, і за одну мить буду вже за хмарами. Звідти я візьму праворуч, он туди – бачиш? – там кінчається все і починається Крижане море.

12

Бузя уважно слухає. Сонце посилає своє останнє проміння, цілується з землею.

– А що таке Крижане море? – питає в мене Бузя.

– Крижаного моря не знаєш? Крижане море – це Льодовитий океан, вода там густа, як драгли, і солоня, як ропя. Пароплавів нема на ньому. І люди, потрапивши туди, не можуть ніколи звідти повернутися.

Бузя дивиться на мене широко розкритими очима.

– Чого ж тобі йти туди?

– Я хіба туди йду, дурненька? Я ж лечу. Лечу понад морем, як орел.

---

¹ Хедер – початкова релігійна школа

Адже за кілька хвилин я знову на суходолі! Там починаються дванадцять високих гір, що пашать вогнем, а на дванадцятій горі, біля самої верховини, зупиняюсь і йду пішки сім миль, аж поки прибуваю до дрімучого лісу, далі йду лісом і долом, аж поки прибуваю до маленького струмочка. Струмочок я перепливаю і відраховую сім разів по сім, – аж ось з'являється переді мною старезний дідок з довгою бородою і питає: «Яке твоє бажання?» А я кажу йому: «Веди мене до царівни».

– До якої царівни? – питає мене Бузя, і мені здається, що вона чогось злякалась.

– Царівна – це прекрасна принцеса, яку схопили з-під шлюбу, зачарували її, повели геть і сховали у кришталевому палаці, ось уже сім років...

– А тобі що до того?

– Як то – що мені до того? Я мушу її визволити.

– Ти мусиш її визволити?

– А то хто ж?

– Не треба летіти так далеко... Послухайся мене, не треба!..

13

І Бузя бере мене за руку, і я почуваю, яка холодна її маленька ручка. Я дивлюся їй у вічі і бачу, як відбивається в них золоте сонце, що прощається з днем, з першим ясним, теплим днем напередодні пасхи. Потроху відмирає день. Наче свічка, гасне сонце. Гомін, що стояв цілий день, ущухає. Вже майже не видно на вулиці жодної живої людини. У вікнах хатинок з'являються вогники святкових свічок. Дивна, урочиста тиша обгортає нас, мене з Бузею, і ми почуваємо себе міцно злитими з цією святковою тишею.

– Шимек! Шимек!

14

Уже третій раз мати кличе мене, щоб я пішов з татом до синагоги. Хіба ж я сам не знаю, що треба йти до синагоги? Я тут посиджу ще хвилину, одну хвилину, не більше. Та Бузя почула, що мене кличуть, – вона вириває свою руку, схоплюється і жене мене:

– Шимек, це ж тебе кличуть, тебе! Іди, іди! Вже час. Іди, іди!..

Я збираюся йти. Кінчився день. Згасло сонце. Золото перетворилось на кров. Вітерець подув, легенький, прохолодний. Бузя жене мене, щоб я пішов. Кидаю на неї останній погляд. Зовсім не та Бузя, що раніше. Інше обличчя, і зовсім іншої принади набуває вона в моїх очах цього чарівного вечора. «Зачарована принцеса», майнула думка у мене в голові. Бузя однак не дає мені поринати в думки. Вона жене мене, жене, щоб я пішов. Я роблю кілька кроків і озираюсь назад на зачаровану принцесу, яка зовсім злилася з цим чарівним пасхальним вечором, і зупиняюсь заморожений. Але вона показує рукою: «Іди! Іди!..» І мені здається, що я чую її голос, чую, як вона мені каже мовою «Пісні пісень»:

«Біжи, мій милий, біжи, мій коханий! І будь подібний до оленя або до сарни на горах запашних!»

Частина друга Йдемо по зелень

1

– Швидше, Бузю, швидше! – кажу я Бузі за день перед зеленими святами, беру її за руку, і ми хутко сходимо на гору. – Час не жде, дурненька, день минає. Нам треба перейти через он яку гору, а за горою ще матимемо річку. Над річкою стелеться кладка з дощок, це – «місток». Річка тече, жаби кумкають, дошки хитаються, і лише там, як перейти місток, лише там починається справжній рай, Бузю. Там тільки і починаються мої маєтки.

– Твої маєтки?

– Я хочу сказати – левада. Велике поле, що простягається, простягається без кінця, без краю. Зеленою ковдрою воно вкрите. Жовтенькими цяточками воно поцятковане. Червоненькими клинчиками воно поклиноване. А запахи там – найкращі запахи в світі. І дерева там є в мене, безліч дерев, високі, кристалі дерева. І горбок там маю, на якому сиджу. Хочу – сиджу собі, хочу – кажу чарівне слово, здіймаюсь у повітря й лечу, як орел, вище хмар, понад полями й лісами, понад морями і пустелями, аж ген-ген за Чорні гори...

– А звідти, – перебиває мене Бузя, – ти йдеш сім миль пішки, поки не приходиш до маленької річечки?

– Ні, до дрімучого лісу... Спершу йду лісом і долем і лише тоді прибуваю до річечки...

– Річечку ти перепливаєш і одлічуєш сім разів по сім...

– І з'являється переді мною старезний дід з довгою бородою...

– Він питає тебе: «Яке твоє бажання?»

– А я кажу йому: «Поведи мене до царівни...»

Бузя вириває свою руку з моєї руки і пускається бігти з гори. Я біжу за нею.

– Бузю, чого ти так біжиш?

Бузя не відповідає. Вона сердиться. Вона не любить царівни. Всі казки вона любить, тільки не про царівну... (...)

3

(...) На чому ж ми зупинились? Напередодні зелених свят. Ми біжимо з гори. Попереду Бузя, за нею я. Бузя гнівається на мене за царівну. Всі казки вона любить, тільки не про царівну. Та не турбуйтеся, – Бузин гнів триває недовго. Ось вона вже знову дивиться на мене своїми великими, ясними, замріяними очима, закидає волосся назад і каже мені:

– Шимек! Ой Шимек! Диви-но! Поглянь, яке небо! Ти зовсім не бачиш, що діється навколо!

– Я бачу, дурненька! Авжеж, бачу. Я бачу небо, відчуваю теплий вітрець, чую як пташки щебечуть, і цвірінькають, і літають над нашими головами. Це наше небо, наш вітрець, наші пташки – все наше, наше, наше! Подай твою руку, Бузю!..

Ні, вона не дає мені руки. Вона соромиться. Чому соромиться мене Бузя? Чому вона почервоніла?

– Там, – каже мені Бузя і біжить попереду, – там, як перейдемо місток...

І мені здається, що вона звертається до мене мовою Суламіфі з «Пісні пісень»: «Ходімо, мій милий, ходім, любий мій. Ходімо ген-ген у поле. Будемо ночувати в селах, прокидатися у виноградниках, дивитися, чи цвіте виноград! Чи зазеленіло виноградне гроно! Чи паростяться гранати!..»

І ось ми біля містка. (...)

6

(...) Там, на горбку, сидимо, я і Бузя (зелені на свято ми все ще не нарвали), і розповідаємо казки. Тобто розповідаю я, а вона слухає. Я розповідаю їй про те, що буде через багато, багато років, коли я стану дорослим, а вона дорослою і ми поберемося... Ми зараз же з допомогою чарівного слова здіймемося у повітря понад хмари і об'їдемо цілий світ. Насамперед ми відвідаємо всі країни, де бував Олександр Македонський. А далі подамося до Палестіни. Там побуваємо на всіх запашних горах, у всіх виноградниках, напхаємо повні кишені інжиру, фініків, маслин і полетимо звідти ще далі й далі. І в кожному місці утнемо щось інше, бо ж ніхто нас не бачитиме...

– Ніхто нас не бачитиме? – питає Бузя і схоплює мене за руку.

– Ніхто! Ніхто! Ми бачитимемо всіх, а нас не побачить ніхто.

– Коли так, Шимек, у мене є до тебе прохання.

– Прохання?

– Маленьке прохання...

Але я знаю наперед її прохання. Вона хоче, щоб ми поїхали туди, де її мати вийшла заміж. Викинути якогось коника її вітчимові...

– Чом ні? – кажу я їй. – З превеликою охотою. На мене можеш звіритися, дурненька. Я можу зробити таке, що вони мене пам'ятатимуть.

– Не їм, тільки йому, йому самому! – проситься в мене Бузя.

Але не так швидко я пристаю на це. Мене як розгнівати – це щось страшне! Як можна забути таку кривду?

Витівка жінки – вийти заміж за іншого батька, заїхати казна-куди й кинути дитину, навіть листівки не написати! Це ж нечувана річ! Хіба ж можна допустити таку жорстокість?!

7

Даремно я так розпалився. Я шкодую: наче собаки гризуть серце. Але пропало... Бузя затулила лице обома руками. Вона плаче? Я б радо пошматував себе. Навіщо було мені торкатися її болячки – згадувати її матір! Нишком, про себе, обзиваю себе всіма найобразливішими йменнями: «Осел! Корова! Базікало! Йолоп! Бовдур!..» Я присуваюсь до неї. Беру її за руку: «Бузю! Бузю!» Я хочу сказати їй мовою «Пісні пісень»: «Покажи лице твоє, дай послухати твій голос...»

Раптом... Звідки це сюди взялися батько й мати?

Батькові срібні окуляри блищать здалека. Срібні нитки його срібної бороди мають на вітерці. А мати здалека махає до нас хусткою. Ми обоє, я й Бузя, сидимо, немов скам'янілі. Чого прибігли сюди батьки?

Це вони прибігли до нас сюди довідатися, що ми поробляємо. Чи не трапилося з нами, боронь боже, якесь лихо? Чого доброго, місток, вода, річка, річка, річка. Чудні вони!

– А де ваша зелень?

– Яка зелень?

– Зелень, що ви пішли нарвати на свято...

Ми обоє, я і Бузя, презираємось. Я розумію її очі. Розумію її погляд. І здається мені, що чую, як вона мені каже мовою «Пісні пісень»:

«О, коли б ти був мені братом рідним!». Чом ти мені не брат?

– Ну, що ж, зелень на свято... вже якось обійдемося, – усміхаючись, каже батько, і срібні нитки його срібної бороди виблискують у ясному промінні золотого сонця. – Аби, хвала Всевишньому, діти здорові і з ними, боронь боже, нічого не трапилось.

– Хвалити бога! – відповідає мати і витирає хусткою червоне, упріле обличчя. І обоє вони щасливо всміхаються, радіють, на нас дивлячись.

Чудні, чудні люди – мої батьки!

Частина третя Тієї ночі

1

«Дорогому синові!..

Надсилаю тобі 00 карбованців і прошу тебе, сину мій, щоб ти мені зробив приємність і приїхав додому на пасху. Мені соромно перед людьми на старості літ. Маєш єдиного сина і ніяк не удостоїшся його побачити. Мати також благає тебе, щоб ти, бога ради, приїхав на пасху. І знай, що Бузю треба поздоровити. Вона в щасливий час заручилася. Бог дасть, у суботу після зелених свят справимо весілля.

Від мене, батька твого...»

Це пише мені мій батько – вперше так гостро. Уперше за весь час, відколи ми розійшлися. А розійшлися ми з батьком тихо, не сварилися. Я порушив його завіти. Не хотів іти його шляхами. Пішов своєю дорогою – подався вчитися. Спочатку він гнівався, казав, що ніколи не простить мене, хіба що на смертному одрі. Згодом він простив мене. Далі почав висилати гроші: «Надсилаю тобі 00 карбованців, і мати щиро вітає тебе». Короткі, сухі листи. Також і мої листи до нього були короткі, сухі листи: «Твого листа і 00 карбованців я одержав і щиро вітаю матір».

Холодне, страшенно холодне було наше листування.

Та хто мав час помічати це у царстві мрій, в якому я перебував? Але останній батьків лист мене збудив. Не так (признаюся!) батькові скарги, що йому соромно перед людьми, і не так материні благання-ніщо (при-

знаюся!) так не пройняло мене, як оці кілька слів: «І знай, що Бузю треба поздоровити...»

Бузя – ота Бузя, якій ніде немає рівної, хіба що в «Пісні пісень»! Та Бузя, яка переплетена і невіддільно пов'язана була з моїми дитячими роками! Та Бузя, яка завжди була зачарованою царівною всіх моїх дивовижних казок, найкращою принцесою моїх золотих мрій – ота Бузя тепер чиясь наречена? Чиясь, не моя?!

2

Хто така Бузя? Ах, ви не знаєте, хто така Бузя? Ви забули? Я мушу знову вам коротко переказати її біографію, і тією самою мовою, якою розповідав вам колись, багато років тому.

У мене був старший брат Бенья. Він потонув. По ньому залишилися водяний млин, молода вдова, двоє коней і одна дитина. Млина було віддано комусь іншому, коні продано. Вдова вийшла заміж і поїхала десь далеко. А дитину привели до нас у дім.

Це і є Бузя.

І прекрасна Бузя, як прекрасна Суламіф, що в «Пісні пісень». Щоразу, коли я бачив Бузю, я мусив згадати Суламіф, що в «Пісні пісень». І щоразу, коли я вивчав у школі «Пісню пісень», перед моїми очима поставала Бузя.

Її ім'я пестливо зменшено від Естер-Люби: Любузя-Бузя. Разом зі мною росла вона. Мого батька зве вона татом. Мою матір зве вона мамою. Всі вважали, що ми брат і сестра, і ми любилися, як брат і сестра.

Як брат і сестра, ми бувало забивалися в куточок, і там розповідав я їй казки свого шкільного товариша Шайки, який знає геть усе, навіть кабалу. За допомогою кабали, казав я їй, я можу робити різні чудеса: здобувати вино з каменя і золото із стіни. За допомогою кабали, казав я їй, я можу зробити так, щоб ми удвох знялися до хмари і ще вище – за хмару. Ах, як любила вона слухати мої казки! Лише одну казку не любила Бузя слухати від мене: про царівну, про принцесу, яку зачарували, схопили з-під вінця і посадили у кришталевий палац на сім років, а я лечу визволяти її... Все любила Бузя слухати, тільки не про зачаровану царівну, до якої я мусив би летіти та її визволяти. «Не треба летіти так далеко! Послухайся мене, не треба...» Так говорила мені Бузя, зводячи на мене свої гарні, сині очі з «Пісні пісень».

Оце Бузя.

А тепер пишуть мені, що її треба поздоровити. Вона заручилася... Бузя – наречена! Чиясь наречена! Чиясь, не моя...

Я сів і відповів батькові листом:

«Дорогому батькові!

Твого листа і 00 карбованців я одержав. За кілька днів, як тільки впросяся, – приїду. На перші дні пасхи чи на останні – але приїду неодмінно. Щиро вітаю матір. А Бузі – мої поздоровлення. Бажаю їй щастя...

Від мене, твого сина...»

3

(...) І застав своє містечко таким самим, яким я його залишив колись, багато років тому. Не змінилось і на волосинку, не стало іншим ні на крихту... Те саме містечко, ті самі люди. Такий самий переддень пасхи, з тим самим передсвятковим шарварком.

Бракувало тільки «Пісні пісень». Ні! Тепер уже більше не «пісне-пісенно», як було колись, багато років тому. Наш двір уже більше не виноградник царя Соломона, як у «Пісні пісень». Дрова, колоди й дошки, понакидані біля нашої хати, вже більше не кедри й буки. Кішка, що лежить біля дверей і гріється на сонці, вже більш не польова лань з «Пісні пісень». Горбок, що ген-ген за синагогою, вже більше не гора Ліван. Немає запашних гір... Жінки й дівчата, які стоять на дворі, миють посуд, прибирають і готуються до пасхи, вже більше не дочки ерусалимські, що згадуються в «Пісні пісень». Де подівся мій колишній молодий, свіжий, ясний, пахощами пройнятий світ з «Пісні пісень»?

4

Я застав у себе дома все таким самим, як залишив багато років тому. Ніщо не змінилось й на волосинку, не стало іншим ні на крихту. Батько такий самий, як був. Тільки в його срібній бороді трохи побільшало срібла. Його широке біле зморщене чоло трохи більше зморщилось. Певно, від турбот...

І мати така сама, як була. Тільки рум'яне обличчя її пожовкло. І, здається мені, вона менша стала на зріст. А може, це мені тільки здається, тому що вона трохи згорбилась, пригнулась до землі? І очі в неї червонуваті, з подушечками, начебто підпухли. Невже то від сліз?..

За чим плакала моя мати? За ким? За мною, її єдиним сином, який не схотів слухатись батька і порушив його завіти, не схотів піти його шляхами, пішов своєю власною дорогою, подався вчитися і так довго не приїздив додому? Чи моя мати плаче за Бузею, яка виходить заміж у суботу після зелених свят?..

Ах, Бузя! Вона теж анітрохи не змінилась. Не стала іншою ані на волосинку. Виросла тільки. Виросла і краща стала. Ще краща, ніж колись. Висока і струнка, гнучка і сповнена принади. Очі – такі самі гарні, сині очі з «Пісні пісень». Тільки більш замислені, ніж колись. Замислені, заглиблені, засмучені, гарні сині очі з «Пісні пісень...» і усмішка на устах. І дружня вона, любя, близька, привітна і тиха, мов голубка, цнотливо-тиха.

(...) Дивлюся тепер на Бузю, і знову все стає, як у «Пісні пісень», як колись, багато років тому...

5

– Бузю, тебе треба поздоровити?

Вона не чує. Чого ж вона опустила очі? Чого ж почервоніли її щічки? Ні, я мушу її поздоровити.

– Мазл-тов тобі, Бузю!

– Живи й ти щасливо.

І все! Спитати її – не можна. Говорити з нею – нема де. Не дає батько. Не дає мати. Не дають родичі, сусіди, які приходять мене вітати. Той входить, той виходить. Всі стоять круг мене. Всі оглядають мене, неначе ведмедя, неначе дивне створіння з іншого світу. Всі хочуть мене побачити і послухати: що поробляю і як ся маю – стільки часу не бачились!

– Розкажи ж нам якісь новини: що ти бачив, що ти чув?

І я розповідаю їм новини: що бачив і що чув. І дивлюся при цьому на Бузю. Шукаю її погляду і зустрічаюся з її очима, її великими, глибокими, засмученими, гарними синіми очима з «Пісні пісень». Але її очі німі, як її уста, як вона сама. Нічого не кажуть мені її очі. Анічогісінько. І спадає мені на думку, як колись «Пісня пісень», стих за стихом: «Сад замкнений – сестра моя, наречена». Замкнений сад, загачене джерело...

6

І буря розбурхується в моїй душі і гнів палає у моєму серці. Гнів – не проти когось, лише проти самого себе. На себе гніваюсь і на ті мрії, дурні, хлоп'ячі, золоті мрії, задля яких я покинув батька й матір. Задля них я забув Бузю, їм у жертву приніс я частку мого життя, утратив своє щастя, утратив, утратив навіки...

Утратив? Ні. Це неможливо. Це неможливо! Адже я ось приїхав. Своєчасно приїхав... Хай тільки залишуся з Бузею наодинці. Хай тільки перекинуся з нею кількома словами. Але як можна перекинутися з Бузею кількома словами, коли всі тут? Коли всі стоять круг мене? Всі оглядають мене, як ведмедя, як створіння з іншого світу. Всі хочуть мене побачити і послухати, що я поробляю і як ся маю – стільки часу не бачились!

Уважніше за всіх слухає мене батько. Він сидить над книгою, як і завжди, і широке чоло його зморщене, як завжди, і дивиться він на мене поверх срібних окулярів, і гладить срібні нитки своєї срібної бороди – як завжди. Та здається мені, що він дивиться на мене не так, як завжди. Ні, це не той погляд, що колись. Я це почуваю. Він ображений. Я порушив батькові завіти. Не захотів піти його шляхами. Пішов своєю власною дорогою...

І мати теж стоїть збоку, покинула кухню з пасхальними стравами і слухає мене із сльозами на очах. Кінчиком фартуха вона крадькома витирає сльозу, хоч лице всміхається, і слухає, як я розповідаю, і дивиться мені в рота, і ковтає, ковтає кожне слово моє.

Бузя теж сидить навпроти мене, руки склавши на грудях, і разом з ними слухає мене. Разом з ними дивиться вона мені в рота. Разом з ними вона ковтає кожне моє слово. Я дивлюся на Бузю, читаю в її очах і не можу прочитати нічогісінько. Нічогісінько.

– Розповідай же, чого ти замовк? – звертається до мене батько.

– Дай йому спокій, чи бачили ви! – схоплюється мати. – Дитина стомилась, дитина голодна. А він – розповідай та розповідай! Розповідай та розповідай!

Потроху люди розходяться, і ми залишаємося самі: батько і мати, я і Бузя. Мати йде на кухню і повертається хутко назад з гарною пасхальною тарілкою – знайомою тарілкою, уквітчаною великими зеленими фіговими листками.

– Може, ти щось перекусив би, Шимек? До пасхальної вечері ще далеко.

Це каже мені моя мати з великою любов'ю, відданістю і теплою ніжністю, а Бузя підводиться, іде тихою ходою й подає мені ножа й виделку – знайомі пасхальні ножі й виделки. Все мені знайоме. Ніщо не змінилося. Не стало іншим ані на крихітку. Та сама тарілка з великими зеленими фіговими листками. Ті самі ножі й виделки з білими кістяними колодками. Той самий любий запах пасхального гусячого смальцю. Та сама смачна підсмажена маца. Ніщо нітрохи не змінилося, не стало іншим ані на волосинку. (...)

Це було колись, багато років тому. Тепер Бузя виросла, стала дорослою. І я виріс, став дорослий. І нареченою Бузя стала, чиєюсь нареченою, чиєюсь, не моєю... Я хочу залишитися з Бузею наодинці. Хочу перекинутися з нею кількома словами, хочу почути її голос. Мовою «Пісні пісень» хочеться мені сказати їй: «Покажи мені лице твоє, дай послухати твій голос...» І здається мені, що її очі відповідають мені теж мовою «Пісні пісень»: «Ходімо, мій любий, ходімо, милий, вийдемо в поле – не тут, а надворі... надворі... Там я тобі скажу. Там я тобі розповім. Там поговоримо. Там...»

Я дивлюся надвір крізь вікно. Ах, як хороше там, як святково! Як у «Пісні пісень». Шкода тільки, що ось уже кінчається день. Низько-низько спускається сонце, забарвлюючи небо щирим золотом. Золото відбивається в Бузиних очах. Вони купаються в золоті. Ось зараз сконає день. Я не матиму часу навіть слово сказати Бузі. Цілий день минув у пустих балачках з батьком, з матір'ю, з родичами про те, що я чув, що бачив... Я схоплююсь, дивлюсь у вікно надвір і мимохідь кажу Бузі:

– Може, трохи прогуляємось? Так довго не був дома. Я хочу оглянути подвір'я, хочу побачити місто...

Не знаєте, що це сталося з Бузею? Зашарілося її обличчя, наче полум'ям взялося. Наче сонячна куля, що ось-ось сховається, почервоніла вона. Вона кидає погляд на батька. Певно, хоче почути, що скаже батько. А батько дивиться на матір поверх срібних окулярів. Він гладить срібні нитки своєї срібної бороди і каже у безвість, ні до кого особисто:

– Сонце заходить. Уже час переодягатися. Піти до синагоги молитися. Уже час світити свічки. Як ти гадаєш?

Ні. Сьогодні, очевидно, не розмовлятиму з Бузею! Ми починаємо переодягатися. Мати вже має зовсім святковий вигляд. Вона надягла своє пасхальне шовкове вбрання. Руки в неї білі-білі. Ні в кого немає

таких гарних білих рук, як у моєї матері! Ось вона святитиме свічки. Своїми білими руками вона затулить очі, помолитиметься і заплаче нишком, як колись. Останній промінь призахідного сонця виграватиме на її гарних білих руках. Ніхто не має таких гарних білих рук, як моя мати!

Але що з Бузею? її лице згасло, як сонце, що заходить, як день, що меркне. Але гарна вона і принадна, як ніколи. І глибоко зажурились її гарні сині очі з «Пісні пісень». І очі її замислені дуже.

Про що думає тепер Бузя? Про любого гостя, якого вона так чекала і який прилетів так несподівано після того, що так довго не приїздив додому?.. Чи про свою матір, яка вийшла заміж удруге і поїхала десь далеко і забула, що має дочку Бузю? Чи про свого нареченого думає тепер Бузя, про нареченого, якого, напевне, нав'язали їй батько й мати проти її волі? І про своє весілля, що має відбутися в суботу після зелених свят, з чоловіком, якого вона не знає і не відає, хто він і що він?.. Чи, навпаки, може, я зовсім помиляюсь? Може, вона лічить дні від пасхи до зелених свят і до суботи, що після зелених свят? Бо то її обранець, бо він їй любий і він їй дорогий! Він поведе її до шлюбу, і йому вона подарує своє серце і любов. А мені? Мені вона, леле, не більше, як сестра. Була сестрою і залишилася сестрою... І здається мені, що вона дивиться на мене з жалем і з досадою, і каже мені, як казала колись мовою «Пісні пісень»: «О, коли б ти був мені братом рідним! Ах, чом ти мені не брат?!» Що мені відповісти їй на це? Я вже знаю, що на це відповім. Якби тільки вдалося сказати їй кілька слів. Кілька слів!

Ні. Сьогодні не зможу сказати Бузі ні слова, ні півслова навіть. Ось вона підводиться, іде тихою, легкою ходою до шафи, готує для матері свічки в срібних свічниках. (...)

– Ну! – каже мені батько, глянувши у вікно і натякаючи, що вже час переодягатися і піти до синагоги.

Ми з батьком переодягаємося і йдемо до синагоги.

10

Наша синагога, наша стара-стара синагога теж нітрохи не змінилася, не стала іншою ані на волосинку. Тільки трохи почорніли стіни. Нижчим став амвон. Постаріли лави. І свята скриня втратила глянець новизни.

Маленьким храмом була в моїх очах синагога. Тепер храм похилився трохи набік. Ах! Де поділась свята краса і пишність нашої старої синагоги? Де ангели, що літали під розмальованим склепінням кожної п'ятниці ввечері, коли зустрічали суботу, і кожного свята аж до закінчення вечерні?

І парафіяни мало змінилися. Тільки трохи постаріли.

Чорні бороди зробилися сиві. Рівні спini зігнулись. Атласні капоти посіклися. Видно білі нитки, жовті смуги. Кантор Мейлах співає і сьогодні так само гарно, як колись, багато років тому. Тільки трішечки в нього приглушений голос. Чути в його молитві нові нотки: більше плачу, ніж співу, більше туги, ніж благання. А наш рабин? Старий рабин? Цей

зовсім не змінився. Був білий, як сніг, і лишився білий, як сніг. Одна тільки дрібниця: руки тремтять тепер. І всім тілом тремтить. Через старість, певно. Азріел, синагогальний служка, без будь-яких слідів борода, був би той самий, що й колись, якби не зуби. Він залишився зовсім без зубів і скидається з своїми запалими щоками більше на жінку, ніж на чоловіка. Нічого, він ще й тепер добре грюкає по столу, коли так треба за ходом відправи. Правда, це вже не те грюкання, що колись. Колись, багато років тому, можна було оглухнути від його грюкання. Тепер уже ні. Певно, нема вже тієї сили, що колись. А був кремезний дід.

Колись, багато років тому, пам'ятаю, мені тут було хороше, хороше без міри й без краю. Тут, у маленькому храмі, моя дитяча душа колись, багато років тому, ширяла разом з ангелами під розмальованим склепінням. Тут, у цьому маленькому храмі, я колись, багато років тому, разом з батьком і разом з усіма парафіянами рівно і палко молився.

11

І от я знову в моїй старій синагозі і молюся разом з нашими старими парафіянами, і чую того самого кантора, що й колись, і співає він те саме, що й колись. І всі моляться рівно й палко, так само виспівуючи, як і колись. І я молюся разом з усіма. Але мої думки далекі від молитви. Я перегортаю сторінку по сторінці в молитовнику і – не моя в тому вина – натрапляю на «Пісню пісень»: «Прекрасна ти, подруго моя! О, яка ж ти гарна! Очі твої як у голубки...» Я б хотів молитися разом з усіма, але не можу. Перегортаю сторінку по сторінці в моєму молитовнику і – не моя вина в тому – натрапляю знову на «Пісню пісень». Глава п'ята: «Прийшов я в мій сад, сестро моя, наречена...»

І далі: «Назбирав я мірри, нюхав зілля моє, їв мед мій, напився вина...»

Але що я кажу? Що я вигадую? Сад не мій. Я не збиратиму мірри, не нюхатиму зілля, не їстиму меду, не питиму вина. Сад – не мій сад. Бузя – не моя наречена. Бузя чиясь наречена. Чиясь, не моя!.. І гнів бушує в моїй душі. Не проти Бузі. Не проти когось. Ні! Гніваюсь на себе самого: як це так, як я міг у такий час бути далеко від Бузі? Як я міг допустити, щоб забрали в мене Бузю і віддали її іншому? Хіба ж вона не писала мені часто листів і не робила натяків, що «вона сподівається незабаром побачитися зі мною»?.. Хіба ж я не відволікав кожного разу нашу зустріч з одного свята на друге, так довго, аж поки вона кинула писати?

12

– З празником! Це мій син.

Так рекомендує мене батько після молитви знайомим, які оглядають мене з усіх боків і вітаються зі мною і приймають від мене вітання, як старий борг.

– Це мій син...

– Це ваш син? З приїздом!

У батькових словах «це мій син» є всілякі відтінки: і радість, і гордість, і образа. Можна їх тлумачити, як завгодно: «Що скажете? Це ж мій син!» Або: «Уявіть собі, оце мій син!..»

Я відчуваю його настрій. Він ображений. Я порушив батькові завіти. Я не пішов його шляхами. Я пішов своєю власною дорогою і довів його до передчасної старості. Ні, він мене ще не простив. Він не каже мені цього. Йому не треба цього казати. Я це сам відчуваю. Це кажуть його очі, що дивляться крізь срібні окуляри просто мені в серце. Це каже мені тихе зітхання, що виривається час від часу з його старих, кволих грудей... Ми йдемо вдвох із синагоги додому і мовчимо. Ми вийшли останні. Ніч простягла свої крила по небу, її сутінь спустилася на землю. Тиха, тепла пасхальна ніч. Ніч, повна таємниць і загадок. Повна чудес. Чарівність цієї ночі почувається в повітрі, лине з темно-синього неба. Про неї тихо перешіптуються зірки...

Швидкими-швидкими кроками йду я додому цієї ночі. А батько – ледве встигає за мною. Як тінь, іде він слідом за мною. «Чого ти так поспішаєш?» питає мене батько, ледве переводячи подих.

Ех, тату, тату! Хіба не бачиш, що я подібний до оленя або до сарни з запашних гір?.. Мені важко, тату, дуже важко гаятися. Мені здається, тату, далекою, надто далекою путь, тепер, коли Бузя стала нареченою. Чиєюсь нареченою! Чиєюсь, не моєю... Я подібний до оленя або до сарни з запашних гір...

Так хочеться мені відповісти батькові мовою «Пісні пісень», і я не чую землі під ногами. І я швидко-швидко йду додому цієї ночі. А мій батько ледве встигає за мною. Неначе тінь, іде він слідом за мною цієї ночі.

13

З тим самим святковим привітанням, з яким бувало колись, багато років тому, ми входили цієї ночі після синагоги до хати, ввійшли ми і тепер – я і тато.

Тим самим привітанням, яким мати й Бузя бувало зустрічали нас цієї ночі багато років тому, зустріли вони нас і тепер.

Мати-«цариця», одягнена у своє царське шовкове вбрання, а «царівна» Бузя – у свою білосніжну сукню. Точнісінько та сама картина, що й колись, багато років тому; ніщо нітрохи не змінилось, не стало іншим ані на волосинку.

Як багато років тому, так і тепер, цієї ночі, наша хата повна принади. Якась особлива краса, урочиста, велична краса оповила нашу хату. Святковий блиск розлився по нашій хаті цієї ночі. Біла скатертина вилискує, як свіжий сніг. Мамині свічки ясніють у срібних свічниках. Привітно міниться в пляшках вино до обрядових чотирьох чаш! Ах, як скромно й наївно визирає з тарілки біла маца! Як святково й урочисто стоїть «цареве» крісло. На обличчі «цариці» спочиває благодать, як завжди цієї ночі. А «царівна» (Бузя) уся, з ніг до голови, мов з «Пісні пісень». Ні, що я кажу, вона сама – «Пісня пісень».

Шкода тільки, що «царевича» посадили так далеко від «царівни».

Колись вони, пам'ятаю, інакше сиділи під час цієї трапези. «Царевич» запитував у батька, пам'ятаю, відомі чотири запитання, а «царівна» за звичаєм викрадала у його величності мацу, і – ах! як ми тоді сміялися! Колись після вечері, пам'ятаю, батько скидав свій білий кітель, а мати – своє царське шовкове вбрання, а я і Бузя, у куточку, гралися в горіхи, що мати дала нам, або я розповідав їй казку з отих казок мого товариша Шайки, який геть усе знає. Я розповідав казочку про зачаровану царівну, що сиділа в кришталевому палаці сім років поспіль і ждала, поки хтось за допомогою чарівного слова здійметься понад хмари, полетить над горами й долинами, над річками й пустелями і врятує її, і визволить її...

14

Та це все було колись, колись, багато років тому. Тепер царівна вже виросла, стала доросла. І царевич виріс, став дорослий. І посадовили нас так немилосердно, що ми не можемо навіть бачити одне одного як слід. Уявіть собі, праворуч «його величності» – царевич, а ліворуч її «величності» – царівна.

І ми читаємо агаду², я і батько, вголос, як колись, багато років тому, сторінку за сторінкою. А мати і Бузя читають слідом за нами пошепки, сторінку за сторінкою – аж поки доходимо до «Пісні пісень». Я і батько читаємо «Пісню пісень», як колись, багато років тому, на особливий мотив. Стих за стихом. А мати і Бузя проказують слідом за нами пошепки, стих за стихом. (...)

Я підводжуся з-за столу і підходжу до неї близько, і ми стоїмо одне навпроти одного – оце вперше так близько тієї ночі. Я кажу їй про надивовижу гарну ніч. «Такої ночі, – кажу я їй, – добре піти прогулятися...» Вона мене розуміє і з ледве помітною посмішкою запитливо каже: «Такої ночі?..» І мені починає здаватися, що вона сміється з мене. Так бувало сміялася вона з мене колись, багато років тому. Це ображає мене. І я кажу їй: «Бузю, нам треба поговорити, багато про що поговорити». – «Багато про що поговорити?» повторює вона мої слова, і мені здається, що вона сміється з мене... Я запитую: «А може, я помилився? Може, нам тепер нема про що говорити?..»

Це сказано з такою гіркотою, що Бузя перестає всміхатися і поважніше. «Завтра, – каже вона мені, – завтра поговоримо...». І світло стає мені в очах. Світло, і хороше, і радісно. Завтра! Завтра ми вже поговоримо. Завтра! Завтра... Я підходжу до неї ще ближче і відчуваю запах її волосся, запах її вбрання, колишній, приємний запах, і приходять мені на пам'ять слова з «Пісні пісень»: «Мед тече з уст твоїх, наречена. Мед і милоко під язиком твоїм. А запах одягу твого – пахощі гори Лівану!..»

Далі говоримо ми вже так, без слів. Більше очима. Очима...

---

² Агада – збірка молитов і релігійних легенд на пасхальні теми

– Бузю, на добраніч! – кажу я їй тихо. Мені важко піти від неї, бог тому свідок.

– На добраніч, – відповідає мені Бузя, не рухаючися з місця, і, глибоко засмучена, дивиться на мене своїми гарними синіми очима з «Пісні пісень».

Я кажу їй знову: «На добраніч». І вона знов мені відповідає: «На добраніч». Приходить мати і веде мене в окрему кімнатку. Там мати розгладжує своїми гарними білими руками білу ковдру на моєму ліжку, а її губи шепочуть: «Спи здоровенький, дитино моя, спи здоровенький...»

У цих кількох словах вилилося все море любові, що зібралось в моєї матері за той час, як мене не було вдома. Я готовий упасти перед нею, цілувати її гарні білі руки. Але я цього не вартий. Ні, я цього не вартий. Я знаю це... Тихо кажу їй: «На добраніч» – і залишаюсь сам, сам один серед цієї ночі.

Сам один серед цієї ночі! Цієї тихої, м'якої, теплої, ранньо-весняної ночі.

Я відчиняю вікно і дивлюся на темно-синє нічне небо, на мерехтливі брильянтові зірки. І я запитую сам себе:

«Невже? Невже?»

Невже я проґавив своє щастя, проґавив навіки? Невже я власними руками спалив свій дивовижний палац і випустив гарну божественну царівну, яку я колись зачарував?... Невже? А може, ні? Може, я приїхав своєчасно? «Прийшов я в мій сад, сестро моя, наречена...»

І я ще довго сиджу коло відчиненого вікна серед ночі і перешіптуюся з цією тихою, м'якою, теплою ранньовесняною ніччю, що сповнена, дивно сповнена таємниць і загадок...

Тієї ночі я довідався про новину.

Я кохаю Бузю.

Я кохаю її тією святою, полум'яною, пекельною любов'ю, яка так чудово оспівана в «Пісні пісень». Великі вогняні літери вирізьблюються не знати звідки і линуть перед моїми очима. Літери ці з щойно читаної «Пісні пісень», літера по літері: «...Бо дужа, як смерть, любов, люті, як пекло, ревності. Стріли її – стріли вогняні. Вона – полум'я господне».

І я сиджу тієї ночі біля відчиненого вікна і прошу ту ніч, сповнену таємниць і загадок, щоб вона мені розкрила таємницю: «Невже ж то? Невже ж?...»

Але ніч, сповнена таємниць і загадок, мовчить. Таємниця залишається таємницею для мене – до завтра.

«Завтра, – сказала мені Бузя, – ми поговоримо». Ах! Завтра ми про все поговоримо. Нехай вже скоріше кінчиться ця ніч.

Ця ніч! Ця ніч!

Частина четверта
У суботу після зелених свят

1

І був вечір, і був ранок. Гарний, чудовий ранок, як буває інколи на початку літа між пасхою й зеленими святами.

Того ранку я встав перший. День тільки займався. Моє невеличке сонне містечко лише починало прокидатися від солодкого сну. Ясне, лагідно-пестливе сонце от-от вирушить з свого намету в прохідку після спочинку і побіжить великим небесним шляхом цього раннього літнього дня, що між пасхою й зеленими святами. Легкий, прохолодний вітрець ще линув над світом. Ледве-ледве, неначе крилами ангела, торкався він тихої напівсонної землі.

Я прокинувся, і перша моя думка була:

Бузя!

Знову Бузя? (...)

3

(...) Я помилився: не я перший встав того ранку. Моя мати прокинулася ще раніше від мене. Вона вже одягнена. Вона вже клопочеться чаєм, сніданком.

– Батько ще спить. Дитина (так звать у нас Бузю) теж іще спить. Що ти питимеш, Шимек?

Мені однаково. Що вона мені дасть, те й питиму. Моя мати наливає чаю і подає мені своїми гарними білими руками. Ніхто не має таких гарних білих рук, як моя мати. Вона сідає навпроти мене і розмовляє зі мною тихо, щоб батько не почув. Таки про батька розмовляє вона зі мною. Він старіє, не молодіє. Старіє, слабне і кашляє. Кашляє здебільшого вранці, коли прокидається. А інколи трапляється, що прокинеться вночі і кашляє цілу ніч. А інколи вдень також... Вона його умовляє, щоб пішов до лікаря, але він не хоче! Уперта душа. Його впертість не можна витерпіти! Вона не скаржиться, боронь боже, на нього. Просто так, прийшлося до слова, вона й каже...

Отак нишком віддає мені мати рапорт про батька.

І також про Бузю розповідає мені мати нишком, і очі її сяють. Вона наливає мені ще склянку і питає мене, що я скажу про Бузю. Еге ж, виросла, нівроку як явір! Нехай її бог боронить від лихого ока! В суботу після зелених свят буде весілля. Коли бог дасть, у суботу після зелених свят. Вигідний шлюб, жених дуже хороший юнак. І сім'я порядна, хазяйський заможний дім, повна хата добра...

– Все ж таки, – розповідає мені мати далі, – все ж таки, скільки ми намучилися з нею, поки добились, щоб дала згоду! Тепер вона, хвалити бога, задоволена. Та ще й як задоволена! Листи які вони пишуть одне одному! День у день. (Мамине обличчя сяє! Мамині очі блищать!). А коли не так скоро прибуває лист – кінець світу!.. Це тепер. А раніше? Серце, прости господи, мало не лопнуло, поки пощастило почути від

неї слово «згода...» Бузя теж уперта душа. Така вже ця родина: як за-
тнеться... Вона, боронь боже, нікого не картає. Просто так, до слова
прийшлося, тому й каже...

З батькової кімнати чути кашель – вже нема матері, зникла.

4

«Хто ж вона, що, мов зоря, зоріє, гарна, як місяць, ясна, як сонце?..»

То вийшла з своєї кімнати Бузя. Вдивляюся у Бузю – я б міг заприсягтися, що одно з двох: або вона плакала, або не спала цілу ніч.

Моя мати правду каже: як явір, виросла вона. Як троянда, розквітла, її очі, гарні сині очі з «Пісні пісень», цього ранку ще повиті ніжним серпанком, і все обличчя її вкрите цього ранку легкою тінню. І Бузя вся – таємниця для мене. Болюча таємниця. Багато що хотів би я знати. Чому Бузя не спала цієї ночі? Я б хотів знати, кого вона бачила уві сні: мене, любого гостя, якого вона так довго ждала і який прибув так несподівано, чи іншого бачила вона уві сні? Іншого, того, кого їй нав'язали батьки проти її волі?.. Бузя – таємниця для мене. Болюча таємниця.

«Сад замкнений – сестра моя, наречена. Замкнений сад, загачене джерело».

5

Бузя – таємниця для мене. Болюча таємниця. Кілька разів на день змінюється її настрій. Як літнього хмарного дня погода: то тепло, то прохолодно. От визирає сонце з-за хмар і стає погідно. Та ось насувається нова хмара, і знову стає похмуро і темно.

Нема дня, щоб Бузя не одержала листа від «когось». Нема дня, щоб вона не відповідала «комусь».

Я знаю добре, хто цей «хтось», і я не запитую в неї. Я не згадую більше в розмові з Бузєю про «нього». Я вважаю, що «він» тут зайвий, нав'язаний. Але ж Бузя сама говорить про нього. Чи не забагато вона говорить про нього? У ті лічені хвилини, коли ми залишаємося з нею вдвох, Бузя говорить зі мною лише про «нього» і хвалить його. Хвалить його безмежно. Чи не занадто вона його хвалить?

Бузя каже мені:

– Ти хочеш знати, хто він? (Вона опускає очі). Він хороший. О! Дуже хороший. Він милий. О! Дуже милий. Але... (Вона зводить очі на мене й сміється). Далеко йому до тебе. Куди йому до тебе!..

Що хоче Бузя цим сказати? Вона хоче мене улестити? Чи, може, кепкує з мене?

Ні. Вона не хоче мене улещувати, вона й не кепкує з мене. Лише тішить сама себе...

Це ясно – як двічі по два.

Після чаю мати й Бузя пішли на кухню готувати сніданок, а ми з батьком почали молитися. Я швидко закінчив, а батько ще стояв лицем до стіни і славив бога. Раптом заходить Бузя причепурена, з парасолькою в руці і озивається до мене:

– Ходім.

– Куди?

– За місто. Трохи прогуляємось. Погожий день. Напрочуд гарний день.

Батько повернув до неї голову, дивиться поверх срібних окулярів. А Бузя натягає рукавички на руки й каже йому:

– Не надовго, тату, не надовго. Ми незабаром прийдемо назад. Мати знає, що ми йдемо. Ходімо, Шимек.

Ідеш?

Найкраща музика, найпрекрасніша симфонія не може так бриніти, як ці слова забриніли в моїх ушах. Зачувся в них відгомін «Пісні пісень». «Ходімо, мій любий, вийдемо в поле, ночуватимемо в селах! Уранці рано підемо у виноградники. Подивимось, чи розвилася лоза виноградна, чи цвітуть уже гранатові дерева?»

Не тямлячись від захоплення, я йду слідом за Бузею і не чую землі під ногами. Що це з Бузею? Це вперше, відколи я дома, сталося так, що Бузя кличе мене на прогулянку. Що це з Бузею?..

6

Бузя правду каже. Погожий день. Напрочуд гарний день.

Оцінити такий літній день можна тільки в моєму невеличкому бідному містечку, коли вихоплюєшся з тісноти на вільний білий світ. Земля прибралась у зелені шати, оздобилась усією розкішшю барвистих польових квітів. Облямована вона срібною річкою з одного боку і низькорослим, але густим ліском – з другого. Срібна річка здається шовковою биндою, блакиттю гаптованою. Густий лісок має вигляд густого кучерявого волосся, якого час від часу торкається вітрець.

На Бузі була синя бажова сукня, легка, як дим, прозора, як повітря, як небо. Парасолька з мереживом зеленого кольору, і білі ажурні рукавички на руках. Барвіста була вона, барвіста, як оте поле.

– Востаннє, – каже мені Бузя, – я ублагала матір. Востаннє хочу попрощатися з містом, з околицями, з кладовищем, млинами, річкою, містком. Заради цього мати востаннє зробила мені поступку. Нареченій треба поступатися, ха-ха... Наречена може всього добитися... Як ти гадаєш, Шимек?

Шимек нічого не каже. Шимек слухає. Мені здається, що Бузя сьогодні якась дивно весела. Неприродно весела. І сміється наче силоміць. А може, це мені здається так?

– Пам'ятаєш, Бузю, коли ми тут були?

Я нагадую їй, коли ми тут були. Вже давно-давно. Багато років тому це було. Ми йшли сюди вдвох нарвати зелені на свято, якщо вона пригадує. Тоді ми теж йшли цією дорогою повз ці млини, понад цією річкою, цим містком.

– Але ми тоді інакше вирушали на прогулянку, Бузю. Тоді ми бігли, немов молоді олені, стрибали, наче сарни на запашних горах. А тепер?

- А тепер? – каже Бузя й нахилиється, щоб нарвати квітів.
 – Тепер ми йдемо статечно, як годиться таким статечним людям, як ми... Пам'ятаєш, Бузю, коли ми були тут востаннє?
 – Напередодні зелених свят це було! – відповідає мені Бузя і дарує букет запашних квіток, яких вона нарвала.
 – Мені, Бузю?
 – Тобі, Шимек! – каже Бузя, глянувши своїми гарними синіми очима з «Пісні пісень». І погляд цей мені проймає душу.

7

Ми вже далеко за околицею. Ми вже на містку. Там я подаю їй руку (вперше, відколи я приїхав додому). Взавшись за руки, йдемо вдвох містком. Дошки хилитаються. Вода котиться, біжить під нашими ногами, міниться і падає з тихим дзюркотом, з легким шелестом униз, так тихо, що я чую «тік-так» Бузиноного серця; воно таке близьке до мене, таке близьке до мене (вперше, відколи я приїхав додому).

Здається мені, що Бузя тулиться до мене щоразу ближче і ближче. Я чую знайомий аромат її гарного волосся, відчуваю тендітність її прекрасної руки, теплоту її тіла. І здається мені, що я чую від неї слова з «Пісні пісень»: «Я належу другові моєму, а друг мій належить мені...» І сонце, і небо, і поле, і річка, і ліс набувають нового блиску, нової принади в моїх очах. Жаль, жаль, що місток такий короткий. Ще хвилинка – і місток кінчився, ми вже на леваді. Ще хвилинка – і Бузина тендітна, прекрасна рука вислизнула з моєї руки, – і сонце, і небо, і поле, і річка, і ліс втрапили свій попередній блиск і всю принаду в моїх очах.

– Дивна річ, – каже мені Бузя, а її гарні сині очі з «Пісні пісень» глибокі в ту мить, як небо, і замислені, як ніч, – дивна річ: кожного разу, коли я йду або їду над водою, нехай це буде яка завгодно вода, я мушу згадати свого тата, і кожного разу...

Я перепиняю її:

– Ти кажеш дурниці, Бузю.

Бузя замислюється на хвилину, потім каже:

– Дурниці? Ха-ха, твоя правда. Я кажу дурниці. Бо я дурненька. Дурненька я дівчина. Еге ж, дурна дівчина? Скажи правду, Шимек! Кажі мені чисту правду, ха-ха-ха!..

Бузя сміється, закидає голову і показує мені свої чарівні зуби-перлини. Обличчя її сяє під сяючим сонцем. І всі барви поля відбиваються в її очах, в її гарних синіх замислених очах з «Пісні пісень». (...)

9

(...) Квіткою здається Бузя, лілеєю з Сарона. Розквітлою трояндою здається Бузя, трояндою долин на цім широкому, барвистім полі, що розлягається навколо нас без кінця, без краю, жовтенькими цятками поцятковане, червоненькими клинчиками поклинзоване. Блакитна небесна шапка над її головою. Срібна річка в ногах її. Звідусіль лине до нас гострий дух запашного зілля і аромати квітів. Я зачарований. Я сп'янілий.

Бузя рушає. Я – за нею. Легко й швидко йде Бузя. Легко, наче сарна, наче лань, мчить вона барвистим полем, що простягається без кінця, без краю А лице її сяє під сяючим сонцем, і всі барви поля відбиваються в її очах, в її гарних, синіх замислених очах з «Пісні пісень». (...)

Я сідаю на горбку і лаштую їй місце. Бузя сідає напроти мене.

– Отут, пам'ятаєш, Бузю, я розповів тобі колись, як я...

Бузя перебиває і закінчує замість мене:

– ...Як ти, сказавши чарівне слово, здіймаєшся в повітря і линеш, мов орел, до хмари й вище хмари, понад полями й лісами, горами й долинами, морями й пустелями, аж поки прибуваєш ген за чорні гори, до кришталевого палацу. Там сидить твоя зачарована царівна вже сім років і чекає, поки ти зглянешся на неї і прилетиш за допомогою чарівного слова, щоб врятувати її, визволити, ха-ха-ха!

Ні. Бузя сьогодні якась дивно весела! Неприродно весела. Вона сміється начебто силувано. Годі! Всьому свій час. Час уже поговорити з нею трохи по-серйозному, одверто й ясно. Вже час розкрити перед нею моє серце, вилити перед нею мою душу... І я закінчую свою думку мовою «Пісні пісень»: «Поки день холодом дише – перше, ніж згасне день, цей щасливий день, і тіні простягаються – і засутеніє...»

10

За весь час мого перебування дома я не висловив Бузі і десятої, сотої частини того, що вилив перед нею того ранку. Я розкрив перед нею своє серце, показав їй свою душу. Розповів усю правду, що мене сюди привело...

Якби не батьків лист із звісткою про весілля, якби не ті кілька слів: «У суботу після зелених свят», – мене б тепер не бачила ця річка, що біжить з горбка вниз, і лісок, що зеленіє тут недалеко...

І я присягаюсь їй цією таки річкою, яка біжить під горбком, і цим таки ліском, який зеленіє отут недалеко, і цим блакитним небесним килимом, що над нашими головами, і золотим сонцем, яке відбивається в її очах, і всім гарним, чистим і святим на світі, що я приїхав сюди лише для неї, лише для неї, бо... я люблю її... Нарешті це слово вирвалось.

– Бо я люблю тебе, Бузю, чуєш, я люблю тебе тією святою полум'яною, пекельною любов'ю, яка оспівана в «Пісні пісень»: «Бо, як смерть, дужа любов, люті, як пекло, ревності, стріли її – стріли вогняні, вона – полум'я господнє...» Що з тобою, Бузю? Ти плачеш? Господь з тобою!..

11

Бузя плакала.

Бузя плакала, і цілий світ обгорнувся смутком. Сонце перестало світити. Річка – текти. Лісок – зеленіти. Комашня – літати. Пташки – співати.

Бузя плакала. Вона сховала обличчя в руки. Її плечі здригалися. І вона плакала чимраз дужче і дужче.

Так плаче мала дитина, почувши, що втратила батька й матір.

Так плаче віддана матір за своєю дитиною, яку в неї забрали.

Так плаче молода жінка, тужачи за своїм коханим, який відвернувся від неї.

Так плаче людина, тужачи за своїм життям, що вислизнуло з-під її ніг.

Даремні були мої слова розваги. Зайві всі порівняння з «Пісні пісень». Бузя не хоче втішатися. Бузя не хоче слухати мої епітети. Надто пізно, каже вона, надто пізно я згадав про неї... Надто пізно я схаменився, згадав, що є Бузя на світі... Бузя, яка має серце, що сумує, і душу, що геть поривається звідси в інший світ... Може, я б пригадав, каже вона, ті листи, які вона мені колись писала? Та, – перебиває вона сама себе, – куди мені пам'ятати такі дурниці? Хіба вона не розуміє сама, – їй, власне, давно вже треба було це наперед знати, – що наші шляхи різні? Що вона не може зі мною рівнятися? Куди їй до мене? Вона – звичайна містечкова дівчина, – куди їй до мене?.. Тепер вона розуміє, яка дурість, яка велика дурість була з її боку, що вона морочила мені голову своїми дитячими листами, своїми дурними натяками, ніби батько й мати сумують за мною... Ні, їй самій треба було зрозуміти, що вона не може зі мною рівнятися. Куди їй до мене? Звичайна містечкова дівчина!.. Вона сама повинна була зрозуміти, що коли я не послухався батьків, порушив їхні завіти, не схотів піти їхніми шляхами і пішов своєю власною дорогою, то я, напевно, піду далеко, я, напевно, злечу високо, так високо і так далеко, що вже нікого не помічатиму, нікого знати не схочу.

– Нікого, крім тебе, Бузю!

– Ні, нікого! Нікого! Нікого! Нікого не бачити, нікого не слухати, всіх забути...

– Всіх, тільки не тебе, Бузю!

– Ні, всіх! Всіх! Всіх!

12

Бузя перестала плакати – і все ожило. Сонце почало світити, як раніше. Річка – текти. Лісок – зеленіти. Комашня – літати. Пташки – співати.

Бузя перестала плакати, і сухими стали її очі, її гарні сині очі з «Пісні пісень». І висохли її сльози, як висихають краплі роси під гарячим сонцем.

І раптом вона почала виправдовуватись за свої сльози. Тепер вона бачить, яка вона дурна. Чого було плакати? З якої причини їй плакати? Чого їй бракує? Багато дівчат на її місці почували б себе щасливими. Безмежно щасливими... І вогник загорівся в її очах. В її гарних синіх очах з «Пісні пісень». Я ніколи ще не бачив такого вогника в Бузиних очах. І червоні плями проступили на її щічках, на її гарних щічках-трояндах. Я ще ніколи не бачив, щоб Бузя так гнівалась, так пломеніла, як гнівалась і пломеніла цієї хвилини! І я хочу взяти її за руку, і я звертаюсь до неї мовою «Пісні пісень»:

«Гарна ти, моя подруго» – о, яка ж ти гарна, Бузю, коли твої щічки паляють і очі бризкають вогнем!..

Дарма! Бузя не слухає моєї «Пісні пісень». Бузя має свою власну «Пісню пісень». Вона не перестає хвалити «когось», хвалити безмежно. Вона каже мені:

«Любий мій білий і рум'яний» – мій наречений гарний і порядний, «кращий за тисячі інших» – порядніший за багатьох-багатьох інших. Може, він не такий вчений, як інші, зате він добрий. Зате він мені відданий. Зате він любить мене. Побачив би ти листи, які він пише мені, побачив би ті листи!

– «Полонила, – кажу я їй далі, немов не чуючи й слів, – полонила ти серце моє, сестро моя, Наречена!..»

А вона мені:

– Бачив би ти його листи, що він пише мені, коди б ти бачив ті листи...

Її слова бринять якимось дивно. Дивний голос. Цей голос – здається мені – хоче перекричати інший голос. Внутрішній голос.

Для мене це ясно, як двічі по два.

13

Рвучко і несподівано схоплюється Бузя з запашної трави, обтрушується, випростовується, закидає руки за голову, зупиняється напроти мене і дивиться на мене згори вниз.

Гордовита й гарна, напрочуд гарна, ще краща, ніж будь-коли, видається вона мені в цю мить.

Боюся сказати, але мені здається, що якби я сказав, що Бузя – це справжня Суламіф з «Пісні пісень», це була б шана і хвала для Суламіфі з «Пісні пісень».

Невже ж цим закінчиться наша розмова?

Я підводжуся слідом за нею і наближаюсь до неї.

– «Оглянься, оглянься, Суламіф» – вертайся до мене, Бузю, – кажу я їй далі мовою «Пісні пісень» і беру її за руку. – Вертайся до мене, Бузю, вертайся, поки не пізно. Ще одне слово! Не більше як одне слово мушу тобі сказати.

Даремно. Даремно. Бузя не хоче вислухати це єдине слово, яке я мушу їй сказати.

– Досить, – каже вона, – наговорилися! Досить сказали одне одному, може, навіть більше, ніж слід було... Досить! Досить! Уже пізно. Дивись, як уже пізно! – каже мені Бузя і показує мені рукою на небо, і показує на сонце, що поливає її з голови до ніг своїм щирим, ніжним золотим промінням. І Бузя, лілея з Сарона, Бузя, троянда долин, набуває нового кольору, яскравозолотого кольору на барвистому полі, що простягається навколо нас без кінця, без краю.

– Додому! Додому! – каже мені Бузя і поспішає, і квапить мене. – Додому, додому! Вже час, Шимек, вже час. Батько й мати, мабуть, уже хвилюються. Додому, додому!

В її останніх словах «додому, додому» мені вчувається відгомін давніх-давен, того, що було багато років тому, – слова з «Пісні пісень».

«Біжи, мій милий, біжи, любий, і будь подібний до оленя або сарни на горах запашних...»

14

Минають дні. Проходять тижні. Настали любі зелені свята. Настала субота, що після зелених свят. Минула субота, що після свят, і ще субота, і ще субота, а я все ще гостюю в своєму містечку.

Що я тут роблю? Нічого. Анічоґісінько. Мої батьки вважають, що я покаюся, шкодую, що порушив їхній завіт і не схотів іти їхніми шляхами. І вони раді. Дуже раді.

А я? Що я роблю тут? Чого мені треба тут? Нічого. Анічоґісінько! Щодня я йду на прохідку, за місто. Туди – за млин. Туди – через місток. Туди – до того барвистого поля, що простягається без кінця-краю, облямоване срібною річкою з одного боку, і низькорослим, але густим ліском, – з другого боку. Срібна річка здається шовковою биндою, блакиттю гаптованою. Рясний лісок здається густими патлами кучерявого волосся, якого час від часу торкається вітрець.

Там сідаю я самотній на горбку. На тім горбку, де ми недавно сиділи вдвох, я і Бузя, лілея з Сарона, троянда долин. На тім горбку, де ми бувало вдвох колись, багато років тому, я і Бузя, бігали, неначе молоді олені, і стрибали, наче сарни на запашних горах. Там, на тім місці, де поховані найкращі спогади моєї навіки втраченої молодості, мого навіки втраченого щастя, я можу просидіти на самоті довгі години і оплакувати незабутню Суламіф з мого «пісне-пісенного» романа.

15

А що з Суламіф з мого «пісне-пісенного» романа! Що з Бузею? Чим кінчилося? Який кінець?

Не примушуйте мене розповідати вам кінець мого романа. Кінець – бодай найкращий – це сумний акорд. Початок – найгірший початок – кращий, ніж найкращий кінець. Тому мені набагато легше і набагато приємніше розповісти все це ще раз спочатку. Ще, і ще раз, і ще сто разів. І тією самою мовою, що й усі рази:

У мене був брат Бєня. Він потонув у річці. Залишив сирітку, звали її Бузя. Пестливе ім'я від Естер-Люби: Любузя-Бузя. І гарна була ця Бузя, як Суламіф, що з «Пісні пісень». І ми зростали, я і Бузя, як брат і сестра. І ми любилися, я й Бузя, як брат і сестра...

І так далі.

Початок – найгірший початок – кращий, ніж найкращий кінець.

Початок – нехай буде кінцем, епілогом мого невигаданого, а справжнього, сумного романа, якого я дозволив собі назвати:

«Пісня пісень».

(Переклад Єфраїма Райцина)

Осмислюємо прочитане

1. Які враження й почуття залишила у вашій душі повість?
2. Які моральні цінності утверджуються у творі?
3. Яким, на вашу думку, є образ автора у повісті Шолом-Алейхема?
4. Визначте особливості художньої оповіді твору. Що вас особливо вразило в прочитаному тексті?
5. Знайдіть у «Пісні над піснями» описи природи. Як пейзаж допомагає розкрити внутрішній стан героїв, їхні настрої і переживання? Які барви домінують у пейзажних замальовках? Розкрийте їхнє значення у творі.
6. Наведіть приклади інших засобів розкриття психологічного стану персонажів.
7. Поясніть слова Шимека: «Бузя не слухає моєї «Пісні над піснями». Бузя має свою власну «Пісню над піснями».
8. З якою метою автор вводить біблійні мотиви в художній текст?
9. Чому «Пісня над піснями» Шолом-Алейхема не має щасливого фіналу? Запропонуйте власний фінал твору

Книжка – помічник і поради́ник

Шолом-Алейхем. Вибране / Переклад з єврейської Єфраїма Райцина. – К., 1959.

Олександр Грін

1880-1932

Штрихи до портрета письменника

Олександр Степанович Гриневський (це справжнє ім'я письменника) народився 11 серпня 1880 року в російському місті Вятка. Він змалку мріяв про море і захопиви пригоди, але життя виявилось значно суворішим до письменника. Він працював землекопом, рибалкою, вантажником, плотогоном, золотошукачем. Доля кидала його то на військову службу, то у вирій політичної боротьби, то в далекі мандри.

Його перші оповідання й повісті одразу привернули увагу читачів. Він не згадував про жакливі події війни, революції, голод, розруху, на-впаки – у його творах було багато світла, добра й любові. Письменник утілив у своїх творах думку про пошуки ідеального світу, де живуть сильні й красиві герої, здатні боротися за свою мрію і знаходити рідних по духу людей. Це були *повість-феєрія «Пурпурові вітрила»* (1923), романи *«Блискучий світ»* (1923), *«Золотий ланцюг»* (1925), *«Та, що біжить по хвилях»* (1928). У них діють сильні й благородні герої. Головний герой повісті *«Пурпурові вітрила»* – Грей, зробив те, про що все життя мріяв сам письменник – став капітаном і подарував казку коханій Ассоль. Твір просякнутий світлою вірою в те, що людина може створити справжнє диво власними руками.

Зустріч із текстом

ПУРПУРОВІ ВІТРИЛА

І. Провість

Ось і Лонгрена, матросові «Оріона», міцного трьохсоттонного брига, на якому він прослужив десять років і який любив більше, ніж син інколи любить рідну неньку, довелося кинути службу.

А сталось усе так. Одного разу, навідавшись вряди-годи додому, моряк не побачив, як завше ще віддалік, на порозі будинку свою дружину Мері, що сплескувала руками, а тоді щодуху кидалася назустріч. Натомість, біля дитячого ліжечка – нової речі в маленькій Лонгреновій домівці – стояла схвильована сусідка.

– Три місяці я ходила за нею, старий, – мовила вона, – поглянь на свою донечку.

Серце Лонгренові завмерло, коли чоловік схилювався над ліжком й побачив восьмимісячне створіння, що зосереджено споглядало його довгу бороду, потім сів, спустив очі й заходився крутити вуса. Вус був мокрий, як у зливу.

– Коли вмерла Мері? – запитав він.

Жінка розповіла сумну історію, раз у раз замовкаючи, щоб зворушливо побавити дівча, й щокроку запевняючи, що Мері в раю. Варто було Лонгренові заглибитись у подробиці, як рай видався йому трохи світлішим за якусь дровітню, тож подумав моряк, що вогонь звичайної лампи – коли б вони наразі були разом, утрьох – правив би за незамінну втіху для жінки, яка відбула до незнаного краю.

Місяців три тому господарські справи у молодой матері були вкрай кепські. З грошей, залишених Лонгреном, добряча половина пішла на лікування після важких пологів, на турботи про здоров'я немовляти; на решті втрата незначних, але необхідних для життя коштів змусила Мері попросити в борг грошей у Меннерса. Той тримав трактир-крамницю, і його вважали багатцем.

Мері пішла до нього о шостій вечора. Годині о сьомій оповідачка перестріла її на дорозі до Лісса. Заплакана й засмучена Мері сказала, що йде до міста заставити обручку. Вона докинула, що Меннерс погоджувався дати грошей, але ж за це вимагав кохання. Отже Мері нічого не домоглася.

– У нас удома порожнісінько хоч покотися, – кинула вона сусідці. – Сходжу-но я в місто, і ми з дівчам сяк-так перебудемося, доки не повернеться чоловік.

Погода того вечора була холодна й вітряна; дарма оповідачка переконувала молодицю не ходити до Лісса на ніч: «Ти змокнеш, Мері, мрячить, а вітер, так і дивись, принесе зливу».

Щоб сходити до міста з приморського села, потрібно не менше трьох годин швидкої ходи, та Мері не послухала оповідачку. «Досить мені колоти вам очі, – зауважила молодиця, – вже й без того нема

майже жодної родини, де я не позичила хліба, чаю чи борошна. Заставлю каблучку, та й годі».

Вона сходила, вернула додому, а назавтра занедужала: жінка лежала у гарячці й марила; негода й вечірня мжичка вбила її двостороннім запаленням легенів, як сказав міський лікар, нагодившись на виклик добротливої оповідачки. Вже за тиждень одне місце на двоспальному ліжку Лонгрена порожнювало, а сусідка переселилася в його будинок глядіти й годувати дівчинку. Йї, самотній удові, це було завиграшки. До того ж, – додала вона, – без такого нерозуменяти нудно.

Лонгрена поїхав до міста, звільнився, попросився з приятелями й вирішив плекати маленьку Ассоль. Доки пискля не трималось як слід на ногах, удова жила в матроса, заступаючи сирітці мати, аж ось прийшла мить, коли Ассоль уже не простяглася на долівці, занісши ніжку через поріг, і Лонгрена рішуче оголосив, що тепер він сам усе робитиме для дівчинки, і, подякувавши вдові за невгамовне співчуття, зажив самотнім життям удівця, зосередивши всі помисли, надії, любов і спогади на маленькій істоті.

Грошей по десяти роках мандрівного життя на руках у чоловіка лишилося негусто. Він став до справи. Незабаром у міських магазинах з'явилися його іграшки – майстерно зроблені маленькі моделі човнів, катерів, однопалубних і двопалубних вітрильників, крейсерів, пароплавів – одне слово, того, що він близько знав, що, з огляду на характер праці, почасти заміняло йому гуркіт портового життя й мальовничий труд плавань. У такий спосіб Лонгрена заробляв стільки, щоб жити в межах помірної економії. Нетовариський з природи, він, після смерті дружини, ще більш замкнувся й дедалі частіше тікав од людей. Іноді на свята його бачили в трактирі, але бувалий моряк ніколи не сідав, а похапцем перехилив за стійкою склянку горілки й ішов геть, коротко кидаючи навсібіч «так», «ні», «здрастуйте», «прощай», «нічогенько собі» – на всі звертання й кивки сусідів. Гостей він не терпів, тихо спроваджуючи їх не примусом, а такими натяками й вигаданими обставинами, що вимислити якийсь привід, аби, бува, не засидітися.

Зрештою, він і сам ні до кого не ходив; отож між ним і земляками стало холодне відчуження, і коли б робота Лонгрена – іграшки – залежала від справ села більше, на плечі йому лягли б значно важчі наслідки таких взаємин. Товари і харчі купував він у місті – Меннерс не міг би похвалитися навіть пачкою сірників, купленою в нього Лонгреном. Так само він сам порався по господарству й терпляче проходив невластиве чоловікові складне мистецтво вирощування дівчинки. (...)

Одного дня дванадцятирічний син Меннерса, Хін, помітивши, що батьків човен б'ється під кладками об палі, ламаючи борти, пішов і сказав про це батькові. Тільки-но почався шторм; Меннерс забув витягти човна на пісок. Отож він зараз же подався на берег і побачив край молу Лонгрена: той курился, стоячи спиною до нього. На березі, крім них двох, не було ані душі. Меннерс рушив кладками, спустився на середині в

сповнену скаженого плюскоту воду і відв'язав шкот; стоячи в човні, відчайдух вирішив пробиратися до берега, хапаючись руками за палі. Про весла він забув, і тієї ж миті, коли, заточившись, Меннерс не встиг схопитися за найближчу палю, сильний удар вітру жбурнув ніс човна від кладок у бік океану. Тепер навіть, витягнувшись на всю довжину тіла, Меннерс не дістав би найближчої палі. Вітер і хвилі, гойдаючи човен, несли його у згубний простір. Опинившись на слизькому, Меннерс хотів було кинутися у воду і поплисти до берега, але припізнівся з рішенням, – човен-бо вертівся вже геть поряд із кінцем молу, де немала глибина води й лють валів обіцяли неминучу загибель. Між Лонгреном і Меннерсом, що його несло в буремну далечинь, був щонайбільше десяток сажнів ще рятівної відстані, адже на кладках під рукою в Лонгрена висів, згорнутий у моток, канат з уплетеним в один його кінець грузилом. Тим канатом послугоувалися у негоду, коли треба було пристати, – тоді-таки його просто кидали з кладок.

– Лонгрене! – закричав смертельно наляканий Меннерс. – Чого стоїш, як пеньок? Бачиш, мене несе; кидай причал!

Лонгрен мовчав, спокійно дивлячись на метання Меннерса в човні, хіба що дим з його люльки жбухнув ще сильніше, і він, забарившись, вийняв її з рота, щоб краще бачити, що діється.

– Лонгрене! – волав Меннерс. – Хіба ти мене не чуєш, я гину, рятуй!

А проте, Лонгрен і пари з рота не пустив; здавалося, він не чув розпачливого крику. Поки човен не віднесло ген-ген, так що слова-крики Меннерса ледь-ледь долітали, він навіть із ноги на ногу не переступив. Меннерс ридав від жаху, закликав матроса бігти до рибалок, благати на допомогу, обіцяв гроші, загрожував і сипав прокльонами, але Лонгрен лише підійшов ближче до самого краю молу, щоб не відразу спустити з ока метання й стрибки човна. «Лонгрене, – зачув він глухе, як, сидячи всередині, хтось розібрав би, що йому кричать з даху, – рятуй!» Тоді, набравши повітря й глибоко вдихнувши, щоб вітер не вкрав жодного слова, Лонгрен крикнув:

– Вона так само просила тебе! Думай про це, поки ще живий, Меннерсе, і не забудь!

Тоді крики стихли, і Лонгрен пішов додому. Ассоль, прокинувшись, побачила, що батько сидить перед тьмяною лампою в глибокій задумі. Почувши голос дівчинки, що кликала його, він підійшов до неї, міцно поцілував і прикрив збитою ковдрою.

– Спи, мила, – мовив він, – до ранку ще далеко.

– Що ти робиш?

– Чорну іграшку я зробив, Ассоль, – спи! (...)

До того ж замкнутий спосіб життя Лонгрена дав волю тепер істеричній мові плітки; подекували, що матрос, мов, десь когось уколошків, і відтоді його не беруть служити на судна, а сам він похмурий і відлюдкуватий, адже «його гризе нечисте сумління». Граючись, діти гнали Ассоль, щойно дівчинка наближалася до них, обкидали болотом і драж-

нили, кидаючи в обличчя, що батько її їв людське м'ясо, а нині фальшує гроші. Наївні її спроби з кимось потоваришувати раз по раз закінчувалися гірким плачем, синцями, саднами й іншими проявами громадської думки; врешті-решт дівчинка вже не ображалась, але часом, однак, питала батька:

– Скажи, чого нас не люблять?

– Е, Ассоль, – говорив Лонгрен, – хіба вони вміють любити? Любити треба вміти, а на це вони якраз і нездатні.

– Як це – вміти?

– А ось так!

Він брав дівчинку на руки й міцно цілував сумні очі, що мружилися від ніжного задоволення. (...)

Коли Ассоль виповнилося вісім років, батько навчив її читати й писати. Тепер іноді він брав дівча із собою в місто, а з часом при нагоді міг послати одну, якщо треба було забрати гроші в крамниці чи занести товар. Це траплялося не часто, хоча Лісс лежав усього за чотири версти від Каперни, але дорога до нього йшла лісом, а в лісі багато чого може налякати дітей, окрім фізичної небезпеки (її, щоправда, важко зустріти так близько біля міста, проте на оці мати-таки не завадить). Тим-то лише в гарні дні, вранці, коли хаща обабіч дороги повнилася сонячною зливою, квітами й тишею, так що вразливості Ассоль не загрожували фантоми уяви, Лонгрен відпускав доньку до міста.

Якось, посеред такої подорожі до міста, дівчинка присіла край дороги, щоб з'їсти шматок пирога, покладеного в кошик на сніданок. Помалу жуючи, перебирала вона іграшки; дві-три з них мала бачила вперше: їх Лонгрен змайстрував уночі. Одна така новинка являла собою крихітну гоночну яхту; біле суденце розпустило червоні вітрила, зроблені з окрайків шовку, що ним Лонгрен обклеював пароплавні каюти, якими судилося милуватися багатому покупцеві. Тут, певно, зробивши яхту, він не знайшов на вітрила нічого кращого за клапті червоного шовку. В Ассоль аж очі розгорілися. Полум'яна весела барва так яскраво палахкотіла у її руці, ніби вона тримала вогонь. Дорогу перетинав струмок, з перекинутим через нього жердяним містком; струмок праворуч і ліворуч ішов у ліс. «Якщо я спущу її на воду трохи поплавати, – міркувала Ассоль, – вона ж не промокне, а потім я її витру». Зайшовши в ліс за місток, за водою, дівчинка обережно спустила в струмок біля самого берега чарівне судно; за мить у прозорій воді зайнявся червоний відбиток од вітрил: прошивши тканину, полохке світло забарвило у рожеве білі камінці на дні. «Ти звідки приплив, капітане? – поважно спитала Ассоль якусь мальовану думкою особу й, відповідаючи сама собі, сказала: – Я приплив...приплив... приплив я з Китаю». – «А що привіз?» – «Що привіз, про це не скажу». – «А, он як ти, капітане! Начувайся, посаджу я тебе назад у кошик». Тільки-но капітан вирішив-таки смиренно відповісти, що пожартував і ладен показати слона, як раптом тихий відплив берегової течії повернув яхту носом на середину струмка, і, наче

справжня, на повний хід відштовхнувшись од берега, вона рівно поплила вниз. Миттю змінився масштаб видимого: струмок здався дівчинці широченною рікою, а яхта – далеким великим судном, до якого, мало не падаючи у воду, перелякана й розгублена, простирала вона руки. «Капітан злякався», – подумала дівчина й кинулася за іграшкою, яка пливла від неї, сподіваючись, що її десь приб'є до берега. Поквапом тягнучи неважкого, але незручного кошика, Ассоль повторювала: – «О, господи! Це ж треба таке...» – Вона намагалася не спустати з очей гарненький трикутник вітрил, що повільно віддалявся, раз у раз перечіпалася, падала й знову бігла. (...)

Зрештою перед нею був не хто інший, як Егль, – мандрівник, який ходив пішки, знаний збирач пісень, легенд, переказів і казок. Сиві кучері пасмами випадали з-під його бриля; у сірій блузі, засунутій в сині штани, і високих чоботах він був схожий на мисливця; однак білий комірець, краватка, пояс, де сріблалося повно блях, тростина й сумка з новеньким нікелевим замочком виказували в ньому городянина. Його обличчя, коли можна назвати обличчям ніс, губи й очі, що визирали з буйної променистої бороди й пишних, напрочуд рогачкуватих вусів, здавалося б мляво-прозорим, якби не очі, сірі, як пісок, і блискучі, мов чиста сталь, з поглядом сміливим і сильним.

– Тепер віддай мені, – боязко озвалося дівча. – Ти вже погрався. А як ти її впіймав?

Егль підняв голову і випустив із рук яхту, – так раптово пролунав схвильований голосок Ассоль. Старий з хвилину розглядав її, посміхаючись і повільно пропускаючи бороду у великій, жилавій жмені. Не раз прана ситцева сукня ледь прикривала до колін худенькі, засмаглі ноги дівчинки. Її темне густе волосся, сховане в мереживну косинку, збилосся, падаючи на плечі. Кожна риса Ассоль була виразно легка й чиста, мов ластівчин політ. Темні, з відтінком важкого питання очі здавалися трохи старші за обличчя; його неправильний м'який овал ушляхетнювала та чарівна засмага, що нею зазвичай вирізняється біла здорова шкіра. Напіврозкритий ротик виблискував лагідною посмішкою.

– Клянуса Гріммами, Езопом і Андерсенем, – сказав Егль, позираючи то на дівчинку, то на яхту. – Це щось особливе. Слухай-но ти, рослино! Твоя штукавина?

– Та уже ж моя, я бігла за нею вздовж усього струмка; думала, що вмру. Вона була тут?

– В акурат біля моїх ніг. Якби не кораблетроща, то я, береговий пірат, не вручив би тобі цей приз. Залишену екіпажем яхту викинув на пісок тривершковий вал – між моєю лівою п'ятою й кінцем ціпка. – Він стукнув палицею. – Як тебе звуть, мацюпо?

– Ассоль, – сказала дівчинка, ховаючи до кошика іграшку, що її подав Егль.

– Гаразд, – вів далі незрозумілу мову старий, не зводячи очей, у глибині яких поблискувала усмішка доброго гумору. – Власне, твоє ім'я

мені було ні до чого. Добре, що воно таке дивне, таке однотонно музичне, наче посвист стріли або дудніння морської черепашки: що б я робив, якби ти мала одне з тих благозвучних, але нестерпно звичних імен, далеких од Прекрасного Невідомого? Тим більше я не хочу знати, хто ти, хто твої батьки і як ти живеш. Навіщо псувати зачарування? Сидячи на цій брилі, я переймався порівняльним вивченням фінських і японських сюжетів... аж раптом струмок виплеснув цю яхту, а потім з'явилася ти... Така, як є. Я, любонько, поет у душі – хоч сам ніколи і не віршував. (...)

– Не знаю, скільки пройде років, – тільки в Каперні розцвіте одна казка, і пам'ятатимуть її довго. Ти вже виростеш, Ассоль. Якось у ранці ген-ген, у морі під сонцем блисне пурпурове вітрило. Сяюча махня пурпурових вітрил білого корабля рушить, розтинаючи хвилі, просто до тебе. Тихо плистиме цей чудесний корабель, без криків і пострілів; на березі збереться повно народу, дивуючись і ойкаючи: і ти стоятимеш там. Корабель підійде велично до самого берега під звуки прекрасної музики; чепурний, у килимах, у золоті й квітах, відпливе від нього стрімкий човен. – «Навіщо ви приїхали? Кого ви шукаєте?» – спитають люди на березі. Тоді ти побачиш хороброго гарного принца; він стоятиме й простягатиме до тебе руки. – «Добридень тобі, Ассоль! – скаже він. – Геть далеко звідси я побачив тебе уві сні й приїхав, щоб відвезти тебе назавжди у своє царство. Там ти житимеш зі мною в рожевій глибокій долині. У тебе буде все, чого запрагне твоя душа; житимемо з тобою ми так дружно й весело, що ти ніколи не знатимеш сліз і суму». Він посадить тебе в човен, привезе на корабель, і ти вирушиш назавжди в блискучу країну, де сходить сонце й де зірки спускаються з неба, щоб привітати тебе з прибуттям.

– Це все мені? – тихо запитала дівчинка. Її серйозні очі, повеселівши, зайнялися довірою. Небезпечний чарівник, зрозуміло, так би не сказав; вона підійшла ближче. – А що, коли він уже приплив... той корабель? – Не так швидко, – заперечив Егль, – спочатку, як я сказав, ти виростеш. Потім... Що казати? Це буде, і крапка. Що б ти тоді зробила?

– Я?

Вона глянула в кошик, але, певно, не знайшла там нічого, щоб б могло правити за істотну винагороду.

– Я б його любила, – кинула вона, і не надто твердо додала: – Якщо він не б'ється.

– Ні, не битиметься, – сказав чарівник, таємниче підморгнувши, – це точно, я тобі обіцяю. (...)

II. Грей

Якщо Цезареві¹ здавалося, що краще бути першим у селі, ніж другим у Римі, то Артур Грей міг не заздрити Цезареві у його мудрому бажанні. Він народився капітаном, хотів бути ним і став ним.

¹ Цезар Гай Юлій – давньоримський політичний діяч, полководець, письменник

Величезний будинок, у якому з'явився на світ Ґрей, був похмурий у середині й вражав своєю величчю зовні. До причілку тулилися квітник і частина парку. Кращі сорти тюльпанів – сріблисто-блакитних, фіолетових й чорних з рожевою тінню – примхливо зміїлися на газоні разками намиста. Старі дерева парку дрімали в розсіяному напівсвітлі над осокою звивистого струмка. Огорожа замка, – це ж бо був справжнісінький замок, – складалася з кручених чавунних стовпів, з'єднаних залізним візерунком. Угорі кожен стовп вивершувала пишна чавунна лілія; з нагоди усіяких урочистостей ці чаші наповнювалися олією і гнали геть нічну темряву, палаючи в довжелезному вогненному шерезі.

Батько й мати Ґрея були гордовитими бранцями свого становища, багатства й законів того суспільства, стосовно якого могли говорити «ми». Частина їхньої душі, зайнята галереєю предків, не вартує особливої уваги, інша частина – уявне продовження галереї – починалася з маленького Ґрея, приреченого згідно з відомим, заздалегідь складеним планом прожити життя й умерти так, щоб його портрет можна було повісити на стіні і це не вийшло на шкоду родовій честі. А проте трапилася невелика помилка: Артур Ґрей народився з живою душею, що їй не надто кортіло продовжувати лінію фамільного начертання. (...)

Тим-то Ґрей жив у *своєму* світі. Хлопчина грався сам-один – здебільшого на замкових задвірках, які за старих часів мали бойове значення. На цих широких пустирищах, із рештками високих ровів, із зарослими мохом кам'яними склепами, було повно бур'яну, кропиви, реп'яха, терну й скромно-барвистих диких квітів. Малий снував тут годинами, досліджуючи кротячі нори, борючись із бур'яном, підстерігаючи метеликів і будуючи з усіяких уламків цегли фортеці, що їх він закидав дрюччям й кругляком.

Ґрееві вже повернуло на дванадцяту весну, коли всі натяки його душі, всі розрізнені риси духу й відтінки таємних поривів з'єдналися в одному сильному моменті, а відтак, виражені очевидно, перетворилися на нездоланне бажання. Досі він начебто знаходив лише окремі частини *свого* саду – просвіт, тінь, квітка, дрімучий і пишний стовбур – у тьмітьмуцій садів *інших*, і раптом побачив їх ясно, все – у прекрасній, вражаючій гармонії.

Трапилося це в бібліотеці. Зазвичай її високі двері з тьмяним склом угорі замикались, але засувка замка поганенько трималася в гнізді ступок; якщо натиснути рукою, двері відходили, напружувались і розчинялись. Коли дух дослідження змусив Ґрея добутися в бібліотеку, його вразило порошок світло, вся сила й особливість якого полягала в кольоровому візерунку верхньої частини шибок. Тиша покинутості стояла тут, як ставкова вода. Темні низки книжкових шаф подекуди притикалися до вікон, затуляючи їх наполовину, поміж шаф були проходи, завалені купами книг. Там – розкритий альбом із інші шафи, покриті безбарвно блискучими плямами. Величезний глобус, узятий у мідний сферичний хрест екватора й меридіана, стояв на круглому столі.

Обернувшись до виходу, Грей уздрів над дверима величезну картину, яка відразу змістом своїм наповнила задушливе заціпеніння бібліотеки. Корабель злітав нагребені морського вала. Струмені піни стікали його схилом. Він був зображений в останню мить зльоту. Корабель плыв просто на глядача. Високо піднятий бушприт закривав основу. Вона виражала все становище, навіть характер моменту. Поза людини (чоловік розставив ноги, змахнувши руками) нічого, власне, не говорила про те, чим вона займається, але мимоволі відчувалась крайня напруженість уваги, зверненої до чогось на палубі, невидимій глядачеві. Вітер смикав за вилоги його каптан; біла коса й чорна шпага витягнуто поривались у повітря; пишнота костюма виказувала в ньому капітана, танцювальне положення тіла – змах вала; без капелюха, чоловік, імовірно, надто зосередився на небезпечній миті і кричав – але що? Чи бачив він, як падає за борт людина, чи наказував їти іншим галсом або, заглушаючи вітер, гукав боцмана? Не думки, але тіні цих думок вирости в душі Грея, поки він розглядав картину. Раптом здалося йому, що ліворуч підійшов, ставши поруч, невидимий незнайомиць; варто було повернути голову, як химерне відчуття зникло б без сліду. Грей знав це. Але він не згасив уяву, а прислухався. Беззвучний голос вигукнув кілька уривчастих фраз, незрозумілих на кшталт малайської мови; пролунав шум, так, наче каміння довго падало у провалля; луна й похмурий вітер наповнили бібліотеку. Все це Грей чув усередині себе. Хлопець озирнувся: миттєво постала тиша розсіяла звучну павутину фантазії; зв'язок з бурєю зник.

Грей кілька разів приходив дивитися цю картину. Вона стала для нього тим потрібним словом у бесіді душі з життям, без якого важко зрозуміти себе. У маленькому хлопчику поступово влягалось величезне море. Він зжився з ним, шпортаючись у бібліотеці, вишукуючи й жадібно читаючи ті твори, за золотими дверима яких відкривалося синє сяйво океану. У цьому світі, звісно, над усім здіймалася постать капітана. Він був долею, душею й розумом корабля. Його характер визначав дозвілля й роботу команди. Членів команди шкіпер добирав сам особисто, тож вона значною мірою відбивала його схильності. Капітан знав звички й сімейні справи кожної людини. В очах підлеглих він володів магічними знаннями, що давали йому змогу впевнено діставатися з того ж таки Лісабона до Шанхая, торуючи путь неозорими просторами. Він одбивав бурю, кидаючи проти неї систему складних зусиль, убиваючи паніку короткими наказами; плавав і зупинявся де хотів; провадив відплиття й завантаження, ремонт і відпочинок; більшу й розумнішу владу в живій справі, сповненій безперервного руху, годі було уявити. Ця влада замкнутістю й повнотою нагадувала владу Орфея. (...)

Восени, на п'ятнадцятому році життя, Артур Грей тишком-нишком залишив домівку й увійшов у золоту браму моря. Невдовзі з порту Дубельт рушила до Марселю шхуна «Ансельм» із юнгою з маленькими руками й зовнішністю переодягненої дівчинки. Юнгою цим був Грей,

власник шикарного саквояжа, тонких, як рукавичка, лакованих чобітків і батистової білизни, на якій було вигаптовано корону.

За рік, поки «Ансельм» відвідував Францію, Америку й Іспанію, Грей спутив частину свого майна на тістечка, віддаючи цим данину минулому, а іншу частину – розраховану для сьогодення й майбутнє – програв у карти. Він хотів бути «диявольським» моряком. Задихаючись, хлопець пив горілку, а купаючись, із завмиранням серця стрибав уводу головою вниз із двохсажньової висоти. Потроху він втратив усе, крім головного – своєї дивної летючої душі; Грей позбувся слабості, перетворившись на широкоплечого жилавого чоловіка, блідість замінив на темну засмагу, вишукану безтурботність рухів віддав за впевнену влучність невтомної руки, а в його задумливих очах відбився блиск, як у людини, яка споглядає вогонь. І його мова, втративши нерівномірну, гордовито соромливу плинність, стала короткою й точною, мов удар чайки у струмінь за трепетним риб'ячим сріблом. (...)

Спливло небагато часу, і в порту Дубельт вечірня зоря сяйнула над чорною лінією нової щогли. То був «Секрет», трищогловий галіот² на двісті шістдесят тонн, і купив його Грей. Відтак, капітаном і власником корабля, Артур Грей плавав ще три роки, поки доля не привела його до Лісса.

***

Корабель капітана Грея «Секрет» зупинився біля берегів Каперни. Грей разом з матросом Летиною поїхав рибалити. Біля багаття юнаки заночували.

III. Світання

Прокинувшись, Грей на мить забув, як потрапив у цю місцину. З подивом бачив він щасливий блиск ранку, берегове урвище поміж цього гілля й полум'яну синю далечинь; над обрієм, але водночас і над його ногами, висіло ліщинове листя. Під урвищем – здавалося, геть під спиною Грея, – хлюпав тихенький приплив. Майнувши з листка, холодним ляпанцем розбіглася по сонному обличчю крапля роси. Він підвівся. Скрізь триумфувало світло. Холодні головешки багаття чіплялися за життя тонкою цівкою диму. Його запах надавав задоволенню дихати повітрям лісової зелені на справжнє блаженство.

Летики не було; він захопився; він, спітнівши, вудив із захватом запального гравця. Грей вийшов із хащ у чагарник, яким були вкриті схили пагорба. Курілася й палала трава; вогкі квіти нагадували дітей, силоміць умитих зимною водою. Зелений світ дихав тьмою-тьмущою крихітних ротів, заважаючи Греєві йти поміж своєї бучно-веселої тісноти. Капітан вийшов на вільне повітря, де лежав строкатий трав'яний килим, і вгледів тут приспану дівчину.

Він тихо відхилив рукою гілку й зупинився з відчуттям небезпечної знахідки. Всього за п'ять кроків, скрутившись, підібгавши одну ніжку й

² Галіот – вітрильне судно водо обсягом 200-300 т.

випроставши іншу, лежала головою на затишно підгорнутих руках зморена Ассоль. Її волосся зсунулось у безладі; біля шиї розстебнувся гудзик, відкривши білу ямку; розхристана спідниця відкривала коліна; вії спали на щоці в тіні випнутого ніжного виска, напівзатуленої темною прядкою; мізинець правої руки, який був під головою, загинався до потилиці. Ґрей присів навпочіпки, зазираючи дівчині в обличчя знизу й не підозрюючи, що скидається на Фавна з картини Арнольда Бьокліна. Можливо, за інших обставин Ґрей помітив би цю дівчину *лише* очима, але тут він *інакше* побачив її. Все зрушилося, все посміхнулося в ньому. Певна річ, він не знав ні її, ні імені її, ні тим паче чому вона заснула на березі; він був цим вельми потішений. Ґрей любив картини без пояснень і підписів. Враження від такої картини незрівнянно яскравіше; її зміст, не скутий словами, стає безмежним, стверджуючи всі здогади й думки.

Тінь листя підкралася ближче до стовбурів, а Ґрей і далі сидів у тій таки не надто зручній позі. Все спало на дівчині; спало темне волосся, спала сукня і збори сукні; навіть трава поблизу її тіла, здавалося, задрімала, перейнявшись співчуттям. Коли враження набуло повноти, Ґрей увійшов у його теплу підступну хвилю й поплив з нею. Давно вже Летика гукав: «Капітане, де ви?» – але капітан не чув його.

Коли він урешті підвівся, схильність до незвичайного заскочила його зненацька з рішучістю й натхненням розлютованої жінки. Замислено поступаючись їй, Ґрей стягнув з пальця старовинну дорогу каблучку, небезпідставно гадаючи, що в такий спосіб, можливо, підказує життю щось істотне, подібне до орфографії. Він обережно настроїв каблучку на маленький мізинець, який білів з-під потилиці. Мізинець нетерпляче заворушився й застиг. Глянувши ще раз на це безтурботне обличчя, Ґрей озирнувся й побачив у куцах високо задерті брови матроса. Летика, роззявивши рота, спостерігав за тим, що робить Ґрей, з таким подивом, з яким, певно, дивився Йона на пащу свого мебльованого кита.

– А, це ти, Летико! – мовив Ґрей. – Поглянь на неї. Красуня, еге ж?

– Розкішне художнє полотно! – пошепки крикнув матрос, який любив книжні вислови. – У розмислі обставин є щось привабливе. Я зловив чотири мурени і ще якусь гладку, мов пухир.

– Тихіше, Летико. Тікаймо звідси.

Вони відступили у куці. Їм слід було б тепер звернути до човна, та Ґрей не поспішав, розглядаючи далечінь низького берега, де на зелень й пісок стелився вранішній дим з димарів Каперни. У цьому димі він знову побачив дівчину.

Тоді він уже рішуче збочив і пішов уздовж схилу; матрос, не питаючи, що сталося, йшов позаду; він відчував, що знову запала обов'язкова мовчанка. Вже біля перших будівель Ґрей раптом сказав:

– Чи не видно тобі, Летико, як на твоє наметане око, де тут корчма?

– Далєбі, он той дах, – зметикував Летика, – а проте, може, й не він.

– Що ж такого у цьому даху особливого?

– Сам не знаю, капітане. Голос серця, і все.

Вони підійшли до будинку; то й справді була корчма Меннерса. (...)

Тільки-но Грей ступнув у смугу димного світла, як Меннерс, шанобливо вклоняючись, вийшов зі свого закапелка. Він миттю розгледів у Греєві *справжнього* капітана – гостей такого ладу йому випадало бачити рідко. Грей попросив рому. Накривши стіл пожовклою в людській веремії скатертиною, Меннерс приніс пляшку, але спершу лизнув язиком кінчик відклеєної етикетки. Відтак він повернувся за шинквас, позираючи уважно то на Грея, то на тарілку, з якої відколупував нігтем щось присохле.

Поки Летика, взявши шклянку обіруч, скромно шепотівся з нею, зиркаючи у вікно, Грей підкликав Меннерса. Він самозакохано вмовився на краєчку стільця, улещений цим зверненням, і улещений саме тому, що правило за нього просте покинування Греєвого пальця.

– Ви, звісно ж, знаєте тут усіх мешканців, – спокійно заговорив Грей.

– Мене цікавить, як звуть юнку в хусточці, в сукні з рожевими квіточками, темно-русяву й невисоку, років сімнадцяти-двадцяти. Я набачив її недалечко звідси. Як її звуть?

Він сказав з твердою простотою сили, яка не дозволяє відбігти зазначеного тону. Хін Меннерс внутрішньо засовався й навіть злегка усміхнувся, та зовнішньо підхилився характерові звернення. Втім, перш ніж відповісти, він помовчав – єдино від безплідного бажання здогадатися, про що йдеться.

– Гм! – сказав він, зводячи очі на стелю. – Це, мабуть чи не Корабельна Ассоль, інших таких нема. Їй бракує однієї клепки в голові.

– Справді? – байдуже сказав Грей, відсърбуючи довгий ковток. – Як же це сталося?

– Коли так, то слухайте, будь ласка.

І Хін розповів Греєві про те, як років сім тому дівчинка розмовляла на березі моря зі збирачем пісень. Звичайно, ця історія, відтоді як жебрак утвердив її буття в тому-таки трактирі, набула обрисів грубого й утертого наговору, та суть лишилася недоторканною.

– Відтоді так її й звуть, – мовив Меннерс, – звуть її Корабельна Ассоль.

***

Коментарі

Лонгрен і Ассоль знову опинилися в скрутному становищі. Іграшки, які стільки років їх годували, ніхто не купував. І тому старий моряк вирішив знову вирушити в плавання.

IV. Напередодні

Ассоль якусь хвилю замислено стояла посеред кімнати, вагаючись поміж бажанням віддатися тихій зажурі й необхідністю перейматися хатніми клопотами; відтак, помивши посуд, вивчила рештки провізії у шафі. Вона не важила й не міряла, проте бачила, що з борошном не дотягати

до кінця тижня, що у бляшанці з цукром вже дно видно; пакунки з кавою та чаєм майже порожні; олії нема, і єдине, що, з певною доукою на виныток, веселило око, був мішок картоплі. Потому вона вимила підлогу й сіла строчити шлярку до переробленої зі старого шмаття спідниці, та відразу ж, пригадавши, що крайки тканини лежать за люстром, підійшла до нього й узяла згорток; потім глянула на своє відображення.

За горіховою рамою, у світлій порожнечі віддзеркаленої кімнати стояла тоненька невисока дівчина, вбрана в дешеву білу намітку з рожевими квіточками. На її плечах лежала сіра шовкова косинка. Напівдитяче, у світлій засмазі, обличчя було живе й виразне; гарні, трохи серйозні як на її вік, очі блимали з боязкою зосередженістю глибоких душ. Її неправильне личко могло зворушити тонкою чистотою обрисів; кожен вигин, кожна випнутість цього обличчя, звісно, прийшлися б до речі силі-силенній жіночих облич, але їхня сукупність, стиль був цілковито оригінальний – оригінально гарний; на цьому ми зупинимось. Для всього іншого не знайшлося б слова іншого, ніж «зачарування».

Дівчина в люстрі мимоволі всміхнулася так само, як і Ассоль. В усмішці було доволі суму; помітивши це, вона стривожилася, наче дивилася на сторонню. Вона припала щокою до скла, заплющила очі й тихо погладила люстро там, де було її відображення. Рій неясних, лагідних думок промайнув у ній; вона випросталася, засміялась і, сівши, заходилася шити.

Поки вона шие, придивимось до неї пильніше – зазирнемо всередину. У ній дві дівчини, дві Ассоль, що перемішалися в чудовній, прегарній неправильності. Одна була донькою матроса, ремісника, який майстрував іграшки, друга правила за живий вірш, з усіма дивами його суголось і образів, з таємницею сусідства слів, у всій взаємності їхніх тіней і світла, які падали з одного на інше. Вона знала життя в межах, поставлених її досвідом, та понад загальні явища бачила відбитий смисл іншого штибу. Так, вдивляючись у предмети, ми помічаємо в них щось не лінійне, та враженням – безумовно людське, і – так само, як людське, – різне. Щось на зразок того, що (коли поталанило) сказали ми цим прикладом, бачила вона ще понад видиме. Без цих тихих завоювань усе просто зрозуміле було чуже її душі. Вона вміла й любила читати, але й у книзі читала переважно поміж рядками, як жила. Несвідомо, дякувати своєрідному натхненню, вона робила на кожному кроці величезну кількість ефірно-тонких відкриттів, несказаних та важливих, як чистота й тепло. Іноді – й це тривало не один день – вона навіть перероджувалася; фізичний опір життя провалювався, наче тиша в ударі лучка; й усе, що вона бачила, чим жила, що було довкруги, оберталось мереживом таємниць в образі повсякдення. Не раз, хвилюючись, йшла дівчина вночі на морський берег, де, дочекавшись світанку, цілком серйозно виглядала корабель з Пурпуровими Вітрилами. Ці хвилини вона мала за щастя; нам важко так піти в казку, їй було б не менш тяжко відбігти її влади й чару.

Іншим часом, міркуючи про все це, вона щиро дивувалася собі, не вірячи, що вірила; усмішкою прощаючи море й сумно переходячи до дійсності, тепер, зсуваючи шлярку, дівчина пригадувала своє життя. Та м було чимало нудьги і простоти. Самотність удвох інколи важким каменем лежала їй на серці, та в ній утворилася вже та зморшка внутрішньої полохливості, та страдницька зморшка, з якою не додати й не отримати похваллення. З неї глузували, кажучи: «В неї тямки немає», «не при своєму розумі», – вона звикла й до цього болю; дівчина частенько зазнавала образи, після чого їй у грудях щеміло, немов од удару. Як жінку капернські чоловіки обходили її десятою дорогою, проте багато хто підозрював, хоча дико й невиразно, що їй дано більше, ніж іншим, – тільки іншою мовою. Капернці божествили кремезних, здоровецьких жінок із масною шкірою грубих литок і міцних рук; тут загравали до дівок, ляпаючи по спині долонею і штурхаючи, мов на базарі. Ти п цього почуття скидався на немудру простоту ревіння. (...)

Упоравшись з шитвом, Ассоль склала роботу на столику в кутку, роздяглася й лягла. Вогонь уже згас. Вона хутко завважила, що немає сонливості; свідомість була ясна, мов у розпалі дня, навіть п'ятьма здавалася штучною; тіло, як і свідомість, відчувалося денним, легким. Серце стукало зі швидкістю кишенькового годинника; воно калатало, ніби поміж подушкою й вухом. Ассоль дратувалася, борсаючись, то скидаючи ковдру, то закутуючись у неї з головою. Врешті їй пощастило викликати звичне уявлення, яке допомагало заснути: вона подумки жбурляла камінці у світлу воду, спостерігаючи, як розбігаються легесенькі кола. Сон мовби чекав на це; він прийшов, пошепотівся з Мері, яка стояла у зголов'ї, і, скоряючись її усмішці, сказав довкруг: «Тс-с-с-с». Ассоль відразу ж заснула. До неї прийшов улюблений сон: квітучі дерева, туга, чари, пісні й таємничі з'явища, з яких, прокинувшись, вона пригадувала тільки полиск синьої води, яка підступала від ніг до серця з холодом і захватом. Побачивши це все, вона ще на хвилику затрималася в неймовірному краю, потім прокинулася й сіла.

Сну не було, наче вона геть не засинала. Почуття новизни, радості й бажання щось зробити зігрівало її. Дівчина роззирнулася тим поглядом, яким оглядають нове приміщення. Просмикнувся світанок – не всією ясністю осяяння, а тим невиразним зусиллям, у якому можна розуміти оточення. Низ вікна був чорний; верх посвітлів. Знадвору, майже край рами, блищала вранішня зоря. Знаючи, що тепер не засне, Ассоль одягнулася, підійшла до вікна і, знявши гак, одвела раму. За вікном стояла уважна, чітка тиша; вона наче запала тільки зараз. У синіх сутінках мерехтіли кущі, трохи далі спали дерева; віяло задухою й землею.

Тримаючись за верх рами, дівчина дивилася й усміхалася. Раптом щось, на кшталт далекого поклику, сколихнуло її зсередини й і ззовні, й вона немовби прокинулася ще раз від явної дійсності до того, що явніше та безсумнівніше. Від тієї хвилини сповнене безмежної радості багатство свідомості не полишало її. Так, розуміючи, слухаємо ми мову

людей, одначе, коли повторити сказане, збагнемо ще раз, із іншим, новим значенням. Те саме було і з нею.

Взявши стареньку і водночас завжди юну на її голові шовкову косинку, вона прихопила її рукою під горлом, замкнула двері й босоніж випорхнула на шлях. Хоча було порожньо і глухо, проте їй здавалося, що вона звучить, немов оркестр, що її можуть почути. Усе було їй любе, усе її тишило. Тепла курява лоскотала босі ноги; дихалося ясно й весело. У сутінковому про-світку неба темніли дахи й хмари; дрімали загорожі, шипшина, городи, сади й ніжно видимий шлях. У всьому помічався інший лад, ніж удень, – той самий, але в зниклій раніше відповідності. Усе спало з розплющеними очима, нишком розглядаючи дівчину, яка проходила мимо. (...)

То були великі старі дерева серед жимолості й ліщини, їхнє поникле гілля торкалося верхніх листків на куцах. У спокійно навислому великому листі каштанів стояли білосніжні китиці квітів, і дух їхній перемішувався з запахом роси і смоли. Стежина, встелена ребрами слизького коріння, то падала, то дерлася на схил. Ассоль почувалася як удома; віталася з деревами, як із людьми, себто стискаючи їхнє широке листя. Вона йшла, шепочучи то подумки, то словами: «Ось ти, ось другий ти. Як же багато вас, братики мої! Я йду, братики, поспішаю, пустіть мене! Я вас упізнаю всіх, усіх пам'ятаю. Пам'ятаю і шаную». «Братики» велично гладили її, чим могли, – листям, – і по-родинному рипіли у відповідь. Вона вибралася, закалявши ноги у землю, до урвища над морем і стала на краю нього, ледь зводячи дух од швидкої ходи. Глибока, непере-можна віра, тріумфуючи, пінилась і шуміла в ній. Вона розкидала її по-глядом за обрій, звідки легким шумом берегової хвилі поверталася вона назад, пишаючись чистотою лету. (...)

Із заростей виринув корабель; він вплив і зупинився якраз посеред заграви. З цієї далини він виднів ясно, мов хмаровиння. Розкидаючи веселощі, він палав, як вино, як троянда, кров, уста, червоний оксамит і червоногарячий вогонь. Корабель ішов просто до Ассоль. Крила піни тремтіли під могутнім тиском його кіля; випроставшись, дівчина притисла руки до грудей, та чудовна гра світла перейшла у жмурки: встало сонце, і яскрава повнота ранку зірвала полог з усього, що ще розкошувало, потягаючись на сонній землі.

Дівчина зітхнула й роздивилася довкола. Музика замовкла, проте Ассоль була ще в полоні її дзвінкого хору. Це враження потроху слабшало, потім стало спомином й урешті звичайнісінькою втомою. Вона лягла у траву, позіхнула і, блаженно заплющивши очі, заснула – посправжньому міцним, як молодий горіх, сном, без клопотів і видінь.

Її збудила муха, що блудила по голій ступні. Неспокійно покрутивши ніжкою, Ассоль прокинулася; сидючи, заколювала вона розпатлані коси, доки Греева каблучка не нагадала про себе, проте, гадаючи, що це якесь стебельце, що застряло між пальцями, вона випростала їх. Що незручність нікуди не поділася, то вона нетерпляче піднесла руку до очей і випросталася, миттю схопившись із силою хлюптіливого водограю.

На її пальці сяяла промениста Греєва каблучка, мов на чужому, – своїм вона не могла визнати його цієї миті, не відчувала палець свій.

– Хто це пожартував? Хто пожартував? – стрімко зойкнула вона. – Хіба я сплю? Може, знайшла та забулася?

Схопивши лівою рукою праву, на якій була каблучка, з подивом роззиралася вона на всі боки, випитуючи поглядом у моря й зелених поростів; але ніхто не ворухився, ніхто не заचाївся в кущах, і в синьому, ген-ген осяяному морі не було жодної ознаки, і Ассоль закрасилася рум'янцем, а голоси серця сказали віще «Так». Не було пояснень тому, що сталося, проте без слів і думок знаходила вона їх у дивному почутті своєму, й уже близькою стала їй каблучка. Тремтячи всім тілом, зірвала вона її з пальця, тримаючи у жмені, наче воду, роздивилася, – всією душею, всім серцем, всім радінням і ясним забобоном юності, – потім, сховавши за нагрудник, Ассоль тицьнула обличчя в долоні, з-під яких нестримно виривалася усмішка, й, опустивши голову, помалу пішла зворотнім шляхом.

Отак, – випадково, як кажуть люди, що вміють читати й писати, – Грей і Ассоль знайшли одне одного вранці літньої днини, сповненої неминучості.

V. Рихтування до бою

(...) Грей спустися до каюти, взяв гроші й, переїхавши бухту, з'явився в торгових кварталах Лісса. Тепер він діяв уже рішуче і спокійно, до дрібки знаючи все, що буде на чудовному шляху. Кожен порух – думка, дія – гріли його тонкою втіхою мистецької праці. Його план склався миттєво й об'ємно. Його поняття про життя зазнали тієї останньої навали різця, після якої мармур супокійний у своєму неймовірному сьайві

Грей побував у трьох крамницях, надаючи ваги вибору, позаяк подумки бачив уже потрібну барву й відтінок. У двох перших крамницях йому показали шовк базарних барв, покликаних задовольнити сяку-таку пиху; у третій він знайшов зразки складних ефектів. Господар крамниці радісно метушився, викладаючи залежані тканини, та Грей мав вигляд статечного анатома. Він терпляче розбирав сувої, відкладав, зсував, розгортав і дивився на світло таку кількість червоних відрізів, що прилавок, завалений ними, здавалося, спалахне. На носак Греєвого чобота лягла пурпурова хвиля; на його руках та обличчі сяяв рожевий відблиск. Порпаючись у легкому спротиві шовку, розрізняв він барви: червона-бліда, рожева й рожева-темна; густе шумовиння вишневих, помаранчевих і похмурно-рудих тонів; тут були відтінки всіх сил і значень, різні в своєму позірному спорідненні, як слова: «чарівно», «прекрасно», «чудово», «довершено»; у складках чаїлися натяки, недоступні мові зору, та справжня пурпурова барва довго не впадала в око капітанові. Що приносив крамар, було незле, та не викликало ясного і твердого «так». Нарешті одна барва звернула на себе безпорадну увагу покупця; Грей

сів у крісло до вікна, витяг із шумкого шовку довгий кінець, кинув його на коліна і, розкинувшись із люлькою в зубах, став споглядально непо-рушний.

Ця цілковито чиста, мов багряний ранковий струмінь, повна шляхетних веселощів і величності барва була саме тією гордою барвою, що її шукав Грей. В ній не було змішаних відтінків огню, пелюсток маку, гри фіолетових чи бузкових натяків; не було й сині, ні тіні, – нічого, що викликає сумнів. Вона жевріла, мов усмішка, звабою духовного відображення. Грей так замислився, що забув про господаря, який чекав за його спиною з напруженням наструнченого мисливського пса. Стомившись чекати, гендляр нагадав про себе тріском відірваного клаптя тканини.

– Зі зразками годі, – сказав Грей, підводячись, – цей шовк я беру.

– Весь шматок? – поштиво сумніваючись, спитав гендляр. Та Грей мовчки дивився йому в лоба, аж крамар дещо знахабнів. – Якщо так, то скільки метрів?

Грей кивнув, просячи заждати, й вирахував олівцем на папері потрібну кількість.

– Дві тисячі метрів. – він із сумнівом оглянув полиці. – Так, щонайбільше дві тисячі.

– Дві? – сказав господар, гарячкувато підскакуючи, мов підкинутий пружиною. – Тисячі? Метрів? Будь ласка, сідайте, капітане. Чи не бажаєте глянути, капітане, зразки нових тканин? Воля ваша. Ось сірники, ось духмянний тютюнець, будьте ласкаві. Дві тисячі... дві тисячі по... – він сказав ціну, яка стосувалася до справжньої так, як і клятьба до просто «так», одначе Грей був задоволений, позаяк нізащо не хотів торгуватися.

VII. Червоний «Секрет»

(...) – Тепер, – сказав Грей, – коли мої вітрила червоніють, вітер добрий, а в серці моєму більше щастя, ніж у слона, який угледів невелику булочку, я спробую налаштувати вас своїми думками, як обіцяв у Ліссі. Зауважте – як на мене, ви ні дурний, ані впертий, ні; ви – зразковий моряк, а це чимало важить. Одначе ви, як більшість, слухаєте голоси всіх немудрих істин крізь грубе скло життя; вони гукають, але ви не чуєте. Я роблю те, що існує як старовинне уявлення про прекрасне – те, що не здійснюється і що, властиво, так само здійснюється і можливе, як прогулянка за місто. Невдовзі ви побачите дівчину, яка не може, не повинна інакше вийти заміж, хіба лише так, як я оце витіваю на ваших очах.

Він коротко передав морякові те, про що ми добре знаємо, скінчивши пояснення так:

– Ви бачите, як тісно сплітаються тут доля, воля і властивість характерів; я приходжу до тієї, котра чекає й може чекати лише мене, а я не хочу нікого іншого, крім неї, можливо, саме тому, що завдяки їй я

збагнув одну немудру істину. Вона в тому, щоб робити так звані дива своїми руками. Коли для людини головне – отримати неоцінний п'ятак, то дати цей п'ятак найпростіше, проте коли душа таїть зерня полум'яної рослини – дива, зроби їй це диво, якщо тобі до снаги. Нова душа буде в нього й нова в тебе. Коли начальник тюрми сам випустить арештанта, коли мільйонер подарує підписковій віллу, опереткову співачку і сейф, а жокей бодай раз притримає коняку заради іншого коня, якому не щастить, – тоді всі зрозуміють, як це приємно, як це невимовно чудесно. Втім, є дива не менші: усмішка, веселощі, прощення і... вчасно сказане путнє слово. Володіти цим – значить, володіти всім. Що ж до мене, то наш початок – мій і Ассоль – залишиться нам назавжди в пурпуровому відблиску вітрил, створених глибиною серця, яке знає, що таке любов. (...)

Певний час «Секрет» ішов порожнім морем, без берегів; ополудні відкрився далекий берег. Узавши підзорну трубу, Грей прикипів очами до неї і водночас до Каперни. Якби не низка покрівель, то він розгледів би у вікні одного дому Ассоль, яка сиділа над якоюсь книжкою. Вона читала; сторінкою чимчикував зеленкуватий жучок, зупиняючись і зводячись на передніх лапах з виглядом незалежним і свійським. Уже двічі його без задньої думки здмухували на підвіконня, звідки він з'являвся знову довірливо і невимушено, наче хотів щось сказати. Цього разу йому пощастило дістатися майже до руки дівчини, яка тримала ріжечок сторінки; тут він застиг на слові «дивись», і з сумнівом зупинився, чекаючи на черговий шквал, і справді ледве уникнув халепи, позаяк Ассоль уже вигукнула: «Знову жучок... от дурненький!» – й хотіла рішуче здмухнути гостя в траву, та раптом випадково перевівши очі від одного даху на інший, виявила на синій морській шпарі вуличного простору білого корабля із пурпуровими вітрилами.

Вона здригнулася, сахнулася, завмерла; потім хутко зірвалася, з карколомно падаючим серцем, спалахнувши нестримними слізьми натхненного зворушення. «Секрет» саме огинав невеличкий мис, тримаючись до берега кутом лівого борту; тиха музика лилася в блакить дня з білої палуби під огнем червоного шовку; музика ритмічних переливів, які не надто влучно передають усім відомі слова: «Налийте ж чари по вінця – наразі ми, друзі, п'ємо за любов...» У її простоті з нестримною радістю розгорталось і гримотіло хвилювання.

Не пам'ятаючи, як покинула домівку, Ассоль уже мчала до моря, підхоплена нездоланим вітром події; на першому розі вона зупинилася майже без сил; її ноги підломлювалися, дихання зривалося і гаснуло, свідомість трималася на волосинці. Не тямлячись од страху згубити волю, вона тупнула ногою й опам'яталася. Раз у раз то дах, то паркан ховали від неї червоні вітрила; тоді, побоюючись, чи не зникли вони, мов якесь видиво, вона квапилася минути болісну перепону і, знову вгледівши корабель, зупинялася, щоб з полегкістю звести дух.

Тим часом у Каперні творилася така колотнеча, коїлося таке хвилювання, такий загальний розгардіяш, які не поступляться ефекту славетних землетрусів. Ніколи ще великий корабель не приставав до цього берега; на щоглах були ті самі вітрила, ймення яких звучало мов знущання; тепер вони ясно і неспростовно палахкотіли з невинністю факту, що перекреслював усі закони буття і здорового глузду. Чоловіки, жінки, дітвора – всі навперейми гнали до берега, хто в чому; мешканці перегукувалися з двору в двір, наскакували одне на одного, кричали й падали; невзабарі біля води утворилась юрба, і в юрбу цю стрімко увігналась Ассоль.

Поки її не було, ім'я дівчини перелітало серед людей з нервовою й похмурою тривоگوю, з лютим переляком. Більше говорили чоловіки; здушено, гадючим сичанням схлипували остовпілі жінки, проте варто було котрійсь із них заторохкотіти, як отрута била в голову. Тільки-но з'явилася Ассоль, як усі замовкли, всі зі страхом відсахнулися від неї, й вона лишилася сама серед пустки пекучого піску, розгублена, присоромлена, щаслива, з обличчям не менш червонястим, аніж її диво, безпомічно сягнувши руки за високим кораблем.

Від нього поплив човен, в якому було повно смаглявих веслярів; поміж ними стояв той, кого, як їй здалося тепер, вона знала, неясно пам'ятала з дитинства. Він дивився на неї з усмішкою, яка гріла і квапила. А проте, тисячі останніх кумедних страхів охопили Ассоль; до смерті боячись усього – помилки, непорозумінь, таємничої та шкідливої завади, – вона забігла по пояс у тепле коливання хвиль, гукаючи: «Я тут, я тут! Ось я!»

Тоді Циммер махнув лучком – і та сама мелодія шарпнула по нервах юрми, та цього разу повним, переможним хором. Від хвилювання, плину хмар і хвиль, полиску води й даліни дівчина майже вже розрізняла, що то рухається: вона, корабель чи човен, – усе рухалося, кружляло і спадало. Цієї миті біля неї різко хлюпнуло весло; вона підвела голову. Грей нагнувся, дівочі руки вхопилися за його пояс. Ассоль замружилася; потім, хутко розплющивши очі, сміливо всміхнулася його осяйному обличчю й, захекавшись, мовила:

– Точнісінько такий.

– І ти теж, дитя моє! – виймаючи з води мокру перлину, мовив Грей.

– Ось я прийшов. Чи впізнала ж ти мене?

Вона кивнула, тримаючись за його пояс, з новою душею і трепетно заплющеними очима. Щастя сиділо в ній, як пухнасте кошеня. Коли Ассоль наважилася розплющити очі, гойдання шлюпки, полиск хвиль, борт «Секрету», який наближався, потужно поводячи корпусом, – усе було сном, де світло й вода погойдувалися, кружляючи, немов гра сонячних зайчиків на стіні, яка виливає проміння. (...)

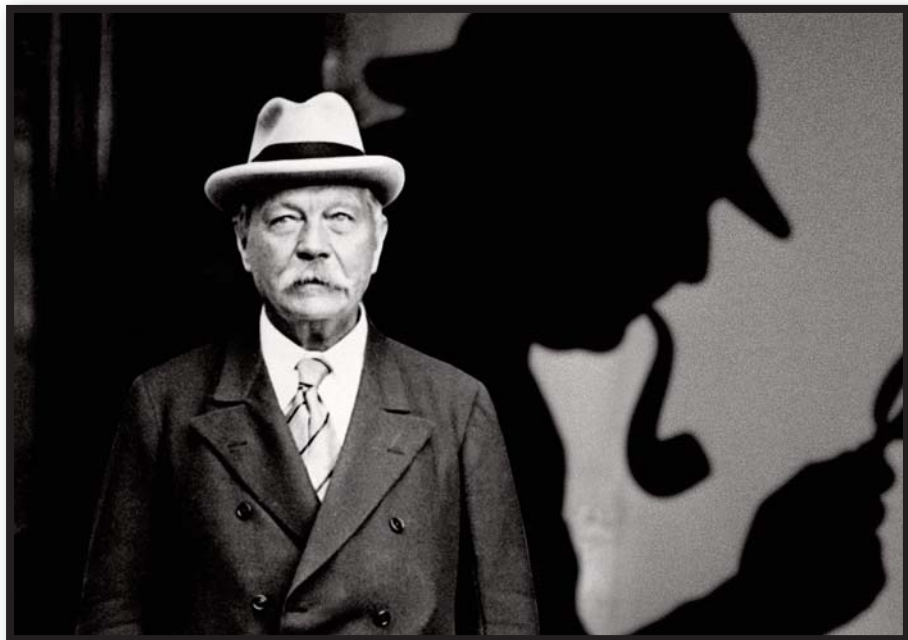
(Переклад Ігоря Андрущенка)

Осмилюємо прочитане

1. Які проблеми порушуються в повісті-феєрії?
2. Опишіть Ассоль, її портрет і внутрішній світ. Поясніть слова автора: «їй дано більше, ніж іншим, – тільки *іншою мовою*».
3. Чому автор, розповідаючи про життя головних героїв повісті, чергує розділи про Ассоль і Грея?
4. У яких епізодах зображується одна подія, але з погляду різних героїв?
5. Як розуміли кохання Ассоль і Грей? Чи різнилися їхні погляди?
6. Чому, на вашу думку, Грей вирішив саме так освідчитись у коханні дівчині?
7. Розкрийте зміст провідних символів твору – Каперни й пурпурових вітрил.
8. Порівняйте ставлення до кохання і світу героїв повісті Шолом-Алейхема «Пісня над піснями» (Шимека й Бузі) з почуттями Ассолі й Грея.
9. Запропонуйте власне продовження твору «Пурпурові вітрила».

Книжка – помічник і радник

Грін О. Пурпурові вітрила. Та, що біжить по хвилях / Переклад Ігоря Андрущенка. – К., 2012.

АРТУР КОНАН ДОЙЛ

1859 – 1930

Штрихи до портрета письменника

Артур Конан Дойл відомий у всьому світі як автор «невмирущої» «холмсіади», циклу творів про Шерлока Холмса та його друга доктора Ватсона, «вічних» образів в історії світової літератури. З-під пера митця вийшли такі збірки оповідань: «Пригоди Шерлока Холмса» (1892), «Спогади про Шерлока Холмса» (1892-1893), «Повернення Шерлока Холмса» (1905), «Випадок із судової практики Шерлока Холмса» (1927). У різні часи виходили й окремі детективні повісті Артура Конан Дойла: «Собака Баскервілів» (1901-1902), «Долина жаків» (1914-1915). А ще історичні й фантастичні романи... Однак прославився Артур Конан Дойл саме своїми детективними творами про Шерлока Холмса і доктора Ватсона.

Зустріч із текстом

ПІСТРЯВА СТРИЧКА

Переглядаючи свої записи про більш як сімдесят пригод Шерлока Холмса, які я вів протягом останніх восьми років, і вивчаючи методи свого друга, я бачу між них багато трагічних, кілька кумедних, чимало дивних, але не можу назвати бодай однієї банальної, бо Холмс, працюючи з любові до мистецтва, а не заради грошей, ніколи не брався за розслідування, якщо справа не обіцяла чогось надзвичайного, навіть фантастичного.

З усього цього різноманіття я, проте, не можу пригадати нічого винятковішого за випадок, пов'язаний із добре відомою у графстві Суррей родиною Ройлоттів із Стоук-Морана. А подія, про яку я хочу тут розповісти, трапилася десь невдовзі по нашому знайомстві, коли ми з Холмсом, тоді ще обоє нежонаті, наймали разом квартиру на Бейкер-стріт. Можливо, я опублікував би свій звіт про цю пригоду й раніше, але свого часу я запрявся тримати все в таємниці і звільнився від свого слова лише місяць тому, коли передчасно померла жінка, якій я його дав. Не зашкодить розповісти про всі факти ще й тому, щоб пролити на них справжнє світло, бо маю підстави вважати, що сила-силенна чуток про смерть доктора Грімсбі Ройлотта зображує справу ще жахливішою, ніж вона була насправді.

Це було на початку квітня 1883 року. Прокинувшись одного ранку, я побачив, що Шерлок Холмс, уже одягнений, стоїть біля мого ліжка. Як правило, він уставав пізно, але зараз годинник на каміні показував чверть на восьму, і тому я глянув на свого друга не без подиву, можливо, навіть дещо роздратовано, бо сам ніколи не зраджую своїх звичок.

– Даруйте, що розбудив вас, Ватсоне, – сказав Шерлок Холмс, – але сьогодні всі так чинять. Спочатку розбудили місіс Хадсон, вона розбудила мене, а я – вас.

– А що таке? Пожежа?

– Ні, клієнтка. Приїхала якась молода леді, вона, здається, дуже схвильована й будь-що бажає зустрітися зі мною. Зараз вона чекає у вітальні. Ну, а коли молоді жінки мандрують по Лондону в таку ранню годину й піднімають людей з ліжок, то, гадаю, в них є на це досить поважні причини. Якщо ж справа виявиться цікавою, ви, не сумніваюся, захочете почути все з самого початку. От я й подумав, що треба покликати вас, щоб ви мали таку можливість.

– Дорогий друже, було б шкода з неї не скористатися. Для мене не існувало більшої втіхи, як стежити за Холмсом, коли він займався своєю професійною справою, і захоплюватися його швидкими умовиводами, які, дарма що здавалися майже інтуїтивними, завжди були логічно обґрунтовані. Саме завдяки цьому Холмс і розплутував усе, за що брався.

Я квапливо одягнувся й за кілька хвилин був готовий супроводити свого друга. Коли ми спустились униз до вітальні, біля вікна сиділа вдяг-

нута в усе чорне із густою вуаллю на обличчі дама. Побачивши нас, вона підвелась.

– Доброго ранку, пані, – привітно мовив Холмс. – Мене звать Шерлок Холмс. А це мій близький друг і помічник лікар Ватсон, в присутності якого ви можете говорити так само відверто, як і зі мною. Дуже добре, що місіс Хадсон здогадалася затопити камін. Прошу вас, сідайте ближче до вогню, а я зараз накажу принести вам чашечку гарячої кави, бо ви, бачу, тремтите.

– Я тремчу не від, холоду, – стиха відказала жінка, пересідаючи до каміна.

– А чому?

– Зі страху, містере Холмсе. Навіть більше, з жаху. На цім слові вона підняла вуаль, і ми побачили, в якому вона жалюгідному стані: змарніла, аж сіра, неспокійні очі злякано бігають, немов у зацькованої тваринки. Риси обличчя, фігура – усе засвідчувало, що їй не більше тридцяти років, але у волоссі вже з'явилася передчасна сивина, і виглядала вона стомленою й виснаженою.

Шерлок Холмс ковзнув по ній своїм швидким, проникливим поглядом.

– Вам не треба боятись, – заспокоїливо мовив він, нахилившись уперед і поплескавши її по руці. – Я певен, що ближчим часом ми все владнаємо. Я бачу, ви приїхали поїздом сьогодні вранці.

– Хіба ви мене знаєте?

– Ні. Але за вашою лівою рукавичкою я помітив квиток на зворотну дорогу. Ви вирушили в путь рано-вранці і, перш ніж дістатися до станції, довго їхали розгаслим путівцем на бідарці.

Дама рвучко сіпнулася і спантеличено глянула на мого друга.

– В цьому, люба пані, ніякої таємниці немає, – мовив він, усміхаючись. – Лівий рукав вашої жакетки заляпано грязюкою не менш як у семи місцях. Плями зовсім свіжі. А бідарка, як ніякий інший екіпаж, обляпує їздця болотом, надто коли сидіти від кучера по ліву руку.

– Хай би як ви дійшли своїх висновків, але все було саме так, – сказала вона. – Перед шостою я виїхала з дому, о двадцятій хвилині на сьому була в Лезерхеді і першим поїздом прибула в Лондон, на вокзал Ватерлоо. Сер, я не можу більше терпіти такого нервового напруження, я збожеволюю, якщо так триватиме й далі. В мене немає нікого, хто міг би мені допомогти, нікого, за винятком однієї людини, яка прихильна до мене, але в даній ситуації вона мене не розуміє... (...)

– Весь жах мого становища в тому, що причини моїх страхів настільки туманні, а підозри ґрунтуються на таких дрібницях, особливо для людей сторонніх, що навіть той, до кого першого я маю право звернутись по допомогу й пораду, дивиться на всі мої розповіді як на вигадки нервової жінки. Він, певна річ, так не каже, але я вчуваю це в його заспокоїливих словах, у тому, як він відводить очі. Я чула, містере Холмсе, що ви вмієте як ніхто інший збагнути найрізноманітніші пороки

людського серця. Ви можете порадити, як мені поводитися серед тих небезпек, що мене оточують.

– Я весь увага, пані.

– Мене звуть Хелін Стоунер, я живу в домі свого вітчима – останнього представника одного з найстаровинніших в Англії саксонських родів Ройлоттів зі Стоук-Морана, що на західному кордоні графства Суррей.

Холмс ствердно кивнув головою.

– Мені знайоме це ім'я, – мовив він.

– Були часи, коли ця родина належала до найбагатших в Англії, її володіння сягали Беркшіру на півночі й Хемпшіру на заході. Проте в минулому столітті четверо спадкоємців один за одним виявились людьми непутящими, марнотратними, а після них, під час регентства, усе, що лишилося, перейшло до рук картяра, і він довів родину до зубожіння. Після нього зостався невеликий клаптик землі та будинок, споруджений двісті років тому, а нині заставлений і перезаставлений. Останній поміщик із цього роду ледве там животів, ведучи жахливе життя нужденного аристократа. Його єдиний син, теперішній мій вітчим, бачачи, що треба пристосовуватись до нових умов, позичив у якогось родича гроші, закінчив університет, одержав диплом лікаря й поїхав у Калькутту, де завдяки своїй професійній майстерності й сильному характеру здобув широку практику. Якось у його домі було вчинено крадіжку, й він, розлютившись, убив свого дворецького-тубільця. Ледве уникнувши смертної кари й відсидівши чимало років у в'язниці, лікар Ройлотт повернувся до Англії похмурою й розчарованою людиною.

В Індії він одружився з моєю матір'ю, місіс Стоунер, молодою вдовою генерал-майора артилерії, який служив у Бенгалії. Ми із сестрою Джулією були близнятами, і коли мати знову вийшла заміж, нам сповнилось по два роки. Маючи значні статки, що давали не менш як тисячу фунтів прибутку на рік, мати на час, поки ми будемо жити разом, передала всі права на цей прибуток лікареві Ройлотту з умовою, що він виділить кожній із нас певну щорічну суму, якщо ми повиходимо заміж. Невдовзі після нашого повернення до Англії моєї матері не стало: вісім років тому вона загинула в залізничній катастрофі під Кру. Після її смерті лікар Ройлотт облишив спроби одержати практику в Лондоні й разом із нами оселився в родинному будинку в Стоук-Морані. Грошей, що їх залишила моя мати, цілком вистачало на всі наші потреби, і, здавалося, ніщо не потьмарить нашого життя.

Та з вітчимом сталися дивні зміни. Замість того, щоб заприятелювати з сусідами, які спочатку були дуже зраділи з того, що Ройлотт із Стоук-Морана вернувся в своє родинне гніздо, і обмінюватися з ними візитами, він замкнувся в своєму будинку і якщо виходив з нього – до речі, це траплялося досить рідко, – то лише для того, щоб люто полаятися з усіма, хто трапляється йому на очі. Нестриманість, що межує з без-

умством, – це спадкова риса по чоловічій лінії в родині Ройлоттів. Вона, певно, ще більше посилилась у мого вітчима через тривале перебування в тропіках. Він зчиняв сварку за сваркою, дві з них закінчились у поліції, і нарешті зробився пострахом для всієї округи. Побачивши його, люди просто тікають, бо сила в нього страшна, і коли він розгнівається, то абсолютно не володіє собою.

Минулого тижня він кинув у річку через парапет набережної місцевого коваля, і мені вдалося відвернути ще один публічний скандал тільки тим, що я віддала потерпілому всі гроші, які змогла зібрати. У вітчима немає ніяких друзів, крім мандрівних циган, він дозволяє цим волоцюгам ставати табором на тих кількох акрах порослої ожиною землі, що залишилася від родового маєтку, а іноді, користуючись гостинністю цих циган, тижнями мандрує разом з ними. Ще він має пристрасть до індійських тварин, їх надсилає йому з Індії його постачальник, і зараз у нього по садибі вільно розгулюють гепард і бабуїн, яких селяни бояться так само, як і їхнього хазяїна.

З моєї розповіді ви можете зробити висновок, що наше життя – моєї бідолашної сестри Джулії і моє – було не дуже приємним. Ніхто не хотів працювати у нас прислугою, і тривалий час ми робили всю роботу в домі самі. Сестрі ледве виповнилось тридцять років, коли вона померла, але волосся в неї вже починало сивіти, як от зараз у мене.

– То ваша сестра померла?

– Так, рівно два роки тому, і саме про її смерть я й хочу вам розповісти. Ви, безперечно, розумієте, що ми майже не зустрічалися з людьми нашого віку й нашого кола. Проте в нас була тітка, незаміжня сестра нашої матері міс Гонорія Вестфейл, вона й зараз живе біля Харроу, отже, іноді нам дозволялось трохи погостювати в неї. Два роки тому Джулія поїхала туди на Різдво й зустрілася там з відставним флотським майором, з яким вона й заручилася. Вітчим дізнався про ці заручини, коли сестра повернулася додому, й не заперечував проти цього шлюбу, але за два тижні до весілля сталося страшне нещастя, яке позбавило мене моєї єдиної подруги.

Шерлок Холмс сидів із заплющеними очима, відкинувшись на спинку крісла й підклавши під голову диванну подушечку. Раптом він підвів голову й позирнув на відвідувачку.

– Дуже вас прошу, будьте точні щодо подробиць, – попросив він.

– Мені легко бути точною, бо кожна подія того жахливого часу на завжди закарбувалась у мене в пам'яті...

Як я вже сказала, наш будинок дуже старий, і зараз ми мешкаємо тільки в одному його крилі. На першому поверсі цього крила знаходяться спальні, в центральній частині будинку – вітальні. Перша від середини спальня доктора Ройлотта, друга – моєї сестри, а третя – моя. Спальні між собою не сполучаються, але всі виходять у спільний коридор. Я розповідаю зрозуміло?

– Цілком.

– Вікна всіх трьох кімнат виходять на газон. Тієї фатальної ночі лікар Ройлотт пішов до своєї спальні рано, але ми знали, що спати він не ліг, бо моїй сестрі завадив запах міцних індійських сигар, які він має звичку курити, і вона прийшла до мене. Якийсь час ми балакали з нею про її весілля, а об одинадцятій годині вона встала й намірилась іти до себе. Підійшовши до дверей, вона обернулася.

«Скажи мені, Хелін, – спитала вона, – чи ти хоч раз чула, як хтось свистить уночі?»

«Ніколи не чула», – відповіла я.

«Думаю, що свистіти, коли спиш, неможливо».

«Авжеж, неможливо. А в чім річ?»

«Бачиш, останнім часом щоночі, приблизно годині о третій, я завжди чую тихе виразне посвистування. Сон у мене чутливий, і це посвистування мене будить. Не розумію тільки, звідки воно лине – чи то із сусідньої кімнати, чи то з газону. От мені й спало на думку спитати тебе, чи ти теж його чуєш».

«Ні, не чую. Мабуть, свистять ці осоружні цигани».

«Цілком можливо. Проте якби посвистування долидало з газону, то ти теж чула б його».

«Ну, сон у мене набагато міцніший, ніж у тебе».

«Е, хай би що там було, все це пусте», – усміхнулася сестра, виходячи, і за хвилину я почула, як в замку її дверей повернувся ключ.

– Он як? – промовив Холмс. – Ви завжди замикалися на ніч?

– Завжди.

– А чому?

– Я, здається, вже казала вам, що лікар тримав гепарда й бабуїна. Ми не почувалися безпечно, якщо не замикались на ніч.

– Тепер розумію. Прошу вас, розповідайте далі.

– Тієї ночі я не могла спати. Мене непокоїло невиразне передчуття якогось нещастя. Ми з сестрою, як ви пам'ятаєте, були близнятами, а ви знаєте, якими тонкими є уши, що зв'язують їхні душі. Ніч була жаклива: завивав вітер, у шибки періщив дощ. І раптом серед усієї цієї гуркотняви пролунав пронизливий, переляканий жіночий крик. То кричала моя сестра. Я зірвалася з ліжка, накинула на себе шаль і вибігла в коридор. Коли відчиняла двері, мені здалося, ніби я чую тихий посвист, саме такий, як розповідала сестра, але за мить він змінився якимось брязкітливим звуком, неначе на підлогу впало щось металеве. Підбігши до сестриної спальні, я побачила, що замок відімкнуто й двері повільно розчиняються. Охоплена жахом, я мовчки дивилася на них, не знаючи, хто або що з них вийде. І от при світлі лампи, яка горіла в коридорі, я побачила за порогом свою сестру з пополотнілим від жаху обличчям – вона простягала руки, неначе шукаючи допомоги, й хиталася, мов п'яна. Кинувшись до неї, я обхопила її руками, але в цю мить ноги їй підігнулися, і вона впала додолу. Її руки й ноги аж виламувало в страшних судорогах, усю її корчило від нестерпного болю. Спершу я була подумала,

що вона мене не впізнала, але коли я схилилась над нею, вона раптом скрикнула тихим голосом, що я довіку не забуду:

«Боже мій, Хелін!.. Це – стрічка!.. Пістрява стрічка!» Вона силкувалася ще щось сказати, показуючи пальцем у бік лікаревої кімнати, але новий напад судорог урвав її мову. Я вибігла в коридор, голосно гучаючи вітчима, й побачила, що він у халаті вже виходить зі своєї кімнати, поспішаючи до мене. Коли він підійшов до сестри, вона була непритомна, і хоч він улив їй у рот коньяку й послав по сільського лікаря, всі зусилля виявились марними, і вона, повільно згасаючи, померла, не прийшовши до пам'яті. Так жахливо кінчила своє життя моя улюблена сестра.

– Почекайте хвилиночку, – попрохав Холмс. – Ви певні, що чули пошвикування і металевий звук? Чи можете ви в цьому запрягтися?

– Про це мене питав і слідчий. Я майже переконана, що чула ці звуки, а проте гуркіт бурі й потріскування старого будинку могли ввести мене в оману.

– Ваша сестра була одягнена?

– Ні, на ній була лише нічна сорочка. У правій руці в неї знайшли обгорілого сірника, а в лівій – сірникову коробку.

– Це каже про те, що вона запалила сірника й роздивлялася довкіл себе, коли її щось стривожило. Важлива деталь. А які висновки зробив слідчий?

– Він дуже уважно дослідив цю справу, бо поведінка лікаря Ройлотта давно зажила у графстві поганой слави, але не зміг відшукати ніяких причин смерті моєї сестри. Під час слідства я засвідчила, що двері її кімнати було замкнено зсередини, а вікна щонаочі зачинялись старовинними віконницями з широкими залізними штабами. Стіни було уважно обстежено й з'ясовано, що вони цілі, підлогу пильно досліджено. Камінний димар хоч і широкий, але його перекриває аж чотири великих каглянки. Отже, немає сумніву, що сестра була сама-самісінька, коли до неї підкралася смерть. До того ж на її тілі не знайшли ніяких слідів насильства.

– А як щодо отрути?

– Лікарі досліджували небіжчицю й на отруту, але теж нічого не виявили.

– Від чого ж тоді померла ця нещасна?

– На мою думку, вона померла з самого переляку й нервового потрясіння, проте я не можу собі уявити, що саме так злякало її.

– А чи були в той час у ваших володіннях цигани?

– Так, то одні, то інші постійно живуть у нас.

– А як ви можете пояснити слова вашої сестри про якусь стрічку, пістряву стрічку?

– Іноді мені здається, що це – просто марення, а іноді – що вони стосуються якогось гурту людей, можливо, тих самих циган. От тільки не знаю, чи могли їхні строкаті хустки, що їх вони так любляють носити, викликати в сестри таку химерну асоціацію.

Холмс похитав головою з виглядом людини, яку подібне припущення аж ніяк не задовольняє.

– Справа ця дуже темна, – мовив він. – Прошу, будь ласка, розповідайте далі.

– Відтоді минуло два роки, і до останнього часу життя моє було ще самотнішим, ніж завжди. Але місяць тому один мій друг, якого я знаю багато літ, зробив мені честь, попросивши моєї руки. Його звать Армітідж, Персі Армітідж, він другий син містера Армітіджа з Крейн-Вотера, що біля Редінга. Мій вітчим не заперечував проти нашого шлюбу, і навесні ми маємо повінчатися. Два дні тому в західному крилі будинку почався якийсь ремонт, стіну до моєї спальні було пробито, і я мусила перебраться до кімнати, де померла моя сестра, і спати в тому самому ліжку, де спала вона. І увявить мій жах, коли минулої ночі, лежачи без сну і думаючи про її страшну долю, я раптом почула в нічній тиші тихе посвистування, яке було вісником смерті сестри. Я схопилася з ліжка й завітала лампу, але нічого в кімнаті не побачила. Знову лягти спати я не змогла, бо була надто стривожена, тому одяглася і, щойно розвиднілось, вислизнула з будинку, найняла візника біля готелю «Корона», дісталася Лезерхеда, а звідти вранці приїхала сюди з єдиною метою – побачити вас і попрохати вашої поради.

– Ви вчинили мудро, – зауважив мій друг. – Але чи все ви мені розповіли?

– Так, усе.

– Міс Стоунер, ви розповіли не все. Ви вигороджуєте свого вітчима.

– Що ви хочете цим сказати?

Замість відповіді Холмс відкинув гарний мереживний рюш на руці нашої відвідувачки, яку вона поклала собі на коліно. На білому зап'ястку чітко проступало п'ять синьо-червоних плям: чотири поряд і п'ята навпроти них – від великого пальця.

– З вами поводитися жорстоко, – мовив Холмс.

Дівчина густо почервоніла й квапливо прикрила вкриту синцями руку.

– Мій вітчим надто суворий, – відповіла вона, – і, мабуть, сам не відчуває своєї сили.

Запало тривале мовчання, під час якого Холмс, підперши підборіддя долонями, не відводив погляду від вогню, що потріскував у каміні.

– Справа надзвичайно складна, – нарешті мовив він. – Мені хотілося б з'ясувати ще тисячу подробиць, перш ніж дійти висновку, як діяти. Проте ми не можемо зволікати й хвилини. А от якби ми приїхали в Стоук-Моран сьогодні, то чи можна було б нам побачити ці кімнати так, щоб про це не знав ваш вітчим?

– Він казав, ніби збирається їхати сьогодні в місто у якійсь важливій справі. Цілком можливо, що його не буде аж до вечора, і, отже, ніщо не перешкодить вам оглянути будинок. Тепер у нас є економка, але вона стара й нетямковита, і я легко можу зробити так, щоб вона вам не заважала.

- Чудово. А ви, Ватсоне, не проти цієї поїздки?
- Аж ніяк.
- Тоді ми приїдемо вдвох. А що ви, міс Стоунер, самі збираєтесь робити?
- У місті в мене є деякі справи, і я хотіла б уладнати їх. Але я повернусь дванадцятигодинним поїздом, щоб бути на місці, коли ви приїдете.
- Чекайте нас зразу ж пополудні. В мене самого теж є невеличке діло, з яким треба впоратися. Може, ви поснідаєте з нами?
- Ні, я мушу йти. Тепер, коли я звірилась вам із своїм горем, мені аж на серці полегшало. Я так чекатиму сьогодні пополудні зустрічі з вами! Вона опустила на обличчя густу темну вуаль і тихо вийшла.
- Що ви про все це думаєте, Ватсоне? – спитав Шерлок Холмс, відкидаючись на спинку стільця.
- Мені здається, що це надзвичайно темна і зловісна справа.
- Так, досить темна і досить зловісна.
- Проте якщо дівчина сказала правду, ніби підлога й стіни міцні, а кризь двері, вікно й димар до кімнати потрапити неможливо, то її сестра була, безперечно, сама-самісінька, коли зустріла свою таємничу смерть.
- А як же бути тоді з цим нічним посвистуванням і вкрай дивними словами померлої?
- Не маю найменшого уявлення.
- Якщо взяти до уваги все вкупі: посвистування вночі, присутність циган, з якими в цього старого лікаря досить близькі стосунки, безперечно зацікавленість вітчима в тому, щоб завадити одруженню своєї падчерики, її згадку про якусь стрічку, а також те, що міс Хелін Стоунер чула металевий брязкіт – очевидно, стала на своє місце одна із залізних штаб, якими оббито віконниці, – то, на мою думку, є всі підстави вважати, що цю таємницю можна розгадати.
- Але до чого тут тоді цигани?
- Не знаю.
- Маю силу заперечень до будь-якої з цих версій.
- Я теж. Саме з цієї причини нам і треба їхати в Стоук-Моран, і сьогодні ж. Мені кортить перевірити, мають вагу ці заперечення чи на них можна не зважати. А це що за проява?
- Останній вигук вихопився в мого друга тому, що двері раптом рвучко розчинилися, і в них з'явилась величезна постать незнайомого чоловіка. Його одяг являв собою дивну мішанину: чорний циліндр і довгий сюртук свідчили про лікарську професію їх власника, а високі гетри й мисливський нагай, яким він вимахував, виказували в ньому сільського жителя. Чоловік був такий високий на зріст, що діставав циліндром до верхнього одвірка дверей, і такий широкий, що зовсім їх затуляв. Його м'ясисте і вижовкле на сонці обличчя із слідами огидних пристрастей густо мережили зморшки. Чоловік повертався то до мене, то до мого друга. Глибоко посаджені жовчні очі і тонкий хрящуватий ніс робили його схожим на якогось старого хижого птаха.

– Хто із вас Холмс? – спитав привид.

– Це моє ім'я, сер, але я не знаю вашого, – спокійно мовив мій компаньйон.

– Я лікар Грімсбі Ройлотт зі Стоук-Морана.

– Дуже радий, лікарю, – люб'язно відповів Холмс. – Прошу вас, сідайте.

– І не подумаю. Тут була моя падчерка. Я її вистежив. Що вона тут вам казала?

– А сьогодні трохи холоднувато, як на цю пору року, – зауважив Холмс.

– Що вона вам тут казала? – люто загорлав старий.

– Але я чув, що крокуси обіцяють цвісти добре, – незворушно вів далі мій друг.

– Ха, то ви хочете мене здихатися? – спитав наш новий відвідувач, зробивши крок уперед і розмахуючи нагаєм. – Я вас знаю, негідника! Чув про вас раніше. Ви – той Холмс, що скрізь суне свого носа.

Мій друг посміхнувся.

– Холмс-нишпорка!

Холмс посміхнувся ще ширше.

– Холмс – задавака із Скотленд-Ярда!

Холмс весело засміявся.

– Було дуже приємно поговорити з вами, – проказав він. – Коли будете виходити, добре зачиніть двері, бо тут дуже тягне.

– Я піду звідси, коли скажу все, що думаю. Не смійте сунути носа в мої справи. Я знаю, що міс Стоунер була тут, – я її вистежив! Сваритися зі мною небезпечно! Глядіть!

Він швидко пройшов уперед, схопив кочергу і скрутив її своїми за-смаглими ручиськами.

– Тримайтесь від мене подалі! – гаркнув він і, жбурнувши зігнуту кочергу в камін, вийшов з кімнати.

– Надзвичайно приємний добродій! – мовив, сміючись, Холмс.

– Я не такий велетень, але якби він не зачинив за собою двері, я показав би йому, що в руках у мене не менше сили, ніж у нього.

Говорячи це, він підняв кочергу й одним зусиллям вирівняв її.

– Яке нахабство сплутати мене із детективами з поліції! Проте ця пригода надає нашому розслідуванню особливої пікантності. Сподіваюсь, нашій новій приятельці не заподіє великої шкоди те, що вона мала необережність дозволити цій тварюці вистежити себе. А тепер, Ватсоне, ми поснідаємо, а потім я піду до юристів, де розраховую роздобути деякі факти, що можуть виявитись корисними в цій справі.

Була майже година дня, коли Холмс повернувся додому. В руці він тримав аркуш синього паперу, списаний якимись закарлючками й цифрами.

– Я бачив заповіт покійної дружини лікаря Ройлотта, – сказав він. – Щоб точніше розібратися в ньому, мені довелося вираховувати сьогодні

нішню вартість цінних паперів, про які в ньому йдеться. Загальний прибуток, що на час смерті цієї жінки був трохи менший тисячі ста фунтів, зараз у зв'язку з падінням цін на сільськогосподарську продукцію становить не більше семисот п'ятдесяти фунтів на рік. Кожна дочка, коли вийде заміж, має право на те, щоб їй виділили щорічний прибуток – двісті п'ятдесят фунтів. Отже цілком очевидно, що якби обидві дівчини вийшли заміж, то нашому Красунчику лишилась би якась мізерія. Заміжжя навіть однієї з них неабияк обмежило б його в коштах. Як бачите, моя вранішня робота не пішла намарно, оскільки доведено, що лікар має свої вельми переконливі мотиви для того, щоб стати на перешкоді падчеркам. Випадок, Ватсоне, надто серйозний, щоб марнувати час, особливо тепер, коли старий знає, що ми цікавимось його справами. Отже, якщо ви готові, то ми зараз гукнемо кеб і поїдемо на вокзал Ватерлоо. Буду вам дуже вдячний, якщо ви покладете в кишеню револьвер. Револьвер – чудовий аргумент для джентльмена, який може зав'язати вузлом сталеву кочергу. Револьвер і зубна щітка – це все, що нам потрібно.

На вокзалі нам пощастило зразу ж сісти в поїзд, що йшов на Лезерхед, а вже там, у готелі біля станції, ми найняли ресорну двоколку й проїхали чотири чи п'ять миль мальовничими путівцями Суррея.

Стояла чудова днина, яскраво світило сонце, в небі пливло кілька кучерявих хмарок. Деревя й живопліт обабіч вкрилися першими зеленими листочками, повітря було напоєне пахощами вологої землі.

Дивним був контраст між ніжним пробудженням весни й тим, що нам належало розгадати. Мій супутник сидів спереду, згорнувши на грудях руки, насунувши на очі капелюха й низько похиливши голову. Він весь поринув у свої думки. Раптом Холмс стрепенувся, поплескав мене по плечі й показав кудись уперед понад луками.

– Подивіться, лишень! – промовив він.

На положистому схилі горба, переходячи у найвищому місці в справжній гай, розкинувся густий парк. З-за зелених верхів'їв виднів сірий фронтон і високий дах уже старого поміщицького будинку.

– Це Стоук-Моран? – спитав Холмс.

– Так, сер, це будинок лікаря Грімсбі Ройлотта, – відповів візник.

– Там щось будують, – зауважив Холмс. – Саме туди й добираємось.

– Треба проїхати отим селом, – відказав візник, показуючи на скупчення дахів трохи праворуч. – Але якщо ви хочете потрапити в Стоук-Моран, то вам ближче буде через оцей перелаз і далі стежкою навпростець. По ній он іде леді.

– Ця леді, гадаю, – міс Стоунер, – мовив Холмс, прикриваючи очі від сонця. – Так, нам краще піти стежкою, як ви нам радите.

Ми злізли із двоколки, розплатились, і екіпаж поторохтів назад у Лезерхед.

– Не завадить, – зауважив Холмс, коли ми долали перелаз, – якщо цей хлопець думатиме, ніби ми приїхали сюди як архітектори чи інші

причетні до будівництва особи. Тоді він не дуже молотиме язиком. Доброго дня, міс Стоунер! Бачите, ми дотримали свого слова.

Наша вранішня клієнтка поспішила нам назустріч, на її обличчі світилася радість.

– Я так вас чекала! – вигукнула вона, з почуттям тиснучи нам руки. – Все влаштувалось чудово. Лікар Ройлотт поїхав у місто, й схоже на те, що повернеться він лише увечері.

– Ми мали приємність познайомитися з лікарем, – сказав Холмс і в кількох словах переповів те, що трапилось. Міс Стоунер страшенно зблідла.

– Боже мій! – вигукнула вона. – Отже, він поїхав слідом за мною.

– Виходить, що поїхав.

– Він такий хитрий, що я ніколи не почуваю себе в безпеці від нього. Що він скаже, коли повернеться?

– Він буде змушений стерегтися, бо може зрозуміти, що хтось хитрий іде тут по його слідах. На ніч замкніться від нього. Якщо він бешкетуватиме, ми відвеземо вас до вашої тітки в Харроу. А тепер нам треба якнайкраще використати час, тому, будьте ласкаві, проведіть нас у ті кімнати, які ми повинні обстежити.

Будинок був із сірого каменю, вкритого плямами лишайника, із високою центральною частиною й двома напівкруглими крилами по боках, що нагадували клешні краба. В одному крилі вікна без шибок були забиті дошками, дах провалився, і все воно являло собою суцільну руїну. Центральна частина була в ненабагато кращому стані, зате праве крило мало порівняно новий вигляд, а штори на його вікнах і синюватий димок із димарів показували, де саме мешкають його хазяї. Бокова стіна цього крила була в рихтуванні, кам'яне мурування де-не-де розібрано, але ми не побачили жодного робітника. Холмс повільно пройшовся газоном із недбало підстриженою травою й з величезною увагою оглянув фасад крила.

– Це вікно, наскільки я розумію, з кімнати, в якій ви мешкали раніше, середнє вікно – з кімнати вашої сестри, а поряд з ним, ближче до центральної частини будинку, – з кімнати лікаря Ройлотта. Так?

– Ви не помилилися. Тільки тепер я сплю в середній кімнаті.

– Тимчасово, як я розумію. До речі, я не бачу, щоб ця стіна потребувала нагального ремонту.

– Зовсім не потребувала. Я впевнена, що це просто привід, щоб перевести мене із моєї кімнати.

– Так, це наводить на роздуми. Ну, а вздовж задньої стіни цього крила тягнеться коридор, куди виходять двері всіх трьох кімнат. У коридорі, звичайно, теж є вікна?

– Є, але дуже маленькі. Такі, що нікому крізь них не пролізти.

– Оскільки ви обидві замикалися на ніч, то з того боку потрапити до вас було неможливо. Ну, а тепер, зробіть ласку, пройдіть до своєї кімнати й зачиніть віконниці.

Міс Стоунер виконала Холмсове прохання, і мій друг, який щойно уважно вивчав відчинене вікно, заходився відчиняти віконниці. Та всі його спроби виявились марними. Не було жодної щілини, куди можна було б просунути лезо ножа, щоб підняти засув. Тоді він оглянув крізь лупу завіси: вони були із товстого заліза й міцно трималися в масивній стіні.

– Гм! – мовив він, якось спантеличено потираючи підборіддя. – Мої припущення не підтверджуються. Ніхто не міг проникнути за ці віконниці, якщо їх було зачинено зсередини. Ну, гаразд, подивимось тепер, чи дасть нам щось обстеження самої кімнати.

Маленькі бічні двері вели до побіленого вапном коридора, в який виходили двері всіх кімнат. Холмс не захотів дивитися третю кімнату, тому ми зразу ж пройшли в другу, ту, де тепер спала міс Стоунер і де її сестру спіткала така гірка доля. Це була проста кімнатка з низькою стелею й широким каміном, одним із тих, які можна побачити лише в старовинних сільських маєтках. В одному кутку стояв коричневий комод, у другому – вузьке ліжко, застелене білим покривалом, зліва від вікна притулився туалетний столик. Завершували вмеблювання кімнати два невеликі плетені стільці. Посеред підлоги лежав квадратний килим. Полиці вздовж стін і панелі були з темного, поточеного шашелем дуба і такі старі й вицвілі, що було видно: віком вони дорівнюють будинку.

Холмс узяв стілець і мовчки сів у кутку. Його погляд, не минаючи жодної дрібниці, безупинно й уважно оглянув кімнату.

– Куди проведено цей дзвінок? – спитав він нарешті, показуючи на товстий шнур, що звисав над ліжком, торкаючись китицею подушки.

– До кімнати прислуги.

– Шнур на вигляд новіший від інших речей.

– Так, дзвінок зробили два-три роки тому.

– Мабуть, про це попросила ваша сестра?

– Ні, я ніколи не чула, щоб вона ним користувалася. Ми звикли обслуговувати себе самі.

– Справді, такий гарний шнур здається тут зайвим. Пробачте, але я ще затримаю вас на кілька хвилин, поки як слід не огляну підлогу.

Холмс ліг і з лупою в руці заходився повзати по підлозі, прискіпливо оглядаючи всі щілини між дошками. Так само уважно він обстежив і дерев'яні панелі на стінах. Потім підійшов до ліжка і якийсь час розглядав його й стіну, біля якої воно стояло. Нарешті взявся за шнур дзвінка і з силою смикнув його.

– А дзвінок фальшивий, – промовив він.

– Хіба не дзвонить?

– Ні, шнур навіть не прикріплено до дроту. Це дуже цікаво. Дивіться, його прив'язано до гака воно там, якраз над отим маленьким душником.

– Справді, чистісіньке безглуздя. А я й не помітила цього.

– Дуже дивно, – бурмотів Холмс, смикаючи за шнур. – Дещо в цій кімнаті привертає до себе увагу. Наприклад, яким дурнем мав бути

будівельник, щоб вивести душник у сусідню кімнату, коли нітрохи не важче було вивести його на свіже повітря!

– Душник зроблено також не дуже давно, – сказала Хелін.

– Приблизно тоді, коли й дзвінок, – зауважив Холмс.

– Так, у той час тут було зроблено деякі переробки.

– Надзвичайно цікаві переробки – фальшиві дзвінки, душники, що не провітрюють. З вашого дозволу, міс Стоунер, ми тепер перенесемо свої дослідження в інші кімнати.

Кімнату лікаря Грімсбі Ройлотта, хоч і більшу від кімнати його падчерики, було вмебльовано з такою ж невибагливістю. Вузьке ліжко, невеличка книжкова полиця, вщерть заставлена книжками переважно технічного характеру, поряд з ліжком крісло, простий дерев'яний стілець біля стіни, круглий стіл і величезний залізний сейф – це було майже все, що бачило око. Холмс неквапливо походжав по кімнаті і з гострою цікавістю досліджував кожну річ.

– А що тут? – спитав він, поплескуючи по сейфу.

– Ділові папери мого вітчима.

– О, то ви в цей сейф зазирали, так?

– Тільки раз, кілька років тому. Пам'ятаю, в ньому було повно паперів.

– А kota в ньому, приміром, немає?

– Ні. Дивно, що ви про це питаєте.

– Нічого дивного. Гляньте ось сюди.

Він узяв маленьке блюдце з молоком, що стояло на сейфі.

– Ні, kota в нас немає. Але в нас є гепард і бабуїн.

– Ще б пак, я про це й забув! І хоч гепард – це тільки велика кішка, але, насмілюсь зауважити, блюдечко молока для нього – все одно, що собаці муха. Мені б хотілося в цьому розібратись.

Він сів навпочіпки перед дерев'яним стільцем і з величезною увагою почав розглядати сидіння.

– Дякую вам, все зрозуміло, – сказав він, підводячись і ховаючи лупу в кишеню. – Ого, а ось ще щось цікаве!

Цього разу його увагу привернув батіжок, що висів у кутку ліжка. Він був складений удвоє і зав'язаний так, що утворювалась петля.

– Що ви про це думаєте, Ватсоне?

– Досить звичайний батіжок. Не розумію тільки, нащо треба було робити на ньому петлю.

– А це вже не зовсім звичайна річ, правда? Боже мій, скільки зла в цьому світі, і найгірше, коли злочини чинить розумна людина! Тепер я побачив достатньо, і, з вашого дозволу, міс Стоунер, ми пройдемося лужком.

Ніколи я не бачив свого друга таким похмурих і насуплених, як тоді, коли ми покинули місце обстеження. Ми кілька разів пройшлись газоном, і ні міс Стоунер, ні я не заважали йому, поки він сам не вийшов із глибокої задуми.

– Дуже важливо, міс Стоунер, – сказав він, – щоб ви в найменших деталях виконували мої поради.

– Я зроблю все точно так, як ви скажете.

– Справа надто серйозна, й ніяких відхилень припускатись не можна. Від вашої слухняності може залежати саме ваше життя.

– Запевняю, я в усьому звіряюсь на вас.

– По-перше, ми обидва – мій друг і я – повинні провести ніч у вашій кімнаті.

Ми з міс Стоунер здивовано вступились у Холмса.

– Це необхідно. Зараз я вам усе поясню. Що це отам, у селі, заїзд?

– Так, заїзд «Корона».

– Дуже добре. Звідти видно ваші вікна?

– Безперечно.

– Ви повинні, коли вернеться ваш вітчим, під приводом, що у вас бо-
лить голова, піти до своєї кімнати й замкнутись там. Потім, коли по-
чуєте, що він збирається лягти спати, вам треба розчинити віконниці
свого вікна, відсунути засувки і поставити на підвіконня лампу. Це буде
для нас сигналом. Після цього, взявши із собою все, що вам може бути
потрібно, ви повинні перейти до кімнати, яку займали раніше. Не сум-
ніваюсь, що ви зможете переночувати один раз і там, незважаючи на
ремонт.

– Звичайно, зможу.

– Все інше полиште на нас.

– Але що ви збираєтесь робити?

– Ми проведемо ніч у вашій кімнаті і спробуємо з'ясувати причину
тих звуків, які вас так налякали.

– Мені здається, містере Холмсе, що ви вже дійшли якогось ви-
сновку, – сказала міс Стоунер, доторкнувшись до рукава мого друга.

– Можливо.

– Тоді, благаю вас, скажіть, що було причиною смерті моєї сестри?

– Перш ніж відповісти, я хотів би зібрати переконливіші докази.

– Ви могли б принаймні сказати мені, чи не помиляюсь я, вважаючи,
що вона померла від раптового переляку.

– Думаю, помиляєтесь. Я певен, що існувала більш матеріальна при-
чина. А тепер, міс Стоунер, ми змушені вас покинути, бо якщо лікар Рой-
лотт повернеться й побачить нас тут, то наша поїздка виявиться
марною. До побачення! Будьте мужньою і, залишаючись тут, знайте, що
ми незабаром відведемо від вас усі небезпеки, які вам загрожують,
якщо ви все зробите так, як я вам сказав.

Ми з Шерлоком Холмсом без найменших труднощів найняли дво-
кімнатний номер у заїзді «Корона» на горішньому поверсі, і з його вікна
добре видно було браму й ту частину стоук-моранського будинку, в
якій жили його господарі. В сутінках ми бачили, як приїхав лікар Грімсбі
Ройлотт, його постать височіла поряд із хлопцем, що його віз. Цей хло-
пець трохи загаявся, розчиняючи важку залізну браму, і ми почули

хрипкий і лайливий голос лікаря Ройлотта, а ще побачили, з якою люттю вітчим міс Стоунер розмахує кулаками. Візок зник за брамою, і за кілька хвилин крізь дерева мигнуло світло лампи, засвіченої в одній із віталень.

– Знаєте, Ватсоне, – сказав Холмс, коли ми сиділи в сутінках, що швидко переходили в темряву, – сумніваюсь, чи брати вас уночі з собою. Там дуже небезпечно.

– А я можу допомогти вам?

– Ваша присутність може виявитись неоціненною.

– Тоді я обов'язково піду.

– Спасибі.

– Ви кажете про небезпеку. Очевидно, ви бачили в тих кімнатах щось таке, чого не бачив я.

– Ні, цього не було. Але припускаю, що висновків я зробив більше. А бачили ви те саме, що й я.

– Нічого вартого уваги, крім шнура, я не помітив, і, зізнаюсь, не можу уявити, якій меті він може служити.

– А душник ви помітили?

– Так, але не думаю, щоб маленький отвір між двома кімнатами щось та важив у цьому ділі. Він такий малий, що крізь нього не пролізе й пацюк.

– Я знав, що ми знайдемо цей отвір ще до приїзду в Стоук-Моран.

– Дорогий мій Холмсе, невже?

– Так, знав. Пам'ятаєте, міс Стоунер сказала, що її сестра чула запах сигари, яку курил лікар Ройлотт. Це зразу ж вказувало на те, що кімнати сполучено отвором, причому зовсім малим, бо інакше його помітив би слідчий під час огляду кімнати. Я зробив висновок, що тут має бути душник.

– Але яка в цьому шкода?

– Та зверніть увагу принаймні хоч на цікавий збіг у часі: зроблено душник, повішено шнур, і леді, яка спить у ліжку, помирає. Це вас не вражає?

– Не бачу між цими речами ніякого зв'язку.

– А ліжка не здалося вам особливим?

– Ні.

– Його прикріплено до підлоги. Чи ви коли-небудь бачили щось подібне?

– Ні, не бачив.

– Дівчина не могла пересунути своє ліжка. Воно завжди мало залишатися в одному й тому ж положенні щодо душника й вірьовки, так-так, бо цей шнур ніколи не призначався для дзвінка.

– Холмсе! – вигукнув я. – Здається, я починаю розуміти, на що ви налякаєте. Отже, ми прибули сюди саме вчасно, щоб відвернути якийсь моторошний і жахливий злочин.

– Так, досить майстерний і досить жахливий. Коли на криву стежку стає лікар, він – найбільший злочинець. Він має витримку й знання. Па-

лмер¹ і Прічард² були серед найпомітніших знавців своєї справи. Ройлотт навіть підступніший, ніж вони, але я певен, Ватсоне, що ми зможемо перехитрувати його. Сьогодні вночі на нас чекають досить страхотливі речі, й тому, ради всього святого, давайте спокійно покурино й поговоримо ці кілька годин про щось веселіше.

Близько дев'ятої години світло, що його видно було між деревами, погасло, і вся садиба поринула в темряву. Повільно сплигло дві години, потім раптом рівно об одинадцятій просто поперед нас яскраво засвітився самотній вогник.

– Це наш сигнал, – мовив Холмс, схопившись на ноги. – Світитися в середньому вікні.

Виходячи з готелю, він перекинувся кількома словами з хазяїном, пояснивши, що ми йдемо до одного знайомого, де, можливо, й проведемо ніч. За хвилину ми вже були на темній дорозі, холодний вітер дув нам в обличчя, самотній жовтий вогник, блимаючи попереду, вів нас крізь морок туди, де ми мали виконати своє не дуже приємне завдання.

Потрапити в садибу було неважко, бо старий мур довкола парку ряснів проломами. Пробираючись між дерев, ми дійшли до газону; перетнули його і вже намірились були лізти у вікно, коли раптом із лаврових кущів вихопилась якась істота, що здалася нам бридкою скаліченою дитиною, кинулась на траву, потім швидко пробігла газоном і зникла в темряві.

– Боже мій! – прошепотів я. – Ви бачили?

На мить Холмс злякався не менше, ніж я. Його рука мимоволі схопила мою і стиснула її, мов обценьками. Потім він тихо розсміявся і, наблизивши губи до мого вуха, прошепотів:

– Ну й гарна сімейка! Це бабуїн.

Я зовсім забув про дивних улюбленців лікаря. Існував ще гепард, що міг будь-якої миті стрибнути нам на плечі. Зізнаюсь, я відчув себе куди спокійніше, коли, наслідуючи Холмса, скинув черевики й опинився в спальні. Мій супутник безшумно зачинив віконниці, поставив лампу на стіл і окинув поглядом кімнату. Тут було все так, як і вдень. Присунувшись до мене і склавши долоні дудочкою, Холмс знову прошепотів мені у вуха, але так тихо, що я ледве почув його слова:

– Найменший звук зруйнує наші плани.

Я кивнув головою, показуючи, що зрозумів.

– Нам треба сидіти без світла. Він може побачити його крізь душник.

Я знову кивнув.

– Не засніть, бо, можливо, від цього залежатиме наше життя. Тримайте револьвер напоготові, – він може нам знадобитись. Я сяду на край ліжка, а ви – на стілець.

---

¹ Палмер Вільям – англійський лікар, отруїв свого друга; страчений 1856 року

² Прічард Едвард – англійський лікар, отруїв свою дружину й тещу, страчений 1865 року

Я вийняв револьвер і поклав його на ріжок столу. Холмс приніс із собою довгу тонку лозину, і вона лежала біля нього на ліжку. Поряд із лозиною мій друг поклав коробку сірників і недогарок свічки. Потім він погасив лампу, й ми опинились у темряві.

Ніколи не забуду тієї жахливої ночі! Я не чув ні звуку, навіть подиху свого друга, а проте знав, що він сидить із розплющеними очима за кілька футів від мене, в такому ж нервовому напруженні, як і я. Віконниці не пропускали жодного, бодай найменшого промінчика світла, і ми чекали в цілковитій темряві. Коли-не-коли знадвору долинав крик якогось нічного птаха, а одного разу біля самісінького вікна почулось протяжне виття, схоже на кошаче нявчання. Гепард і справді розгулював на волі. Ми чули, як десь далеко церковні дзигарі глухо вибивали кожну чверть години. Якими безконечними здавались вони, ці чверті! Вибило дванадцятую годину, першу, другу, третю, а ми мовчки сиділи й чекали чогось невідомого.

Раптом біля душника на мить тьмяно зблиснуло і зразу зникло світло, але після цього дуже запахло горілим гасом і нагрітим металом. Хтось у сусідній кімнаті засвітив потайний ліхтар. Я почув тихий звук якогось руху, потім знову запала тиша, хоч запах зробився ще дужчим. З півгодини я сидів, напружуючи слух. Зненацька почувся новий звук – м'який і заспокійливий, наче десь із киплячого чайника виривався тонкий струмінь пари. Тієї ж миті Холмс схопився з ліжка, витер сірника й заходився люто шмагати лозиною по шнуру.

– Ви бачите її, Ватсоне? – пронизливо скрикнув він. – Бачите?

Але я нічого не бачив. Саме тоді, як Холмс запалював сірника, я почув тихе виразне посвистування, але раптовий спалах світла засліпив мої стомлені очі й не дав розгледіти, що саме так люто шмагав мій друг. Проте я побачив, що обличчя його зробилося білим, мов крейда, і на ньому застиг вираз жаху й огиди.

Холмс уже не хльоскав лозиною, а пильно вдивлявся в отвір душника, коли раптом нічну тишу розітнув такий жахливий крик, якого я ще ніколи не чув. Хрипке виття, сповнене болю, страху й люті, дедалі дужчало. Потім розповідали, що і в селі, і навіть у віддаленому будинку сільського священика цей крик підняв людей з ліжок. Від нього хололо все всередині. Ми з Холмсом наче закам'яніли, дивлячись один на одного, поки остання луна цього крику не завмерла в тиші, з якої він виник.

– Що це може означати? – задихаючись, спитав я.

– Це означає, що все закінчено, – відповів Холмс. – І, можливо, все обернулось на краще. Візьміть револьвер і ходімо до кімнати лікаря Ройлотта.

Обличчя в нього було серйозне. Засвітивши лампу, він пройшов коридором і двічі постукав у сусідні двері, але зсередини ніхто не відповів. Тоді він повернув ручку і увійшов до кімнати. Я ні на крок не відставав від нього, тримаючи в руці револьвер із зведеним курком.

Нашим очам відкрилось незвичайне видовище. На столі стояв по-

тайний ліхтар з напіввідсунутою заслінкою, кидаючи яскравий промінь світла на залізний сейф, дверці якого було відчинено навстіж. Біля столу на дерев'яному стільці сидів лікар Грімсбі Ройлотт, одягнутий у довгий сірий халат, з-під якого виднілись його ноги, взуті в червоні турецькі капці без задників. На колінах у нього лежав той самий батіжок, що його ми бачили вдень. Ройлотт сидів, задерши підборіддя і втупивши сповнені жаху непорушні очі в куток стелі. На чолі в нього виблискувала якась незвичайна жовта стрічка з коричневими цятками. Здавалося, стрічка міцно обкрутилася довкола лікаревої голови. Коли ми ввійшли, Ройлотт не тільки не зворухнувся, він не вимовив ні звуку.

– Стрічка! Пістрява стрічка! – прошепотів Холмс.

Я ступив уперед. Тієї ж миті чудернацька прикраса на лікаревій голові заворушилась, над його чуприною з'явилась ромбовидна голівка й роздута шия бридкої змії.

– Болотяна гадюка! – вигукнув Холмс. – Найстрашніша індійська змія! Він помер через десять секунд після того, як вона його вжалила. Воістину, насильство обертається проти насильника, а той, хто копає комусь яму, сам у неї й попадає. Нумо посадимо цю тварюку в її сховок. Тоді ми матимемо змогу відправити міс Стоунер у якесь більш затишне місце й повідомити поліцію про те, що тут сталося.

Говорячи це, Холмс швидким рухом вхопив з лікаревих колін батіжок, накинув петлю змії на шию, стягнув цю гадину з її жахливого сідала і, тримаючи на відстані витягнутої руки, підійшов до залізного сейфа, кинув змію й зачинив дверцята.

Такі справжні обставини смерті лікаря Грімсбі Ройлотта з Стоук-Морана. Немає потреби продовжувати, оповідь, яка й без того розтяглася, змальовуючи вам, як ми повідомили сумну новину вкрай переляканої дівчині, як випроводжали її ранковим поїздом під опіку жалісливої тітки в Харроу, як неповоротке поліцейське слідство дійшло висновку, що лікар знайшов свою смерть внаслідок необережного поводження зі своєю небезпечною улюбленицею – отруйною змією. А незрозумілі деталі справи, про які мені дуже кортіло дізнатись, пояснив Шерлок Холмс, коли ми наступного дня поверталися додому.

– Спочатку я дійшов був до цілком помилкових висновків, – сказав він, – що показує, дорогий Ватсоне, як небезпечно спиратися на другорядні факти. Присутність циган, слово «стрічка», вжите бідолошною дівчиною, без сумніву, для того, щоб змалювати побачене нею страхіття, коли вона запалила сірника, – цього вистачило, щоб я пішов зовсім неправильним шляхом. На своє виправдання можу тільки сказати, що я зразу ж переглянув свою версію, як тільки мені стало ясно, що небезпека, хай би яка вона була, прийшла до мешканця кімнати не крізь вікно й не у двері. Як я вже вам сказав, мою увагу зразу ж привернув душник та шнур від дзвінка, що спускався аж до ліжка. Коли ж з'ясувалося, що дзвінок фальшивий, що ліжко прикріплено до підлоги, то в мене

з'явилась підозра, що шнур – це просто місток, по якому щось могло б перебраться від душника до ліжка. Я тут-таки подумав про змію, а коли зважив ще й на той факт, що лікареві возять з Індії різних тварин, то відчув, що, очевидно, натрапив на правильний слід. Ідея використати отруту, яку неможливо виявити хімічним способом, могла виникнути тільки в хитрої, жорстокої людини, що виховувалась на Сході. Перевагою цієї отрути, з погляду лікаря, було й те, що діє вона блискавично. Слідчий повинен був мати воістину гостре око, щоб розгледіти два маленькі темні проколи, які полишили на тілі отруйні зміїні зуби. Потім я згадав про посвистування. Звичайно, лікар мав кликати змію назад, щоб жертва не побачила її, коли почне світати. Мабуть, даючи змії молоко, злочинець привчив її вертатись до нього. Він пускав змію в душник найкращої, на його думку, години, твердо знаючи, що вона поповзе вниз по шнуру і спуститься на ліжко. Змія могла вжалити або й не вжалити сплячу, дівчину міг рятувати, нехай навіть протягом цілого тижня, якийсь випадок, але раніше чи пізніше його падчерка стала б жертвою чорного задуму.

Я зробив ці висновки ще до того, як увійшов до кімнати лікаря. А коли оглянув його стілець, то зрозумів, що він має звичку ставати на нього, очевидно для того, щоб дістатися до душника. Сейф, блюдечко з молоком і батіжок із петлею остаточно розвіяли мої сумніви. Металева клацання, яке чула міс Стоунер, було, очевидно, наслідком того, що лікар квапливо зачиняв дверцята сейфа, куди ховав змію. А що зробив я, аби довести правильність моїх висновків, вам уже відомо. Тільки-но я почув зміїне сичання, – ви, безперечно, теж його чули, – я зразу ж завіттів світло й напав на змію.

– Через що вона полізла назад у душник...

– І повернулась до свого хазяїна. Я таки стьобнув її кілька разів, і це так її розлютило, що вона напала на першого стрічного. Отже, я, безперечно, певною мірою винен у смерті лікаря Грімсбі Ройлотта, але не можу сказати, щоб це лягло на моє сумління надто важким тягарем.

(Переклад Миколи Дмитренка)

Осмилюємо прочитане

1. Охарактеризуйте головних героїв оповідання, визначте індивідуальні риси характеру кожного з них.
2. Про які факти чи подробиці злочину знав доктор Ватсон, але не помітив їх?
3. Висвітліть особливості «дедуктивного» методу Шерлока Холмса.
4. Як Шерлок Холмс розкрив таємницю й урятував Хелін Стоунер від смерті?
5. Визначте елементи сюжету оповідання «Пістрява стрічка».
6. Що викриває А. Конан Дойл у творі?
7. Уявіть себе детективом і складіть «досьє» на персонажів твору А. Конан Дойла «Пістрява стрічка» (Шерлока Холмса, доктора Ватсона, Хелін Стоунер, Грімсбі Ройлотта).

СПІЛКА РУДИХ

Якось восени минулого року я завітав до свого друга Шерлока Холмса й побачив у нього літнього джентльмена, огрядного, червонощого і з вогненно-рудою чуприною. Вони захопилися якоюсь розмовою. Вибачившись за свої непрохані відвідини, я хотів був уже піти геть, аж раптом Холмс мало не силоміць втяг мене до кімнати й замкнув двері.

– Дорогий Ватсоне, це дуже до речі, що ви прийшли, – сердечно мовив він.

– Я боявся, що ви зайняті.

– Ваша правда. Дуже зайнятий.

– Тоді я почекаю в сусідній кімнаті.

– Ні, ні... Цей джентльмен, містере Вілсоне, – мій партнер та помічник у багатьох моїх найбільш вдалих розслідуваннях; я не сумніваюсь, що він буде надзвичайно корисний і у вашій справі.

Огрядний джентльмен трохи підвівся зі свого стільця і, вітаючись, кивнув мені головою; його заплили жиром очіци швидко й запитально глянули на мене.

– Сідайте сюди, на канапу, – запросив Холмс і, опустившись у крісло, склав руки одна до одної кінчиками пальців, як завжди, коли поринав у роздуми. – Я знаю, дорогий Ватсоне, ви поділяєте мою любов до всього химерного, до всього, що порушує звичайність і буденність нашого життя. Доказом цього є той ентузіазм, з яким ви записуєте і, пробачте, якоюсь мірою прикрашуєте мої незначні пригоди.

– Я завжди вважав, що ваші пригоди дуже цікаві самі собою, – заперечив я.

– Ви повинні пам'ятати, що за день до того, як ми зацікавились невеличкою проблемою, подарованою нам міс Мері Сазерленд, я казав вам, що в пошуках якнайдивніших і якнайнезвичайніших випадків ми повинні звертатись до життя, – воно перевершує найбагатшу фантазію.

– Я ще тоді дозволив собі поставити під сумнів справедливість ваших слів.

– Так, докторе, проте вам однаково доведеться погодитись зі мною, інакше я сипатиму на вас докорами доти, доки ваша впевненість похитнеться і ви скажете, що правда на моєму боці. От хоч би розповідь містера Вілсона, який був настільки ласкавий, що завітав до мене сьогодні. Здається, я такого ніколи не чув. Якщо пригадуєте, я не раз говорив: найдивніші й найнеповторніші речі бувають пов'язані не з великими, а з малими злочинами, часом такими, коли навіть важко з певністю сказати, чи перед вами справді злочин. З того, що почув, я ще не можу твердити, чи є в цьому випадку правопорушення, але перебіг подій, безперечно, найбільш незвичайний з усіх мені знаних. Будь ласка, містере Вілсоне, не відмовтесь повторити свою розповідь. Я прошу вас про це не лише тому, що мій друг доктор Ватсон не чув початку, але й тому, що через її своерідність мені страшенно хочеться довідатись про всі подро-

биці з ваших уст. Майже завжди буває так, що коли я вловлю бодай найменший натяк, з якого можна здогадатись про дальший розвиток подій, у мої пам'яті оживають тисячі подібних випадків. Але зараз я змушений визнати: викладені факти – єдині в своєму роді.

Рудий клієнт гордовито випнув груди й видобув з кишені брудну пожмакану газету. Поки він, розклавши газету на колінах і витягнувши шию, перечитував колонку оголошень, я добре роздивився цього чоловіка й спробував, як це робив мій друг, за одягом і зовнішнім виглядом визначити, що він за один.

Однак розглядини дали мені не дуже багато. Все свідчило про те, що наш відвідувач – звичайнісінький англійський крамар, товстий, бундючний і повільний. На ньому були бахматі штани в дрібну білу й чорну клітинку, не надто охайний чорний сюртук, незастебнутий спереду, жовтаво-сірий жилет з важким мідним ланцюжком, на якому теліпався квадратний шматочок металу, просвердлений посередині, що правив за прикрасу. Потертий циліндр і брудно-коричневе пальто з пожмаканим оксамитовим коміром лежали на стільці поряд з ним. Коротко кажучи, хоч як я вдивлявся, але не бачив у цьому чоловікові нічого незвичайного, крім вогненно-руді чуприни й дуже засмученого виразу обличчя.

Шерлок Холмс зразу помітив своїм пильним оком, які погляди я кидаю на гостя; він кивнув мені головою й осміхнувся.

– Не підлягає сумніву, – промовив він, – що наш гість колись займався фізичною працею, що він нюхає тютюн, що він франкмасон¹, що він побував у Китаї і що останнім часом багато писав. Крім цього, я не можу більше зробити ніяких висновків.

Містер Джейбез Вілсон випростався на стільці і, не відриваючи вказівного пальця від газети, витріщився на мого приятеля.

– Яким чином, скажіть, будь ласка, містере Холмсе, ви дізнались про все це? – спитав він. – Звідки, наприклад, ви знаєте, що я займався фізичною працею? Це свята правда, бо починав я корабельним теслею.

– Ваші руки розповіли мені про це мій любий сер. Ваша права рука на цілий номер більша від лівої. Ви працювали нею, і м'язи на ній більш розвинені.

– Ну, а що я нюхаю тютюн? А франкмасонство?

– Мені не хотілося би образити вас, пояснюючи такі очевидні речі, але ви, всупереч суворим правилам свого ордену, носите шпильку для краватки із зображенням дуги й кола.

– О, звичайно! А я й забув про це. Але як ви здогадалися, що я багато пишу?

– А про що інше може свідчити ваша права манжета, заяложена до блиску, й витерте сукно біля лівого ліктя, як не про те, що ви спираєтесь на стіл?

---

¹ Франкмасон – член релігійно-філософського товариства, що виникло у XVIII ст. в Англії, а потім розповсюдило свої осередки і в інших країнах Європи.

– Он як! А Китай?

– Рибка над вашим правим зап'ястям могла бути витатуйована лише в Китаї. Я вивчав татуїровки й навіть дещо про них написав. Саме в Китаї заведено фарбувати риб'ячу луску в ніжно-рожевий колір. Коли ж до того я побачив китайську монету у вас на годинниковому ланцюжку, то здогадатися про це стало зовсім легко.

Містер Джейбез Вілсон гучно зареготав.

– Ти ба! – вигукнув він. – А я спершу був подумав, що вгадати це огого яким треба бути розумним, а виходить – це зразу видно.

– Я починаю схилятись до думки, Ватсоне, – сказав Холмс, – що роблю помилку, коли пояснюю, яким чином доходжу тих чи інших висновків. Адже вам відомо – «*omne ignotum pro magnifico*»², тому моя репутація, хоч і дуже скромна, може зазнати катастрофи, якщо я буду такий відвертий. Ви знайшли оголошення, містере Вілсоне?

– Уже знайшов, – відповів той, тримаючи товстого червоного пальця посередині газетного стовпця. – Ось воно. З нього все й почалося. Прочитайте самі, сер.

Я взяв у нього газету й прочитав:

«СПІЛКА РУДИХ

В рахунок посмертного дару покійного Іезекіїля Гопкінса з Лебанова, штат Пенсільванія, США, відкрито ще одну вакансію, на яку має право член Спілки; платня чотири фунти на тиждень за суто номінальну службу. Кожний чоловік з рудою чуприною віком понад двадцять один рік, здоровий тілом і духом, може бути прийнятий до Спілки. Звертатись особисто в понеділок об одинадцятій годині в контору Спілки, Фліт-стріт, Попс-корт, 7».

– Що це, хай йому всячина, може означати? – вигукнув я, прочитавши дивне оголошення двічі.

Холмс задоволено захихотів і аж засовався в своєму кріслі – ознака того, що в нього піднесений настрій.

– Не дуже ординарне оголошення, еге ж? – спитав він. – А тепер, містере Вілсоне, поверніться назад і розкажіть про себе, про свою домівку і той вплив, який це оголошення справило на ваше життя. А ви, докоре, зверніть увагу, що це за газета і за яке число.

– Це «Морнінг кронікл» за двадцять восьме квітня тисяча вісімсот дев'яностого року. Рівно два місяці тому.

– Чудово. Далі, містере Вілсоне.

– Ну, я вже казав вам, містере Холмсе, – мовив Джейбез Вілсон, витираючи з лоба піт, – що маю невеличку позичкову касу на майдані Кобург, неподалік Сіті. Діло не дуже велике, і останніми роками я ледве заробляв собі на прожиття. Колись я мав двох помічників, але зараз – лише одного; мені було б важко і одному платити, але він згодився працювати за половину платні, аби вивчити справу.

² Все невідоме вважають за чудове (латин.).

– А як звучить цього послужливого юнака? – спитав Шерлок Холмс.

– Вінсент Сполдінг, і він давно вже не юнак. Важко сказати, скільки йому років. Вправнішого помічника, містере Холмсе, годі й шукати. Я чудово розумію – він міг би влаштуватися набагато краще і заробляти вдвічі більше від того, що я йому плачу. Але, кінець кінцем, як він задоволений, то нащо мені підказувати йому такі думки?

– Справді, нащо? Вам дуже поталанило, бо ж у вас працює службовець, якому ви платите значно менше, ніж платять за таку роботу деінде. А серед службовців у наш час це рідко кому трапляється побачити. Як на мене, ваш помічник – ще більш незвичайне явище, ніж саме оголошення.

– О, він має й свої вади, – промовив містер Вілсон. – Я ще не бачив такого завзятого фотографа. Клацає фотоапаратом, коли слід би було набиратися розуму, а потім ховається в підвал, наче кріль у нору, й проявляє знімки. Оце основна його вада, але в цілому працівник він добрячий. Не зіпсований.

– Отже, він і зараз у вас?

– Так, сер. Він і чотирнадцятирічна дівчина, що варить їсти, як уміє, та прибирає. Оце й усі, хто зі мною живе, бо я вдівець, а дітей у мене немає. Ми всі троє живемо тихо, сер, під своїм дахом, податки платимо – та й годі. А оголошення вибило нас із колії. Сьогодні минуло рівно вісім тижнів з того дня, коли ось із цією газетою в руці до мене ввійшов Сполдінг і сказав:

«Який жаль, містере Вілсоне, що Господь Бог не створив мене рудим».

«Чому?» – спитав я.

«Та тому, – відказав він, – що в Спілці рудих є вакансія. Той, хто її посяде, ніби спадщину дістане. У них, здається, вакансій більше, ніж людей, і члени правління сушать собі голови, придумуючи, що робити з грішми. Якби моя чуприна змінила колір, це тепленьке місце неодмінно було б моє».

«А що це за Спілка?» – спитав я. Розумієте, містере Холмсе, я великий сидень, і оскільки клієнтів не шукаю – вони самі приходять до мене, – часом цілими тижнями не переступаю порога своєї домівки. Тим-то не дуже й знаю, що відбувається в світі, і завжди радий послухати новини.

«Невже ви ніколи не чули про Спілку рудих?» – спитав Сполдінг, широко відкриваючи очі.

«Ніколи».

«Це дивно, бо ви – один з тих, хто має право посісти вакансію в цій Спілці».

«А чого варта ця вакансія?»

«О, двох сотень фунтів на рік, але робота не бий лежачого і не заважає займатися іншими справами».

Ну, ясна річ, від такої новини я нашорочив вуха – адже моє підприємство кілька років давало мені наймізерніший прибуток, і зайвих двісті фунтів дуже б мені придалися.

«Розкажіть мені про цю Спілку все, що знаєте», – попросив я.

«Як ви самі бачите, – промовив Сполдінг, показуючи мені оголошення, – Спілка має вакансію, а тут є й адреса, куди ви можете звернутися по подробиці. Як я зрозумів, Спілку заснував американський мільйонер Іезекіїль Гопкінс, великий дивак. Сам він був рудий-рудісінький і тому дуже приязно ставився до всіх рудих. Коли ж Гопкінс помер, з'ясувалося, що всю величезну спадщину він залишив у руках своїх повірених, доручивши їм використовувати проценти для забезпечення тепленькими місцями людей з рудим волоссям. Платять чудово, а роботи майже ніякої».

«Але ж рудочубих мільйони, – зауважив я, – і кожний захоче посісти таке місце».

«Не так уже їх і багато, як вам здається, – відповів він. – Ви ж бачите, в оголошенні запрошуються самі лондонці, причому лише дорослі. Цей американець народився в Лондоні і виїхав з нього аж у юності, тож йому й закортіло зробити для цього міста щось приємне. Крім того, я чув, що до Спілки рудих нема чого звертатися тим, у кого чуприна ясно-руда, темно-руда чи ще якась, а не по-справжньому яскраво-сяюче-вогненно-руда. Коли ви хочете спробувати, містере Вілсоне, вам треба піти до їхньої контори, хоч і навряд чи варто відволікатися від свого діла заради кількох сотень фунтів».

Чуприна в мене, джентльмени, – ви самі бачите, – яскравого, багатого рудого кольору. Тож я й подумав: «Коли дійдеться до змагання, шанси в мене будуть як ні в кого». Вінсент Сполдінг, який виявив таку обізнаність, міг неабияк придатися в цій справі, тому я звелів йому зачинити віконниці на весь день і йти зі мною. Він дуже зрадив, що матиме вихідний, і ми, зачинивши касу, вирушили за вказаною в оголошенні адресою.

Такого видовища, містере Холмсе, мені більше ніколи не доведеться побачити! З півночі, півдня, заходу й сходу в Сіті у відповідь на оголошення сунули всі, в кого чуприни мали бодай найменший відтінок рудого кольору. Фліт-стріт було запруджено рудоголовими, а Попс-корт скидався на ручний візок з апельсинами. Я зроду б не подумав, що в Англії є стільки рудих, скільки зібрало це оголошення. Тут були які завгодно відтінки рудого кольору: солом'яний, лимонний, апельсиновий, цегли, шерсті ірландських сетерів, печінки, глини. Правда, як зауважив Сполдінг, людей із справжніми, живими, вогненно-рудими чупринами було небагато. Побачивши, скільки зійшлося народу, я з відчаю вирішив був податися геть, та він і слухати про це не хотів. Навіть не уявляю, як це йому вдавалося, але він, тягнучи мене за собою, завзято проштовхувався крізь натовп, і незабаром ми опинилися біля сходів, що вели в контору. Сходами сунув подвійний потік людей – одні з надією йшли вгору, інші, розчаровані, спускалися вниз, але ми зуміли проштовхатись крізь цей потік і незабаром опинились у конторі.

– Цікаві речі з вами трапились, – зауважив Холмс, коли його гість за-
мовк, аби освіжити свою пам'ять величезною понюшкою тютюну. – Але,
прошу вас, розповідайте далі.

– У конторі стояли тільки два стільці та сосновий стіл, за яким сидів
маленький чоловічок, ще рудіший, ніж я. Він казав кожному претенден-
тові кілька слів і в кожному знаходив ваду, яка не дозволяла взяти його
на роботу. Виявилось, що посісти цю вакансію кінець кінцем не дуже
просто. Проте, коли настала наша черга, маленький чоловічок повівся
зі мною прихильніше, ніж з усіма іншими. Тільки-но ми ввійшли, він зам-
кнув двері, щоб поговорити з нами віч-на-віч.

«Це містер Джейбез Вілсон, – сказав мій помічник. – Він хотів би по-
сісти вакансію в Спілці».

«Він чудово для неї підходить, – відповів чоловічок, – бо задовольняє
всім вимогам. Я й не пригадаю собі, чи бачив коли-небудь щось таке ж
гарне, як ця чуприна».

Він відступив на крок, схилив голівку набік і втупився поглядом у мою
чуприну, аж я зняксовів. Потім раптом кинувся вперед, схопив мене за
руку й тепло привітав з успіхом.

«Було б злочином вагатися, – мовив він. – Але ви, я певен, пробачите
мені, якщо я вживу деяких застережних заходів».

З цими словами він обіруч схопив мене за чуприну й смикнув з такою
силою, що я аж скрикнув з болю.

«Вам на очі набігли сльози, – сказав він, відпустивши мене. – Отже,
все правильно. Але ми мусимо бути обережні, бо нас двічі обдурили з
допомогою перук і один раз – з допомогою фарби. Я міг би розповісти
вам про такі плутні з воском, що ви, слово честі, відчули б справжню від-
разу до людського роду».

Він підійшов до вікна й гукнув униз, що вакансію зайнято. Звідти доли-
нуло розчароване зітхання, натовп швидко почав розходитись, і невдовзі
всі руді голови зникли. Залишилась тільки моя та службовця Спілки.

«Мене звуть Дункан Росс, – заявив він, – і я – один з тих, хто одержує
пенсію з фонду, що його залишив наш великодушний благодійник. Ви
одружені, містере Вілсоне? Чи маєте ви родину?»

Я відповів, що ні. Його обличчя враз спохмурніло.

«Боже мій! – стривожено вигукнув він. – Це неаби-яка перешкода!
Жаль, що ви неодружені. Адже фонд створено не лише для підтримки
рудих, а ще й для того, щоб сприяти збільшенню їх кількості й дальшому
поширенню. Страшенно прикро, що ви нежонатий».

По цих словах, містере Холмсе, обличчя моє видовжилось, бо я по-
думав – вакансії мені не дістати. Проте чоловічок, поміркувавши кілька
хвилин, заявив, що все буде гаразд.

«Якби на вашому місці був хтось інший, ця обставина виявилася б
для нього фатальною, але людині з таким волоссям ми повинні бодай у
чомусь попустити. Коли ви зможете стати до виконання своїх нових
службових обов'язків?»

«Зараз мені ще важко про це сказати, бо в мене є своє діло», – відповів я.

«О, про це не турбуйтеся, містере Вілсоне, – вигукнув Вінсент Сполдінг. – Там я впораюсь і сам».

«З якої години я буду у вас зайнятий?»

«З десятої до другої пополудні».

Робота в позичкових касах припадає звичайно на вечірні години, містере Холмсе, здебільшого по четвергах і п'ятницях напередодні получки, отже, подумав я, непогано б заробити децицію в ранковий час. До того ж я знав, що мій помічник – людина надійна, отже, гав не ловитиме, коли щось трапиться.

«Час мене цілком влаштовує, – сказав я – А яка платня?»

«Чотири фунти на тиждень».

«А яка робота?»

«Робота суто номінальна».

«Що ви називаєте суто номінальною роботою?»

«Ви повинні бути в конторі або принаймні в будинку, де вона міститься, весь час. Якщо ви кудись вийдете, то назавжди втратите роботу. В заповіті про це сказано гранично чітко. Ви не виконаєте умов, коли хоч раз вийдете з контори в ці години».

«Я не вийду, бо це ж усього чотири години».

«В разі порушення вас ніщо не виправдає, – зауважив містер Дункан Росс, – ні хвороба, ні справи – ніщо. Ви мусите постійно сидіти на місці або втратите службу».

«А що ж я робитиму?»

«Переписуватимете «Британську енциклопедію». Перший том лежить там у шафі. Чорнило, пера, папір писальний і промокальний ваші, у вашому розпорядженні – цей стіл і стілець. Ви зможете стати до роботи завтра?»

«Зможу», – відповів я.

«Тоді до побачення, містере Джейбезе Вілсоне, і дозвольте мені ще раз привітати вас із такою гарною посадою, яку вам поталанило посісти».

Він уклонився, а я вийшов з кімнати й рушив із своїм помічником додому, не чуючи під собою від щастя ніг. Весь день ця подія не йшла мені з голови, але надвечір настрій мій знову підупав, бо я зовсім був переконав себе, ніби все це діло – величезний обман, хоч і не міг здогадатись, яку мету він переслідує. Неймовірно, що хтось залишив такий заповіт і що мені платитимуть такі гроші майже задурно – за звичайнісіньке переписування «Британської енциклопедії».

Вінсент Сполдінг як міг підбадьорював мене, але, лягаючи спати, я переконав себе не встрявати в це діло. Проте вранці я все ж таки вирішив будь-що перевірити, дурили мене чи ні. Купивши на пенні чорнила, прихопивши гусяче перо і сім чималих аркушів паперу, я подався на Попс-корт.

На мій подив і радість, там усе було добре. Мене чекав стіл і містер Дункан Росс. Він сказав мені починати з літери «А» й залишив мене самого. Проте час від часу він зазірав до кімнати перевірити, чи я працюю. О другій пополудні він попрощався зі мною, похваливши за те, що я встиг стільки переписати, й замкнув за мною двері.

Так тривало день у день, містере Холмсе, і в суботу мій начальник поклав переді мною на стіл чотири золотих соверени – платню за тиждень. На другий тиждень було так само, на третій теж. Щоранку я приходив до контори о десятій і йшов додому о другій. Поступово містер Дункан Росс почав приходити не частіше одного разу на день, а потім і зовсім перестав. Проте я, зрозуміла річ, ні на мить не наважувався покидати кімнату, бо не знав, коли він прийде, а місце було таке вигідне й так мене влаштовувало, що я не хотів ним ризикувати.

Отак минуло вісім тижнів, я вже переписав про абатів, артилерію, архітектуру та Аттику і сподівався незабаром розпочати літеру «Б». Я витратив чимало грошей на папір, і списані мною аркуші заповнили майже всю полицю. Та раптом усе закінчилося.

– Закінчилося?

– Так, сер. Закінчилося сьогодні вранці. Як звичайно, я прийшов на роботу о десятій годині, але двері були замкнені, і на них висів прибитий гвіздком квадратний аркуш картону. Ось він, читайте самі.

Він простяг нам шмат білого картону розміром з аркуш нотного паперу. На ньому було написано:

«СПІЛКУ РУДИХ РОЗПУЩЕНО

9 жовтня 1890 р.»

Ми з Шерлоком Холмсом якийсь час розглядали оголошення і засмучене обличчя містера Джейбеца Вілсона. Потім комічний бік події заступив від нас усе інше, і ми голосно зареготали.

– Не бачу нічого смішного! – вигукнув наш клієнт, почервонівши до коріння свого вогненно-рудого волосся. – Як ви тільки те й можете, що сміятися з мене, я звернусь до когось іншого.

– Ні, ні! – заперечив Холмс, злегка підштовхуючи Джейбеца Вілсона назад на стілець, з якого той був напівпідвівся. – Я нізащо в світі не хотів би відмовитись від вашої справи. Вона незвичайна, і це просто надихає мене. Але, не ображайтеся, в ній все ж таки є щось кумедне. Скажіть, до чого ви вдалися, побачивши на дверях цей картон?

– Я був приголомшений, сер. Я не знав, що робити. Тоді я обійшов усі сусідні контори, але в жодній з них ніхто нічого не знав. Кінець кінцем я подався до хазяїна будинку, який жив на першому поверсі й через це мав усе знати, і спитав його, чи не може він сказати, що трапилося зі Спілкою рудих. Хазяїн відповів, що навіть не чув про таку установу. Тоді я спитав, хто такий містер Дункан Росс. Хазяїн відказав, що вперше чує це ім'я.

– Ну, – пояснив я, – отой пан з четвертої квартири.

– Це рудий?

– Еге ж.

– О, – відповів хазяїн, – його звать Вільям Морріс. Він стряпчий і тимчасово наймав у мене помешкання для роботи, поки буде готова його нова контора. Він виїхав учора.

– А де його можна знайти?

– У новій конторі. Він дав мені адресу: вулиця короля Едуарда, номер сімнадцять, біля собору Святого Павла.

Я пішов за цією адресою, містере Холмсе, але коли дістався туди – побачив, що то протезна майстерня, і ніхто там ніколи не чув ні про містера Вільяма Морріса, ні про містера Дункана Росса.

– І що ви зробили після цього? – спитав Холмс.

– Повернувся додому на Сакс-Кобург-сквер і порадився зі своїм помічником. Проте він нічим не зміг мені допомогти. Лише сказав, що треба почекати, бо мене, напевно, повідомлять поштою. Але це мене аж ніяк не влаштовувало, містере Холмсе. Я зовсім не був схильний втратити таке гарне місце без боротьби. Тому, прочувши, що ви даєте гарні поради бідним людям, які потрапили в скруту, прийшов оце просто до вас.

– І вчинили дуже мудро, – промовив Холмс. – Ваш випадок пречудовий, і я з великою охотою ним займуся. З вашої розповіді я роблю висновки, що справа ця серйозніша, ніж могло здатися на перший погляд.

– Авжеж серйозніша! – вигукнув містер Джейбез Вілсон. – Адже я втратив чотири фунти на тиждень!

– Ну, на мою думку, – зауважив Холмс, – вам нема чого нарікати на цю незвичайну Спілку. Навпаки, ви заробили тридцять фунтів, не кажучи вже про здобуті вами широкі знання всіх предметів, що починаються на літеру «А». Отже, ви нічого не втратили.

– Згодний з вами, сер. Але я хочу знайти цих людей, дізнатися, хто вони такі, нащо втнули зі мною такий жарт, коли це жарт. А він обійшовся їм недешево – в тридцять два фунти...

– Ми спробуємо все з'ясувати. Та спершу кілька запитань, містере Вілсоне. Оцей ваш помічник, який звернув вашу увагу на оголошення, скільки він у вас до того служив?

– Десь із місяць.

– Як ви його знайшли?

– Він прийшов за оголошенням.

– Він був єдиний претендент?

– Ні, їх з'явилось з дюжину.

– Чому ви взяли саме його?

– Бо він був моторний і заправив недорогого.

– Половину платні?

– Так.

– Який він із себе, цей Вінсент Сполдінг?

– Невеличкий на зріст, кремезний, моторний, на обличчі ні бороди, ні вусів, хоч йому вже під тридцять. На лобі – біла пляма від кислоти.

Холмс випростався на своєму стільці, надзвичайно схвильований.

– Я так і думав, – сказав він. – Чи не помітили ви в нього у вухах дірочок для серег?

– Помітив, сер. Він сказав, що їх проколола циганка, коли він був іще хлопцем.

– Гм! – промовив Холмс, розслабившись і поринувши в свої думки.

– Він і досі у вас?

– Так, сер, я оце тільки недавно його бачив.

– А як він займався вашими справами, коли вас не було?

– Не можу поскаржитись, сер. Та зранку роботи у моїй касі не дуже багато.

– Чудово, містере Вілсоне. За день чи два я матиму задоволення повідомити вас, якої я думки про цю подію. Сьогодні субота, і я сподіваюсь, що в понеділок ми все закінчимо.

– Ну, – сказав Холмс, коли наш відвідувач пішов. – Що ви про це думаєте?

– Нічого не думаю, – щиро признався я. – Неймовірно таємнича справа.

– Ну, найбільш химерні речі виявляються найменш таємничими, – зауважив Холмс. – Саме банальні, безбарвні злочини розгадати буває найважче, так само, як упізнати людину, що її обличчя нічим не вирізняється. Але з цим випадком я мушу діяти негайно.

– А що ви збираєтесь робити? – спитав я.

– Курити, – відповів Холмс. – Завдання на три люльки. Прошу вас не обзиватися до мене хвилин із п'ятдесят.

Він скоцюрбився в кріслі, підтягши коліна аж до свого орлиного носа, застиг так, заплющивши очі, а його чорна глиняна люлька вистромилась уперед, наче дзьоб якогось дивного птаха. Я вже був подумав, що Холмс спить, та й собі закуняв, коли раптом він схопився на ноги, як людина, що дійшла твердого висновку, і поклав люльку на камін.

– Сьогодні в Сент-Джеймс-холі грає Сарасате, – зауважив він. – Що ви про це думаєте, Ватсоне? Чи можуть ваші пацієнти обійтися без вас кілька годин?

– Я сьогодні вільний. Взагалі моя практика забирає в мене не дуже багато часу.

– Тоді надягайте капелюха й ходімо. Спершу ми навідаємось у Сіті й по дорозі десь попоїмо. В програмі багато німецької музики, яка мені подобається більше, ніж італійська або французька. Вона сповнена думки, а я хочу сьогодні дещо подумати. Ходімо!

Ми проїхали підземкою аж до Олдерсгейта, а там пройшли трохи пішки й опинились на Сакс-Кобург-сквері – місці подій, про які чули вранці. Це був тісний майданчик, що марно силкувався приховати свою мізерність. Власне, не майданчик, а малесенький обгороджений клаптик землі, оточений з чотирьох боків бруднуватими двоповерховими

цегляними будинками, де трохи бур'яну й кілька прив'ялих лаврових кущів провадили тяжку боротьбу з димним, отруйним повітрям. Три позолочені кулі й коричнева вивіска з написом «Джейбез Вілсон», що висіла на одному з наріжних будинків, вказували на місце, де наш рудочубий клієнт вів своє діло. Шерлок Холмс, схиливши голову набік, зупинився перед позичковою касою, і його очі, оглядаючи її, яскраво блиснули з-під примружених повік. Потім він повільно пройшовся вулицею, так само пильно вдивляючись у будинки. Нарешті біля позичкової каси він двічі чи тричі щосили вдарив по бруківці своєю палицею, далі підійшов до дверей і постукав. Двері відчинив жвавий, чисто поголений молодик і запросив Холмса ввійти.

– Дякую, – відповів Холмс, – але я хотів лише спитати вас, як пройти звідси на Стренд.

– На третьому перехресті праворуч, на четвертому ліворуч, – швидко відповів помічник Джейбеза Вілсона, зачинаючи двері.

– Моторний хлопець, моторний, – зауважив Холмс, коли ми подалися геть. – Щодо моторності, то він, на мою думку, посідає четверте місце в Лондоні, а щодо хоробрості, то може сміливо претендувати на третє. Я чув про нього раніше.

– Очевидно, – сказав я, – помічник містера Вілсона дуже багато важить у цій таємниці зі Спілкою рудих. Я певен, ви спитали дорогу тільки для того, щоб подивитись на нього.

– Не на нього.

– А на що ж?

– На коліна його штанів.

– І що ж ви побачили?

– Те, на що й сподівався.

– Нащо ви стукали в бруківку?

– Любий докторе, зараз треба спостерігати, а не розмовляти. Ми – розвідники у ворожій країні. Ми вже дещо знаємо про Сакс-Кобург-сквер. Ходімо тепер досліджувати стежку з другого її боку.

Вулиця, на якій ми опинились, зайшовши за ріг, різнилася від Сакс-Кобург-скверу так, як різниться картина від свого зворотного боку. Це була одна з основних артерій міста, що зв'язувала Сіті з його північною та південною половинами. Проїжджа частина була геть уся забита навантаженими хурами, що рухались двома зустрічними потоками, а тротуари чорніли юрбами перехожих, які квапились у своїх справах. Дивлячись на шерехи багатих крамниць і поважних ділових контор, важко було навіть уявити, що з другого їх боку притулювся занехаяний, забутий майдан.

– Дайте мені роздивитися, – промовив Холмс, зупиняючись на розі й уважно дивлячись вздовж вулиці. – Я повинен запам'ятати, в якому порядку стоять тут будинки. Моя пристрасть – досконало вивчати Лондон. Це тютюнова крамниця Мортімера, а це – газетна крамничка, там – кобурзька філія міського й приміського банків, далі вегетаріан-

ський ресторан і каретні майстерні Мак-Форлейна. Це вже в сусідньому кварталі. Ну, докторе, ми своє зробили, тепер можна трохи й розважитись. Бутерброд, чашка кави – й до країни скрипок, де все – лагідність, ніжність і гармонія і немає рудих клієнтів, що дратують нас своїми головоломками.

Мій друг кохався в музиці і був не лише добрим виконавцем, але й неабияким композитором. Незмірно щасливий, він просидів увесь вечір у кріслі, м'яко ворущачи в такт музиці своїми довгими, тонкими пальцями, і його лагідне, усміхнене обличчя, томливі, замріяні очі так не нагадували Холмса-детектива, безжалісного, розумного, завжди готового діяти, що аж не вірилось. У його незвичайній вдачі повсякчас проявлялась двоїста природа цієї людини, і я часто думав, що дивовижна точність та проникливість народилась у ньому в боротьбі з поетичним, схильним до споглядання життєвим началом. Він легко переходив від цілковитої розслабленості до всепереможної енергійності, і я добре знав, що він ніколи не буває такий справді грізний, як тоді, коли безтурботно сидить у своєму кріслі та займається імпровізаціями й старими книжками. Аж раптом Холмса поймала мисливська пристрась, яскрава могутність його мислення зростала до рівня інтуїції, і ті, хто не був обізнаний з його методами, починали дивитись на нього з підозрою, як на людину, чий розум дуже різниться від розуму інших смертних. Побачивши його того вечора на концерті в Сент-Джеймс-холі, коли він поринув у світ музики, я відчув, що для тих, на кого він вийшов полювати, настають скрутні часи.

– Ви, докторе, певно, хочете йти додому, – зауважив він, коли ми вийшли на вулицю.

– Безперечно, куди ж іще.

– А я повинен зробити одне діло, воно забере в мене кілька годин. На Кобург-сквері затівається щось серйозне.

– Серйозне?

– Там готується великий злочин, але я впевнений, що ми встигнемо перешкодити йому. Правда, сьогодні субота, і це значно ускладнює справу. Мені потрібна буде ваша допомога.

– О котрій годині?

– Не раніше як о десятій.

– Я буду на Бейкер-стріт о десятій.

– Дуже добре. Але слухайте, докторе, справа небезпечна. Будьте ласкаві, покладіть у кишеню свій револьвер.

Він помахав мені рукою, рвучко повернувся і миттю зник у натовпі.

Я впевнений, що не дурніший за інших, але мене завжди гнітило усвідомлення власної тупості, коли я мав справу з Шерлоком Холмсом. Адже я чув те саме, що чув він, бачив те саме, що й він, але його слова свідчили: насправді він бачив не лише те, що трапилось, але й те, що мало трапитись, тимчасом як мені вся справа й досі здавалася заплутаною та безглуздою.

Їдучи додому в Кенсінгтон, я ще раз перебирав подумки все, починаючи з незвичайної розповіді рудочубого переписувача «Британської енциклопедії» й кінчаючи відвідинами Сакс-Кобург-скверу та лиховісними словами Холмса, що їх він сказав мені на прощання. Що це за нічна експедиція, і чому я повинен іти озброєним? Куди ми поїдемо і що робитимемо? Правда, Холмс натякнув мені, що гладколиций помічник власника позичкової каси – страшна людина, яка може вчинити великий злочин. І я намагався розгадати цю загадку, але, втративши всяку надію на успіх, мусив відмовитись від свого наміру й почекати ночі, яка мала все прояснити.

Була чверть на десяту, коли я вийшов з дому. Я проминув Гайд-парк, потім Оксфорд-стріт і опинився на Бейкер-стріт. Біля під'їзду Холмсового помешкання стояли два кеби. З передпокою я почув нагорі розмову. Ввійшовши до кімнати, я побачив у Холмса двох чоловіків, з якими він жваво розмовляв. Одного з них я знав, це був Пітер Джонс, агент поліції, другий був довготелесий, худий, похмурий чоловік у дуже блискучому капелюсі й гнітюче бездоганному фраці.

– От ми й зібралися! – сказав Холмс, застібаючи гудзики своєї горохового кольору куртки й беручи з полиці важкий мисливський хлист. – Ватсоне, ви, здається, знайомі з містером Джонсом із Скотленд-Ярду? Дозвольте представити вас містерові Меріуезеру, який має взяти участь у сьогоднішньому нічному поході. (...)

– Сьогодні ви гратимете на значно більшу ставку, ніж досі, і гра буде захоплююча. Ваша ставка, містере Меріуезере, в цій грі – тридцять тисяч фунтів, а ваша, Джонсе, – це людина, яку ви хочете схопити.

– Авжеж, Джон Клей – це вбивця, злодій, фальшиво-монетчик і зломщик, – сказав Джонс. – Він ще молодий, містере Меріуезере, але вже неперевершений у своїй професії, і на жодного іншого злочинця в Лондоні я не надів би наручників так охоче, як на нього. Він дивовижна людина, цей молодий Джон Клей. Його дід був герцог, а сам він учився в Ітоні і в Оксфорді. Мозок його такий же вправний, як і пальці, і хоч ми на кожному кроці натрапляємо на сліди його дій, проте не знаємо, де шукати його самого. Одного тижня він здійснює крадіжку зі зломом у Шотландії, іншого – збирає гроші на будівництво дитячого притулку в Корнуелі. Я вже кілька років ганяюсь за ним, а ще й раз у його не бачив.

– Сьогодні я матиму приємність представити його вам. Я також мав одну чи дві невеличкі справи з містером Джоном Клеєм і згодний з вами – він неперевершений у своїй професії. Проте уже початок на одинадцятую, і нам час вирушати. Ви вдвох сідайте в перший кеб, а ми з Ватсоном поїдемо за вами слідом.

Під час нашої тривалої поїздки Шерлок Холмс був не дуже балакучий і, відкинувшись на спинку сидіння, мугикав почуті на концерті мелодії. Ми довго котили безкінечним лабіринтом освітлених газовими ліхтарями вулиць, поки нарешті дістались до Фарінгдон-стріт.

– Тепер уже близько, – зауважив мій друг. – Цей Меріуезер – директор банку, він особисто зацікавлений у сьогоднішній справі. Я подумав, що нам незле буде мати коло себе і Джонса. Він непоганий хлопець, хоч і зовсім непридатний до своєї роботи. Але в нього є одна позитивна риса: він хоробрий, як бульдог, і чіпкий, як рак, коли вже хтось потрапить йому до рук. Ну, от ми й приїхали, нас уже чекають.

Ми були на тій самій багатолюдній вулиці, що й уранці. Відпустивши кеби і йдучи слідом за містером Меріуезером, ми проминули вузький коридор і зайшли в бічні двері, які він відчинив для нас. Там теж був невеличкий коридор, що закінчувався масивними залізними дверима. Відчинивши їх, ми спустились униз гвинтовими кам'яними сходами і опинилися ще перед одними дверима, не менш міцними. Містер Меріуезер зупинився, засвітив ліхтар і повів нас униз якимсь проходом, де пахло землею. Проминувши ще одні, треті, двері ми дісталися до величезного чи то склепу, чи то підземелля, захарашеного великими й важкими ящиками.

– Згори до вас забратися не дуже легко, – зауважив Холмс, піднявши ліхтар і озираючись довкола.

– Знизу теж, – одказав містер Меріуезер, ударивши палицею по одній з плит, якими було викладено підлогу. – О, звук такий, ніби там по-рожнеча! – здивовано вигукнув він.

– Я змушений попросити вас поводитись трохи тихше, – сердито мовив Холмс. – Ви вже поставили під загрозу успіх усієї операції. Будьте ласкаві, сядьте на якийсь ящик і не заважайте.

Поважний містер Меріуезер з украй ображеним виглядом усівся на ящик, а Холмс опустився навколішки і з допомогою ліхтаря та збільшувального скла заходився ретельно вивчати щілини між плитами. Це забрало в нього кілька секунд, а тоді він підвівся й сховав скло в кишеню.

– У нас попереду не менше години, – зауважив він, – бо вони навряд чи почнуть діяти, поки шановний лихвар як слід не засне. Тоді вони не гаятимуть і хвилини, бо що швидше впораються, то більше часу матимуть для втечі. Зараз ми, докторе, перебуваємо, як ви вже, безперечно, вгадали, в підвалі міського відділення одного з найбільших лондонських банків. Містер Меріуезер – голова його правління, він охоче пояснить нам, чому найвизначніші лондонські злочинці виявляють нині таку цікавість до цього підвалу.

– Це через наше французьке золото, – пошепки мовив голова. – Нас уже кілька разів попереджали, що його можуть спробувати вкрати.

– Французьке золото?

– Так. Кілька місяців тому в нас виникла потреба зміцнити свої ресурси, і ми з цією метою позичили у французького банку тридцять тисяч наполеондорів. Згодом стало відомо, що ми навіть не розпакували грошей і що вони лежать у нас у підвалі. В ящику, на якому я сиджу, – дві тисячі наполеондорів, перекладених свинцевою фольгою. Наш запас золотих зливків зараз набагато більший, ніж прийнято тримати в одному

відділенні, і члени правління виявляють з цього приводу неабиякі по-
боювання.

– До того ж вельми обґрунтовані, – зауважив Холмс. – Ну, а тепер час трохи підготуватися. На мою думку, десь за годину настане вирішальний момент у всій цій справі. А поки що, містере Меріуезере, треба зачинити дверцята цього потаємного ліхтаря.

– І сидіти в темряві?

– Боюсь, що так. У мене в кишені є колода карт, і оскільки нас четверо, ви могли б, зрештою, зіграти в робер. Але я бачу, що приготування наших супротивників зайшли дуже далеко, і ми не можемо ризикувати, світлячи світло. Перш за все нам слід зайняти потрібні місця. Вони хлопці відчайдушні, і хоча ми й заскочимо їх зненацька, можуть заподіяти шкоди, коли ми не будемо обережні. Я стану за цим ящиком, а ви, будь ласка, сховайтеся за тими. Потім, коли я спрямую на них світло, мерщій кидайтесь на них. Якщо вони стрілятимуть, Ватсоне, не вагайтесь – стріляйте й собі.

Я поклав револьвер зі зведеним курком на кришку дерев'яного ящика, за яким ховався. Холмс зачинив дверцята ліхтаря, і ми поринули в суцільну темряву – таку чорну, якої раніше я ніколи не бачив. Проте в повітрі чути було запах гарячого металу, а це свідчило, що ліхтар горить і готовий спалахнути першої-ліпшої миті. Раптовий морок, холодна вогкість підвалу якось підкоряли, створювали пригнічений настрій, та й нерви були в мене від чекання напружені до краю.

– У них лише один шлях до відступу, – прошепотів Холмс, – назад через будинок на Сакс-Кобург-сквер. Сподіваюсь, Джонсе, ви зробили те, про що я вас просив?

– Там біля дверей їх зустрінуть інспектор і двоє констеблів.

– Отже, ми заткнули всі дірки. А тепер треба мовчати й чекати.

Як повільно плинув час! Згодом я з'ясував: ми просиділи в підвалі щось із годину з чвертю, але тоді мені здавалося, ніби ніч нагорі вже минула і починається світанок. Я відчував утому, все тіло залякло, бо я боявся навіть поворухнутись, та ще й нерви були напружені до краю, а слух так загострився, що я не тільки чув, як дихають мої товариші, але навіть міг відрізнити глибокий, важкий подих опасистого Джонса від легкого, схожого на зітхання подиху директора банку.

Раптом моє око вловило проблиск світла. Спершу це була всього лише тьмяна цяточка на камінній підлозі. Далі вона видовжилась і перетворилася на жовту смужку, потім несподівано й безшумно утворилася щілина і з'явилася рука – біла, майже жіноча рука, яка ніби щось шукала в колі світла. З хвилину або й більше рука, карлючачи пальці, стирчала з підлоги. Потім вона так само раптово зникла, і знову все потонуло в мороці, світилася тільки, як і перше, тьмяна цяточка, що позначала щілину між плитами підлоги.

Проте світло зникло лише на мить. З різким скреготом одна з широких кам'яних плит відсунулась набік. Утворився широкий квадратний

отвір, з якого заструменіло світло ліхтаря. Звідти визирнуло чисто виголене, схвильоване обличчя – незнайомий пильно озирнувся довкола, поклавши лікті на край отвору, виліз спершу по плечі, далі до середини, потім став коліном на підлогу. За мить він уже був коло отвору і тяг нагору свого спільника, теж маленького та гнучкого, з блідим обличчям і кучмою яскраво-рудого волосся.

– Шлях вільний, – прошепотів він. – Ти взяв мішки й зубило? О, чорт! Стрибай, Арчі, стрибай, а я їх затримаю!

Шерлок Холмс рвонув уперед і вхопив пришельця за комір. Другий пірнув назад у нору – тільки піджак затріщав, коли Джонс учепився йому в поли. В світлі ліхтаря блиснуло дуло револьвера, але хлист Холмса опустився на руку, що його тримала, і зброя з брязкотом упала на камінну підлогу.

– Марні зусилля, Джоне Клею, – чемно промовив Холмс, – у вас немає ніяких шансів.

– Бачу, – відповів той з граничним спокоєм. – Але в мого напарника все гаразд, хоч ви й відірвали йому полу піджака.

– Біля дверей його чекає аж троє, – скептично зауважив Холмс.

– Ого! Ви, бачу, продумали все до дрібниць. Я мушу поздоровити вас.

– А я вас, – відповів Холмс. – Ваша вигадка з рудим волоссям – нова і надзвичайно вдала.

– Зараз побачиш свого напарника, – проказав Джонс. – По норах він лазить вправніше, ніж я. Ну, давай надіну тобі браслети.

– Прошу, не торкайтеся мене своїми брудними руками, – мовив наш бранець, коли на його зап'ястках клацнули наручники. – Вам, мабуть, невідомо, що в моїх жилах тече герцогська кров. Прошу також називати мене «сер» і казати «будь ласка», коли звертаєтесь до мене.

– Гаразд, – відповів Джонс, витріщивши очі й хихикаючи. – Так от, будьте ласкаві, сер, пройти нагору, там ми подамо вам кеб, щоб одвезти вашу вельможність у поліцію.

– Оце вже краще, – спокійно мовив Джон Клей.

Він зробив нам трьом загальний уклін і незворушно подався геть у супроводі детектива.

– Містере Холмсе, – сказав Меріуезер, коли ми рушили з підвалу слідом за ними, – я навіть не знаю, як наш банк може віддячити вам чи винагородити вас. Немає сумніву, ви запобігли, придушили в зародку одну з найреальніших з усіх мені відомих спроб пограбувати банк.

– У мене були свої власні невеличкі рахунки з містером Джоном Клеєм, – зауважив Холмс. – На цю справу я трохи витратився і, сподіваюсь, банк відшкодує збитки. По суті ж – я вже дістав цілком достатню винагороду, бо мав нагоду взяти участь у єдиній в своєму роді справі і почути дивовижну розповідь про Спілку рудих...

– Розумієте, Ватсоне, – почав Холмс, коли ми сиділи вранці на Бейкер-стріт за склянкою віскі з содовою, – від самого початку було ясно,

що оголошення в газеті про Спілку рудих і переписування «Британської енциклопедії» переслідувало єдину можливу мету – щодня на кілька годин усувати з дому нашого не надто розумного лихваря. Іллях, яким цього досягнуто, дивний, але вигадати щось краще справді важко. Спосіб досягти мети, безперечно, підказаний винахідливому розумові Клея кольором волосся його підручного. Чотири фунти на тиждень – це проста принада, на яку спіймався Вілсон, та й що вони для них важили, коли гра йшла на тисячі! Вони дають у газеті оголошення, один шахрай тимчасово наймає помешкання для контори, другий – підохочує свого хазяїна спробувати щастя, і обидва забезпечують собі можливість щодня користатися з його відсутності. Почувши про помічника, який найнявся за половину платні, я зразу збагнув, що в нього є на це поважні причини.

– Але як ви вгадали, що то за причини?

– Якби в домі була жінка, я запідозрив би звичайнісіньку інтрижку. Проте підстав для цього не виявилось. Діло в нашого клієнта невеличке, та й удома немає нічого, що могло б виправдати такі складні приготування й такі витрати. Отже, їх цікавило щось поза межами будинку. Але що? І тут я згадав про любов помічника до фотографії і про те, що він постійно сидить у підвалі. Підвал! Ось де кінчик провідної нитки! Потім я навів довідки про цього помічника рудого і з'ясував, що мені доведеться мати справу з найбільш зухвалим й відважним злочинцем у всьому Лондоні. Авжеж, він щось робив у підвалі – по багато годин на день протягом кількох місяців.

Що б це могло кінець кінцем означати? Додуматись можна було лише до одного: він робив підземний хід у якусь іншу будівлю.

Отаким висновків я дійшов, коли ми подалися глянути на місце подій. Я здивував вас, постукавши палицею по бруківці. Це я дізнався, в який бік робиться підкоп – перед будинком чи позаду. Перед будинком його не було. Тоді я подзвонив, – як і сподівався, двері відчинив помічник. У нас із ним траплялися сутички, але в очі один одного ми ще не бачили. Та я не дивився на його обличчя. Коліна його штанів – ось що цікавило мене. Ви, мабуть, і самі помітили, які вони в нього зношені, м'яті, брудні. Вони свідчили про довгі години копання. Залишилося з'ясувати одне: куди вони підкопуються.

Завернувши за ріг, я побачив, що міський і приміський банки стоять впритул до контори нашого друга, і зрозумів: загадку розгадано.

Ви поїхали після концерту додому, а я відвідав спершу Скотленд-Ярд, а потім голову правління банку. Результати ви бачили.

– А як ви здогадалися, що вони спробують пограбувати банк саме цієї ночі? – спитав я.

– Коли вони закрили свою контору Спілки рудих, це означало – їм уже байдуже, дома містер Джейбез Вілсон чи ні, іншими словами – вони закінчили підкоп. До того ж для них було важливо використати його чимшвидше, бо підкоп могли виявити, а золото вивезти. Найзручніший день для них – субота, бо це давало їм для втечі аж два дні. З цих міркувань я

й припустив, що вони з'являться сьогодні вночі.

– Ви міркували бездоганно! – захоплено гукнув я.

– Цей випадок урятував мене від нудьги, – сказав Холмс, позіхаючи.

– Та леле, я знову відчуваю, як вона огортає мене! Все моє життя – безперервне зусилля врятуватися від банальної одноманітності існування.

А отакі маленькі загадки допомагають мені в цьому.

– Ви справжній благодійник нації, – промовив я.

Холмс знизав плечима.

– Згоден, – мабуть-таки, я приношу певну користь, – зауважив він. – «L'homme c'est rien – l'oeuvre c'est tout»³, як писав Гюстав Флобер у листі до Жорж Санд.

(Переклад Миколи Дмитренка)

Осмислюємо прочитане

Які ідеї утверджуються у творах про Шерлока Холмса?

Доведіть, що прочитані вами оповідання є детективами.

Знайдіть і виразно прочитайте портрети персонажів. Визначте, яку роль відіграє портрет у сюжеті твору?

Як Шерлок Холмс здогадався про місце і час злочину?

Відтворіть логіку роздумів Шерлока Холмса.

Установіть подібності й відмінності між персонажами (сищик і спостерігач) та композицією детективних історій Е. По і А. Конан Дойла.

Який художній прийом використовує письменник для створення атмосфери таємничості?

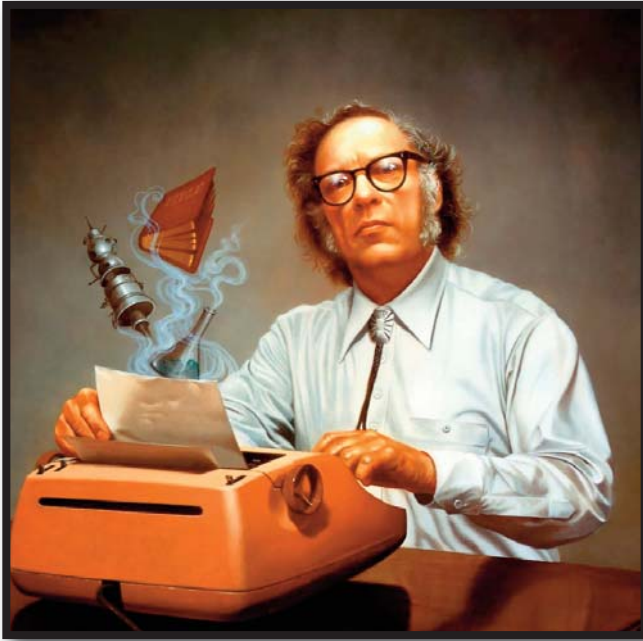
Розкажіть від імені доктора Ватсона про чесноти, які уславляються в образі Шерлока Холмса.

Книжка – помічник і порадник

Конан Дойл А. Людина з Бейкер-стріт: Повісті та оповідання / Переклад Миколи Дмитренка. – К., 2001.

---

³ Людина – ніщо, робота – все (фр.).

АЙЗЕК АЗИМОВ

1920–1992

Штрихи до портрета письменника

Одним із найпопулярніших сучасних фантастів світу є американський письменник Айзек Азімов (справжнє ім'я *Ісаак Юдович Озимов*), який народився 2 січня 1920 р. у м. *Петровичах* неподалік від м. Смоленська (Росія). Коли хлопчикові було три роки, його сім'я виїхала до США. Закінчивши хімічний факультет Колумбійського університету, Айзек Азімов став біохіміком, здійснював наукові дослідження й читав лекції для студентів у Колумбійському та Гарвардському університетах. Його авторський набуток становить майже 500 книжок. Це науково-фантастичні романи, повісті, оповідання, новели. А ще він писав наукові праці з біохімії, математики, міфології, астрофізики. Серед художніх творів письменника вирізняються збірка оповідань «*Я – робот*» (1950), романи «*Сталеві печери*» (1953), «*Оголене сонце*» (1954) «*Кінець Вічності*» (1955), «*Самі боги*» (1972). У повісті «*Фах*» (1958) письменник утверджує думку про те, що суспільство, в якому люди не вміють мислити, не приймають самостійних рішень, рано чи пізно деградує.

Зустріч із текстом

ФАХ

(...) Діти зібралися у просторій залі міського будинку Освіти. Цього місяця в усіх куточках Землі в мільйонах таких самих будинків зібралися такі самі групи дітей. Сірі стіни зали та напруження дітей, що ніяковіли у незвичному святковому одязі, вплинули на Джорджа гнітюче.

Він інстинктивно повівся так, як усі. Відшукав невеличку групу хлопців, що жили з ним на одному поверсі, і приєднався до них.

Тревіліян, який мешкав поруч, був ще по-дитячому кучматий. Від маленьких бачків і негустих рудих вусів, що виростуть у нього, тільки-но дозволить природа, його відокремлювало багато років. Він (для нього Джордж іще був Джорджі) гукнув:

– Ага! Злякався!

– Анітрохи, – заперечив Джордж і щиро додав: – А тато з мамою поклали на моїй тумбочці друкований текст, повернуся додому – прочитаю все до останнього слівця. (В ту мить найбільших страждань завдавали його власні руки: він не знав, куди їх подіти. Йому суворо наказали не чухати голови, не терти вух, не довбатися в носі й не пхати руки до кишень. Що ж йому було з ними робити!)

Тревіліян спокійно заклав руки до кишень і оголосив:

– А мій батько зовсім не хвилюється.

Тревіліян-старший майже сім років був за металурга на Діпорії, ось чому, вийшовши на пенсію і повернувшись на Землю, він мав вищий соціальний статус за своїх сусідів.

Взагалі повернення на Землю не заохочувалося через її перенаселення, але декому щастило повернутися. Насамперед, життя на Землі було дешеве, і пенсія – мізерна в умовах Діпорії – тут мала солідний вигляд. Крім того, декому надто приємно хизуватися своїми успіхами саме перед давніми друзями, а не перед рештою світу.

Своє повернення Тревіліян-старший обґрунтовував ще й іншим: якби він залишився на Діпорії, то довелося б там залишитися і його дітям, а це, своєю чергою, не давало б їм шансів згодом потрапити в інші світи, навіть у Новію, бо Діпорія мала зв'язок тільки з Землею.

Коротун Тревіліян рано усвідомив цю істину. Ще до дня Читання він уже був переконаний, що врешті-решт житиме на Новії, і в розмовах завжди говорив про це.

Джордж, пригнічений майбутньою величчю Тревіліяна і думкою про власну нікчемність, негайно, захищаючись, перейшов у наступ:

– Мій тато теж не хвилюється. Просто хоче почути, як я читаю, і знає, що читатиму я добре. А твій батько, найпевніш, не хоче тебе слухати, бо знає, що нічого в тебе не вийде.

– Ба, вийде! А читання – це пусте. На Новії я найму людей, які мені читатимуть.

– Тому що ти сам читати не навчишся! Бо ти бовдур!

– А як я тоді потраплю на Новію?

І Джордж, украй розлючений, перекреслив усе:

– А хто тобі сказав, що ти потрапиш на Новію? Биймося об заклад, що ти нікуди не поїдеш!

Коротун Тревіліян почервонів:

– Та все ж трубоукладачем, як твій таточко, я не буду!

– Забери свої слова назад, дурню!

– Сам забирай!

Вони стояли лицем до лица. Правду кажучи, їм зовсім не хотілося битися, та в цьому чужому приміщенні вони прагнули якось розвіятися, вдатися до чогось звичного, щоб відчутти себе у «своїй тарілці». Джордж уже був готовий. Він стиснув кулаки і став у боксерську стійку, вирішивши у такий спосіб проблему з руками. Інші діти збуджено обступили їх. Лементові поклав край жіночий голос, що пролунав у залі, підсилений гучномовцем. Запанувала повна тиша. Джордж опустил руки і забув про Тревіліяна.

– Діти, – мовив голос, – зараз будемо називати ваші прізвища. Хто почує своє, повинен одразу підійти до когось із людей, що чекають біля стіни. Ви бачите їх? Вони вдягнені в червоне, їх легко найти. Дівчата підуть праворуч, хлопці – ліворуч. А тепер подивіться, хто в червоному стоїть до вас найближче...

(...) Вони сіли на маленькі стільчики і знову чекали. Їх почали викликати по одному. Джорджа Плейтена назвали третім.

Він зайшов у велику кімнату, захарашену страхітливою апаратурою з безліччю кнопок на прозорих панелях. Посеред кімнати стояв письмовий стіл, де сидів якийсь чоловік.

– Джордж Плейтен? – запитав він.

– Так, сер, – уривчасто прошепотів Джордж, змучений нескінченним очікуванням і блуканням по кімнатах. Він уже мріяв про те, щоб усе швидше скінчилося.

Чоловік за письмовим столом сказав:

– Мене звуть лікар Ллойд. Як ти себе почуваєш, Джордже? (...)

Лікар простяг йому картку.

– Ти знаєш, що оце за знаки?

І хоча Джордж чудово знав про своє невігластво, несподіване запитання примусило його глянути на картку, ніби він уже навчився читати. Однак значки так і залишилися незрозумілими, і він повернув картку лікареві.

– Ні, сер.

– А чому?

У Джорджа раптом виникла підозра: а чи не з'їхав лікар з глузду? Хіба ж він не знає чому?

– Бо я не вмію читати, сер.

– А хотілося б тобі навчитися?

– Так, сер.

– А для чого, Джордже?

Спантеличений, він витріщив очі. Ніхто зроду не запитував його про таке, і він розгубився.

– Я не знаю, сер.

– Друкована інформація буде направляти тебе все життя. Навіть після дня Освіти ти повинен багато чого навчитися. І знання ти здобуватимеш з таких-от карток, з книжок, з телевізійних екранів. Друковані тексти розкажуть тобі стільки корисного й цікавого, що не вміти читати було б так само погано, як зовсім не бачити. Тобі зрозуміло?

– Так, сер.

– Ти боїшся, Джордже?

– Ні, сер.

– Чудово. Тепер я поясню тобі, з чого ми почнемо. Я прикладу ці дротки до твого чола над кутиками очей. Вони приліпляться до шкіри, не завдаючи тобі ніякого болю. Потім я увімкну дещо, і почується дзиччання. Воно здаватиметься тобі незвичним, і, може, тобі буде трохи лоскїтно, але це теж зовсім не боляче. Та, якщо ти все ж відчуєш біль, скажи мені, і я одразу вимкну апарат. Але боляче не буде. Ну що, домовились?

Судомно ковтнувши, Джордж кивнув.

– Ти готовий?

Джордж знову кивнув. Заплющивши очі, він чекав, поки лікар готував апаратуру. Батьки про все це йому розповідали. Вони теж запевняли, що боляче не буде. Однак старші хлопці, яким уже виповнилося десять, а то й дванадцять років, завжди дражнили восьмирічних, тих, хто чекав свого дня Читання, попереджаючи: «Бережися голки». В тихому закутку по секрету розповідали: «Вони розітнуть тобі голову величезним ножом з гаком на кінці», – і таке інше з жакливими подробицями.

Джордж ніколи не вірив їм, та вночі його мордували кошмари. І тепер, заплющивши очі, він опинився наодинці зі страхом.

Він відчув дротки на скронях. Дзиччання линуло звідкись здаля і поглиналося гупанням крові у вухах, що озивалося відлунням, наче в печері. Наважившись, він повільно розплющив очі.

Лікар стояв до нього спиною. З одної машини виповзала вузька паперова стрічка, де було видно хвилясту фіалкову лінію. Лікар відривав її і вкладав у щілину іншої машини. Машина викинула невеликий шматок плівки, її лікар уважно вивчав. Нарешті він повернувся до Джорджа і якось дивно звів брови.

Дзиччання припинилося.

– Вже все? – прошепотів Джордж.

– Так, – заклопотано сказав лікар.

– І я вже вмію читати? – Джордж не відчував у собі ніяких змін.

– Що? – перепитав лікар, і на обличчі його майнула несподівана посмішка. – Все йде як годиться, Джордже. Читати будеш за п'ятнадцять хвилин. А зараз ми попрацюємо з іншою машиною, і це буде трохи довше. Я закрию тобі нею голову, а коли увімкну апарат, ти якийсь час

нічого не бачитимеш і не чути меш, але це не боляче. Про всяк випадок я дам тобі в руки вимикача. Якщо все-таки відчуєш біль, натиснеш на цю маленьку кнопку, і апарат вимкнеться. Гаразд?

Пізніше Джорджеві розповіли, що вимикач був несправжній і його давали дитині тільки для того, щоб вона почувала себе певніше, та все ж він не був переконаний, що так воно було насправді, бо сам тої кнопки не натискав.

Йому одягли на голову великий шолом, вимощений усередині гумою. Три-чотири невеликі опуклості присмокталися до голови, але він відчув тільки легкий дотик, який одразу ж зник. Болю не було.

Звідкись іздалеку долинув лікарів голос:

– Ну як, Джордже, все гаразд?

І тоді, без будь-яких попереджень, його наче оповило грубою повстиною, відокремивши від буття. Він не чув власного тіла, зникли відчуття, весь довколишній світ, зостався тільки він сам і голос, що зринав із безодні й щось шепотів... шепотів... шепотів...

Напружившись, він намагався почути й зрозуміти те невловиме, та між ним і шепотом лежала груба повстина.

Потім з нього зняли шолома. Яскраве світло вдарило в очі, а лікарів голос тарабанив у вуха:

– Ось твоя картка, Джордже. Скажи, що тут написано?

– Тут написано... написано: «Плейтен Джордж. Народився 13 лютого... року, батьки – Пітер і Емі Плейтен, місце...» – і затнувся від хвилювання.

– Ти вмєш читати, Джордже, – підбадьорив лікар. – Усе вже позаду.

– Назавжди. Я не розучуся?

– Звичайно, ні. – Лікар нахилився і, як дорослому, потис йому руку. (...)

У вісімнадцять років Джордж став смуглявим юнаком середнього зросту, однак завдяки худорлявості здавався вищим, ніж був насправді. А кремезний, широкоплечий Тревеліян, нижчий за нього тільки на дюйм, і досі виглядав справжнім коротуном. Проте за останній рік він став дуже самолюбивим і нікому не дозволяв безкарно називати себе тим прізвиськом. А що власне ім'я подобалося йому ще менше, то його називали просто Тревеліаном або яюсь скорочено. Аби ще більше підкреслити своє змужніння, він викохував баки і щетинисті вусики.

Вони були у великій залі, де їх уже яюсь десять років тому збирали (і куди вони з того часу ніколи не ходили). Здавалося, ніби те далеке тьмяне сновидіння раптом стало явою. У перші хвилини Джорджа вразило те, що все тут ніби поменшало, але потім він збагнув, що то він сам виріс. (...)

– Джордж Плейтен? – запитав чоловік, який сидів за столом.

На мить у свідомості Джорджа з надзвичайною виразністю постав образ чоловіка, який десять років тому запитував так само, і йому раптом здалося, ніби перед ним той самий лікар, а він, Джордж, тільки-но переступивши поріг, знову перетворився на восьмирічного хлопчину.

Чоловік за столом підвів голову. Його обличчя, звичайно, не мало нічого спільного з тим образом, що виринув з глибини Джорджевої пам'яті. У цього ніс був картоплиною, волосся рідке, підборіддя помережане складками, наче він раніше був товстун, а тоді зненацька схуд.

– Ну і? – роздратовано перепитав чоловік.

Джордж повернувся до дійсності.

– Я Джордж Плейтен, сер.

– Так і кажіть. Я лікар Зекері Антонеллі. Зараз ми познайомимося з вами ближче.

Він, не кліпаючи, як сова, роздивлявся світлі маленькі клаптики плівки.

Джордж здригнувся, в його пам'яті знову зринув лікар (він забув, як його звали), який теж роздивлявся плівку. Невже та сама? Той лікар хмурився, а цей зараз подивився на нього так, наче його щось дратувало.

Джордж уже не відчував себе щасливим.

Лікар Антонеллі розгорнув грубеньку теку.

– Тут пишеться, що ви хочете стати програмістом обчислювальних машин.

– Так, лікарю.

– Ви ще не передумали?

– Ні, сер.

– Це дуже відповідальний і складний фах. Ви певні, що можете опанувати його?

– Так, сер.

– Більшість людей, до здобуття освіти, не називають ніякої конкретної професії. Видно, вони бояться нашкодити собі.

– Гадаю, ви маєте слухність, сер.

– А ви не боїтеся?

– Я вважаю, що краще бути відвертим, сер.

Лікар кивнув, однак вираз його обличчя не змінився.

– Чому ви хочете стати програмістом?

– Як ви тільки-но сказали, сер, це відповідальний і складний фах. Програмісти виконують важку і складну роботу. Мені вона подобається, і я думаю, що впораюся з нею.

Лікар Антонеллі відклав папери і роздратовано глянув на Джорджа.

– Звідкіля ви знаєте, що вона вам до вподоби? Мабуть, сподівається, що вас одразу заберуть на якусь з планет класу А.

«Він намагається залякати мене, – захвилювався Джордж. – Пануй над собою і кажи правду!»

– Звісно, програміст має більше шансів, – сказав Джордж. – Та якби мене залишили на Землі, робота не стала б подобатись мені менше, я знаю.

– Нехай так, але звідки ви знаєте?

Запитання поставлено таким тоном, наче на нього годі було відповісти розумно, і Джордж змусив себе не посміхнутись. Адже він знав відповідь.

– Я читав про програмування, – сказав він.

– Що?

На обличчі лікаря з'явився щирий подив, і Джорджеві стало дуже приємно.

– Я читав про програмування, сер, – повторив він. – Я придбав книжку і простудював її.

– Книгу для дипломованих програмістів?

– Так, сер.

– Але ж ви не могли розуміти, що там написано.

– Спочатку. Та я дістав книжку з математики, електроніки й розібрався в них, наскільки міг. Я, звичайно, знаю не так уже й багато, проте все-таки досить, аби зрозуміти, що мені подобається цей фах і що я можу бути програмістом.

(Навіть його батьки нічого не знали про схованку, де він зберігав оті книжки, і не здогадувалися, чому він стільки часу проводить у своїй кімнаті і чому не висипається).

Лікар відтяг двома пальцями шкіряну бганку під підборіддям.

– А навіщо воно тобі, синку?

– Хотілося перевірити, чи справді цей фах цікавий.

– Але ж ви знаєте, що це не має ніякої ваги. Хоч би як подобався фах, ви не здобудете його, якщо фізіологія мозку показує, що ви здібні для іншої діяльності. Ви це знаєте?

– Мені казали, – обережно відповів Джордж.

– Повірте, що то правда.

Джордж промовчав.

– Чи ви гадаєте, що вивчення якоїсь дисципліни перебудує клітини мозку в потрібному порядку? А є ще одна теорія – радити вагітній жінці частіше слухати прекрасну музику, щоб дитина стала композитором. Виходить, ви в це вірите?

Джордж почервонів. Звичайно, він думав і про такі речі. Він вважав, що, постійно тренуючи свій мозок у вибраній галузі, здобуде таким чином перевагу. Значною мірою саме ця надія підтримувала його впевненість.

– Я ніколи... – почав він, але не знайшов, що сказати.

– Так ось, ви помиляєтесь. О боже, юначе, ваш мозок сформований ще до того, як ви народжуєтесь. Він може змінитися тільки від удару, досить сильного, такого, що пошкодить клітини чи розірве кров'яні судини, чи від пухлини, або важкого інфекційного захворювання – у будь-якому разі через щось гірше. Але вплинути на структуру мозку, вперто про щось думаючи, просто неможливо. – Він замислено подивився на Джорджа і додав: – Хто вам таке порадив?

Украй пригнічений Джордж судомно ковтнув.

– Ніхто, лікарю. То моя власна ідея.

– А хто знав про ваші заняття?

– Ніхто, лікарю. Я не хотів нічого лихого.

– Хто сказав, що це погано? Даремно – тільки й всього. А чому ви приховували свої заняття?

– Я... я думав, що з мене будуть сміятися.

Він раптом згадав про недавню суперечку з Тревіліяном. Дуже обережно, наче така думка тільки-но зародилася в глибині його свідомості, Джордж завів розмову про можливість студювати якийсь предмет, набуваючи знань, так би мовити, вручну, поступово і потроху. Тревіліан заготовив: «Джордже, ще не вистачає, щоб ти почав лагодити своє взуття чи ткати полотно на сорочку». Тоді Джордж подякував собі за потаємність.

Поринувши у невеселі роздуми, лікар Антонеллі перекладав з місця на місце щойно вивчені плівки. Потім сказав:

– Займімося аналізами. Бо так нам нічого не вирішити.

До скронь Джорджеві приліпили дротики. Почулося дзижчання, і знову через мозок промайнули спогади десятирічної давності.

Джорджеві руки похололи і зволожнили, серце шалено стугоніло. Ні в якому разі не треба було казати лікареві, що він потай читав книжки.

Він подумав, що у всьому винна його клята пиха. Закортіло показати, який він кмітливий і заповзятий, а натомість продемонстрував своє марновірство та неосвіченість, наструнчивши лікаря проти себе. (Він міг присягнути, що Антонеллі зненавидів його, вбачаючи у ньому спритного кар'єриста).

Тепер Джордж довів себе до такого стану, що вже не мав сумнівів: аналізатор покаже чистісіньку нісенітницю.

Він не помітив, коли з нього зняли дротики. Раптом усвідомив, що перед ним лікар, який задумливо дивиться на нього. Все скінчилося: дротиків не було. Відчайдушним зусиллям волі Джордж опанував себе. Він остаточно розпрощався з мрією стати програмістом. Її знищили за якихось десять хвилин.

– Мабуть, що нічого не вийде? – похмуро запитав Джордж.

– Що – не вийде?

– Я не буду програмістом? Лікар потер носа і сказав:

– Заберіть свій одяг і йдіть до кімнати 15-С. Там на вас чекатимуть папери і мій висновок.

– Хіба я вже здобув освіту? – вразився Джордж. – Мені здавалося, що це тільки...

Лікар Антонеллі подивився вбік, на письмовий стіл.

– Вам усе пояснять. Робіть, як я сказав.

Джордж безпорадно силкувався вгадати, про що ж йому скажуть. Що він має право тільки на фах дипломованого чорнороба? Його хочуть підготувати до цієї новини, призвичаїти до фаху.

Він раптом цілком повірив у правдивість своєї здогадки, і йому довелося напружити всі сили, щоб не закричати.

Зашпортовуючись, він поплентався до свого місця в залі очікування. Тревіліяна там не було, і якби Джордж добре волю дів собою, щоб тве-

резо оцінювати навколишнє, то мав би дякувати своїй долі. Тут майже нікого не залишилося – тільки «хвіст» алфавіту. Хлопці наче були не від того, аби розпитати його що і як, та у них, змучених очікуванням своєї черги, не стачило сили витримати сповнений ненависті й люті погляд.

Яким правом вони будуть кваліфікованими фахівцями, а він – чорноробом? Чорноробом! Джордж був у цьому переконаний.

Службовець у червоній формі повів його лункими коридорами вздовж вервечки дверей. За ними розташувалися групи фахівців – де по двоє, де по п'ятеро душ: механіки-мотористи, інженери-будівельники, агрономи... Існували сотні фахів, більшість із яких буде репрезентовано одним чи двома жителями цього маленького містечка.

Зараз Джордж ненавидів їх усіх: статистиків, бухгалтерів, тих, хто важливіший, і тих, хто скромніший. Він ненавидів їх за те, що вони вже здобули свої обмежені знання і в них уже визначена доля, а у нього, все ще не навченого, попереду тяганина й невідомість.

Джордж дістався до дверей з номером 15-С. Його завели в пусту кімнату і залишили. На якусь мить він піднісся духом. Якби ця кімната була для чорноробів, тут, звичайно, вже сиділи б десятки юнаків.

Біля невисокої, заввишки по пояс, переділки ковзнули розсувні двері, й до кімнати зайшов літній сивоголовий чоловік. Він посміхнувся, показавши рівні, мабуть, штучні, зуби. Проте у нього було молоде гладеньке обличчя й гучний голос.

– Добрий вечір, Джордже! – привітався він. – Бачу, цього разу до нас у сектор потрапив тільки один.

– Тільки один? – безпорадно запитав Джордж.

– Таких, як ти, на Землі тисячі. Ти не самотній. Джордж почав дратуватися.

– Я нічого не розумію, сер, – сказав він. – Яка в мене класифікація? Що тут коїться?

– Спокійно, синку. З тобою все гаразд. Таке могло б статися з кожним. – Він простягнув руку, і Джордж машинально взявся за неї. Тепла долоня міцно потисла Джорджеву долоню. – Сідай, синку. Мене звуть Сем Елленфорд.

Джордж нетерпляче кивнув.

– Я хочу знати, в чім річ, сер?

– Природно. По-перше, Джордже, ти не можеш бути програмістом. Думаю, ти сам уже збагнув.

– Так, – з гіркотою в голосі погодився Джордж. – Але ким же я тоді буду?

– Таке важко пояснити, Джордже. – Елленфорд помовчав, а потім вимовив: – Ніким.

– Що?!

– Ніким!

– Що це означає? Чому ви не можете дати мені фаху?

– В цьому разі, Джордже, у нас немає вибору. За нас вирішує структура твого мозку.

Джордж пожовтів і витріщив очі.

– З моїм мозком щось не так?

– У ньому є якісь зміни. Гадаю, з погляду фахової кваліфікації, ти можеш вважати, що в ньому є порушення.

– Але чому? Елленфорд знизав плечима.

– Ти, звісно, знаєш, яким чином діє земна Програма Освіти: практично всяка людина спроможна засвоїти будь-які знання, але кожен окремий мозок краще підходить до одних видів знань, ніж до інших. Ми намагаємося, по змозі, поєднувати структуру мозку з відповідними знаннями даного фаху, виходячи з потреби на спеціальність.

Джордж кивнув:

– Так, я знаю.

– Проте інколи, Джордже, нам трапляється юнак, у якого інтелект не підходить для накладання будь-яких знань.

– Ви хочете сказати, що я не годен здобути освіти?

– Саме це я маю на увазі.

– Казна-що. Я ж тямлю. Я можу зрозуміти...

Він безпорадно озирнувся, наче шукаючи якоїсь нагоди довести, що мозок його працює справно.

– Будь ласка, глянь на речі тверезо, – поважно сказав Елленфорд. – Ти розумний. Поза всяким сумнівом. Твій інтелект навіть вищий за середній. На жаль, це не має відношення до накладання знання на мозок. І взагалі, сюди завжди потрапляють розумні люди.

– Ви хочете сказати, що я не годжуся навіть у дипломовані чорнороби? – промимрив Джордж. Навіть така перспектива здавалася йому кращою, ніж розчакнута поряд із ним безодня. – Що ж такого треба знати, щоб стати чорноробом?

– Ти недооцінюєш чорноробів, юначе. Існує багато різновидів професії чорнороба, і кожен з них має свій досить складний комплекс знань. Крім того, для цього фаху ми повинні добирати не тільки відповідні розуми, а й відповідні тіла. Ти не придатний для цього, Джордже. Якби ти й став чорноробом, то тебе на довго б не вистачило.

Джордж знав, що йому бракує фізичної сили.

– Але я ніколи не чув, щоб хтось не мав фаху, – заперечив він.

– Таких небагато, – визнав Елленфорд. – І ми охороняємо їх.

– Охороняєте? – Джордж відчув, як у збентеженій душі зростає страх.

– Тобою опікується планета, Джордже. З тієї миті, як ти зайшов у ці двері, ми почали виконувати свої обов'язки. – І він усміхнувся.

То був аж надто лагідний усміх. Джорджеві він здався усміхом власника, усміхом дорослого до безпорадної дитини.

– Виходить, я потраплю до тюрми? – спитав він.

– Боронь боже. Ти житимеш з такими, як ти.

З ТАКИМИ, ЯК ТИ. Ці слова громом вибухнули Джорджеві у вухах.

– Ти будеш мати спеціальний догляд. Ми піклуватимемося про тебе, – запевнив Елленфорд. (...)

Коментарі

Джорж почав жити в Інтернаті. Минув перший шок від того, що з ним трапилося. Але юнака не полишало відчуття власної нікчемності. Сусід по кімнаті – нігерієць Хейлі Омейні, намагався пояснити Джоржеві, що в Інтернаті теж можна отримати фах, але складним і дуже повільним шляхом за допомогою книжок. Проте Джорж прагнув до більш рішучих дій, він не хотів мовчки здаватися. Щороку юнак мріяв про Олімпіаду, де молоді люди в змаганнях виборють фахову першість, щоб дістати місця на нових планетах. Нарешті він вирішив утекти й спробувати власні сили.

(...) Джорджеві було холодно і самотньо, як ніколи.

Біля входу в залу стояла черга. Видно, на Олімпіаді металургів очікувалася хвилююча і напружена боротьба. У всякому разі, її обіцяв палаючий у небі над залом напис, і так само, здавалося, думали люди, з'юрмлені перед входом.

Джордж подумав, що сьогодні буде дощ, судячи з кольору неба, та над усім Сан-Франціско від затоки до океану нап'яли прозорий захисний купол. Це, звичайно, коштувало силу грошей, але, коли йшлося про комфорт представників інших світів, усі витрати виправдовувалися. Ці люди мали прибути в місто на Олімпіаду. Вони смітили грішми, а за кожного найнятого фахівця планета-замовник платила не тільки Землі, а й місцевому урядові. Так що місто хотіло, щоб представники інших планет згадували про нього як про місце, де можна в місяць Олімпіади приємно провести час. Сан-Франціско знало, що робить. (...)

Зала була дуже велика і мала класичну форму витягнутого овалу. Глядачі розташувалися на двох галереях, що тяглися поперек стінами всієї зали, а учасники змагань – унизу, посеред довгого й вузького заглиблення. Механізми були вже встановлені, а на табло, які висіли над кожним робочим місцем, поки що світилися тільки прізвища та номери учасників змагань. Самі ж вони були на сцені. Хто читав, хто розмовляв. Якийсь хлопець уважно роздивлявся свої нігті. (Серед учасників вважалося, звичайно, негарним тоном приділяти хоча б найменшу увагу поставленим перед ними питанням аж до тої миті, коли пролунає сигнал початку змагань).

Джордж вивчив програму, знайдену в спеціальному заглибленні бильця свого крісла, і надивав прізвище Тревіліяна. Той значився під номером дванадцять, та, на жаль, його місце було в іншому кінці зали.

Джордж міг роздивитися постать учасника під номером дванадцять, який, тримаючи руки в кишенях, стояв спиною до свого апарата й роздивлявся глядачів з таким виглядом, наче перераховував їх. Та Джордж не міг розгледіти його обличчя.

А все ж то був Трев.

Джордж опустився на своє місце. Йому було цікаво, як покаже себе Трев. Почуття відповідальності спонукало вірити в Тревіліянів успіх, проте щось мучило його, народжувало обурення і протест. Як же так: він, Джордж, людина без професії, сидить тут звичайним глядачем, а там Тревіліян, дипломований металург по кольорових металах, учасник змагань.

Цікаво, чи брав Тревіліян участь в Олімпіаді у перший рік після здобуття фаху. Інколи люди так роблять, якщо були особливо певні в собі або поспішали. Але тут крився певний ризик. Хоч би який ефективний був процес навчання, рік перебування на Землі після здобуття освіти (як казали, «щоб змастити застигли знання») забезпечував вищі результати.

Якщо Тревіліян виступав у змаганнях вдруге, він, ма-буть, не досяг значних успіхів. Джорджу стало соромно, що ця думка принесла йому якусь приємність.

Він роззирнувся довкола. Майже всі місця зайняті. На Олімпіаді буде багато глядачів. А отже, учасники працюватимуть з великою напругою і з великою енергією, правда, все залежить від особливостей характеру.

«Чому воно зветься Олімпіадою?» – раптом подумав Джордж. Він ніколи не знав цього. Чому хліб називають хлібом? (...)

– Кожний учасник змагання отримає по бруску сплаву з кольорових металів невідомого складу. Від учасників вимагається виконати кількісний аналіз одержаного сплаву і сповістити всі результати аналізу з точністю до чотирьох десятих відсотка. Для проведення аналізу всі учасники користуватимуться мікроспектрографами Бімена, модель Х-2, які зараз не працюють.

Серед публіки знявся схвальний гомін.

– Потрібно, щоб кожний учасник визначив, що сталося з його апаратом, і усунув дефект. Для цього є інструменти і запасні частини. Серед них може й не знайтись потрібної деталі, тоді її слід запросити. Час на її доставку буде вирахований з загального часу, витраченого на виконання завдання. Всі учасники готові?..

Джордж стежив за подіями пожадливо, як і всі. Його погляд перебігав від одного учасника до другого. Він бачив, як один з них, вправно орудуючи якимось маленьким інструментом, зняв кришку зі свого мікроспектрографа; як інший вп'явся очима в екран апарата; як третій спокійно вкладав свій брусок у затискувач праворуч і як четвертий регулював верньєр, причім так обережно, що здалося, ніби він застиг у повній нерухомості. (...)

Все потонуло в скаженому галасі. За ним ішов восьмий номер, потім четвертий, чий добрий показник часу був зіпсований п'ятьма сотими відсотка у визначенні кількісного складу ніобію. Диктор навіть не згадав про «дванадцятого». То був його крах.

Коли вийшов Тревіліян, тут уже майже нікого не залишилося. (Джорджеві чомусь здалося, що той не поспішав виходити, очікуючи слушного моменту). В його суворо стиснених губах була сигарета. Опустивши очі, він повернувся, щоб піти.

Майже за півтора року, які здалися Джорджеві вдесятеро довшими, то був перший спомин про рідний дім. Його вразило, що Тревіліян анітрохи не зістарився і залишився тим самим Тревом, яким бачив його востаннє.

Джордж смикнувся вперед.

– Треве!

Здивований Тревіліян швидко обернувся. Він пильно подивився на Джорджа, потім простяг йому руку.

– Джордж Плейтен, якого дідька... – Радісний вираз, що з'явився на його обличчі, майже одразу зник. Його рука впала раніше, ніж Джордж устиг її потиснути. – Ти був там? – різким рухом голови Тревіліян вказав на залу.

– Був.

– Щоб подивитися на мене?

– Так.

– Мені не дуже пощастило, правда ж?

Він кинув цигарку на землю і розчавив недопалок ногою, дивлячись у бік вулиці, де повільно ходили люди, пробираючись до скімерів, і формувалися нові черги охочих потрапити на наступну за розкладом Олімпіаду.

– Ну й що? – з притиском промовив Тревіліян. – Я програв тільки вдруге. Після того як сьогодні повелися зі мною, Новія може забиратися до біса. Є планети, які просто вчепилися б у мене... Та, слухай-но, я не бачив тебе з дня Освіти. Де ти пропадав? Твої батьки казали, що ти поїхав на спеціальне завдання, але нічого не пояснювали. Ти ж ні разу мені не писав. А міг би.

– Так, я повинен був написати, – непевно мовив Джордж. – У всякому разі, я прийшов сказати, що мені прикро, що все так недоладно вийшло.

– Не жалій, – відказав Тревіліян. – Я ж казав тобі, що Новія може забиратися до біса... До того ж я мав знати це раніше, бо давно вже блукали чутки, що будуть користуватися апаратом Бімена. Всі гроші було вкладено в апарати Бімена. В отих клятих стрічках, які дали мені освіту, був передбачений спектрограф Хенслера, а хто тепер користується Хенслером? Хіба що планети сузір'я Гомена, якщо їх взагалі можна назвати планетами.

– А хіба ти не можеш подати скаргу в...

– Не будь дурнем. Мені скажуть, що мій мозок призначений для Хенслера. Піди посперечайся. Все йшло не так, як треба. Ти помітив, що тільки мені одному довелося посилати по запчастину?

– Вони не вирахували витраченого на це часу.

– Звичайно, однак я гаяв час, роздумуючи, чи правильно я встановив діагноз, коли помітив, що серед запчастин, якими я був забезпечений, нема спуска затискувача. І цей час теж не вирахували. Якби це був мікроспектрограф Хенслера, я б знав, що й до чого. Як я міг змагатися з

ними? Головний переможець – житель Сан-Франціско, так само, як. і троє з наступної четвірки. А п'яте місце посів хлопець із Лос-Анджелеса. Вони здобули освіту по стрічках, якими забезпечують великі міста. По найкращих з тих, які існують. Там і біменівський спектрограф, і все інше. Як же я міг змагатися з ними? Я подолав довжелезний шлях сюди тільки для того, щоб використати свій шанс на Олімпіаді за моїм фахом, де замовником виступала Новія, але з тим же успіхом я міг би залишитися вдома. Запевняю тебе – я знав, що так воно й буде. Новія – не єдина кам'яна брила в космосі. Із усіх проклятих...

Він говорив це не для Джорджа. Він взагалі ні до кого не звертався. Джордж зрозумів, що його просто пробрало і Трев відводив душу.

– Якщо ти знав про спектрограф Бімена, хіба ти не міг ознайомитися з ним? – запитав Джордж.

– Я ж кажу тобі, що його не було в моїх стрічках.

– Ти міг почитати... книжку.

Тревіліян раптом так пронизливо глянув на нього, що останнє слово завмерло на Джорджевих устах.

– Ти що, смієшся? – сказав Тревіліян. – Тобі це здається кумедним? Невже ти гадаєш, що я можу прочитати яку-небудь книжку і запам'ятати достатньо, щоб зрівнятися з кимось, хто справді знає.

– Я вважав...

– А ти спробуй. Спробуй... До речі, який ти здобув фах? – несподівано запитав Тревіліян. В голосі його забриніла очевидна ворожість.

– Розумієш...

– Ну що ж, розповідай. Якщо ти вже корчиш із себе такого розумника, давай подивимося, ким ти став. Я бачу, ти все ще на Землі, значить, ти не програміст і твоє спеціальне завдання не таке вже й важливе.

– Послухай, Треве, – мовив Джордж, – я запізнююсь на побачення. – Він позадкував, силкуючись посміхнутися.

– Ні, ти не підеш. – Тревіліян, скаженіючи, кинувся до Джорджа і вчепився в його піджак. – Дай відповідь на моє запитання. Для чого з'являтися сюди й тикати мене носом в мою поразку, якщо сам не в змозі витерпіти те саме, що й я? Ти чуєш мене?

Він шалено тряс Джорджа, і коли вони, не припиняючи боротьби й мало не падаючи, рухалися через залу, у вухах Джорджа пролунав голос долі у вигляді оклику полісмена:

– Досить. Досить. Припиніть!

Серце Джорджеві налилося свинцевим тягарем і важко забилося. Полісмен запитає їхні імена і вимагатиме посвідчення, а у Джорджа немає документів. Після перших же запитань відкриється, що він не має фаху. І, крім того, все відбуватиметься в присутності Тревіліяна, який нестерпно страждав, зазнавши невдачі, й, повернувшись додому, він роздзвонить це всім, утішаючи своє уражене самолюбство.

Джордж не міг знести цього. Він вирвався і кинувся був тікати, та відчув на своєму плечі важку руку полісмена.

– Гей, постривайте! Покажіть-но ваші документи.

Обмацуючи кишені в пошуках свого посвідчення, Тревіліян різко мовив:

– Я – Арманд Тревіліян, металург по кольорових металах. Я тільки-но брав участь в Олімпіаді. Ви краще з'ясуйте, сержанте, хто він такий.

Джордж стояв перед ним і не міг вимовити ні слова. Губи йому пересохли, а горло стислося.

Почувся чийсь спокійний і вимогливий голос:

– Можна вас на хвилиночку, сержанте?

Полісмен обернувся:

– Так, сер?

– Цей юнак – мій гість. Що сталося?

Джордж озирнувся, не в змові приховати подиву. Це був той самий сивий чоловік, який сидів з ним поряд на Олімпіаді. Сивий доброзичливо кивнув Джорджеві. Його гість? Він що, з глузду з'їхав?

– Ці двоє порушували порядок, сер, – пояснив полісмен.

– Заподіяно якийсь злочин? Є збитки?

– Ні, сер.

– Що ж, тоді я всю відповідальність беру на себе.

Він показав полісменові маленьку картку, той одразу ж відступив назад.

***

Коментарі

Несподіваний захисник Джорджа виявився впливовою людиною і організував неймовірне – розмову юнака з особою з іншої планети (новіанином). Джордж був упевнений, що зможе його переконати.

– У мене тут є один юнак, і я б хотів, щоб ви його вислухали.

– Що? – видно, пропозиція не особливо привабила новіанина.

– На яку тему?

– Не знаю. Він не казав мені. Правду кажучи, він навіть не назвав свого імені та фаху.

Новіанин спохмурнів.

– Тоді для чого гаяти мій час?

– У нього, либонь, нема сумнівів, що вас зацікавить те, про що він збирається говорити.

– Оце так так!

– Ну, будьте ласкаві, особисто для мене, – сказав Інженеску.

Новіанин знизав плечима.

– Давайте його сюди, але попередьте, щоб він надто не розводився.

Інженеску відступив убік і прошепотів:

– Звертаючись, називайте його «вельмишановний».

Джордж із зусиллям проковтнув слину. Отже, прийшов час.

Джордж відчув, як усе тіло його стає вологим від поту. Хоча ідея прийшла йому в голову зовсім недавно, він був певний у своїй правоті. Думка народилася під час розмови з Тревіліяном, потім під балаканину Інженеску вона перебродила і сформувався, а тепер слова новіанина, здавалося, поставили все на свої місця.

– Вельмишановний, – почав Джордж, – я прийшов, щоб показати вихід із зачарованого кола.

Новіанин похмуро глянув на нього.

– З якого це зачарованого кола?

– Ви самі згадали про нього, вельмишановний. З того зачарованого кола, в яке потрапляє Новія, коли ви прилітаєте на Землю по... по фахівців.

Він не міг дати ради своїм зубам, які вибивали дріб, – від страху, а не від хвилювання.

– Ви хочете сказати, що вам відомо, яким чином ми можемо обійтись без Земного інтелектуального ринку? Так?

– Так, сер. Ви можете створити свою власну систему освіти.

– Хм. Без стрічок?

– Т-так, вельмишановний. (...)

Джордж спробував триматися невимушено. Всі вони, як новіани, так і земляни, кожний по-своєму «вивчали» його, як жука на голці. Інженеску тепер сидів у кутку й спостерігав за ним широко розкритими очима. (...)

– Не думайте, що я жартую. Стрічки дійсно нічого не варті. Вони вчать надто багатьох речей і надто безболісно. Людина, яка отримує знання з їхньою допомогою, не уявляє, як можна вчитися інакше. Її знання застигають у тому вигляді, в якому вона бере їх зі стрічки. А якби замість того щоб напихати людину стрічками, її примусили з самого початку вчитися, так би мовити, вручну, вона звикла б вчитися самотужки й продовжувала б навчання далі. Хіба це не розумно? А коли звичка буде добре розвинена, людині можна дати трохи знань через стрічку, щоб заповнити прогалини чи уточнити деякі деталі. А далі вже вона вчитиметься самостійно. Таким чином ви зможете своїх металургів, що знають спектрограф Хенслера, навчити користуватися спектрографом Бімена, і вам не доведеться прилітати на Землю по нові моделі спеціалістів.

Новіанин кивнув і відпив зі своєї чарки.

– А звідки отримують знання, окрім стрічок? З міжзоряного простору?

– З книжок. Вивчаючи самі апарати. Думаючи.

– З книжок? Як же можна зрозуміти книжки, не здобувши освіти?

– Книжки складаються зі слів, а більшу частину слів можна зрозуміти. Спеціальні ж терміни можуть роз'яснити ті фахівці, яких ви вже маєте.

– А як бути з читанням? Ви припускаєте використання стрічок, по яких учаться читати?

– Гадаю, з тими стрічками все гаразд, хоча й не бачу причин, чому не можна вчитися читати старим методом. У всякому разі, частково.

– Щоб із самого початку виробити звичку до самостійних знань? – запитав новіанин.

– Так, так, – радісно підтвердив Джордж; цей чоловік вже почав розуміти його. (...)

– А самі ви намагалися вчитися по книжках? Чи це тільки ваша теорія?

Джордж повернувся й швидко глянув на Інженеску, та історик лишався незворушним. На його обличчі застигла тільки доброзичлива цікавість.

– Намагався.

– І ви вважаєте, з цього щось виходить?

– Так, вельмишановний, – палко відповів Джордж. – Візьміть мене з собою на Новію. Я можу скласти програму і керувати...

– Зачекайте, я маю ще декілька питань. Як ви гадаєте, скільки вам потрібно буде часу, щоб стати металургом, який вміє працювати з біменівським спектрографом, якщо припустити, що почнете вчитися, не маючи ніяких знань і не використовуючи стрічок освіти.

Джордж завагався.

– Ну... можливо, кілька років.

– Два роки? П'ять? Десять?

– Не можу сказати, вельмишановний.

– Бачите, це найголовніше питання, і ви повинні відповісти на нього. Ну, приміром, п'ять років. Вас улаштує такий термін?

– Думаю, що так.

– Чудово. Отже, протягом п'яти років людина вивчає металургію за вашим методом. Ви не можете не погодитися, що весь цей час вона не дає нам ніякої користі, а її треба годувати, забезпечувати житлом і грішми.

– Але ж...

– Дайте мені закінчити. До того часу, коли вона буде підготовлена і зможе користуватися спектрографом Бімена, мине п'ять років. Чи не здається вам, що тоді у нас уже з'явиться удосконалена модель апарата, з яким вона не зуміє працювати?

– Однак доти вона стане досвідченим ученим, і засвоєння нових деталей буде для неї питанням днів.

– Ви так гадаєте. Гаразд, припустімо, що ваш друг, приміром, самостійно вивчав апарат Бімена і успішно його опанував; чи зможе він зрівнятися своїм умінням з умінням учасника змагань, який отримав усе за допомогою стрічок?

– Можливо, й ні... – почав Джордж.

– Отож-бо й воно, – докинув новіанин.

– Заждіть, дайте закінчити мені. Навіть, якщо він і знає щось гірше, ніж той, інший, в даному випадку важливо те, що він може вчитися далі. Він зможе придумати нове, на що нездатна людина, яка здобула освіту

за допомогою стрічок. Ви будете мати в запасі людей, здатних оригінально мислити...

– А ви протягом свого навчання винайшли щось нове? – запитав новіанин.

– Ні, але ж я один, і не так уже й давно почав учитися...

– Так... ну, леді й джентльмени, ми досить з вами порозважалися?

– Зачекайте! – раптом перелякавшись, вигукнув Джордж. – Я хочу домовитися з вами про особисту зустріч. Є речі, які я не можу пояснити по відеофону. Ряд деталей...

Погляд новіанина ковзнув повз Джорджа.

– Інженеску! По-моєму, я зробив вам послугу, про яку ви просили. Завтра у мене напружений день. Бувайте здорові!

Екран згас.

Джорджеві руки рвонулися до екрана в нестримному бажанні оживити його.

– Він не повірив мені! – скрикнув Джордж. – Він не повірив мені!

– Так, Джордже, не повірив. Невже ви й справді думали, що він повірить? – запитав Інженеску.

Джордж майже не чув його.

– Але чому? Адже це правда. І так вигідно для нього. Ніякого ризику. Вони мали б справу зі мною та ще з кількома... Десяток людей, що вчилися б роками, коштували б менше, ніж один готовий фахівець... Він був п'яний! Він нічого не зрозумів.

Задихаючись, Джордж роззирнувся довкола.

– Як мені дістатися до нього? Мені конче необхідно. Все вийшло не так, як треба. Не слід було говорити з ним по відеофону. Мені потрібен час. Треба зустрітися з ним віч-на-віч. Як мені...

– Він не захоче зустрічатися з вами, Джордже, – промовив Інженеску. – А якщо й погодиться, то все одно вам не повірить.

– Ні, повірить, запевняю вас. Коли він тверезий, він... – Джордж повернувся до історика, і його очі широко розкрилися. – Чому ви називаєте мене Джорджем?

– А хіба це не ваше ім'я? Джордж Плейтен?

– Ви знаєте, хто я?

– Я знаю про вас усе.

Джордж завмер, тільки часте дихання різко здіймало його груди.

– Я хочу допомогти вам, Джордже, – запевнив Інженеску. – Я вже говорив вам про це. Я весь час вивчав вас і хочу вам допомогти.

– Мені не потрібна ваша допомога! – вигукнув Джордж. – Я не додумок.

Він рвучко повернувся, і, як шалений, кинувся до дверей. Розчахнув їх і був схоплений двома полісменами, що миттєво залишили свій пост.

Попри все збудження Джордж відчув дотик шприца якраз під щелепою. І все скінчилося. Останнє, що лишилося в пам'яті, було обличчя Інженеску, який зі співчуттям дивився на нього.

Коли Джордж розплющив очі, то побачив білу стелю. Він згадав, що сталося. Але згадав так нечітко, наче все відбувалося з кимось іншим. Він дивився на стелю, аж поки не наповнився її білизою, яка начисто промила його мозок, начебто вивільняючи місце для нових ідей, для інших напрямків мислення.

Джордж не знав, як довго він так лежав, дослухаючись до плину своїх думок.

– Ти прокинувся? – пролунав чийсь голос.

І Джордж уперше почув свій власний стогін. Невже він застогнав? Він спробував повернути голову.

– Тобі боляче, Джордже? – запитав голос.

– Як дивно, – прошепотів Джордж. – Я так хотів залишити Землю. Я нічого не розумів.

– Ти знаєш, де ти?

– Я знову в... в Інтернаті. – Джорджеві нарешті вдалося повернутися.

Голос належав Омейні.

– Як дивно, що я нічого не розумів. Омейні ласкаво посміхнувся.

– Поспи ще...

Джордж заснув.

І знову прокинувся. Свідомість його прояснювалася.

Біля ліжка, читаючи, сидів Омейні, та як тільки Джордж відкрив очі, Хейлі відклав книжку. Джордж з зусиллям сів.

– Привіт, – мовив він.

– Ти голодний?

– Ще б пак! – Він з цікавістю подивився на Омейні. – За мною стежили, коли я пішов звідси?

Омейні кивнув.

– Ти весь час був під наглядом. Ми хотіли непомітно скерувати тебе до Антонеллі і дати тобі нагоду виговоритися. Нам здавалося, що для тебе це єдиний спосіб досягти успіху. Емоції заважали твоєму розвитку.

– Я був абсолютно неправий щодо нього, – трохи зашарівшись, промовив Джордж.

– Тепер це не має значення. Коли в аеропорту ти зупинився біля стенда металургів, один з наших агентів зараз же сповістив нам перелік учасників змагань. Ми з тобою досить говорили про твоє минуле, тож я зрозумів, що означало в ньому ім'я Тревеліяна. Ти спитав, як потрапити на Олімпіаду. Це могло призвести саме до тої кризи, на яку ми покладали такі надії, тож до зали скерували Ладисласа Інженеску, щоб він зустрівся з тобою і подбав про все.

– Він обіймає важливу посаду в уряді?

– Так.

– І ви доручили йому мене. Виходить, що сам я чогось вартий.

– Ти й справді багато чого вартий, Джордже...

– Тепер я це так добре розумію, що дивуюся своїй недавній сліпоті, – сказав Джордж. – Зрештою, хто винаходить нові зразки механізмів, для яких потрібні нові фахівці? Хто, наприклад, винайшов спектрограф Бімена? Я гадаю, чоловік на ймення Бімен. Але він не міг здобути освіту за допомогою стрічок, бо йому не вдалося б посунутися вперед.

– Цілком слушно.

– А хто створює стрічки освіти? Фахівці по виробництву стрічок? А хто ж тоді складає стрічки для їхнього навчання? Фахівці ще вищої кваліфікації? А хто складає стрічки... Ти розумієш, що я хочу сказати. Десь має бути кінець. Десь мають бути чоловіки та жінки, здатні оригінально мислити.

– Так, Джордже.

Джордж відкинувся назад і спрямував погляд у простір поверх голови Омейні. На якусь мить в його очах промайнула тінь колишнього хвилювання.

– Чому мені не розповіли про все це спочатку?

– О, якби ми могли, – сказав Омейні, – скількох неприємностей ми б уникли. Ми вміємо аналізувати інтелект, Джордже, і визначати, що ця людина може стати пристойним архітектором, а та – хорошим теслярем. Однак не вміємо визначити, чи здатна людина до оригінального творчого мислення. Це надто делікатна галузь. Є деякі кустарні методи, що дозволяють визначити тих, хто, можливо, має такий талант. Про цих людей доповідають у день Читання, як, наприклад, повідомили про тебе. За дуже приблизними підрахунками, таким чином сповіщають про одну людину з десяти тисяч. У день Освіти цих людей перевіряють знову, і виходить, що в дев'яти випадках з десяти тривогу зчинили помилково. Тих, хто залишається, направляють у такі установи, як ця.

– Але чому не можна розповісти людям, що один зі... зі ста тисяч потрапляє сюди? – запитав Джордж. – Це не було б таким потрясінням для того, хто потрапляє.

– А як же інші? Ті дев'яносто дев'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто дев'ять, які ніколи не потраплять у такі установи? Не можна, щоб усі оті люди вважали себе невдахами. Вони прагнуть здобути фах, і тим чи іншим шляхом здобувають його. Кожен може додати до свого ім'я слова: «дипломований такий-то чи така-то». Так чи інак, кожен посідає своє місце в суспільстві. Це необхідність.

– А ми? – запитав Джордж. – Ми – виняток? Один з десяти тисяч?

– Вам ні в якому разі не можна казати. Ось у чім заковика. Адже ще лишається останнє випробування. Навіть після відсіву в день Освіти дев'ять чоловік із десяти, що потрапили сюди, виявляються не зовсім підходящими для творчості, й нема такого апарата, який допоміг би нам вирізнити з цієї десятки того єдиного, хто нам потрібен. Цей десятий повинен виявитися сам.

– Яким чином?

– Ми поміщаємо вас сюди в Інтернат недоумків, і той, хто не бажає з цим змиритися, і є людина, яку ми шукаємо. Щоправда, метод жорстокий, зате себе виправдовує. Не слід казати людині: «Ти можеш винаходити нове. Тож-бо, твори». Набагато розумніше зачекати, поки вона сама мовить: «Я можу творити і творитиму, хочете ви цього чи ні». Таких людей, як ти, Джордже, десять тисяч, і вони сприяють технічному прогресові півтори тисячі світів. Ми не можемо дозволити собі загубити бодай одного з їх числа або ж витратити наші зусилля на того, хто не виправдає наших сподівань.

Джордж відсунув порожню тарілку і підніс до рота чашку з кавою.

– А як же з тими, які... не виправдують сподівань?

– По всьому вони отримують освіту за допомогою стрічок і стають соціологами. Інженеску – один з них. Сам я дипломований психолог. Ми становимо, так би мовити, другий ешелон.

Джордж допив каву.

– Мені досі не зрозуміло одне, – промовив він.

– Що ж?

Джордж відкинув простирadlo і встав.

– Чому воно зветься Олімпіадою?

(Переклад Андрія Минка)

Осмислюємо прочитане

1. Яким постає світ майбутнього в повісті Айзека Азімова «Фах»?

2. Яке місце відведено людині в суспільстві майбутнього, що зображує митець?

3. Поясніть назву твору.

4. Які випробування зустрілися на шляху Джорджа Плейтена?

5. Чи було це випробуванням лише його інтелектуальних здібностей?

6. Які розумові здібності й моральні риси виявив Джордж Плейтен під час випробувань?

7. Що допомогло хлопцеві подолати випробування?

8. Як, на вашу думку, можуть у подальшому скластися долі героїв?

9. Дайте власний прогноз розвитку суспільства, змальованого письменником у повісті «Фах».

10. Напишіть твір-роздум на тему «Що потрібно для кращого майбутнього України?».

Книжка – помічник і поради́ник

Азімов Айзек. Кінець Вічності: Вибрані твори. – К., 1990.

КОРНЕЛІЯ ФУНКЕ

Нар. 1958 р.

Штрихи до портрета письменниці

Корнелія Функе народилася 10 грудня 1958 р. в м. Дорстені (Німеччина). Після закінчення гімназії переїхала до м. Гамбурга, щоб вивчати соціальну педагогіку в університеті. Три роки потому вона працювала вихователькою дітей з обмеженими можливостями, своєю увагою та піклуванням допомагала їм хоча б трохи забути про їхні проблеми. Паралельно Корнелія опанувала секрети оформлення книжок у Гамбурзькому інституті дизайну. Твори К. Функе перекладені 37 мовами (зокрема українською). Письменниця працює переважно в жанрі фентезі та пригодницького роману. Авторка видала понад 40 фантастичних творів, більшість із яких вона сама й проілюструвала. 2007 р. письменниця здобула перше місце в списку авторів світових бестселерів для дітей. У вересні 2003 р. був надрукований найвідоміший роман-фентезі К. Функе для підлітків – *«Чорнильне серце»* одночасно в Німеччині, Великій Британії, США, Канаді й Австралії, а у 2005 р. та 2007 р. читачі отримали його продовження – *«Чорнильна кров»* і *«Чорнильна смерть»*.

Зустріч із текстом**ЧОРНИЛЬНЕ СЕРЦЕ****Нічний незнайомиць**

Цієї ночі мрячив дощ – дрібненький, шепітний дощик. Ще й багато років потому Меггі досить було просто заплющити очі, й вона вже чула його – так наче по шибці дудоніли малесенькі пальчики. У темряві десь загавкав собака, і Меггі вже не могла заснути, хоч скільки перекидалася з боку на бік.

Під подушкою в неї лежала книжка, яку вона почала читати. Книжка притискалася палітуркою до вуха, ніби знов намагаючись заманити дівчинку до своїх надрукованих сторінок.

– О, це ж, певно, так зручно – лежати головою на чомусь твердому?! – сказав батько, коли вперше знайшов у неї під подушкою книжку.

– А правда ж, уночі вона сама нашіптує тобі свою історію?

– Іноді, – відповіла тоді Меггі. – Але так буває лише в дітей!

– За це Мо вщипнув її за носа. Атож, Мо. Інакше Меггі й не називала батька.

А тієї ночі, коли стільки всього почалося й стільки всього назавжди змінилося, під подушкою в Меггі лежала одна з її улюблених книжок. І коли дощ так і не дав Меггі заснути, дівчинка сіла, протерла очі, проганняючи втому, дістала з-під подушки книжку й розгорнула її. Сторінки загадково зашурхотіли. Меггі подумала, що кожна книжка, коли її розгортаєш, шепотить якимось по-своєму – залежно від того, знаєш ти, про що вона, чи ні. Але тепер треба було спершу запалити світло. У шухлядці нічного столика Меггі тримала коробку сірників. Мо не дозволяв їй запалювати вночі свічок.

Вогню він не любив. «Вогонь пожирає книжки», – часто казав він. Але ж їй було вже, зрештою, дванадцять років, і нагланути за кількома свічками вона могла.

Читати при свічках Меггі любила. На підвіконні в неї завжди стояло три свічки у свічниках. Тож вона саме піднесла запаленого сірника до одного з чорних ґнотиків, коли це за вікном почулися кроки. Меггі злякано дмухнула на сірника (як же виразно вона пригадувала цю мить багато років потому!), стала в ліжку навколішки, припала до мокрої від дощу шибки й виглянула надвір. Ось тоді вона його й побачила.

Через дощ темінь стояла якась бліда, і той незнайомиць здавався в ній просто тінню. Лише його обличчя немовби світилося. Мокрий чуб прилип йому до чола. На чоловіка лив дощ, та він цього ніби й не помічав. Стояв нерухомо, обхопивши себе руками, неначе хотів хоч трохи зігрітися. Стояв і, задерши голову, дивився на їхній будинок.

«Треба збудити Мо!» – подумала Меггі, проте не зрушила з місця. Серце в неї калатало, і вона й далі вдивлялася в ніч, так мовби той незнайомиць заразив її своєю заляккістю. Раптом він повернув голову, й

Меггі здалося, ніби він зазирнув їй просто в очі. Вона зіскочила з ліжка так покvapно, що розгорнена книжка впала на підлогу. Дівчинка босоніж вибігла в темний коридор. У старому будинку було прохолодно, хоч уже закінчувався травень.

У кімнаті Мо ще горіло світло. Він часто читав до пізньої ночі. Це від нього Меггі успадкувала пристрасть до книжок. Коли іноді вона прокидалася з поганого сну й утікала спати до нього, то ніщо не присипляло її краще, ніж його спокійне дихання й шелестіння сторінок. Ніщо не проганяє страшних снів швидше, ніж шурхіт задрюкованого літерами паперу.

Одначе постать за вікном – то не сон.

Книжка, яку Мо читав цієї ночі, була оправлена в блідо-блакитну лляну палітурку. Згодом Меггі не раз згадувала й про це. Ох, скільки ж усіляких дрібниць затримується в пам'яті.

– Мо, надворі хтось стоїть!

Батько підвів голову й подивився на неї непритомним поглядом – як завжди, коли вона перебивала йому читати. І щоразу минало кілька секунд, перше ніж він повертався з якогось іншого світу – з лабіринту літер і слів – на землю.

– Хтось стоїть? А ти не помиляєшся?

– Ні. Стоїть і дивиться на наші вікна.

Мо відклав книжку.

– Що ти читала перед сном? «Доктор Джекіл і містер Гайд»?

Меггі поморщила чоло:

– Прошу тебе, Мо! Ходімо зі мною.

Батько не повірив, однак рушив за нею. Меггі тягла його за собою так нетерпляче, що в коридорі він наштотхнувся босою ногою на стос книжок. А на що ж іще?! Удома в них повсюди були стоси книжок. Книжки стояли не лише на полицях, як у решти людей, а й горами лежали під столами, на стільцях, у всіх кутках. Книжки були на кухні й у вбиральні, на телевізорі й у шафі з одягом; невисокі стосики й високі стоси, книжки грубі й тоненькі, старі й нові... Вони зустрічали Меггі спокусливо розгорненими сторінками за сніданком, проганяли нудьгу в похмурі дні... І часом просто потрапляли під ноги.

– Просто стовбичить і стовбичить! – шепотіла Меггі, тягнучи Мо до своєї кімнати.

– А обличчя в нього волохате? Тоді це, мабуть, перевертень.

– Та годі тобі! – Меггі невдоволено зиркнула на батька, хоч його жарти й проганяли страх. Їй уже й самій майже не вірилося в те, що під дощем там хтось стоїть... поки вона знову не стала навколішки біля вікна. – Оно! Бачиш? – прошепотіла.

Мо виглянув з вікна, по якому безперервно стікали дощові краплі, але нічого не відповів.

– Хіба ти не божився, що злодії до нас ніколи не придуть, бо тут немає чого красти? – прошепотіла Меггі.

– Це не злодій, – відказав Мо, і його обличчя, коли він відійшов од вікна, було дуже заклопотане.

Серце в Меггі закалатало дужче.

– Лягай спати, Меггі, – сказав батько. – Це гість до мене.

Меггі не встигла поцікавитися, що ж то, заради всього святого, за такий гість, який з'являється серед ночі, – не встигла, бо Мо поквапився з кімнати. Вона стривожено подалася за ним. Уже в коридорі почула, як батько скинув ланцюжка на вхідних дверях, а коли вискочила в передпокій, Мо стояв у відчинених дверях.

Ніч проходила до будинку темна й волога, а дощ зашумів загрозливо гучно.

– Вогнерукий! – гукнув у темряву Мо. – Це ти?

Вогнерукий? Що це за ім'я? Меггі не пригадувала, щоб коли-небудь чула його, а проте воно все ж таки щось нагадувало – щось далеке-далеке, таке, що ніяк не хотіло прибрати чітких обрисів.(...)

Таємниці

Коли Меггі прокинулась, надворі ще тільки сіріло. Нічна запона над полями стала блідіша, так наче полиняла під дощем. Будильник показував майже п'яту, й Меггі вже хотіла було перекинутися на другий бік і поспати ще, аж раптом відчула, що в кімнаті хтось є. Вона злякано сіла в ліжку й побачила Мо: він стояв біля її відчиненої шафи.

– Доброго ранку! – привітався батько, кладучи до валізи її улюбленого светра. – Мені шкода. Я розумію, ще дуже рано, але нам треба їхати. Ти не проти, я зварю на сніданок какао?

Меггі сонно кивнула головою. Пташки за вікном щебетали так гучно, немовби попрокидалися вже кілька годин тому.

Мо кинув до валізи ще дві пари її штанів, закрив валізу й рушив з нею до дверей.

– Вдягни що-небудь тепле, – сказав дорогою. – Надворі прохолодно.

– Куди ми їдемо? – запитала Меггі.

Та батько вже вийшов з кімнати. Дівчинка розгублено визирнула з вікна, ніби сподіваючись побачити у дворі Вогнерукого. Але там на мокрому після дощу камінні лише стрибав чорний дрозд.

Меггі натягла штани й попленталась на кухню. У коридорі стояли дві валізи, дорожня сумка й батькова скринька з інструментами.

Мо сидів за столом і готував бутерброди. Перекуска на дорогу. Коли Меггі переступила поріг, він на мить звів очі й усміхнувся. Але з його вигляду Меггі здогадалася, що батько чимось стривожений.

– Ми не можемо поїхати, Мо, – сказала вона. – У мене канікули аж через тиждень.

– То й що? Хіба тобі вперше кидати школу, коли я дістаю замовлення й мушу їхати?

Так траплялося навіть досить часто, коли якому-небудь букіністові, колекціонеру чи якійсь бібліотеці потрібен був палітурник і Мо запрошували очистити кілька давніх цінних книжок від плісняви й пороху чи заново їх оправити. Щоправда, на думку Меггі, слово «палітурник» не дуже пасувало до батькової професії, і кілька років тому вона змайструвала на двері його майстерні табличку з написом: «Мортимер Фольхарт, книжковий лікар» І цей книжковий лікар ніколи не виїздив до пацієнтів без доньки. Так було й буде завжди, хай би там що казали в школі вчителі Меггі. (...)

– Спакуй їжу й прихвати з собою кілька книжок! – гукнув з передпокою Мо.

Так наче Меггі їде в дорогу вперше! Батько ще багато років тому змайстрував скриньку для її улюблених книжок, які вона щоразу брала в такі поїздки – тривалі й короткі, далекі й не дуже далекі. «У чужім краю непогано мати з собою власні книжки», – завжди казав Мо. Сам він також щоразу прихоплював їх із собою добрий десяток, не менше.

Мо пофарбував скриньку лаком – червоним, як улюблена квітка Меггі мак-самосій. Його пелюстки легко можна було засушувати між сторінками в книжках, а маточка, коли її притиснути до шкіри, залишала слід у вигляді зірочки. На покришці Мо гарною в'язю вивів: «Скарби Меггі», а всередині оббив скриньку лисучою чорною тафтою. Щоправда, тієї оббивки й не видно було, бо всю скриньку Меггі закладала своїми улюбленими книжками. І після кожної поїздки, після кожного міста чи села, де вони побували, цих книжок усе прибувало й прибувало.

«Коли береш із собою книжку, – сказав Мо, кладучи до скриньки першу, – то стається диво: книжка починає збирати твої спогади. А згодом досить лише її розгорнути, й відразу ніби опиняєшся там, де читав ті сторінки вперше. Перебіг очима кілька слів – і повертається все: краєвиди, запахи, смак морозива, яке ти їв, коли читав... Повір, книжки – однаково що липучка для мух. Ні до чого іншого спогади не прилипають так, як до книжкових сторінок».

Схоже, він таки мав рацію. Але Меггі щоразу брала з собою книжки ще й з іншої причини. У чужині вони були для неї наче домівною – знайомі голоси, друзі, які ніколи з нею не сварилися, розумні, сильні, відважні друзі, що пройшли вогонь і воду, повсюди побували й зазнали численних пригод. Книжки підбадьорювали Меггі, коли в неї було сумно на душі, проганяли нудьгу, а Мо тим часом кроїв шкіру й тканину, заново зшивав розсіпані старі сторінки, що їх десятками років шарпали сотні пальців.

Деякі книжки Меггі брала з собою щоразу, інші лишалися вдома, бо не пасували до поїздки або мали поступитися місцем якійсь новій, ще не відомій історії.

Меггі провела рукою по округлих корінцях. Які ж книжки вибрати цього разу? Які історії допоможуть побороти страх, що проник до їхнього дому минулої ночі? «Може, взяти яку-небудь історію про брехню?»

– подумала Меггі. Мо обманув її. Хоча знав, що вона завжди помічав обман по його носі. «Піноккіо», – спало на думку Меггі. Та ні, надто моторошно. І дуже сумно. Та однаково треба брати щось захопливе, таке, щоб прогнати з голови всі думки, навіть найпохмуріші. Може, щось про відьом? Так, вона візьме про відьом, про лисих відьом, які перетворюють дітей на мишей. А також про Одиссея з його циклопом та чародійкою, що обертає воїнів на свиней. Навряд чи їхня з Мо поїздка буде небезпечніша, ніж подорож Одиссея. Чи все ж таки небезпечніша?

Ліворуч під стінкою, в скриньці, лежали дві книжки з картинками. По цих книжках Меггі вчилася читати. Їй було тоді п'ять років, і на сторінках ще й досі лишалися сліди від її нетерплячого вказівного пальчика. А на самому дні, під рештою книжок, лежали ті, що їх Меггі зробила сама. Цілими днями вона вирізала й клеїла, малювала все нові й нові картинки, а Мо мав підписувати їх, як-от: «Янгол зі щасливим личком. На згадку Мо від Меггі». Своє ім'я вона виводила сама й щоразу писала його з двома «Г». Меггі поглянула на незграбні літери й поклала ту невеличку книжку знову до скриньки. Оправити її доньці допоміг, певна річ, Мо. Усі її саморобні книжечки він оправляв у різнобарвний папір, а для решти книжок подарував їй спеціальну печатку з її ім'ям і зображенням однорога. Печатку вона ставила щоразу на першій сторінці: іноді чорним чорнилом, іноді червоним – як її подобалось. Та книжок Мо їй ніколи вголос не читав. Жодного разу.

Він підкидав її високо над головою, носив на плечах і вчив, як із пір'їн чорного дрозда робити закладки для книжок. Але ніколи їй не читав. Жодного разу, жодного слова, хоч би скільки вона клала йому на коліна книжку. Тож Меггі довелося самій навчатися, що означають оті чорні знаки, самій відкривати для себе їхній чарівний світ... Меггі випросталась.

У скриньці лишалося ще трохи місця. Цікаво, чи не має Мо якої-небудь новенької книжки – такої грубенької, такої чудової-пречудової, щоб можна було взяти її з собою?..

Двері до його майстерні були причинені.

– Мо!

Меггі натисла на клямку. Довгий робочий стіл був чистий-чистісінький, – жодного штемпеля, жодного ножа. Мо справді все спакував. Отже, він таки її не обманув? Меггі переступила поріг майстерні й роззирнулася. Двері до «золотої комірки» стояли прочинені. Власне, це була звичайна невеличка комірчина, однак Меггі охрестила її так через те, що батько зберігав там найцінніші матеріали й речі: тонюсіньку шкіру, мармуровий папір, штемпелі, якими він ставив на м'якій шкірі золоте тиснення... Меггі встромила голову в прочинені двері й побачила Мо: той саме загортав у пакувальний папір якусь книжку. Вона була не дуже велика й не дуже товста, блідо-зелена лляна палітурка пошарпана... Однак роздивитися щось більше Меггі не встигла: Мо, щойно вгледівши доньку, поквалпно сховав книжку за спину.

– Що ти тут робиш? – напустився батько на дівчинку.

– Я... – На хвилю в Меггі від переляку відібрало мову – таке похмуре було в Мо обличчя. – Просто я хотіла спитати, чи не маєш ти для мене ще якої-небудь книжки... Бо ті, що в моїй кімнаті, я вже всі прочитала і...

Мо провів долонею по обличчю.

– Ну, звісно. Що-небудь знайду неодмінно, – сказав він, але очі його ніби промовляли: «Іди звідси, Меггі, йди». А за спиною в нього шарудів обгортковий папір. – Зараз я прийду до тебе. Просто мені треба тут іще дещо спакувати. Гаразд?

Невдовзі він приніс їй три книжки. Але тієї, котру загорнув у папір, серед них не було. (...)

***

Коментарі

Мортимер повідомив Меггі, що вони їдуть до тітоньки Елінор в Італію. Біля автобуса Мо і Меггі чекав нічний незнайомець – Вогнерукий. Він вимагав від Мортимера взяти його з собою, адже Капрікорн шукає їх обох.

На південь!

(...) – Стривайте! – вигукнула Меггі, коли Мо пішов йому назустріч, щоб допомогти донести сумки. – Якщо він їде з нами, то я хочу спершу довідатись, чому ми втікаємо. Хто цей Капрікорн?

Мо обернувся до неї.

– Меггі... – почав він добре знайомим їй тоном, яким звичайно казав: «Меггі, не будь такою дурненькою!» – або: «Меггі, ну годі вже тобі...»

Вона відчинила дверцята й вистрибнула з автобусика.

– Меггі, чорт забирай! Залізь назад! Нам пора їхати!

– Не залізу, поки не скажеш!

Мо підійшов до неї, але Меггі прослизнула повз нього, вибігла з воріт на вулицю й крикнула:

– Чому ти не хочеш сказати?

Вулиця була така безлюдна, немовби вони лишилися на світі самі. Війнув легенький вітрець, торкнувся обличчя Меггі, зашелестів у липовому листі на узбіччі. Небо все ще було блякле, сіре й світлішати, схоже, не збиралося.

– Я хочу знати, що сталося! – знову крикнула Меггі. – Хочу знати, чому нам довелося вставати о п'ятій ранку, чому мені не треба йти до школи! Хочу знати, чи ми сюди повернемося і хто такий отой Капрікорн.

Мо, почувши це ім'я, хутко озирнувся, так наче той, кого обидва чоловіки вочевидь так боялися, міг ось-ось вискочити з порожньої повітки – так само зненацька, як напередодні з'явився Вогнерукий. Але у дворі нікого не було, а Меггі надто розлютилася, щоб боятись того, про кого тільки й знала, що ім'я.

– Ти ж бо завжди мені все казав! – крикнула вона до батька.

– Завжди!

Але батько мовчав.

– Кожен має свої таємниці, Меггі. – нарешті озвався він. – А тепер сідай, час рушати.

Вогнерукий, нічого не розуміючи, поглянув на Мо, потім на дівчинку і, стививши голос, промовив:

– То ти нічого їй не сказав?

Мо похитав головою.

– Але ж бодай що-небудь ти маєш їй сказати! Це небезпечно, якщо вона нічого не знатиме. Зрештою, вона вже не маленька.

– Якщо вона знатиме, це буде теж небезпечно, – відказав Мо. – Та й нічого це не змінить.

Меггі все ще стояла на вулиці.

– Я чула, про що ви там балакали! – крикнула вона. – Небезпечно – що? Я не сяду, поки не дізнаюсь!

Але Мо й далі мовчав.

Вогнерукий хвилю нерішуче дивився на нього, потім знов поставив сумки на землю.

– Ну, гаразд, – мовив він. – Тоді я сам розкажу їй про Капрікорна.

І повільно рушив до Меггі. Дівчинка мимоволі ступила крок назад.

– Ти його вже бачила, – сказав Вогнерукий. – Колись давно, ти вже, либонь, і не пригадуєш, бо була ще зовсім маленька. Отака. – І показав рукою на висоті своїх колін. – Як би це тобі пояснити, хто він такий? Коли ти побачиш, як кішка жере голопузе пташеня, то, мабуть, заплачеш, чи не так? Або спробуєш його врятувати. А Капрікорн може зумисне кинути голопуцька кішці, аби лиш побачити, як вона роздирає його кігтями, а жалібно цвірінкання й тріпання того пташеняти для Капрікорна солодше за мед.

Меггі поточилася ще на крок назад, але Вогнерукий знову ступив до неї.

– Не думаю, що тобі до вподоби наганяти на людей страх, щоб у них аж жижки трусилися, щоб вони аж падали з ніг, – провадив Вогнерукий. – А Капрікорнові лише того й треба. І, гадаю, ти ж не тягтимеш собі до рук усе підряд – просто так, тільки через те, що тобі так хочеться. А Капрікорн саме це й робить. На превеликий жаль, твій батько має одну річ, яку Капрікорнові страшенно кортить мати. Меггі звела очі на батька, але той лише стояв і мовчки дивився на неї.

– Капрікорн не вміє опраправляти книжок, як твій батько, – вів далі Вогнерукий. – Він узагалі не вміє нічого робити до пуття. Але на одному він розуміється добре: наганяти на людей страх. Тут Капрікорн мастак. Це його ремесло. Хоча сам він, гадаю, навіть не здогадується, що в людини на душі, коли страх сковує їй руки й ноги і згинає її до самої землі. Зате він добре знає, як такий страх викликати, як примусити його проникати в домівки, в ліжка, в серця й голови людей. Його поплічники розносять той страх, мов чорні звістки, підсовують його під двері й укидають до поштових скриньок, вимащують ним стіни

будинків і брами стаєнь, поки страх починає вже розповзатися сам – нечутно, зі смородом, як чума. – Вогнерукий стояв уже перед самісінькою Меггі. – А людей у Капрікорна багато, – стиха додав він. – Більшість із них служать у нього змалечку, і якщо Капрікорн накаже котромусь із них відтяти тобі вухо чи носа, той зробить це, й оком не змигнувши. Капрікорнові люди полюбляють вдягатися в усе чорне, як оте гайвороння, тільки їхній ватажок носить білу сорочку під чорною, як сажа, курткою. І якщо тобі коли-небудь трапиться котрийсь із них, то спробуй стати маленькою-маленькою, щоб він тебе й не помітив. Зрозуміла?

Меггі кивнула головою. Серце в неї калатало так, що їй аж дух перехопило.

– Я розумію, чому батько ніколи не розповідав тобі про Капрікорна, – зітхнув Вогнерукий і перевів погляд на Мо. – Я теж краще розповідав би своїм-дітям про людей приємніших.

– Я знаю, що на світі живуть люди не лише приємні! – Голос у Меггі тремтів від люті (а може, й від страху?), і вона не могла з собою нічого вдіяти.

– Та невже?! І звідки ж ти про це знаєш? – На обличчі у Вогнерукого знову промайнула ота загадкова усмішка, сумна й гордовита воднораз.

– Тобі вже доводилося мати діло зі справжнім харцизякою?

– Я про них читала.

– Ну звісно! – засміявся Вогнерукий. – Адже це майже те саме.

Його глузування обпекло дівчинку, мов жалка кропива. Він нахилився до Меггі, зазирнув їй в очі й стиха додав:

– Хотів би я, щоб ти знала про них тільки з книжок.

Мо поставив сумки Вогнерукого в самому кінці мікроавтобуса і, поки той умощувався на сидінні позаду Меггі, мовив:

– Сподіваюся, в тебе там немає нічого такого, що літатиме в нас над головою? З твоїм ремеслом у цьому не було б нічого дивного.

Та не встигла Меггі поцікавитися, що ж то за таке ремесло, як Вогнерукий розв'язав заплічника, обережно дістав з нього якусь заспану тваринку і, звертаючись до Мо, сказав:

– Їхати нам разом доведеться, схоже, довгенько, тому я хотів би твою доньку де з ким познайомити.

Завбільшки тваринка була майже як кролик, тільки багато, сказати б, стрункіша, а пухнастого, мов хутрянний комірець, хвостика вона притискала до грудей Вогнерукого. Тваринка вчепилася невеличкими кігтками в його рукав і позирала на Меггі блискучими чорними оченятами-гудзиками, а коли позіхнула, то оголила низку гострих, як голки, зубенят.

– Це Г'він, – пояснив Вогнерукий. – Як хочеш, можеш почухати йому за вушками. Він поки що дуже сонний, не вкусить. (...)

Будинок, повен книжок

Тітчина садиба нагадувала скоріше ліс, аніж парк. Одразу за ворітьми алея завертала вбік, так наче хотіла взяти розгін, щоб вискочити на узвіз, а далі губилася серед темних ялин та каштанів. Вони росли обабіч неї так густо, що їхні крони утворювали своєрідний тунель. Меггі вже здавалося, що йому не буде кінця-краю, коли це дерева несподівано розступилися й автобусик виїхав на майданчик, висипаний гравієм і оточений дбайливо доглянутими трояндовими клумбами. (...)

Меггі завжди гадала, що в Мо страх як багато книжок. Та коли вона переступила поріг тітчиного будинку, то зрозуміла, що помилялася.

Ні, тут не стояли в усіх кутках стоси, як у них удома. Тут кожна книжка вочевидь мала своє місце. Але там, де в людей зазвичай були шпалери, картини чи просто голі стіни, в Елінор стояли й висіли полиці з книжками. У передпокої, через який їх спершу повела тітка, полиці були білі й здіймалися до самої стелі. У кімнаті, яку вони перетнули потім, полиці виявилися вже чорні, як кахельна плитка на підлозі; такі самі були і в коридорі, куди вони завернули далі.

– Оці ось, – зневажливо показала рукою тітка, проходячи повз корінці книжок, що тісно попритискались одна до одної, – зібралися тут за багато років. Вони не дуже цінні, здебільшого нічого особливого. І якщо в когось засверблять руки й він візьме котрусь із них... – тітка коротко зиркнула на Меггі, – то це серйозних наслідків за собою не потягне. Головне, щоб ті руки, коли вдовольнять свою цікавість, ставили книжки на місце й щоб потім серед сторінок не лишалося неапетитних закладок. (...)

***

Коментарі

Мо заховав загадкову книжку в скарбах Елінор. Уночі невідомі люди пробралися в будинок і викрали Мортимера. Меггі зрозуміла, що викрадачі шукали книжку, таємниці якої вона так і не дізналася. Елінор випадково врятувала «Чорнильне серце» (саме таку назву мала книжка). Меггі з тітонькою за допомоги Вогнерукого вирушили на пошуки Мортимера. Дівчинка нарешті побачила Капрікорна.

Доручення виконано

(...)– Де вона? – запитав Капрікорн, підвівся з крісла й відсунув його назад.

Меггі мимоволі відступила.

– Тільки не кажи мені, що цього разу привіз лише дівчинку.

Голос у нього був виразніший, ніж обличчя, – глухий і суворий, і Меггі зненавиділа його вже з першого слова.

– Вона в неї. У пакунку! – відповів Вогнерукий, перше ніж Меггі встигла розтулити рота. (Очі в нього, поки він говорив, неспокійно перебігали від свічки до свічки, так наче його не цікавило нічого, крім отих тремтливих племінців.) – Її батько не знав, що взяв не ту книжку.

Оця його так звана подруга... – Вогнерукий показав на Еліно́р, – підмінила її, а він про це й не здогадувався! Мені здається, вона літерами навіть харчується. Весь будинок у неї напхот напханий книжками. Схоже, вона ліпше почувається з ними, ніж із людьми. – Слова гарячково злітали з його вуст, немовби він намагавсь якомога скоріше позбутися їх. – Я не міг терпіти її від самого початку, але ж ви самі знаєте нашого приятеля Чарівновустого. Він завше думає про людей лише добре. Ладен довіритися самому дияволу, аби лиш той привітно йому всміхнувся. Меггі повернула голову до Еліно́р.

Тітка стояла з таким виглядом, неначе проковтнула язика. На чолі в неї вочевидь були написані докори сумління.

Вислухавши Вогнерукого, Капрікорн тільки коротко кивнув головою. Потому тугіше затяг на собі пояса від халата, заклав за спину руки й неквапно ступив до Меггі. Дівчинка зробила над собою зусилля, щоб не відсахнутися, і твердо, безстрашно дивилася в безбарвні очі перед собою. Але страх здушив їй горло. Яка ж вона боягузка! Меггі намагалася згадати про якого-небудь героя з улюблених книжок, перевтілитися в нього, щоб відчути себе вищою, дужчою, відважнішою. Чому, доки Капрікорн витрищався на неї, на думку їй спадали тільки історії, пов'язані зі страхом? Адже зазвичай їй щастило легко переноситися думкою до чужих країн, улізати в шкуру людей і тварин, які існували тільки на папері... То чому ж у неї нічого не виходило тепер? «Тому що страх убиває все, – якось сказав їй Мо. – І розум, і душу, й уяву».

Мо... Де він тепер? Меггі зіцпила губи, щоб вони не тремтіли, хоч і знала, що страх усе ж таки сидить у неї в очах і Капрікорн його бачить. Цієї хвилини їй хотілося мати кам'яне серце і щоб її губи всміхались, а не тремтіли, мов у маленької дитини, в якій вкрали тата...(...)

***

Коментарі

Розбійники відвели Меггі й Еліно́р до в'язниці, де, на радість усіх бранців, вони зустрілися з Мортимером. Нарешті Мо розповів Меггі таємницю книжки й історії всіх тих людей, долі яких були з нею пов'язані.

У той час

Мо помовчав якусь хвилину, але вона здалася цілою вічністю. Він обвів поглядом, голі стіни, замкнені двері, брудну підлогу.

– Здасться, настав час розказати тобі всю цю історію, – нарешті промовив. – Хоч я, власне, збирався розповісти її тобі не в такому невеселому місці й трохи згодом, коли підростеш..

– Мені вже дванадцять, Мо!

Чому дорослі гадають, нібито дітям легше сприймати секрети, ніж правду? Хіба діти не здогадуються, що всі оті темні історії дорослі придумують лише задля того, щоб не виказувати своїх секретів? Аж через багато-багато років, коли Меггі матиме власних дітей, вона зрозуміє: буває така правда, яка по вінця сповнює серце відчаєм, і її не хочеться

розповідати нікому, а своїм дітям і поготів. Хіба коли знаєш, як тому відчаю протиставити надію.

– Сідай, Елінор, – сказав Мо й посунувся трохи вбік. – Це історія досить довга.

Елінор зітхнула й заходилася довго вмошуватись на вологій соломі.

– Це просто щось неймовірне! – мурмотіла вона. – Усе це просто щось неймовірне!

– Я про це розмірковую вже дев'ять років, Елінор, – сказав Мо й почав свою розповідь.

– Тобі сповнилося тоді, Мегі, рівно три роки, – почав Мо. – Я ще й досі пригадую, як ми святкували твій день народження. Я подарував тобі книжку з картинками. Оту, що з морською змією, яка обвилася навколо маяка і в якій болять зуби...

Меггі кивнула головою. Та книжка й досі лежала в її скриньці й уже двічі вбиралася в нову палітурку.

– Ми? – перепитала вона.

– Я і твоя мама.

Меггі струснула зі штанів кілька соломинок.

– Я вже годі не міг спокійно пройти повз книгарню. Будинок, де ми жили, був дуже маленький – ми називали його і взуттєвою коробкою, і мишачою корою... Яких тільки імен ми йому не придумували! Але того дня я знов накупив в одній букіністичній книгарні цілу коробку книжок. Елінор... – Він кинув погляд у її бік і всміхнувся. – Елінор декотрі з тих книжок неабияк би потішили. Була там і Капрікорнова книжка.

– То вона належала йому? – Меггі вражено звела очі на батька.

Однак той похитав головою:

– Ні, річ не в тім. Але... Але краще все до ладу. Твоя мама, як побачила всі оті книжки, тільки тяжко зітхнула й поцікавилася, куди ми їх тепер діватимемо. Та потім усе ж таки допомогла мені розпакувати коробку. Тоді я щовечора ще читав їй що-небудь уголос.

– Читав уголос?

– Так. Щовечора. Мамі подобалося слухати. А того разу вона вибрала «Чорнильне серце». Вона завше любила всілякі пригодницькі історії – історії, сповнені блиску й мороку. Вона могла перелічити напам'ять імена всіх рицарів короля Артура, знала все про Беовульфа й Гренделя, про давніх богів і не дуже давніх героїв. Любила мама й історії про піратів, та найдужче їй подобалось, коли траплявся хоч один рицар, хоч один дракон чи хоч одна фея. До речі, вона завше ставала на бік драконів. У «Чорнильному серці» жодного дракона, здається, не було, зате блиску й мороку – скільки душа забажає. А фей, а кобольдів!.. Кобольдів мама теж дуже любила. Брауні, Бука-Бу, Фенодеррі, Фолетті, з крильцями, як у метеликів... Вона знала всіх їх на ім'я. Одне слово, дали ми тобі цілий стосик книжок з картинками, зручненько вместилися з тобою на килимі, і я почав читати.

Меггі схилила голову на батькове плече й задивилася на голу стіну. На її брудно-білому тлі вона побачила себе такою, якою знала з давніх фотознімків: невеличку, з пухкенькими ніжками, білявими кісками (відтоді вони потемніли), сидить і крихітними пальчиками гортає величезні книжки з картинками. Так було щоразу, коли Мо що-небудь розповідав: Меггі вважалися картини, живі картини...

– Та історія нам подобалася, – провадив батько. – Вона була непогано написана, заселена дивовижними істотами і обох нас захоплювала. Мама любила, коли книжка відкривала щось незвідане, і світ, у який її вело «Чорнильне серце», припав їй до смаку. Часом там западав глибокий морок, і щоразу, коли сюжет ставав аж надто напружений, мама приставляла до губів пальця і я починав читати тихіше, хоч ми й знали, що ти надто заклопотана власними книжками й не прислухаєшся до цієї похмурої історії, якої все одно ще не зрозуміла б. Надворі вже давно стемніло – я добре пригадую, так наче це було вчора. Стояла осінь, і у вікно завівав вітер. Ми затопили грубу (центрального опалення у нашій взуттєвій коробці не було, лише в кожній кімнаті по грубі), і я вже перейшов до сьомого розділу. Ось тоді воно й сталося...

Мо змовк. Він дивися перед себе так, немовби заблукав у власних спогадах.

– Що? – прошепотіла Меггі. – Сталося що, тату?

– З'явилися вони. – Мо перевів погляд на неї. – Зненацька вони по-стали у дверях, що вели з коридору, так наче щойно ввійшли знадвору. Коли вони обернулися до нас, почувся шелест, немовби хтось розгортав аркуш паперу. На вустах у мене все ще були їхні імена: Баста, Вогнерукий, Капрікорн ... Баста тримав Вогнерукого за комір, як тримають мале цуценя, що зробило шкоду. Капрікорн уже тоді любив одягатися в червоне. Але він був на дев'ять років молодший і не такий худий, як тепер. Він мав меча – я тоді меча ще зроду зблизька не бачив. У Басти на поясі теж висів меч, а також ніж. А ось Вогнерукий... – Мо похитав головою. – Той, звичайно, не мав при собі нічого, крім куниці з ріжками. Він показував з нею всілякі фокуси й так заробляв собі на прожиток. Гадаю, нікому з них і втямки не було, що з ними сталось. Я й сам збагнув це вже багато пізніше. Від мого голосу вони випали зі своєї історії, як ото з книжки випадає закладка. Та хіба вони могли це зрозуміти? (...)

– Ти стояла навколішках серед своїх книжок і широко розплющеними очима дивилася на тих озброєних чужих людей у важких чоботях. Я страшенно злякався за вас із мамою, але ні Баста, ні Капрікорн, на щастя, не звертали на тебе жодної уваги.

«Гаразд, гаразд, – кажу. – Я знаю, ти – Вогнерукий!»

Тоді він шанобливо схилився перед всемогутнім чаклуном, який усе про нього знав і вирвав його зі звичного світу, як зривають яблуко з дерева. Куниця спустилася його рукою вниз, сплигнула на килим і підбігла до тебе. Ти перестала плакати й простягла до неї руку. «Обережно, вона кусається!» – сказав Вогнерукий і прогнав звірятко від тебе.

Я не звертав на нього уваги. Тільки раптом відчув, як тихо стало в кімнаті. Тихо й порожньо. Книжка лежала розгорнена на килимі – там, де я її впустив, а поряд – подушка, на якій сиділа твоя мама. Самої її ніде не було. Де ж вона ділась? Я гукав її, гукав знов і знов. Оббіг усі кімнати. Але вона зникла.

– Я обшукав увесь будинок. Мама ніде не було, і я повернувся до вітальні, – повів далі він. – Тим часом і Вогнерукий, і його рогатий приятель також зникли. Лишився тільки меч, і він здавався таким реальним, що я вже не мав сумніву щодо свого здорового глузду. Я відніс тебе в ліжку, – здається, я сказав тобі, що мама вже пішла спати, – а тоді знову сів читати вголос «Чорнильне серце» Я дочитав ту розтриклятушу книжку до кінця, у мене охрип голос, за вікнами вже зійшло сонце, але з неї так нічого й не з'явилося, лише один кажан та шовкова накидка, якою згодом я оббив зсередини твою скриньку для книжок. У наступні дні й ночі я знов і знов намагався читати вголос, поки мені вже починало різати в очах, а літери скакали на сторінках, наче п'яні. Я не їв, не пив; я вигадував для тебе все нові й нові історії про те, де тепер мама, й пильнував, щоб ти ніколи не входила до тієї кімнати, де я читав. Я боявся, що зникнеш і ти. Про себе не думав: у мене було таке дивне відчуття, що мені, як читцеві, зникнення поміж сторінок не загрожує. А втім, я й досі не певний, так це чи ні. – Мо зігнав з руки комара й провадив: – Я читав гучно, поки не переставав чути власний голос. Але твоя мама, Меггі, так і не повернулася. Замість неї п'ятого дня в моїй кімнаті з'явився дивний невеличкий чоловічок, прозорий, немовби зі скла, а ось листоноша, який саме вкидав до нашої поштової скриньки кілька листів, щез. Надворі я знайшов його велосипеда. Тоді я зрозумів, що ні стіни, ні замкнені двері не вбережуть тебе від зникнення – ні тебе, ні будь-кого іншого. І я вирішив більше ніколи не читати вголос. Ні «Чорнильного серця», ні будь-якої іншої книжки (...).

***

Коментарі

Капрікорнові та його банді сподобалося жити в світі, де вони несподівано опинилися. Вони не хотіли повертатися, тому першим дійством наступного дня стало спалення всіх примірників «Чорнильного серця». Для Вогнерукого, який мріяв про повернення додому, це стало катастрофою. А Капрікорн чекав від Чарівновустого оживлення інших книжок.

Чарівновустий

(...)Усе щезло: червоні стіни в церкві, обличчя людей Капрікорна й сам він у своєму кріслі. Лишився тільки голос Мо та картини, що спліталися з літер та слів, як килим на ткацькому верстаті. Якби Меггі могла зненавидіти Капрікорна ще дуже, то цієї хвилини вона б це зробила. Адже саме він винен у тому, що всі ці роки Мо жодного разу не читав доньці вголос. Чого тільки він не начаклував би для її кімнати своїм

голосом, який кожному слову надавав неповторного присмаку, а кожній фразі – свою мелодію! Навіть Кокерель – і той забув про свого ножа й про язики, які мав відрізати, і з невидючими очима слухав. А Пласконіс дивився в порожнечу з таким захватом, неначе піратське судно під напнутими вітрилами саме входило в одне з церковних вікон. Усі мовчали не було чути жодного звуку, крім голосу Мо, що пробуджував до життя літери й слова.

Тільки на одну людину чари, здавалося, не діяли. З безвиразним обличчям, не відводячи від Мо погляду бляклих очей, сидів у своєму кріслі Капрікорн і ждав, коли ж серед милозвуччя слів нарешті пролунає дзвін монет і в церкві постануть важкі скрині з мокрого дерева, наповнені злотом і сріблом.

Мо не змусив його довго чекати. Коли він почав читати про те, яке видовище постало в темній печері перед очима Джима Гокінса, хлопчика навряд чи й старшого за Меггі, це таки сталося.

«Золоті монети із зображеннями короля Георга, кількох Людовіків – власне, всіх європейських правителів за останні сто років; дублони, подвійні гінеї, луадори, цехіни, дивні східні монети, написи на яких нагадували плетиво чи то мотуззя, чи то павутиння; монети круглі, квадратні, монети з дірочкою посередині, так ніби їх носили на шиї... У цій колекції можна було знайти золоті монети, мабуть, з усього світу. Здавалося, їх було не менше, ніж осіннього листа. Збираючи їх, я мусив стільки нахилитися, що вже не чув пальців і боліла спина».

Служниці ще змітали зі столів останні крихти, коли це гладенькими стільницями раптом покотилися монети. Жінки перелякано відсахнулися й, затуляючи собі долонями вуста, повипускали з рук ганчірки, а монети все падали и падали їм під ноги. Золоті, срібні, мідні, вони брязкали на кам'яну долівку, збиралися, подзенькуючи, під лавами, і їх ставало чимдалі більше й більше. Деякі вже докочувалися й до сходів. Капрікорнові люди підхоплювалися на ноги, нахилилися по ті блискучі монети, що билися об їхні чоботи, – й тієї ж миті відсмикували руки. Торкнутися зачарованих грошей не наважувався ніхто. Бо яким же, як не зачарованим, могло бути золото, зроблене з паперу, друкарської фарби й людського голосу?!

Коли цей золотий дощ ушух, – тієї самої миті, як Мо згорнув книжку, – Меггі побачила, що до всього того блиску й сяйва там і сям примішалось трохи піску. В ньому копошилося кілька жуків із синюватим полиском, які квапилися відповзти вбік, а з цілої купи дрібненьких-дрібненьких монет вистромилася голівка смарагдово-зеленої ящірки. Вона роззирнулася застиглими очима. З її кутастого ротика виткнувся, витанцювуючи, язичок. Баста запустив у ящірку ножа, так ніби разом з нею хотів настромити на нього й страх, який охопив усіх. Але Меггі застережливо гукнула ящірку, і та втекла так спритно, що гостре лезо вдарилося в камінь. Баста підскочив до ножа, схопив його й погрозово показав вістрям у бік Меггі.

Але цієї миті Капрікорн підвівся з крісла. Його обличчя й далі було безвиразне, так ніби тут не діялося нічого такого, задля чого варто було виявляти почуття. Він поблажливо заплескав в унизані перснями руки й промовив:

– Для початку непогано, Чарівновустий! (...)

***

Коментарі

Вогнерукий, ображений на Капрікорна, допоміг бранцям утекти з полону. З собою вони прихопили і Фариду – хлопчика, якого Мо переніс разом зі скарбами з книжкового світу, тобто «вичитав». Відірвавшись від погоні, утікачі вирішили шукати автора «Чорнильного серця», адже він єдиний був здатен зупинити злочинців і повернути мати Меггі.

Феноліо

(...) Завдяки батьковій професії Меггі вже не раз випадало знайомитися з людьми, котрі любили книжки, продавали їх, колекціонували, друкували чи, як Мо, зберігали від того, щоб вони не порозпадалися. Та ніколи ще їй не траплялася людина, яка всі оті сторінки сама заповнювала словами. Меггі навіть не знала імен авторів декотрих своїх улюблених книжок, а те, як виглядали ті автори, й поготів. Вона завжди бачила лише персонажів, які виходили до неї зі слів та речень, і ніколи – того, хто їх придумав. Отож Мо таки правду казав: письменників ми уявляємо собі або мертвими, або дуже, дуже старими.

Але чоловік, який їм відчинив після того, як Мо двічі подзвонив у двері, був ні такий, ні інший. Тобто він був, принаймні в очах Меггі, таки старий – років шістдесятьох, а може, й старший.

Обличчя зморшкувате, як у черепахи, але чуб чорний, жодного сліду сивини (згодом дівчинка довідалася, що він фарбований). Проте на старого діда цей чоловік аж ніяк не скидався. Навпаки, він так поважно постав перед ними на порозі, що в Меггі й мову відібрало. (...)

– Вогнерукий? Колись я назвав був так одного свого персонажа. Ну звісно, це один із фокусників у «Чорнильному серці»! У передостанньому розділі він у мене гине. Це було так зворушливо! Я й сам плакав, коли писав про це.

Меггі мало не поперхнулася шматком пирога, якого саме запхала до рота. А Феноліо незворушно провадив:

– Загалом у мене помирає не багато персонажів, але часом це буває просто доречно. Сцени смерті описувати важко, нерідко вони виходять надто сентиментальні... Але загибель Вогнерукого мені таки непогано вдалася.

Меггі вражено подивилась на батька:

- То він... помирає? І ти... знав про це?
- Звичайно. Я прочитав усю книжку, Меггі.
- То чому ж ти йому про це не сказав?
- Він сам не схотів нічого чути.

Феноліо прислухався до їхньої розмови, нічого не розуміючи, однак дуже зацікавлено.

– А хто саме його вбиває? – запитала Меггі. – Баста?

– А-а, Баста! – Зморшкувате обличчя Феноліо розпливлося в самовдоволеній усмішці. – Один з найкращих мерзотників, яких я будь-коли придумував. Скажений пес! А проте зовсім не такий небезпечний, як іще один мій негативний герой – Капрікорн. Задля нього Баста ладен власне серце з грудей вирвати. Але Капрікорнові такі поривання чужі. Він нічого не відчуває. Анічогісінько. Йому не дає задоволення навіть власна жорстокість. Так, у «Чорнильному серці» мені справді непогано вдалися кілька темних типів. Та ще Капрікорнів пес. Я завше називав його Привидом. Сказати щиро, для такого чудовиська навіть це ім'я надто милозвучне.

– Привид? – ледве чутно промовила Меггі. – То це він уб'є Вогнерукого?

– Ні, ні. Даруй, я геть забув, про що ти спитала. Коли я починаю розповідати про своїх персонажів, то мене вже годі спинити. Ні, Вогнерукого вбиває один із Капрікорнових людей. Справді, та сцена мені таки непогано вдалася. Вогнерукий має приручену куницю. Той Капрікорнів охоронець хоче її вбити, тому що дістає насолоду, коли вбиває маленьких тварин. Ну, а Вогнерукий намагається врятувати свого пухнастого друга й замість нього гине сам.

Меггі мовчала. «Бідолашний Вогнерукий, – думала вона. – Бідолашний, бідолашний Вогнерукий!» Ні про що інше міркувати вона взагалі не могла.

– І хто саме з Капрікорнових людей? – запитала дівчинка. – Пласко-ніс? Чи Кокерель?

Феноліо звів на неї захоплений погляд.

– Здається, котрийсь із них. А ти пам'ятаєш хіба всі імена? Я забуваю їх зазвичай невдовзі після того, як придумую.

– Ні, Меггі, ні той, ні той, – сказав Мо. – У книжці ім'я вбивці навіть не згадано. Там за Гвіном женеться ціла згряя Капрікорнових людей і один із них завдає удару ножем. Той, котрий, може, й тепер підстерігає десь Вогнерукого.

– Підстерігає? – Феноліо вражено втупився в Мо.

– Який жаж! – прошепотіла Меггі. – Добре, що я не читала далі!

– Але що все це означає? Чи мою книжку ти взагалі маєш на увазі?

– У голосі Феноліо вчувалася образа.

– Так, – мовила Меггі. – Вашу. – Вона звела запитливий погляд на батька. – А Капрікорн? Хто вб'є його?

– Ніхто.

– Ніхто?!

Меггі зміряла Феноліо таким докірливим поглядом, що той знічено потер собі носа. А він у нього був примітний.

– Чого ти на мене так дивишся?! – вигукнув старий. – Авжеж, він у

мене уникає покари. Капрікорн – один із найкращих моїх мерзотників. Навіщо ж мені його вбивати? У реальному житті все так само. Найжахливіші вбивці виходять сухими з води й щасливо живуть собі до глибокої старості, а добрі люди, нерідко найкращі, гинуть. Таке життя. Чому ж у книжках має бути по-іншому?

– А що буде з Бастою? Чи він теж лишиться живий? – Меггі пригадала Фаридові слова: «Чому ви їх не повбиваєте? Адже з нами вони хотіли зробити саме це!»

– Баста теж лишається живий, – відповів Феноліо. – Я тоді довго виношував ідею написати продовження «Чорнильного серця» й не хотів утрачати цих двох. Я ними пишався! Гаразд, Привид – це також одна з моїх удач, але людські персонажі мені завше особливо дорогі. Знаєш, якби ти спитала, ким із цих двох я пишаюся більше – Бастою чи Капрікорном, то я навіть не зміг би тобі відповісти! (...)

– Власне, тепер я мав би цим неабияк пишатися, – пробурмотів Феноліо. – Кожен письменник мріє про те, щоб його герої були життєвими. А мої просто-таки повиходили зі сторінок вашого примірника в реальний світ!

– Це через те, що батько їх звідти вчитав! – сказала Меггі. – Він може зробити так і з іншими книжками.

– А-а, ну, звісно. – Феноліо кивнув головою. – Добре, що ти мені нагадала. А то я, чого доброго, ще уявив би себе таким собі маленьким божком, еге ж? – Але мені шкода, що так сталося з твоєю мамою... Хоча, якщо поміркувати, то моєї вини в цьому, власне, немає.

– Для батька це таке горе... – промовила Меггі. – Я її не пам'ятаю. Мо здивовано глянув на неї.

– Ну, звісно. Ти була тоді навіть менша, ніж тепер мої онуки! – замислено проказав Феноліо й ступив до вікна. – Я й справді дуже хотів би його побачити, – промовив він. – Я маю на увазі Вогнерукого. Тепер мені, звичайно, шкода, що я придумав бідоласі такий жахливий кінець. Але в певному розумінні він не суперечить його образу. Про це добре сказано в Шекспіра: «Всі люди мають грати певні ролі, Мені ж, на жаль, припала роль сумна».

Він виглянув з вікна на вуличку. Поверхом вище щось розбілося, але Феноліо це, схоже, не дуже цікавило.

– А це хто – ваші діти? – запитала Меггі й показала пальцем угору.

– Хвалити Бога, ні. Це мої онуки. Одна з моїх доньок живе також у цьому селі. Онуки часто приходять до мене, і я розповідаю їм історії. Я розповідаю історії половині села, але записувати їх уже не маю бажання... Де він тепер? – Феноліо обернувся до Мо.

– Хто, Вогнерукий? Я не маю права казати про це. Він не бажає вас бачити. Коли батько розповів йому про вас, він неабияк злякався, – додала Меггі, а сама подумала: «Але Вогнерукий має знати про те, що з ним станеться. Неодмінно має знати! Тоді він зрозуміє...» (...)

***

Коментарі

Люди Капрікорна зуміли розшукати Мо і Меггі. Вони знову схопили дівчинку, на цей раз – разом із Фенолію. Мортимер у цей час зустрічав Елінор, яка пережила страшну втрату: розбійники спалили її унікальну бібліотеку. Але перед новою небезпекою усі герої (Мо, Елінор, Вогне-рукий, Фарид) об'єдналися заради визволення Меггі.

У в'язниці Фенолію і Меггі помітили, що даром оживлення літературних героїв володіє не тільки Мортимер. У темній камері раптом з'явилися фея Дін-Дін і олов'яний солдатик.

Розбуркані серед ночі

(...)– Я написав йому нову історію, зі щасливою кінцівкою. Саме в цьому й полягала ідея твого батька – змінювати історії. Він хотів лише забрати назад твою матір: переписати «Чорнильне серце» так, щоб книжка віддала її сама. Та якщо ця ідея таки спрацює, Меггі... Якщо пощастить змінити вже надруковану історію, дописавши кілька рядків, то можна буде змінювати в ній усе: і те, хто в неї входить, і хто з неї виходить, і як вона завершуватиметься, і кого зробити щасливим, а кого нещасним. Розумієш? Це всього-на-всього спроба, Меггі! Та якщо олов'яний солдатик зникне, то ми, повір, зможемо змінити й «Чорнильне серце»! Як саме – про це я маю ще поміркувати, а поки що читай, прошу тебе! – Він дістав з-під подушки ліхтарика й подав його Меггі. Повагавшись, вона присвітила на першу, густо списану сторінку. Губи в неї враз потерпли.

– Тепер ця історія завершується справді щасливо? – Меггі облизала язиком губи й перевела погляд на сонного олов'яного солдатика. Їй навіть здалося, що він тихенько похропує.

– Ну, звісно! – нетерпляче кивнув головою Фенолію. – Я написав таку щасливу, таку солоденьку кінцівку, що аж із душі верне. Він переїздить із танцівницею до замку, і вони безтурботно живуть там довіку. І не розтоплюються серця, не згоряє папір... Лише кохання й щастя!

– Твій почерк важко читати.

– Як?! Я старався. Дуже старався!

– А я кажу, важко! Старий зітхнув. Ну, гаразд, – мовила Меггі. – Спробую.

– «Кожна-кожнісінька літера має величезне значення! – сказала вона собі. – Читай її так, щоб вона дзвеніла дзвіночком, гриміла барабаном, шепотіла вітром, шуміла травою, перекочувалася громом...» І Меггі почала читати.

– Після третього речення олов'яний солдатик сів і випростався, мов свічка. Меггі бачила його краєм ока. На мить вона згубила поглядом рядок, затнулася й прочитала те саме слово двічі. Після цього вона вже не важилася косити очима на солдатика – поки Фенолію торкнув її за лікоть.

– Він зник! – шепнув старий. – Меггі, він зник!

І справді, олов'яного солдатика на ліжку не було.

Фенолію так міцно стис дівчинці лікоть, що їй стало аж боляче.

– Ти справжня мала чарівниця! – прошепотів він. – Але і я своє діло знаю, еге ж? – Він захоплено подивився на вимашені чорнилами пальці. Плеснув у долоні й, пританцювуючи, мов старий ведмідь, перевальцем зробив коло по тісній кімнатці. Нарешті, трохи захекавшись, повернувся до Меггі.

– Удвох ми влаштуємо Капрікорнові неприємний сюрприз! – прошепотів він, і кожна його зморшка випромінювала усмішку. – Я негайно сідаю за роботу! О, він таки дістане те, що хотів: ти вичитаєш йому Привида! Але його давній приятель стане іншим, і я про це вже подбаю. Це кажу я, Фенолію, володар слів, чорнильний чародій, паперовий чаклун! Я Капрікорна створив, я йому й укорочу віку, так ніби його ніколи й не було! Сказати правду, краще б його не було від самого початку. (...)

***

Коментарі

Письменник написав новий фінал «Чорнильного серця», який Меггі мала прочитати перед Капрікорном. Від її читання залежала доля усіх героїв, а особливо – засуджених до страти Еленор і служниці Терези, в якій дівчинка упізнала свою маму.

Зрада, довгий і дурний розум

(...) Коли Капрікорн сів і стихла музика, яка весь цей час гриміла на майданчику, привели Меггі. На неї нацупили якусь жакливу сукню, але голову дівчинка тримала високо, й стара бабенція, яку тут усі називали просто Сорокою, лише коштом великих зусиль витягла її на поміст, що його чорні куртки спорудили посеред футбольного поля. На помості не було нічого, крім стільця, який мав такий самотній і випадковий вигляд, немовби його там хтось забув. Шибениця із зашморгами була б тут, як здалося Елінор, навіть доречнішою. Коли Сорока тягла Меггі дерев'яними сходами нагору, дівчинка повернула голову в бік Елінор і Терези.

– Вітаю, серденько! – гукнула Елінор, перехопивши зляканий погляд Меггі. – Не тривожся, я прийшла просто тому, що хотіла неодмінно послухати, як ти читаєш!

З появою Капрікорна запала така тиша, що голос Елінор луною проротився по всьому полю. Він лунав твердо й безстрашно. На щастя, ніхто не чув, як відчайдушно билося об ребра її серце. Ніхто не помічав, що від страху вона мало не задихалася, – не помічав, бо вона накинула на себе панцер, свій непроникний, випробуваний панцер, за яким завжди ховалася в тяжкі хвилини. І з кожною новою бідюю той панцер ставав міцніший. А біди спіткали Елінор у житті часто. Дехто з чорних курток, почувши її, засміявся, і навіть на обличчі Меггі промайнула бліда усмішка. А Елінор обійняла Терезу за плечі й пригорнула до себе.

– Ти лишень поглянь на донечку! – прошепотіла вона. – Хоробра, як...

Еліно́р хотіла порівняти Меггі з одним із героїв якої-небудь книжки, але всі герої, котрі спадали їй на думку, були чоловіки, а крім того, жоден із них своєю хоробрістю не міг позмагатися з цією дівчинкою, що, гордо випроставшись і вперто випнувши підборіддя, дивилася з помосту на Капрікорнових людей.

Сорока привела з собою не лише Меггі, а й якогось старого чоловіка. «Мабуть, це той, – подумала Еліно́р, – через кого на наші голови впало стільки лиха, – Феноліо. Це він, певно, придумав Капрікорна, Басту й усю цю сволоту, зокрема й оте чудовисько, яке сьогодні вночі вкоротить мені віку». Еліно́р завжди вище цінувала книжки, ніж самих письменників, отож коли Пласконіс вів старого повз клітку, зміряла його не вельми доброзичливим поглядом. Для нього поставили стільця за якихось кілька кроків від Капрікорнового крісла. «Чи це, бува, не новий Капрікорнів приятель?» – промайнуло в Еліно́р. Та коли за спиною у старого виросла похмура Пласконосова постать, жінка дійшла висновку, що то, скоріше, ще один в'язень.

Щойно старий сів на стілець, Капрікорн підвівся. Не кажучи ні слова, обвів поглядом довгі ряди своїх людей – повільно, так ніби пригадував, що доброго чи поганого зробив кожен у нього на службі. Тиша, що запала довкола, була просякнута страхом. Змовк сміх, ніхто навіть не перешіптувався.

– Більшості з вас, – гучно почав Капрікорн, – немає потреби пояснювати, за що мають зазнати кари ці троє в'язнів! Решті, гадаю, досить буде сказати, що йдеться про зраду, довгий язик і дурний розум. Можна, звісно, сперечатися, чи дурний розум – це злочин, який заслуговує на смертельну покару. Я вважаю, що так, бо може призвести до тих самих наслідків, що й зрада!

Після цих слів на лавах зчинилося сум'яття. Еліно́р спершу подумала була, що його викликала Капрікорнова заява, та наступної миті й вона почула дзвін. На його тривожне бемкання серед ночі підвів голову навіть Баста. На знак Капрікорна Пласконіс підкликав до себе п'ятьох чорних курток і кудись із ними подався. Ті, що лишилися, занепокоєно пошхилили один до одного голови й зашепотілися, а декотрі навіть попідхоплювались і пооберталися в бік села. Та Капрікорн підніс руку й поклав край гомону, що вже знявся.

– Нічого не сталося! – крикнув він так гучно й різко, що вмить знову стало тихо. – Просто пожежа, ото й усе. А на пожежах ми з вами, зрештою, розуміємось, чи не так?

На лавах розлігся регіт, одначе дехто, як серед жінок, так і серед чоловіків, і далі стривожено поглядав у бік будинків.

Отже, вони своє діло зробили! Еліно́р так прикусила губу, що стало аж боляче. Мортимер із хлопчиною влаштували пожежу. Диму над дахами поки що не видно було, й за кілька хвилин усі заспокоїлись і обернулися знов до Капрікорна, який саме розводився про зраду, лицемірство, дисципліну й злочинну недбалість. Проте Еліно́р слухала

його вже лише краєм вуха. Вона раз у раз оглядалась на село, хоч і усвідомлювала, що чинить нерозважливо.

Привід

(...) І ось він знов перед нею, цей бідолашний томик у яскравому паперовому вбранні. Цікаво, якого кольору палітурка під суперобкладинкою? Меггі обережно відгорнула її пальцем і побачила темно-червону тканину – червону, як полум'я навколо чорного серця. Усе, що сталось, почалося зі сторінок цієї книжки, і тепер порятунку можна було сподіватися лише від її автора. Меггі провела рукою по обкладинці, як робила щоразу, перше ніж розгорнути книжку. Робити так вона навчилася в Мо. Цей рух дівчинка пам'ятала від самого дитинства – як батько брав до рук книжку, як лагідно проводив рукою по обкладинці й нарешті відгортав її, немовби відкривав скриньку, вщерть наповнену небаченими скарбами. Бувало, звичайно, й так, що під обкладинкою очікуваних див не виявлялося.

Тоді таку книжку згортали, розчаровані тим, що очікування не справдилися. Але «Чорнильне серце» не таке. Погані книжки не оживають. Вогнерукого, ба навіть Басти у них нема. (...)

І все ж таки тривога не влягалася. На Меті вже майже ніхто не звертав уваги, всі показували пальцями на дим, перешіптувалися. Дзвіницею повзли вгору багряні відсвіти, а над дахами клубочився сірий дим.

– Чого повитріщалися?! – У Капрікорновому голосі лунало вже неприховане роздратування. – Чи ніколи не бачили? Трохи диму, кілька язиків полум'я... То й що? Чи, може, хочете зіпсувати цим собі свято? Вогонь – найліпший наш товариш, невже ви забули?!

Меггі бачила, як обличчя на лавах нерішуче знов обертаються до неї. Цієї миті вона почула ім'я – Вогнерукий. Його вигукнув жіночий голос.

– Що там таке? – Капрікорнів голос пролунав так різко, що Даріус мало не випустив з рук шабатурку з гадючками. – Ніякого Вогнерукого більш немає! Він лежить десь серед пагорбів із землею в роті й зі своєю куницею на грудях. Я не бажаю більше чути його ім'я! Ми про нього забули, так ніби його ніколи й не було.

– Неправда! – Голос Меггі прокотився над майданчиком так гучно, що вона й сама злякалася. – Він тут! – Вона підняла книжку над головою. – Робіть йому що завгодно, а він тут! Кожне, хто прочитає цю книжку, почує його голос і сміх, навіть побачить його самого і як він видуває вогонь.

На порожньому футбольному полі запала тиша – мертва тиша. Лише кілька пар ніг неспокійно човгали по рудій жужелиці. І раптом Меггі почула в себе за спиною дивний звук. Там щось цокало, так ніби годинник, тільки справжній годинник цокає трохи інакше. Скидалося на те, що хтось цмокав язиком, імітуючи цокання годинника: тік-так, тік-так, тік-так. Звук долинав з боку автомашин, що стояли за дротяною огорожею й сліпуче світили фарами Меггі в очі. Вона не втрималася й озирнулася,

не зважаючи на Сороку й недовірливі погляди, спрямовані на неї від лав. За цей свій безглуздий вчинок дівчинка ладна була дати собі ляпаса. Що, коли ще хтось помітив оту худеньку постать, яка на хвильку виглянула з-за машин і хутко сховалася знов? Та, схоже, ніхто нічого не побачив, як не почув і того цокання.

– Початок був непоганий! – спроквола сказав Капрікорн. – Але ти тут не для того, щоб виголошувати поминальні промови на честь загиблих зрадників. Твоє діло – читати. Вдруге я про це не нагадуватиму!

Меггі змусила себе підвести на нього очі. Аби лиш не дивитися на машини. Що, коли то був і справді Фарид? Що, коли те цокання їй не причулося?..

Сорока підозріливо озирнулась. Мабуть, і її вухо вловило оте тишеньке, безневинне цокання. Що б воно могло означати? Щоправда, якщо знати історію капітана Гака, який боявся крокодила з будильником у череві... Сорока ту історію, звісно, не знала. Зате Мо був певний, що Меггі його знак зрозуміє. Він частенько будив її таким цоканням, нахилившись до її вуха, близенько-близенько, так, що їй аж лоскотало. «Снідати, Меггі! – шепотів він. – Крокодил уже тут!»

Так, батько знав, що вона впізнає цокання, з яким Пітер Пен пробрався на Гакове судно, щоб урятувати Венді. Кращого умовного знаку для неї годі було й придумати.

«Венді! – промайнуло в Меггі. – Що там було далі?» На мить дівчинка мало не забула, де вона. Але Сорока хутко їй про це нагадала. Стара просто дала їй запотиличника.

– Та починай уже нарешті, маленька відьмочко! – просичала вона. І Меггі послухалася.

Вона покvapно відсунула вбік чорну закладку. Так, зволікати не можна, треба читати, поки Мо не зробив якої-небудь дурниці. Адже він навіть не здогадується, що вони з Феноліо замислили.

– Зараз почну, тільки нехай ніхто мені не заважає! – крикнула Меггі.

– Ніхто! Зрозуміли? – А сама подумала: «Будь ласочка, нічого не роби!»

Дехто з тих Капрікорнових людей, котрі лишилися, зайшовся сміхом. Але Капрікорн відкинувся на спинку крісла й очікувально згорнув руки на грудях.

– Атож, зятяйте собі, що сказала ця малявка! – вигукнув він. – Хто їй заважатиме, той першим дістанеться Привидові на розминку!

Меггі стромила два пальці під рукав. Ось воно – те, що написав Феноліо. Вона звела очі на Сороку й гучно промовила:

– Мені заважає вона! Я не можу читати, коли вона стоїть у мене над душею!

Капрікорн нетерпляче махнув Сороці рукою. Жінка скривила таку міну, немовби він примусив її відкусити мило, однак усе ж відступила знехотя кроків на два-три назад. Для Меггі досить було й цього.

Дівчинка піднесла руку й відкинула з чола пасмо кіс.

Знак для Феноліо. (...)

Меггі схилилася над книжкою в себе на колінах.

Літери, здавалося, танцювали в неї перед очима.

«Вийди! – проказувала подумки Меггі. – Вийди й урятуй нас. Урятуй нас усіх: Елінор, маму, Мо й Фариду. Урятуй Вогнерукого, якщо він іще тут. Навіть Басту, про мене!»

Власний язик здавався їй маленькою тваринкою, що сховалася до її рота й тепер тицяється голівкою в зуби, шукаючи виходу.

«Капрікорн мав багато поплічників, – почала читати вона. – І всіх їх в околицях страшенно боялися. Від них несло холодним чадом, сіркою і чимось паленим. Коли котрийсь із них з'являвся десь у полі чи на вулиці, люди замикали двері й ховали дітей. Тих підсобників називали паляями або кривавими псами. Капрікорнові люди мали багато прізвиськ. Вони наводили жах удень, отрутою проникали у сни вночі. Та був один такий, якого боялися дужче, ніж усіх Капрікорнових поплічників. – Меггі здавалося, що її голос із кожним словом підноситься, він немовби розростається, поки заповнив собою все довкола. – Називали його Привидом».

Ще два рядочки в самому низу, потім перегорнути сторінку. Там чekali слова, що їх дописав Феноліо.

«Поглянь лишень, Меггі! – прошепотів він, коли показав їй цей аркуш. – Хіба ж я не художник? Хіба є на світі що-небудь чудовніше, ніж літери? Чарівні знаки, голоси покійних, будівельний матеріал, з якого зводять прекрасні світи! Ба більше: ці знаки дають утіху, проганяють самотність, бережуть таємниці, провіщають істину...».

«Смакуй кожнісіньке слово, Меггі! – шепотів у її пам'яті батьків голос. – Нехай воно тоне в тебе на язичі. Чи відчуваєш ти барви? Вітер і ніч? Страх і радість? А любов? Відчувай її, Меггі, й усе оживатиме».

– «Називали його Привидом. І з'являвся він лише тоді, коли його кликав Капрікорн, – читала вона. (З яким притиском злітало з її вуст оте «при», як агресивно вибухало оце «корн»!) – Часом він бував червоний, наче вогонь, часом – сірий, мов попіл, на який вогонь обертає все, що пожирає. Він вибивався із землі так, як ото полум'я з купи хмизу. Смерть несли його пальці й навіть його подих. Він виростав біля ніг свого володаря, безголосий і безликий, приношуючись, мов собака, що бере слід, і очікуючи, коли господар укаже йому на жертву. Казали, нібито Капрікорн звелів котромусь із кобольдів чи гномів, великих майстрів у всьому, що стосується вогню й диму, створити Привида з попелу його жертв. Напевно ніхто нічого не знав, бо тим, хто дав Привидові життя, Капрікорн нібито вкоротив віку. Зате всі знали одне: Привид неприступний, безсмертний і нещадний, як і його володар».

Голос Меггі змовк, немовби вітер зірвав його з її вуст.

Із гравію, яким був висипаний майданчик, щось підвелася, витягуючись у висоту, випростуючи сірі, мов попіл, руки й ноги. У нічній темряві запахло сіркою. Цей запах так в'їдався Меггі в очі, що слова почали розпливатись. Але вона мусила читати далі, поки це чудовисько росло все вище й вище, немовби прагло дотягтися сірчаними пальцями до неба.

«Та якось – це було м'якої зоряної ночі – Привида покликав голос не Капрікорна, а дівчинки. І коли вона вигукнула його ім'я, до нього повернулася пам'ять: він пригадав усіх, з чийого попелу його створили, пригадав увесь біль, усі страждання...».

Сорока схопила Меггі за плече.

– Що це таке? Що ти читаєш?

Але Меггі підхопилася на ноги й відскочила вбік, перше ніж стара встигла відібрати в неї аркуша.

«До нього повернулася пам'ять, – гучно читала вона далі, – і він вирішив помститися. Помститися тим, хто спричинив цю велику біду, хто своєю жорстокістю отруїв світ...»

– Спили її!

Чий це був голос – Капрікорнів? Вивертаючись від Сороки, Меггі трохи не впала з помосту. Даріус стояв із шабатуркою в руках і сторопіло дивився на дівчинку. І раптом він спокійно, неквапно, так ніби поспішати йому було вже нікуди, поставив шабатурку на землю й худими руками схопив ззаду Сороку. Вона пручалася й сварилась, але він її не випускав. А Меггі тим часом читала далі, краєм ока стежачи за Привидом, який стояв і дивився на неї. Обличчя він і справді не мав, але мав очі – страшні, червоні, мов омахи вогню, що шугали поміж будинками, мов жар, що зачався під попелом.

– Заберіть у неї книжку! – закричав Капрікорн. Він стояв біля крісла, нахилившись уперед, наче боявся, що ноги не послухаються, щойно він спробує ступити бодай крок назустріч Привидові. – Заберіть книжку!

Але ніхто не зрушив з місця. Ніхто з його людей, які zostалися тут, ніхто з хлопців, ніхто з жінок не поспішив йому на допомогу. Всі лише скам'яніло дивилися на Привида. А той нерухомо стояв, прислухаючись до голосу Меггі, так ніби дівчинка розповідала йому давно забуту історію.

«Так, він вирішив помститися, – читала Меггі. (Ох, якби ж тільки в неї не тремтів так голос! Але вбивати нелегко, навіть якщо замість тебе це робить хтось інший.) – І тоді Привид ступив до свого володаря, простяг до нього сірі, мов попіл, руки...»

Як тихо рухалася ця величезна, страшна почвара!

Меггі втупилася в наступне речення Феноліо: «І Капрікорн упав ницьма, а його чорне серце спинилося...»

Вона не могла вимовити ці слова, просто не могла.

Отже, все було марно...

Та раптом хтось став у неї за спиною – вона навіть не помітила, як він вийшов на поміст. Поруч із ним стояв хлопчина з рушницею, загрозливо наставляючи її на лави. Але там ніхто не ворухився. Ніхто й пальцем не поворухнув, щоб урятувати Капрікорна. Мо взяв книжку з рук Меггі, пробіг очима рядки на аркуші й твердим голосом дочитав те, що написав Феноліо:

– «І Капрікорн упав ницьма, а його чорне серце спинилося. І всі, хто разом з ним палив, грабував і вбивав, щезли, мов попіл, що його розвіяв вітер».

Просто покинете село

(...) «Привид застиг на місці, і спогади завдавали йому такого глибокого болю, що він, здавалося, ось-ось розірве здоровила на шматки. У голові в нього лунали всі оті крики й стогони, а його сіру шкіру пекли сльози чужих людей, їхній страх їв йому очі, мов дим. Але потім цілком несподівано він відчув у собі щось нове. Воно змусило його згорбитися, опуститись навколішки. І раптом уся його страшна постать розпалася, а всі ті, з чийого попелу він був створений, воскресли: чоловіки, жінки, діти, собаки, коти, кобольди, феї й ще багато-багато інших істот».

Меггі бачила, як ці істоти заповнюють спорожнілий майданчик. Їх ставало чимдалі більше. Вони збилися до гурту там, де щойно зник Привид, і роззирались довкола, ніби щойно прокинулися зі сну. І тоді Меггі прочитала останні слова, написані Феноліо:

«Вони ніби попрокидалися від страшного сну, й нарешті все стало добре».

– Його більш немає! – сказала Меггі, коли Мо взяв у неї з рук аркуш Феноліо й поклав назад у книжку. – Він зник, тату! Тепер Феноліо в книжці. Я знаю.

Мо глянув на книжку й сховав її знов собі під куртку.

– Так, здається, ти маєш рацію, – промовив він. – Та поки що ми нічого не можемо змінити. (...)

Додому

(...) Згодом Меггі вже не могла пригадати, коли саме вони вирішили залишитися в домі Елінор назовсім. Може, аж через багато тижнів, а може, ця ідея спала їм на думку вже першого дня. Меггі дісталась ота кімната з надто великим ліжком, під яким усе ще стояла її скринька з книжками. Ох, як їй хотілося почитати вголос матері свої улюблені книжки! Але тепер вона розуміла, чому батько й далі робив це вкрай рідко. І ось однієї ночі, коли Меггі знов довго не могла заснути, бо в темряві за вікном їй ввижалося Бастине обличчя, вона сіла до столу й почала писати, позираючи в парк, де на деревах світилися феї, а в кущах шаруділи кобольди.

А план Меггі мала такий: вона вирішила навчитися складати історії, як це робив Феноліо. Вона хотіла навчитися знаходити такі слова, які можна було б читати вголос матері, не потерпаючи, що з них хтось вийде і що той хтось дивитиметься на неї очима, сповненими туги за домівкою. Бо лише слова могли повернути їх додому – повернути всіх тих, хто був створений просто з літер. Меггі поклала собі, що саме слова стануть її ремеслом. А де можна опанувати це ремесло краще, як не в будинку, де за вікном феї в'ють у парку гнізда, а на полицях уночі перешіптуються книжки?

Як сказав одного разу Мо, писати книжки – це, крім усього іншого, ще й чародіяти.

(Переклад з німецької Олекси Логвиненка)

Осмислюємо прочитане

1. Поясніть символічне значення назви твору К. Функе «Чорнильне серце».
2. Які особливості літератури як виду мистецтва письменниця зробила основою фантастичного сюжету у своєму творі?
3. Доведіть прикладами з тексту, що «Чорнильне серце» – це книжка, створена задля уславлення читачів і читання.
4. Визначте ознаки жанру фентезі у творі мисткині.
5. Із якими персонажами інших зарубіжних авторів ви зустрілися у творі К. Функе?
6. Чому К. Функе називають «німецькою Джоан Роулінг»?
7. Охарактеризуйте головних героїв і героїнь твору – Меггі, Мортимера, Елінора, Вогнерукого.
8. Знайдіть за допомогою Інтернету кінофільм «Чорнильне серце» (режисер І. Софтлі, США, 2008). Порівняйте кіноверсію з книжкою (сюжетні лінії, характери головних героїв).
9. Напишіть твір на тему «Меггі – суперчитачка».
10. Якби ви володіли чарівним даром, як Меггі. Які б книжки ви оживили своєю уявою? Поясніть свій вибір.

Книжка – помічник і порадник

Функе К. Чорнильне серце / Переклад Олекси Логвиненка. – Вінниця, 2009.

ДІАНА ВІНН ДЖОНС

1934-2011

Штрихи до портрета письменника

Діана Вінн Джонс народилася 16 серпня 1934 р. в м. Лондоні (Англія) в сім'ї учителів. Вона була найстаршою серед трьох сестер. Діана розважала молодших сестер тим, що вигадувала для них різні цікаві історії. Після закінчення школи в 1953 р. дівчина вступила до коледжу Святої Анни Оксфордського університету. Їй пощастило слухати лекції відомих письменників-фантастів – Дж. Р. Р. Толкіна та К. С. Льюїса. 1973 р. вийшла друком перша книжка мисткині. Пригодницькі твори Діани Вінн Джонс читає увесь світ. Навіть у далекій Японії про один із її найяскравіших образів – *Мандрівний Замок Хаула* – знає кожна дитина завдяки майстерній екранізації однойменного твору в стилі *аніме*. Сучасний світ, стрімкий, розмаїтий і високотехнологічний, як і раніше, потребує казок. Адже саме в чарівних казках людство пізнає себе, учиться розрізняти добро і зло, долає проблеми й шукає духовну мету існування.

Зустріч із текстом

МАНДРІВНИЙ ЗАМОК ХАУЛА

Розділ перший, у якому Софі розмовляє з капелюшками

У країні Інгарії, де такі речі, як семимильні чоботи і шапки-невидимки, існують насправді, народитися найстаршим із трьох дітей – неабияке безталання. Усім відомо, що коли ви, всі троє, вирушите на пошуки щастя, саме тебе першого спіткає невдача, та ще й найдошкульніша.

Софі Хаттер була найстаршою з трьох сестер. Вона навіть не була дитиною бідного лісоруба, що давало би їй бодай якусь надію на успіх. Ні, її батьки були цілком заможними: вони тримали крамничку дамських капелюшків у процвітаючому містечку Маркет-Чіппінг. Щоправда, рідна мати Софі померла, коли тій було два роки, а її сестричці Летті – лише один.

Їхній батько одружився на наймолодшій зі своїх продавщиць, гарненькій блондинці на ім'я Фанні. Фанні невдовзі народила третю сестру – Марту. Це мало би перетворити Софі та Летті на Бридких Старших Сестер, але насправді всі три дівчинки вирости дуже навіть гарненькими – хоча Летті все-таки називали найвродливішою. Фанні ставилася до всіх трьох дівчаток однаково ніжно й ніколи жодним чином не виділяла Марту.

Містер Хаттер пишався своїми трьома доньками і віддав їх у найкращу в місті школу. Софі була найстараннішою. Вона надзвичайно багато читала – і дуже швидко з'ясувала, наскільки мізерними є її шанси на цікаве майбутнє. Це було для неї розчаруванням, проте вона залишалася цілком щасливою, доглядала сестричок і готувала Марту до пошуків щасливої долі, коли прийде пора. Оскільки Фанні була постійно зайнята в крамниці, за меншими доглядала саме Софі. А поміж меншими не обходилося без криків і навіть смикання за волосся. Летті аж ніяк не збиралася бути наступною невдахою після Софі.

– Це нечесно! – кричала Летті. – Чому це Марті має дістатися все найкраще тільки тому, що вона наймолодша? Я вийду заміж за принца, ось побачите!

Марта на це завжди відказувала, що хто-хто, а от вона зуміє стати казково багатою навіть і не виходячи ні за кого.

Після цього Софі доводилося відтягувати їх одну від одної і зашивати їм сукенки. Як на те, вона дуже спритно вправлялася з голкою. А згодом Софі й сама почала шити одяг для сестер. На минуле Травневе свято, незадовго до початку цієї історії, вона пошила для Летті темно-рожевий костюмчик, про який Фанні сказала, що він виглядає так, ніби куплений у найдорожчій крамниці у Кінгсбері.

Приблизно тоді ж усі знову заговорили про Відьму Пустирищ. Подейкували, нібито Відьма погрожувала вбити дочку короля, і нібито король наказав своєму лейб-магу, чарівникові Саліману, вирушити на Пустирища, аби впоратися з Відьмою. І скидалося на те, що чарівник Саліман не тільки не впорався з Відьмою, а й сам був нею вбитий.

Тому коли через кілька місяців після цього на пагорбах над Маркет-Чіппінгом зненацька з'явився високий чорнезний замок, із чотирьох високих шпилястих веж якого вилітали хмари чорнющого диму, всі були цілком переконані, що це Відьма знову вибралася з Пустирищ і збирається тримати в остраху всю округу, як то вона вже була зробила п'ятдесят років тому. Люди і справді дуже налякалися. Ніхто не виходив на вулицю сам-один, а надто поночі.

А що було ще страшнішим, то це те, що замок не стояв на місці. Іноді він давав про себе знати довгою смугою чорного диму понад заростями вересу на північному заході, іноді височів над скелями на сході, а іноді спускався з пагорбів і зупинявся серед вересу просто за останньою фермою з північного боку. Часом навіть можна було побачити, як він рухається, випускаючи з веж брудно-чорні клуби диму. Якийсь час усі були впевнені, що замок ось-ось таки спуститься у долину, і мер не раз говорив, що варто було би послати до короля за підмогою.

Але замок і далі блукав поміж пагорбами, і якимось-то з'ясувалося, що він належить ніякій не Відьмі Пустирищ, а чарівникові Хаулу.

Ну, а Хаул був досить-таки недобрим чарівником. Хоча наразі ніщо не свідчило про те, щоби він хотів покинути пагорби, всі знали, що він для розваги викрадає молодих дівчат і висмоктує з них душі. А дехто казав, ніби він пожирає їхні серця. Він був украй бездушним і безсердечним чарівником, і та дівчина, яка дозволила б йому захопити себе зненацька, опинилася б у страшній небезпеці. Софі, Летті та Марті, як і всім іншим дівчатам у Маркет-Чіппінгу, було наказано нікуди не ходити поодиночі, і це їх украй дратувало. Вони дивувалися, до чого б це чарівникові Хаулу мали придатися викрадені ним душі.

Однак незабаром на Софі, Летті та Марту звалився зовсім інший клопіт: містер Хаттер несподівано помер якраз тоді, коли Софі підросла настільки, що вже могла залишити навчання у школі. Саме тоді й виявилось, що містер Хаттер трохи занадто пишався своїми дочками. Через рахунки за навчання крамничка зав'язла в боргах. (...)

***

Коментарі

Фанні змушена була розлучити сестер: Летті прилаштувала до кондитерської ученицею, Марту – навчатися на відьму, а Софі залишила працювати в капелюшній крамниці. Старша сестра підтримала мачуху, адже та дбала про майбутню долю усіх дівчат. Але Софі після від'їзду сестер відчула себе самотньою.

(...) З кожним тижнем Софі розмовляла з капелюшками дедалі частіше й частіше. Більше їй ні з ким було порозмовляти. Фанні більшу частину дня бігала десь у місті, залагоджуючи справи або намагаючись залучити покупців, а Бессі була зайнята у магазині, обслуговуючи клієнтів і ділячись із ними своїми весільними планами. У Софі з'явилася звичка надягати кожен тільки-но закінчений капелюшок на болванку, так що це виглядало майже як голова без тіла, а потім для розваги розповідати капелюшку, яке тіло буде колись під ним. Софі трохи лестила капелюшкам, адже покупцям теж доводиться лестити.

«У вас такий загадковий вигляд», – зверталася вона до капелюшка, повністю затягнутого вуаллю з ледь помітними блискітками. Кремовому капелюшку з трояндами під широкими крисами вона казала: «Ви вийдете заміж за справжнього багатія!» А ядучо-зелений солом'яний капелюшок із загнутим зеленим пером запевняла: «Ви виглядаєте юною, немов весняний листочок». Рожевим чепчиком Софі говорила, що вони чарівні, а модним капелюшкам, прикрашеним оксамитом, – що вони вигадливі. Що ж до чепчика, отороченого печеричними стрічками, то йому Софі сказала:

– У тебе золоте серце, і одного разу хтось високопоставлений це помітить – і закохається в тебе!

Річ у тім, що вона жаліла цей чепчик, надто вже простим і недоладним він виглядав. (...)

Але коли Софі нарешті накинула на своє сіре плаття сіру ж таки шаль і вийшла на вулицю, від її гарного настрою не лишилося й сліду. Вона почувалася пригніченою і розгубленою. Навколо було надто багато людей, які реготали і галасували, надто багато гамору і тисняви. Софі здалося, ніби кілька місяців сидіння за шиттям перетворили її чи то на стару бабу, чи то на майже каліку. Вона загорнулася в шаль і почала пробиратися по під стінами, щоб її, бува, не затоптали ногами у святкових туфлях і не заштурхали ліктями в довжелезних шовкових рукавах. Коли десь угорі несподівано затріскотіли вибухи, Софі здалося, що вона от-от знепритомніє. Вона підняла голову – і побачила замок чарівника Хаула прямісінько на пагорбі над містом: так близько, що здавалося, ніби він всівся на комини. З усіх чотирьох веж Мандрівного Замку виривалося блакитне полум'я, викидаючи блакитні вогняні кулі, які вибухали високо в небі, і це було досить-таки страшно. Видно, чарівника Хаула чимось роздратувало Травневе свято. А може, він намагався взяти в ньому участь – на власний спосіб. Софі була надто настрашена, тож її це не обходило. Вона радо повернулася би додому, якби не те, що півдороги до Цезарі було вже пройдено. І Софі кинулася бігцем.

«Чому це я вирішила, ніби мені хочеться цікавого життя? – запитувала вона себе на бігу. – Я би тоді боялася ще більше. А все тому, що я найстарша!»

(...) На Ринковій площі зробилося ще гірше – наскільки це взагалі було можливо. На площі розташовувалася більшість розважальних закладів. Молоді люди проходилися по ній джанджуристо і чваньковито, за ними тяглися, замітаючи пилюку, їхні плащі з щонаймоднішими довгими рукавами, а молодики притупували черевиками з масивними пряжками, що їх буднього дня їм би й на гадку не спало взути, горлаючи непристойні жартики і чіпляючись до дівчат. Ну, а дівчата церемонно прогулювалися парочками, з нетерпінням очікуючи, коли ж це до них на решті почнуть чіплятися.

Отже, Травневе свято йшло собі, як ішло, та Софі навіть і це лякало. І коли молодик у дивовижному блакитному, затканому сріблом костюмі звернув увагу на Софі й вирішив трохи почіплятися до неї, вона метнулася до дверей якоїсь крамнички і спробувала сховатися.

Молодик здивовано підніс брови.

– Не бійся, сіренька мишко, – сказав він і посміхнувся, співчутливо дивлячись на Софі. – Я всього лише хотів почастивати тебе вином. Ну, чого ти так перелякалася?

Від його співчутливості Софі зробилося страшенно ніяково. До того ж молодий чоловік справляв абсолютно приголомшливе враження: він здався Софі дуже дорослим, тим більше, що на вигляд йому було далеко за двадцять. А ще він мав продовгувате, тонке обличчя, на якому лежала печать життєвого досвіду, і волосся делікатного золотистого відтінку. Хвости рукавів у нього були найдовші на цілу площу, з дорогими фестонами і зі срібними вставками.

– Ах, спасибі, сер, ви дуже люб'язні, – насилу промимрила Софі. – Я... я йду відвідати сестру.

– Що ж, зрозуміло, ідіть собі, – розсміявся запаморочливо чарівний юнак. – Хто я такий, щоби заважати прекрасній дамі побачитися із сестрою? Та, може, ви дозволите мені провести вас, адже ви така налякана?

Наміри в нього були якнайкращі, однак Софі засоромилася ще сильніше.

– Ні, ні! Ні, спасибі, сер! – видихнула вона і кинулася від нього геть по вулиці.

На додачу до всього іншого, від молодика линув тонкий аромат коштовних парфумів. Запах гіацинтів так і переслідував Софі. Який витончений, думала вона, пробираючись поміж столиками, виставленими на площі перед вікнами Цезарі. (...)

***

Коментарі

Софі провідала сестру і дізналася, що дівчата перевтілилися: Летті стала Мартою, а Марта – Летті. У такий чарівний спосіб вони висловили своє невдоволення діями Фанні.

Наступного дня Софі працювала в майстерні. Раптом...

Знадвору долинули скрип коліс та цокіт кінських копит, і в крамниці стало темно: вікно заступила карета. Задзвенів дзвоник, і в двері впливла напрочуд огрядна пані – Софі таких ніколи й не бачила. З плечей клієнтки спадала соболина накидка, а туго обтисле чорне плаття так і виблискувало діамантами. Погляд Софі передусім прикував кристалий капелюх дами – він був оздоблений справжніми страусовими перами, пофарбованими так штудерно, що вони відтінювали рожеві, зелені й блакитні відблиски діамантів, але при цьому залишалися чорними. Отож це був дуже дорогий капелюх. Обличчя дами було продумано прекрасним. Горіховий відтінок волосся дуже молодив її, тільки от... Софі перевела погляд на молодого чоловіка, який увійшов у крамницю слідом за дамою, – і побачила рудуватого юнака, вбраного вкрай елегантно, але блідого і явно страшенно стривоженого. Він глянув на Софі з благанням і жахом. Юнак був набагато молодший від дами. Софі аж оторопіла.

– Панна Хаттер? – запитала дама голосом мелодійним, проте владним.

– Так, – відповіла Софі. Вигляд у юнака став іще стривоженіший. Імовірно, дама була його матір'ю.

– Я чула, ви продаєте просто божественні капелюшки, – проспівала дама. – Покажіть.

Софі ще недостатньо опанувала себе, щоби наважитися на відповідь.

Вона вийшла назустріч клієнтці й стала демонструвати капелюшки. Жоден із них, звичайно, не відповідав розкішному вигляду дами, до того ж молодий чоловік не зводив із Софі погляду, і їй було страшенно ніяково. Чим швидше дама переконається, що тут для неї нічого немає, тим швидше ця пара звідси нарешті піде. Skorиставшись порадою Фанні, Софі почала із найневдаліших капелюшків. Дама відразу ж почала відкидати їх один за одним.

– Просто чарівно, – фиркнула дама на адресу рожевого чепчика.

– Травнева троянда, – обізвала вона ядучо-зелену соломку.

А про вуаль із блискітками заявила:

– Загадковий вигляд. Як банально. А що ви ще можете запропонувати?

Софі подала їй шикарний чорно-білий капелюшок – єдиний, котрий міг бодай трішки зацікавити таку розкішну даму.

Дама презирливо оглянула капелюшок.

– Такий убір не личитиме геть нікому. Ви даремно забираєте в мене час, панно Хаттер.

– Я роблю це тільки тому, що ви прийшли до мене в крамницю і попросили показати капелюшки, – заперечила Софі. – Бачите, пані, це маленька крамниця в маленькому містечку. Навіщо вам було взагалі... – тут молодий чоловік, що стояв за спиною дами, зойкнув і замахав руками, немовби намагаючись перестерегти Софі, – ...завдавати собі клопоту і заходити сюди? – закінчила Софі, і їй стало цікаво, що ж тепер буде.

– Я завжди завдаю собі клопоту, щоби покарати тих, хто непоштиво поводитьься з Відьмою Пустирець, – жорстко, з металом у голосі, проговорила дама. – Мені чимало доводилося чути про вас, панно Хаттер, і мені не до вподоби ні конкуренція, ні ваші настрої. Я прийшла, щоби зупинити вас. Ось вам! – і вона простягнула руку та махнула нею перед лицем Софі.

– Ви хочете сказати, що ви і є Відьма Пустирець? – здригнулася Софі. Від жаху і здивування в неї щось сталося з голосом.

– Так, – відповіла дама. – І нехай це навчить вас не лізти в мої справи.

– А хіба я в них лізла? Це якась помилка! – прокректала Софі. Тепер молодий чоловік дивився на неї з непідробним жахом, але вона не розуміла, чому це так.

– Ніяк це не помилка, панно Хаттер, – сказала Відьма. – Ходімо, Гастон! – вона повернулася і попливла до виходу.

Поки юнак запобігливо відкривав перед Відьмою двері, та знову обернулася до Софі.

– До речі, ви не зможете нікому розповісти про те, що вас зачарували, – додала вона.

Двері за нею бамкнули, немов похоронний дзвін.

Софі поторкала обличчя, щоби дізнатися, що так вразило молодого чоловіка. Пальці намацали м'які зморшки. Софі подивилася на руки. Вони теж були всі в зморшках і страшенно кістляві, з роздутими венами на тильному боці та вузлуватими пальцями. Софі підбрала поділ сиріої спідниці – й побачила висхлі худі литки і ступні, від яких черевики повипиналися горбами. Ці ноги належали не менш ніж дев'яносторічній бабі, і виглядали надто вже по-справжньому.

Софі кинулася до дзеркала – і з'ясувала, що тепер вона не може не шкутильгати. Обличчя в дзеркалі виявилось цілком спокійним, тому що нічого іншого вона і не сподівалася побачити. На Софі дивилося лице сухорлявої старої, виснажене, коричнеувате, обрамлене рідкими пасмами сивого волосся. Софі побачила свої власні очі – жовті, сльозаві, причому вираз цих очей здавався досить-таки трагічним.

– Не переживай, бабцю, – сказала Софі своєму відображенню. – На вигляд ти цілком здорова. Крім того, тепер ти значно більше схожа на себе справжню.

Вона обмірковувала своє становище цілком спокійно. Усе навколо теж стало якимось спокійним і відстороненим. Софі навіть не надто сердилася на Відьму Пустирець.

– Звичайно, якщо випаде нагода, треба буде з нею поквитатися, – сказала собі Софі... – Проте залишатися мені тут не можна. Фанні мій вигляд би приголомшив. Що ж. Це сире плаття цілком придатне, аби у ньому ходити, однак іще треба взяти мою шаль та що-небудь поїсти.

Софі пошкутильгала до дверей крамниці й акуратно повісила на них табличку «Зачинено». Її суглоби рипіли на ходу. Йти доводилося

повільно. Однак Софі з полегшенням виявила, що вона вельми міцна стара. Софі зовсім не почувалася слабкою чи хворою – тільки скутою.

Софі прошкутильгала за шаллю й накинула її на голову і плечі, як то роблять старі жінки, а потім почовгала в дім, узяла гаманець, в якому було кілька монет, кусень хліба і трохи сиру.

Вона вийшла за поріг, акуратно поклала ключ у звичайну схованку і зашкутильгала по вулиці, дивуючись, як це вона досі така спокійна. (...)

Швидко смеркалося, вересовища стали сірувато-блакитними. Вітер посилювався. Кректання Софі і хрускіт її суглобів голосно відлунювали в неї у вухах, тож до неї не відразу дійшло, що не все це скрипіння і сапання йде від неї. Вона підняла голову і підсліпувато примружила очі. Через Пустирище зі скреготом і гуркотом на неї сунув Мандрівний Замок чарівника Хаула. З-за його чорних зубчастих мурів у небо били хмари чорного диму. На вигляд замок був високий, прямовисний, важкий, бридкий – і справді лиховісний. Софі сперлася на ціпок і почала за ним спостерігати. Вона навіть не дуже злякалася, їй було радше цікаво, як він пересувається. Але головна думка, яка крутилася в цю мить у її голові, була про те, що весь цей дим неодмінно свідчить, що десь за високими чорними стінами Мандрівного Замку палає велике вогнище.

– Ну скажи, а чому б і ні? – запитала вона в ціпка. – Навряд чи чарівникові Хаулу для його колекції аж настільки потрібна моя душа. Він же викрадає тільки молоденьких дівчат! Вона підняла ціпок і владно помала ним у бік замку.

– Стей! – закричала вона. Мандрівний Замок слухняно зупинився з гуркотом і скреготом – десь за п'ятдесят футів вище по схилу. Софі не без вдячності пошкутильгала до нього.

***

Коментарі

Софівсе ж таки потрапила до Мандрівного замку. Її зустрів юнак, який повідомив, що господаря немає. Але змучена Софі зайшла до кімнати.

Розділ третій, у якому Софі потрапляє в Мандрівний Замок й укладає одну угоду

(...) Вона всілася якомога зручніше, поклавши вузлуваті ноги на коминкові ґрати, примостила голову в куточку крісла, і почала сонно розмірковувати, що їй потрібно зробити вранці. Однак Софі дещо відволікало те, що у вогні їй почало ввижатися чиесь невиразне обличчя.

– Вузьке блакитне лице, – зашепотіла Софі собі під ніс, – дуже довге і вузьке, з тонким блакитним носом. Оті кучеряві зелені язички зверху – достоту волосся. А що, як я не піду, поки не повернеться Хаул? Гадаю, чарівники вміють знімати закляття. Оті багряні вогники внизу – зовсім як рот. Ну й страшнучі в тебе зуби, мій друже. А замість брів у тебе два зелені пучки полум'я...

– Що найцікавіше, у всьому вогнищі було тільки два острівці жовтогарячого вогню – якраз під зеленими бровами, нібито очі, а посередині кожного з них яскрили багряні відсвіти. Софі ввижалося, що вони дивляться на неї, як справжні зіниці.

– З іншого боку, – вела далі Софі, дивлячись на жовтогарячі вогники, – щойно закляття буде знято, не встигну я й оком моргнути, як він з'їсть моє серце.

– А ти не хочеш, щоби твоє серце з'їли? – поцікавилася полум'я.

Софі не сумнівалася: з нею заговорило саме полум'я. Софі чудово бачила, як багряно-синій рот вогненного обличчя рухається у такт словам. Голос у нього був чимось схожий на голос Софі – такий же надтріснутий, як і в неї, до того ж у цьому голосі поскрипувало і стугоніло палаюче дерево.

– Звичайно ж, не хочу, – відповіла Софі. – А хто ти?

– Вогненний демон, – пояснив багряний рот.

У його голосі було більше скигління, ніж поскрипування, коли він додав:

– Я прив'язаний до цього вогнища за умовами угоди. Я не можу звідси нікуди зрушити! – тут його голос знову став зухвалим і тріскучим.

– Ну, а як щодо тебе? Я бачу, що на тебе накладено закляття.

Це остаточно позбавило Софі сонливості.

– То значить, ти це бачиш! – вигукнула вона. – А зняти закляття ти можеш?

Запала тиша – гаряча і палахка, жовтогарячі очі на вогненному обличчі демона оглянули

Софі від голови до ніг.

– Сильне закляття, – врешті-решт сказав демон. – Як на мене, це скидається на роботу Відьми Пустирищ.

– Так воно і є, – сказала Софі.

– Але справа не тільки в цьому, – протріщав демон. – Я розрізняю в цьому заклятті два шари. Ну і, як я бачу, ти нікому не можеш про це розповісти. Ну, хіба що тому, хто й так уже про це знає.

Він ще трохи подивився на Софі.

– Мені треба було б дослідити твоє закляття, – сказав він трохи згодом.

– А скільки часу це займе? – запитала Софі.

– Та, мабуть, трохи займе. Або трохи більше, ніж трохи, – відповів демон. І додав, м'яко і вкрадливо мерехтячи:

– А чи не уклала би ти зі мною угоду? Я зніму з тебе закляття, якщо ти погодишся розірвати угоду, яка мене зв'язує.

Софі насторожено вдивилася у вузьке блакитне обличчя демона. Вигляд у нього, коли він робив цю пропозицію, був явно підступний. У всіх книжках, які Софі доводилося читати, говорилося, наскільки небезпечно укладати будь-які угоди з демоном. До того ж не було ніяких сумнівів у тому, що цей демон надзвичайно злий. Узяти хоча б ці його довжелезні багряні зуби...

– А ти це чесно? Зовсім чесно? – поцікавилася вона.

– Ну, не зовсім, – зізнався демон. – Але хіба тобі хочеться залишатися в такому вигляді до самої смерті? Я думаю, що це закляття скоротило тобі життя років десь так на шістдесят.

Думати про це було огидно, тому досі Софі намагалася уникати цієї думки. Проте ця думка якраз усе і змінювала.

– А що, твоя угода – вона з чарівником Хаулом, так? – запитала Софі.

– Авжеж, – сказав демон. У його голосі знову почулося скигління. – Я прикутий до цього вогнища і не можу відсунути далі, ніж на фут. Я змушений виконувати більшу частину тутешньої магії. Я повинен утримувати Мандрівний Замок, переміщати його і влаштовувати різні спецефекти, щоби відлякувати людей, а також робити все інше – все, що тільки забажає Хаул. А Хаул, щоби ти знала, зовсім безсердечний.

Софі не треба було пояснювати, що Хаул безсердечний. З іншого боку, цей демон, швидше за все, нітрохи не кращий.

– А ти що, зовсім нічого не маєш із цієї угоди? – поцікавилася Софі.

– Ну, якби я нічого з неї не мав, я б і не став її укладати, – відповів демон із сумовитим мерехтінням. – Але якби я знав, як воно буде, то ні за що би на це не погодився. (...)

***

Коментарі

Софі залишилася в Мандрівному Замку Хаула. Розгадування таємниць чарівника вона почала з прибирання, бо помешкання того, хто наводить жах на мешканців Інгарії, виявився брудним і захарашеним. Софі швидко знайшла мову з вогняним демоном Кальцифером, Черепом, Майклом. А загадковий Хаул виявився справжнім красенем!

– А, Хауле, привіт, – безпорадно вимовив Майкл.

При цих словах Софі обернулася – можливо, аж занадто поспішно – і стала розглядати господаря Мандрівного Замку. Високий зеленоокий юнак у напрочуд розкішному блакитному зі срібним шиттям костюмі завмер. Він навіть не встиг поставити у куток гітару.

Тим часом Софі поряdkувала коло вогню і доволі-таки спокійно розглядала Хаула.

Хаул відкинув пасмо білявого волосся, яке спадало йому на очі, та, у свою чергу, став зацікавлено розглядати Софі. На його подовгастому вузькому обличчі з'явився здивовано-розгублений вираз.

– Хто ви така? – поцікавився Хаул. – Де я міг бачити вас раніше?

– Ви мене не знаєте, – впевнено збрехала Софі.

Врешті-решт, перша і єдина її зустріч із Хаулом була настільки короткою, що він заледве встиг назвати її сірою мишкою, – так що це можна було вважати правдою.

Софі припускала, що їй належало би подякувати долі за тодішню щасливу втечу, однак зараз, щиро кажучи, її займала лише одна думка: «Боже милостивий! Та цей чарівник Хаул, при всій його злостивості, –

всього лише двадцятирічна дитина! Бути старою – надзвичайно корисна річ», – думала вона, перевертаючи бекон на сковорідці.

Софі радше погодилася б умерти, ніж дала би зрозуміти цьому джентлюристу молодикові, що якраз вона і була тією дівчиною, яку він пошкодував на Травневому святі. Серця і душі тут ні при чому. Хаул ні про що не довідається.

– Вона каже, що її звати Софі, – пояснив Майкл. – Прийшла вчора ввечері.

– А як їй вдалося змусити Кальцифера нагнутися? – запитав Хаул.

– Вона мене залякала! – здушено і жалібно пропищав Кальцифер з-під шиплячої сковорідки.

– Це мало кому вдається, – замислено зауважив Хаул.

Він поставив гітару в куток, підійшов до вогнища, рішуче відсунув Софі набік – і запах бекону змішався із запахом гіацинтів.

– Кальцифер не любить, коли на ньому готує хтось, крім мене, – повідомив він, обгортаючи долоню довгим хвостом рукава, щоби взятися за ручку сковорідки. – Передайте мені, будь ласка, ще дві скибки бекону та шість яєць і розкажіть, навіщо ви сюди прийшли.

Софі дивилася на блакитний самоцвіт у вусі Хаула і передавала йому яйця по одному.

– Навіщо я сюди прийшла, юначе? – перепитала вона. Після всього, що вона побачила в Мандрівному Замку, відповідь здавалася очевидною. – Я прийшла, бо я ваша нова прибиральниця.

– Невже? – здивувався Хаул, розбиваючи яйця одною рукою і кидаючи шкаралупу у вогонь, де Кальцифер жадібно пожирав її, як пес, із гарчанням і цямканням. – А хто це сказав?

– Я це кажу, – відповіла Софі.

А тоді благочестиво додала:

– Я беруся навести тут лад, хоч мені, мабуть, і не вдасться виправити вашу зіпсовану душу.

– Хаул зовсім не зіпсований, – сказав Майкл.

– Зіпсований, зіпсований, – заперечив Хаул. – Ти забуваєш, Майкле, наскільки негідно я поведжуся навіть у цей момент!

Він різко повів підборіддям у бік Софі.

– Що ж, якщо вам настільки кортить бути корисною, добра жінко, то відшукайте ножі та виделки і поприбирайте зі столу. (...)

***

Коментарі

Софі шукала місця, куди Хаул ховає дівочі серця. Але, окрім кількох кімнат, нічого не знайшла. Найбільшою таємницею Замка Хаула були двері, над якими була вставлена в одвірок квадратна дерев'яна клямка, на кожній із чотирьох сторін якої стояла позначка фарбою – зелена, синя, червона і чорна. Якщо червона мітка веде в Кінгсбері, а синя – у Портхавен, то куди веде чорна – так і залишилося для Софі таємницею, навіть після відвідин Уелсу. Причиною подорожі за чорні двері стало заклинання Майкла...

**Розділ дев'ятий,
у якому В Майкла виникають клопоти з заклинанням**

(...) – Скажіть, що ви про це думаєте? – поцікавився Майкл.

Софі прочитала:

*Йди і зірку, що падає з неба, впіймай,
Мандрагоровий корінь з дитям відшукай,
І скажи мені, де всі минулі роки,
І хто дідьку копито розтрощив-таки.
І навчи, як почути русалок пісні,
Як втекти від укусів облуди й брехні.
Відшукай вітер в полі,
Який мчить добру волю.
З'ясуйте, про що тут говориться.
Другу строфу напишіть самі.*

Софі була до краю здивована. Їй і раніше доводилося потикати носа у заклинання, але нічого схожого на це вона ще ніколи не бачила. Вона перечитала заклинання, причому їй нітрохи не допомагали гарячкові пояснення Майкла.

– Пам'ятаєте, Хаул мені говорив, що складні заклинання завжди містять у собі загадку? Ну, я спочатку і вирішив, що тут кожен рядок – загадка. Замість зірки з неба я взяв сажу з іскорками, а замість пісень русалок – мушлю. А оскільки я подумав, що і сам можу вважатися дитям, то сам зняв корінь мандрагори, а перелік минулих років виписав з календарів, хоча тут я не впевнений – можливо, тут я і помилився. І можливо, що там йдеться про листок щавлю: його прикладають до місць укусів... А я про це якось взагалі не подумав... Так чи інакше, а ніщо не спрацювало!

– І не дивно, – скривилася Софі. – Як на мене, це скидається на перелік неможливих речей.

Але Майкл із цим не погодився.

– Якщо все це неможливо зробити, – резонно заперечив він, – то й виконати це заклинання ніхто би не зміг.

***

Коментарі

Діючи згідно із заклинанням, Софі й Майкл спробували спіймати падаючу зірку, але цього зробити їм не вдалося.

Хаул подивився на сірий папірець, що його він досі тримав у руці.

– Це називається «Пісня». Думаю, що саме так воно і є. Тільки тут не все, а решту я не можу пригадати. – Він завмер і задумався, немов йому саянула нова важлива думка, і це його занепокоїло. – Думаю, друга строфа важлива, – мовив він. – Краще взяти і подивитися... Хаул підійшов до дверей і повернув ручку чорним донизу. Тут він знову завмер і озирнувся на Майкла та Софі, які, природно, витріщалися на ручку.

– Ну, добре, – сказав Хаул. – Софі однаково пробереться сюди, як тільки я спущу її з очей, а щодо Майкла це було б нечесно. Ану, ходіть зі мною. Обоє. Так я принаймні матиму вас на оці.

Він відкрив двері в ніщо і ввійшов туди. Майкл кинувся за ним – так поспішно, що спіткнувся об табуретку. Софі теж підхопилася – так швидко, що пакунки зсипалися з її колін на підлогу перед вогнищем. (...)

Розділ одинадцятий, у якому Хаул вирушає в дивовижну країну в пошуках заклинання

Як виявилось, ніщо за порогом мало десь лише із дюйм товщини. За ним крізь сірий мрячний вечір пролягала бетонна доріжка до садової хвіртки. Біля хвіртки чекали Хаул і Майкл. Далі була гладенька дорога, дуже тверда на вигляд, з рядами будинків по обидва боки. Софі, тремтячи від мряки, озирнулася подивитися, звідки вона прийшла, і виявила, що Мандрівний Замок перетворився на будинок із жовтої цегли з великими вікнами. Як і решта тутешніх будинків, він був квадратний і новий, з парадними дверима з матового скла. Ніде на вулиці нікого не було. Можливо, причиною була мжичка, але Софі здалося, що насправді, хоча тут і було досить багато будинків, вони перебували десь на самому краю містечка.

– Якщо ви вже задовольнили свою цікавість, то ходіть! – гукнув її Хаул.

Його сіро-червоний костюм просякнув вологою. Він помахував зв'язкою дивного вигляду ключів, більшість із яких були жовтими і плоскими – мабуть, від жовтих будинків. Коли Софі підійшла до хвіртки, поstatt Хаула розмилася, так ніби мжичка навколо нього раптом перетворилася на туман. Коли його обриси знову стали чіткими, він далі був у сіро-червоному костюмі, тільки зовсім іншого покрою. Зникли хвости на рукавах, усе вбрання стало якимось мішкуватим і поношеним та пошарпаним на вигляд.

Майклова куртка перетворилася на щось стьобане довжиною ледве до пояса. Майкл підняв ногу, взуту в полотняну туфлю, і здивовано оглянув тісні сині штани, що обтягали його стегна.

– Ледве можу зігнути коліно, – поскаржився він.

– Звикнеш, – запевнив його Хаул. – Ходімо, Софі.

На подив Софі, Хаул повів їх доріжкою назад до жовтого будинку. На спині його мішкуватої куртки вона помітила загадкові слова: «ВАЛЛІЙ-СЬКЕ РЕГБІ!». Майкл ішов за Хаулом, насилу переставляючи ноги у свої нових тісних штанах.

Софі опустила очі і побачила, що сукня над шишкуватими черевиками піднялася до середини її худих литок. Більше в її вбранні нічого не змінилося.

Хаул відімкнув двері матового скла одним зі своїх ключів. Біля дверей на ланцюжку висіла дерев'яна табличка. «Рівенделл», – прочитала Софі, і Хаул уштовхнув її в охайну світлу вітальню.

У будинку явно хтось був. З-за найближчих дверей долинали гучні голоси. Коли Хаул відчинив ці двері, Софі зрозуміла, що голоси походять з яскравих чарівних картинок, що рухалися на передній стінці великої квадратної скрині.

– Хауелл! – вигукнула жінка, яка сиділа у кімнаті з в'язанням у руках.

Вона з дещо роздратованим виразом обличчя відклала в'язання, але не встигла піднятися, як маленька дівчинка, яка дуже уважно, поклавши підборіддя на руки, роздивлялася чарівні картинки, підхопилася і кинулася до Хаула.

– Дядько Хауелл! – заверещала вона і, вистрибнула на Хаула, обхопивши його ногами.

– Марі! – заревів у відповідь Хаул. – Як ся маєш, каріад¹? Ти була чемна, правда?

І вони з дівчинкою на весь голос почали цокотіти якоюсь чужоземною мовою. Софі зрозуміла, що вони дуже люблять одне одного. (...)

***

Коментарі

В Уельсі, яке знаходилося за чорною позначкою, Хаул відчував себе як удома, а Софі з Майклом багато чого не зрозуміли. Проте серцем дівчина відчула небезпеку, яку випромінювала вчителька-красуня міс Ангоріан. Саме вона знайшла продовження заклинання – вірш Джона Донна, в якому йдеться про ті дива, які знаходяться поруч:

*Якщо ти народився, щоб зріти дива,
Де невидимий світ – лиш для тебе ява,
Верхи мни десять тисяч і днів, і ночей,
Поки біле волосся сягне до плечей.
І розкажеш, як вернеш з далеких доріг,
Про всі дивні дива, що спізнати устиг,
І присягнеш, що не бачив ти дива –
Жінки тієї, що чесна й правдива.*

Розділ дванадцятий, у якому Софі стає старенькою матінкою Хаула

***

Коментарі

Хаул умовив Софі відвідати короля й очорнити його для того, щоб не шукати зниклого принца і королівського чарівника. Софі погодилася, розуміючи, що стала учасницею спланованої гри Хаула проти Відьми Пустирищ.

– Ваша Величносте, пані Пендрагон прибула на аудієнцію!

¹ Cariad (валліська) – серденько, любя.

І тут Софі побачила короля. Він сидів не на троні, а на досить-таки звичайному кріслі, тільки ледь-ледь оздобленому сусальним золотом, майже посередині великої кімнати, й одягнений був куди скромніше, ніж його лакеї. Король був зовсім один, ніби якась зовсім звичайна людина. Щоправда, сидів він по-королівському, виставивши вперед одну ногу, і був на свій лад досить вродливим – принаймні як на повнуватого чоловіка з неухважним поглядом, – але Софі він здався досить молодим і трішечки занадто гордим тим, що він король. Як на її смак, із таким обличчям треба було б бути менш самовпевненим.

– Отже, яка особлива причина привела до мене матінку чарівника Хаула? – запитав король.

І тут Софі раптом заціпеніла від усвідомлення, що стоїть перед королем. У якомусь запамороченні їй подумалося, що ось цей чоловік, котрий сидить перед нею, і та величезна і неймовірно важлива штука, котру називають королівською владою, – це насправді дві різні речі, які лише за дивним збігом обставин опинилися в одному кріслі. Крім того, вона виявила, що раптом забула всі ті делікатні, обережні й стримані міркування, які Хаул звелів їй викласти королю, – усі до останнього слівця. Але щось таки треба було сказати.

– Він послав мене до вас сказати, що не буде шукати вашого брата, Ваша Величносте, – промовила Софі.

Вона дивилася на короля. Король дивився на неї. Це була катастрофа.

– Ви впевнені? – перепитав король. – Коли я розмовляв про це із самим чарівником, він висловив згоду.

Єдине, що ще залишилося у голові Софі від Хаулових повчань, – це те, що вона прийшла до короля, аби очорнити ім'я Хаула. Тому вона пояснила:

– Він збрехав. Він не хотів вас сердити. Він вислизач, Ваша Величносте, якщо ви розумієте, що я маю на увазі.

– І він сподівається вислизнути від пошуків мого брата Джастіна, – додав король. – Розумію. Чому б вам не сісти – адже ви, наскільки я бачу, вже у поважних літах. Я хочу, щоби ви виклали мені міркування чарівника. (...)

– Тільки боягуз пошле стару матір просити за себе! Уже з цього ви можете побачити, що він за тип!

– Так, це незвичайний крок, – поважно відповів король. – Однак я дав йому зрозуміти, що якщо він погодиться, на нього чекатиме гідна винагорода.

– Ну, якраз гроші його не цікавлять, – сказала Софі. – Річ у тім, що він до смерті боїться Відьми Пустирищ. Вона його прокляла, і це прокляття щойно його наздогнало.

– У такому разі в нього є всі причини боятися, – ледь здригнувшись, сказав король. – Будь ласка, розкажіть мені ще що-небудь про чарівника.

«Ще що-небудь про Хаула? – у розпачі подумала Софі. – Мені ж треба очорнити його ім'я!» Але в голові в неї було так порожньо, що на якусь мить їй здалося, ніби в Хаула зовсім немає недоліків. Яка нісенітниця!

– Що ж, – проговорила вона, – він непостійний, безтурботний, егоїстичний, а також істеричний. Часом я думаю, що коли в нього самого все гаразд, то його ніхто не обходить, – і тут раптом я дізнаюся, що до декого він надзвичайно добрий. Тоді я починаю думати, що він добрий тільки тоді, коли йому це вигідно, – і тут виявляється, що він майже не бере грошей з бідняків. Не знаю, Ваша Величносте. Він дуже непростий чарівник. І дуже заплутаний.

– У мене склалося враження, – сказав король, – що Хаул – безпринципний слизький тип із добре підвішеним язиком і світлою головою. Ви згодні?

– Як ви це точно підмітили! – Софі раптом відчула абсолютно щире захоплення. – Ви ще тільки забули сказати, який він пустий і легковажний...

Вона з підозрою глянула на короля понад ярдами килима. Щось він несподівано легко згодився допомогти їй очорнювати ім'я Хаула.

Король посміхався. Це була трохи невпевнена посмішка, яка личила радше тій людині, якою він був, аніж тому королю, яким він мав би бути.

– Дякую, пані Пендрагон, – сказав король. – Ваша відвертість зняла з моєї душі важкий тягар. Чарівник надто легко погодився вирушити на пошуки мого брата, тож я вже було вирішив, що помилився і звернувся не до того, до кого мав би звернутися. Я боявся, що він може виявитися або з тих, хто не може встояти перед можливістю похизуватися, або з тих, хто готовий на все заради грошей. Але ви переконали мене, що Хаул – саме той, хто мені потрібен.

– Прокляття! – вигукнула Софі. – Він же послав мене сюди пояснити, що все зовсім навпаки!

– От ви і пояснили, – король підштовхнув свої крісло на дюйм ближче до Софі. – А тепер дозвольте мені бути настільки ж відвертим, – вів далі він. – Пані Пендрагон, мені конче необхідно повернути брата. І не тільки тому, що я люблю його і шкодую з приводу тої нашої сварки. І річ навіть не в тому, що деякі люди пошепки натякають, начебто я сам його позбувся, – хоч для кожного, хто нас бодай трохи знає, це було б цілковитою нісенітницею. Ні, пані Пендрагон. Річ у тому, що мій брат Джастін – блискучий полководець, а оскільки Верхня Норландія і Чужокрайнія ось-ось оголосять нам війну, мені без нього не обійтися. Розумієте, Відьма ж і мені погрожувала. А оскільки всі джерела однастайні в тому, що Джастін вирушив саме на Пустирища, я впевнений: Відьмі йшлося про те, щоб залишити мене без Джастіна саме тоді, коли він мені найбільше потрібний. Гадаю, чарівника Салімана вона захопила суто як приманку для Джастіна. Отже, якщо я хочу повернути брата, мені потрібний дуже розумний і не надто перебірливий у засобах маг.

– Хаул просто втече, – попередила короля Софі.

– Ні, – заперечив король. – Не думаю. Мене в цьому переконає якраз те, що він прислав вас сюди. Адже цим він дає мені зрозуміти: він настільки боягузливий, що навіть моя думка про нього його не турбує. Пані Пендрагон, хіба це не так?

Софі кивнула. Якби ж то вона пам'ятала всі Хаулові витончені умовиводи! Хоч сама вона їх не розуміла, король би, мабуть, зрозумів.

– Це вчинок далеко не пустої людини, – сказав король. – На таке може зважитися тільки той, для кого це крайній засіб, а значить, чарівник Хаул зробить усе, чого я від нього хочу, якщо я дам йому зрозуміти, що його крайній засіб не спрацював.

– Можливо, ви, Ваша Величносте... гм... схильні вбачати тонкі натяки там, де їх немає, – сказала Софі.

– Не думаю, – король знову посміхнувся, і тут раптом з його обличчя зник вираз неувважності, його риси стали жорсткішими. Він був упевнений, що правий. – Пані Пендрагон, передайте чарівнику Хаулу, що я призначаю його придворним магом, починаючи з цієї ж таки хвилини, і даю йому наш перший королівський наказ – розшукати принца Джастіна, живого чи мертвого, до кінця року. Можете йти. (...)

***

Розділ шістнадцятий, у якому багато всілякого чаклунства

(...) Софі і Майкл кинулися в комору, схопили два оксамитні плащі й накинули їх на себе. Софі дістався той із них, котрий перетворював власника на рудого чолов'ягу, і тільки тепер вона зрозуміла, з чого сміявся Кальцифер, коли вона кілька днів тому була одягнута другим із двох плащів. Майкл перетворився на коня. Але цього разу часу на сміх вони не мали. Софі ривком розчинила двері й вискочила на вулицю, причому за нею побіг і людина-пес, який чомусь ставився до всього, що відбувалося, надзвичайно спокійно. Майкл вийшов слідом, стукаючи неіснуючими копитами, а тим часом Кальцифер у вогнищі ставав із блакитного білим.

На вулиці стовпилося дуже багато людей, і всі вони дивилися вгору. На такі дрібниці, як коні, які раптом невідомо чому виходять з будинку, ніхто не звертав уваги: роззявам було не до того.

Софі й Майкл також задерли голови – і побачили, що ген понад комінами клубочиться, звиваючись, величезна хмара. Вона була чорна і шалено крутилася. Крізь сутінь пробивалися білі спалахи, одначе ці незвичайні зблиски були зовсім не схожими на світло. І як тільки Софі та Майкл підійшли трохи ближче, згусток магії перетворився на темний імлістий клубок розлючених змій. Потім клубок розпався надвое – причому розпався з таким виттям, що здавалося, ніби у бійці зійшлися два велетенські коти. Одна половина клубка, завиваючи, покотилася над дахами до моря, а друга з пронизливим вереском метнулася слідом за

нею. Декотрі із роззяв поховалися по домівках. Софі з Майклом залишилися з тими найхоробрішими, які поспішили вниз, у порт. Скидалося на те, що мешканці міста, не змовляючись, усі разом вирішили, ніби найкраще поєдинок двох хмар можна буде розгледіти з пірсу. Софі теж спершу зашкутьгала туди, однак виявилось, що виходити з-за будиночка начальника порту позбавлено усякого сенсу.

За пірсом, досить далеко, над морем, нависали дві хмари – єдині хмари в ясному блакитному небі. Їх було чудово видно, і не менш чудово було видно їхню бурхливу бійку, схожу на несамовиту, шалену бурю, і від цього на морі здіймалися гігантські білопінні хвилі. У цю бурю потрапив якийсь нещасний корабель. Його щогли хиталися під поривами вітру, а в борт нещадно вдаряли хвилі. Команда відчайдушно намагалася спустити вітрила, але щонайменш одне з них перетворилося на сірі подерті клапти.

– Невже не могли хоча б корабель залишити в спокої! – обурився хтось із глядачів.

Але в цю мить вітер і хвилі дісталися нарешті до берега. Білопінний вал накопився і повністю накрив пірс, а відтак найхоробріші поспішили назад на набережну, де пришвартовані судна зі скреготом билися об причал. І раптом до людей долинули дивні, дзвінкі, високі верескливі голоси. Софі визирнула з-за стіни, зіщулившись від вітру, який шмагав її по обличчі, і побачила, що могутня кипуча магія зачепила не тільки море і те нещасливе судно. На пірс повилазило кільканадцять мокрих і слизьких на вигляд жінок із зеленувато-бурих волоссям, яке розвівалося на вітрі, вони кричали і простягали мокрі довгі руки до інших верескливих жінок, які погойдувалися на хвилях. У всіх них замість ніг були риб'ячі хвости.

– А бодай же їм! – зойкнула Софі. – Це ж русалки з прокляття!

Тепер залишилося збутися тільки двом небувалим речам, а тоді...

Софі уважніше придивилася до цих двох хмар. На лівій на колінах стояв Хаул – набагато більший і ближче, аніж сподівалася побачити Софі. Чарівник, як і раніше, був у чорному. Що характерно, він позиркував через плече на нестямних русалок. З його погляду зовсім не було видно, щоб він пам'ятав, що вони були частиною прокляття.

– Не забувайте про Відьму! – заволав кінь позаду Софі.

І цієї миті з'явилася Відьма. Вона стояла на правій хмарі, овіяна вогненним плащем, а могутні пориви вітру куйовдили її розкішні руді кучері. Відьма підняла руки, щоби прикликати ще більше магії. Та щойно Хаул повернувся і подивився на неї, її руки відразу ж повільно опустилися. Хмара, на якій стояв Хаул, спалахнула фонтаном рожевого полум'я. Гарячий вітер промчав над гаванню, з-під кам'яних плит пірса пішла пара.

– Усе гаразд! – видихнув кінь.

Зненацька Хаул з'явився на палубі корабля, який усе ще розгойдувався на хвилях і, здається, мало не тонув. Тепер чарівник став малюсінкою чорною фігуркою, яка вчепилася за грот-щоглу. Він зухвало

махнув Відьмі рукою – мовляв, нехай знає, наскільки вона промахнулася. І тої ж таки миті його помітила Відьма. Хмара з Відьмою обернулася червоним птахом і спікірувала на корабель.

Корабель зник. Русалки проспівали тужливу ноту. Там, де хвилину тому був корабель, здіймалися хвилі. Але червоний птах розігнався так, що не встиг зупинитися. Він із оглушливим сплеском занурився у воду.

Натовп на набережній схвально зашумів.

– Я так і знав, що цей корабель несправжній! – сказав хтось за спиною в Софі.

– Ага, це була явна ілюзія, – авторитетно заявив кінь. – Надто вже він був маленький.

Немов на доказ того, що корабель і справді знаходився набагато ближче, ніж усім здавалося, хвилі від сплеску досягли пірса, перш ніж Майкл встиг домовитися. Зелена гора води в двадцять футів заввишки плавно розлилася по пірсу, змивши з нього всіх верескливих русалок і розкидавши по всьому причалу більші та менші кораблі, а тоді закрутилась могутнім виром біля будиночка начальника порту. З боку коня висунулася рука і потягнула Софі далі до набережної. Засапана Софі, зашпортовуючись у мокрому плащі, човгала просто по сірій воді. Поруч із нею біг людина-пес, теж мокрий по самі вуха.

***

Коментарі

Хаул зробив приємне для Софі – купив квіткову крамницю, у якій із задоволенням працювали всі мешканці замку: Софі, Майкл, Хаул і приблудний пес-людина.

Розділ вісімнадцятий, у якому знову з'являються Опудало і міс Ангоріан

Наступного ранку вони знову відчинили квіткову крамницю. Як і передбачав Хаул, провадити цей бізнес виявилось надзвичайно просто. Кожного дня, рано вранці, якомога раніше, треба було всього-на-всього відчинити двері, повернувши ручку вниз фіолетовим, і вийти в зелений туман, який клубочився довкруги, нарізати квітів. Незабаром це стало цілком звичним. Софі брала ціпок та ножиці і шкутильгала уздовж кущів, розмовляючи із ціпком, намацуючи ним дорогу або пригинаючи галузки з найгарнішими трояндами. Майкл винайшов пристосування, яким страшенно пишався. Це були великі бляшані ночви з водою, які літали услід за ним. Людина-пес теж ходив разом із ними. Він розважався, гасаючи по мокрих галявинах і полюючи на метеликів і на малесеньких яскравих пташок, що жилилися нектаром. Поки він отак гасав, Софі встигала нарізати цілі оберемки високих ірисів, лілій, жовтогарячих квітів з товстими м'ясистими пелюстками, блакитних гібіскусів, а Майкл навантажував свої ночви орхідеями, трояндами, зірчастими білими квітами і яскраво-червоними – тобто усім, що впадало йому в око. І Софі, і Майклові це надзвичайно подобалося.

Потім, ще до настання спеки, вони притягували весь цілоденний запас квітів у крамницю і розставляли їх у строкатій колекції глечиків і відерок, що їх Хаул познаходив по різних закутках десь у дворі. Посудинами слугували навіть семимильні чоботи. Мабуть, ніщо на світі, міркувала Софі, прилаштовуючи в чоботи пучки глдіолусів, ніщо на світі не могло би яскравіше засвідчити, наскільки Хаул охолов до Летті. Йому навіть стало цілком байдуже, чи візьме Софі семимильні чоботи, чи ні.

Поки Софі з Майклом рвали квіти, Хаул майже завжди встигав зникнути. І ручка тоді неминуче виявлялася повернута вниз чорним. З'являвся він зазвичай до сніданку – як і раніше, в чорному, з замріяним виразом обличчя. Котрий із костюмів ховався під чорним обличчям, чарівник Софі так і не сказав. «Я ношу жалобу за пані Пентстеммон», – повторював він. А якщо Майкл чи Софі запитували, чому він завжди зникає в один і той же час, так ще й у такий дивний спосіб, Хаул ображався і знижував плечима: «Хочете поспілкуватися з учителькою – обов'язково ловіть її до уроків». І на дві години зникав у ванній.

Тим часом Софі з Майклом одягалися в щось краще і відкривали крамницю. На гарному вбранні наполягав Хаул. Він вважав, що це привабить покупців. Софі у відповідь наполягла на тому, щоби і в неї, і в Майкла були фартухи. У перші дні після відкриття мешканці Маркет-Чіп-пінга просто розглядали вітрину, але всередину не заходили. Але тепер крамничка стала дуже популярною. Люди, яких Софі знала все своє життя, стали приходити і закуповувати квіти цілими оберемками. Ніхто не впізнавав Софі, і їй від цього ставало якось надзвичайно дивно. (...)

***

Коментарі

Нарешті до Софі прийшли усі її рідні – мачуха й сестри. Чари перетілення майже зникли, Летті з Мартою знову стали самі собою. Виявилось, що Майкл закохався в Марту, а Персіваль – у Летті. Посеред свята з'явилася й міс Ангоріан, чим, як завжди, засмутила Софі, яка була впевнена в коханні Хаула до розумної й красивої вчительки. Але коли та раптово зникла, Софі відкинула усі ревності й почала діяти рішуче.

Розділ двадцять перший, у якому при свідках укладається певний договір

(...) У квітковій крамниці Софі схопила з вітрини семимильні чоботи і вивалила гібіскуси й троянди просто на підлогу. Звісно ж, разом із водою. Вона відімкнула двері крамниці і витягла мокрі чоботи на запруджений людьми тротуар.

– Вибачте, – повторювала вона різномастим черевикам і хвостатим рукавам, що підверталися їй по дорозі. Вона глянула на сонце, не надто помітне на сірому хмарному небі. – Ану, ану... Південний схід... Туди... Вибачте, вибачте... – говорила Софі, звільняючи місце для чобіт у святковій юрмі. Вона поставила їх носачами в потрібний бік. Потім вона сунула в них ноги і зробила кілька кроків.

Вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих. Ходити у двох чоботях виявилось так само швидко і ще більш запаморочливо, ніж в одному. Між довгими подвійними кроками Софі встигала дещо помітити: особняк у далекому кінці долини, що білів між деревами, з каретою Фанні біля дверей; папороть на схилі пагорба; річку, що збігала в зелену долину; ту саму річку, що збігала в набагато розлогішу долину; ту саму долину, але таку розлогу, що вона зливалася вдалині з небесною блакиттю і здавалася безкрайною, а ген далеко височіли вежі, мабуть, кінгсберійські; рівнину, яка знову звужувалася ближче до гір; гору, яка так різко виросла під ногами Софі, що та аж спіткнулася, незважаючи на ціпок, і через це опинилася на самому краю глибокої ущелини, зтягнутої блакитним туманом, з вершинами дерев глибоко внизу, і їй довелося зробити ще один крок, щоби туди не звалитися.

І Софі приземлилася на жовтий пухкий пісок. Вона встромила в нього ціпок і старанно роззирнулася. За її правим плечем на віддалі кількох миль виднілася біла імла, майже цілком закриваючи гори, через які Софі тільки що вжихнула. Під імлою була смужка темної зелені. Софі кивнула. Хоча на такій віддалі їй не було видно Мандрівного Замку, Софі була впевнена, що під білою імлою ховаються квіти. Вона зробила ще один обережний крок.

Вжих. Стало страшенно парко. Усюди лежав глинисто-жовтий пісок, розжарене повітря тремтіло. Навколо були безладно накидані валуни. З рослин тут подекуди траплялися лише понурі сірі куці. Гори здіймалися на обрії, немов хмари.

– Якщо це Пустирища, – сказала Софі, стікаючи потом, – то можна лише поспівчувати Відьмі, що їй доводиться тут жити.

Вона зробила ще один крок. Вітер в обличчя нітрохи її не освіжив. Валуні і куці залишилися такими ж, але пісок став сірішим, а гори, здавалося, втонули в небі. Софі вдивлялася в тремтяче сіре марево попереду, сподіваючись побачити що-небудь хоч трішки вище за валун. Вона зробила ще один крок.

Тепер стало зовсім як у печі. Одначе за чверть милі попереду височіла дивної форми вежа, що стояла на невеликому горбку посеред усіяної валунами рівнини. Ця неймовірна споруда була сплетена зі кручених башточок, які зливалися в одну велику, трохи скособочену, немов вузлуватий старечий палець. Софі вибралася з чобіт. Було занадто спекотно, щоб тягти такий вантаж, тому вона попленталася на розвідку із самим лише ціпком.

Судячи з вигляду, вежа була з жовтого піщанику Пустирищ. Спочатку Софі здалося, що це якийсь дивовижний мурашник. Однак, підійшовши ближче, вона побачила, що виглядає ця вежа так, немовби тисячі жовтих зернистих квіткових горщиків сплавилися у конус, звужений догори. Софі посміхнулася. Мандрівний Замок часто здавався їй надто схожим на внутрішній бік комина. Ця ж споруда і справді була купою керамічних коминів. Це могла бути робота тільки вогненного демона.

Коли Софі, задихаючись, подолала підйом, вона раптом чітко усвідомила, що це і є Відьмина фортеця! З чорноти внизу вийшли дві маленькі оранжеві фігурки і зупинилися, чекаючи на неї. Софі впізнала двох пажів Відьми. Софі ледве дихала і вся змокла, проте постаралася звернутися до них ввічливо, щоби показати, що їй з ними ділити нічого.

– Доброго дня, – промовила вона.

Пажі тільки похмуро глянули на неї. Один із них поклонився і простягнув руку, показуючи на темний кривобокий прохід між вигнутими колонами коминів. Софі знизала плечима і подалася за ним усередину. Другий паж пішов за нею. Само собою, вхід зникнув одразу ж, як тільки вона крізь нього пройшла. Софі знову знизала плечима. З цим можна буде розібратися, коли настане час вертатися.

Вона поправила мереживну шаль, розправила запацькані спідниці і пішла вперед. Відчуття було десь таким, як тоді, коли вийти за двері замку, повернувши ручку вниз чорним, – якусь мить немає зовсім нічого, а тоді з'являється тьмяне світло.

Світло походило із зеленувато-жовтого полум'я, що палало і мерехтіло навкруги, але якимось затьмарено, зовсім не даючи тепла і лише трішечки зблискуючи. Софі ніяк не вдавалося роздивитися його: полум'я весь час утікало від її погляду кудись убік. Ну та чого ще було чекати від чаклунства!

Софі знову знизала плечима і пішла за пажем поміж тонкими колонами – настільки ж коминоподібними, що й решта споруди.

Нарешті пажі привели її у щось на кшталт центральної печери. А може, це був просто проміжок між колонами. На той час Софі вже остаточно заплуталася. Фортеця здавалася їй величезною, хоча вона підозрювала, що все це просто омана, як і Мандрівний Замок. Відьма стояла тут і чекала на неї. Знов-таки, важко було сказати, звідки Софі це знає, – якщо не рахувати того, що це не міг бути ніхто інший. Тепер Відьма здавалася неймовірно високою і худюю, а волосся в неї стало світлим і лежало на кістлявому плечі, заплетене в тоненьку кіску. На Відьмі була біла сукня. Коли Софі пішла на неї, вимахуючи ціпком, Відьма позадкувала.

– Не смійте мені погрожувати! – вигукнула вона стомленим слабким голосом.

– Віддайте мені міс Ангоріан, і тоді ніхто вам не погрожуватиме, – відповіла Софі. – Я заберу її і пиду.

Відьма відступила далі, розмахуючи обома руками. А пажі розплилися в липкі оранжеві пухирі, які піднялися в повітря і полетіли до Софі.

– Гидота! Забирайтеся геть! – закричала Софі, відбиваючись від них ціпком. На оранжеві пухирі її ціпок ніяк не подіяв. Вони ухилилися від нього, злилися до купи і майнули над головою Софі. Вона вже було вирішила, що позбулася їх, як раптом виявила, що вони приклеїли її до коминової колони. Оранжеве липке паскудство обплело їй ноги, коли вона спробувала поворухнутися, і боляче смикало за волосся.

– Краще вже зелений слиз! – вигукнула Софі. – Сподіваюся, це не справжні хлопчики.

– Всього лише еманція, – пояснила Відьма.

– Відпустіть, – сказала Софі.

– Ні, – просто сказала Відьма. Вона відвернулася і, здавалося, втратила будь-який інтерес до Софі.

Софі стала боятися, що, як завжди, знову все напсувала. Липка гідота ставала все більш міцною й еластичною з кожною секундою. Як тільки Софі намагалася ворухнутися, її знову притягувало назад до коминястої колони.

– Де міс Ангоріан? – запитала вона.

– Ви її знайдете, – відповіла Відьма. – Але почекаємо, поки прийде Хаул.

– Він не прийде, – заперечила Софі. – У нього вистачить розуму не прийти. І ваше прокляття так і не спрацювало.

– Ще спрацює, – злегка посміхнулася Відьма. – Ви ж піддалися нашій омані і прийшли сюди. Доведеться Хаулу хоч раз вчинити по-чесному. – Вона знову змахнула рукою, цього разу в бік тьмяного полум'я, і з-поміж двох колон викотилося щось на кшталт трону і зупинилося перед Відьмою. У ньому сидів чоловік у зеленому мундирі та в блискучих високих чоботях. Софі спочатку вирішила, що він спить, звісивши голову набік, так що її не видно. Але Відьма знову змахнула рукою. Чоловік випростався. Голови в нього не було зовсім. Софі зрозуміла, що дивиться на те, що лишилося від принца Джастіна.

– Якби я була Фанні, – зауважила Софі, – я би пригрозила, що знепритомнію. Негайно поверніть йому голову! Він же виглядає просто жахливо!

– Я позбулася обох голів ще місяць тому, – сказала Відьма. – Череп чарівника Салімана я продала разом із його гітарою. Голова принца Джастіна валандається десь разом з іншими непотрібними частинами. Це тіло – досконале поєднання принца Джастіна і чарівника Салімана. Воно чекає лише на голову Хаула, щоби перетворитися на довершену людську істоту. Коли в нас буде голова Хаула, Інгарія отримає нового короля, а я стану його королевою і буду правити.

– Та ви геть з глузду з'їхали! – обурилася Софі. – Ви не маєте права робити з людей складанки! Та й не думаю, що Хаулова голова зможе вам якось придатися. Вже вона якось знайде спосіб вислизнути.

– Хаул зробить усе, що ми скажемо, – з хитрою загадковою усмішкою сказала Відьма. – Ми підпорядкуємо собі його вогненного демона.

Софі зрозуміла, що справді налякалася. Тепер вона була впевнена, що таки точно знову все напсувала.

– Де міс Ангоріан? – запитала вона, вимахуючи ціпком.

Відьмі не сподобалося, що Софі вимахує ціпком. Вона відступила. (...)

Софі побачила, як у пролам устрибнула ще одна постать. Цього разу постать мала чорні розвіяні рукави. Це був Хаул. Софі чітко бачила його

силует: чарівник стояв, склавши руки на грудях, і спостерігав за битвою. Якусь мить здавалося, що він збирається дозволити Відьмі й Опудалу самим з'ясувати стосунки. Але тут зметнулися довгі рукави – Хаул здійняв руки. Перекриваючи крики й удари, Хаул прокричав одне довге незрозуміле слово – і пролунав протяжний гуркіт грому. Опудало і Відьма здригнулися. Між колонами коминів зазвучали громові розкати, відбиваючись луною, і кожне відлуння забирало із собою часточку магічної хмари. Вона зникала в шурхотах і відлітала в темних вихорах. А коли від хмари залишився лише найтонший білий серпанок, висока фігура з кіскою захиталася. Здавалося, що Відьма розчиняється у тумані, вона ставала дедалі білішою і тоншою. Врешті-решт серпанок розсіявся, і тоді Відьма з легким стукотом обсипалася на підлогу. Коли стихла безліч слабких відлунь, Хаул з Опудалом замислено дивилися один на одного поверх купи кісток.

«Чудово!» – подумала Софі.

Ціпком вона відчистила з ніг оранжеву гидоту і пішла до безголової фігури на троні. Фігура діяла їй на нерви.

– Ні, друже, – сказав Хаул Опудалу, яке стрибнуло прямо в купу кісток і стало порпатися в них ногою. – Ні, її серця ти тут не знайдеш. Воно – в її вогненного демона. Думаю, він уже давно її подолав. Як же це все-таки сумно.

Софі тим часом зняла шаль і акуратно закутала нею безголові плечі принца Джастіна.

Хаул зауважив:

– Здається, решта того, за чим ти шукав, тут.

І покрокував до трону, а Опудало поскакало поруч.

– Наскільки це мені знайомо! – кинув чарівник Софі. – Я зі шкіри пнуся, щоби добратися сюди, а ви тут собі мирно прибираєте!

Софі підняла на нього очі.

Як вона і боялася, у контрастному світлі, що лилося крізь пролам у стіні, стало видно, що Хаулові не захотілось ні поголитися, ні навіть зачесатися. Його очі все ще були червоні, а чорні рукави подерлися в кількох місцях. При такому освітленні Хаул мало чим відрізнявся від Опудала. «Ой, лихо! – подумала Софі. – Напевно, він дуже любить міс Ангоріан».

– Я прийшла сюди за міс Ангоріан, – пояснила вона.

– А я сподівався, що коли влаштую візит до вас усієї вашої родини, то це вас зупинить! – скривився Хаул. – Але де там!

Тут Опудало стрибнуло просто перед Софі.

– Мене послав чарівник Саліман, – повідомило воно невиразним голосом. – Я стерегло його кущі на Пустирищах, коли його схопила Відьма. Він вселив у мене всю свою магію, яку лише зміг, і наказав мені прийти йому на порятунок. Але на той час Відьма вже розтерзала його на частини, які сховала в різних місцях. Мені було дуже важко. Якби ви своїми словами знову не вдихнули в мене життя, я б нічого не зміг зробити.

У такий спосіб Опудало відповіло на запитання, які йому задавала Софі, перш ніж вони обоє кинулися сюди.

– Отже, коли принц Джастін замовляв чари пошуку, вони вказували на тебе, – сказала Софі. – Але чому?

– На мене або на череп, – озвалось Опудало. – Між нами кажучи, ми найкращі його частини.

– А Персіваль зроблений з чарівника Салімана і принца Джастіна? – уточнила Софі – і подумала, що Летті це навряд чи втішить.

Опудало знову кивнуло зморшкуватою головою-ріпою.

– Обидві частини сказали мені, що Відьма вже розлучилася зі своїм вогненным демоном і що саму Відьму мені вдасться перемогти, – сказало воно. – Дякую вам за те, що ви дозволили мені скакати вдесятеро швидше.

Хаул знаком підкликав його.

– Перенеси це тіло в замок, – звелів він. – Там я з вами розберуся. Нам із Софі треба повернутися, поки вогненний демон не зумів прорвати мою оборону.

Він обхопив Софі за кістляву талію.

– Ходімо. Де семимильні чоботи?

Софі вперлася:

– Але ж міс Ангоріан...

– Ви що, не розумієте? – сказав Хаул, тягнучи її до проламу. – Міс Ангоріан – це і є вогненний демон! Якщо він проникне в Мандрівний Замок, Кальцифер його впіймає – і я теж!

– Я так і знала, що все зіпсує! – зойкнула Софі, сховавши обличчя в руках. – Він був у нас уже двічі. Але вона... він пішов!

– О небо! – завив Хаул. – Він чого-небудь торкався?

– Гітари, – згадала Софі.

– Тоді він ще там, – сказав Хаул. – Ходімо!

Він потяг Софі до розбитої стіни.

– Скачи за нами обережно, – крикнув він Опудалу через плече. – Мені доведеться зійняти вітер! У нас нема часу шукати чоботи, – сказав він Софі, пробираючись разом із нею на жарке сонце через зазубрений край проламу. – Просто біжіть. І не переставайте бігти, інакше я вас не допхаю.

Допомагаючи собі ціпком, Софі так-сяк вдалося розігнатися до якогось шкутильгавого бігу, спотикаючись між каменями. Хаул біг біля неї і раз у раз її підштовхував. Здійнявся вітер, спочатку зі свистом, потім з ревом, жаркий і колючий, і сірий пісок закружляв навколо них у потужному смерчі, б'ючись у коминоподібну фортецю. Тепер Хаул і Софі вже не бігли, а летіли гігантськими плавними кроками понад землею. Внизу проносився кам'янистий ґрунт. Навколо бушували пил і пісок, здіймалися високо над головою і відлітали назад. Це було страшенно шумно і нітрохи не приємно, але Пустирища швидко зникали за спиною.

– Кальцифер не винен! – закричала Софі. – Я попросила його не говорити!

– Він би однаково не сказав! – закричав у відповідь Хаул. – Так я і знав, що він ніколи не видасть іншого вогненного демона! Кальцифер завжди був моїм вразливим місцем!

– А я думала – Уельс! – закричала Софі.

– Ні! Я навмисне лишив відкритим вхід в Уельс! – проревів Хаул. – Я знав, що як тільки вона захоче там щось напакостити – я так розлючуся, що зумію дати їй відсіч! Я мусив зробити це, розумієте? Це була єдина можливість знайти принца Джастіна – використати прокляття, яке вона наклала на мене, щоби підібратися ближче до неї самої!

– То ви і справді збиралися рятувати принца Джастіна?! – вигукнула Софі. – А навіщо тоді ви прикидалися, ніби хочете від цього відкритися? Щоб обдурити Відьму?

– Нічого подібного! – заgrimів Хаул. – Просто я боягуз! І щоби наважитися на таку страшну річ, я мусив переконати самого себе, що нізащо не буду цього робити!

«Ой-ой! – вжахнулася Софі. – Він же говорить зі мною чесно і по добрій волі! І вітер нас підганяє! Збулася остання частина прокляття!»

Розжарений пісок шмагонував її по спині, а Хаул боляче вчепився їй у бік.

– Не зупиняйтеся! – гаркнув Хаул. – На такій швидкості ви розіб'єтеся!

Софі відсапнула і знову змусила ноги працювати. Тепер їй було прекрасно видно гори і зелену смужку під ними – квітучі кущі. Хоча перед очима далі вирував жовтий пісок, гори росли на очах, а зелена смуга мчалася назустріч, поки не стала висотою з огорожу.

– У мене всі місця вразливі! – крикнув Хаул. – Я розраховував, що Саліман живий! А коли вийшло так, що від нього залишився лише Персіваль, я так злякався, що пішов і напився! І тут з'являєтеся ви – і починаєте грати на руку Відьмі!

– Я найстарша! – верещала Софі. – Я невдаха!

– Дурниця! – крикнув Хаул. – Ви просто весь час про це думаете! (...)

Вони влетіли на туманний берег і сповільнили біг. Кущі обабіч стежки пружинили і ляскали їх гілками, викидаючи у вихор за їхніми спинами зелені листки, пелюстки і пташок. Стежкою між живоплотами назустріч Хаулові і Софі повільно плив Мандрівний Замок, а дим з його веж зносило вітром. Хаул ледве встиг сповільнити біг – якраз настільки, щоби різко відчинити двері і ввалитися всередину, тягнучи за собою Софі...

Хаул відпустив Софі і кинувся до гітари.

Не встиг він її торкнутися, як вона вибухнула, протяжно і мелодійно бренькнувши. Кінці струн ляснули у повітрі. На Хаула посипався дощ друзок. Йому довелося сахнутися, прикривши обличчя роздертим рукавом.

І тут біля вогнища раптом виникла міс Ангоріан. Вона стояла і посміхалася. Хаул мав рацію. Весь цей час вона була в гітарі, очікуючи слушного моменту.

– Твоя Відьма загинула, – сказав їй Хаул.

– Ах, яке горе! – безтурботно відповіла міс Ангоріан. – Тепер я зможу зробити собі іншу людину, кращу. Прокляття збулося. Тепер я можу при-
брати до рук твоє серце.

Вона нагнулася і висмикнула Кальцифера з вогнища. Кальцифер з переляканим виглядом сіпався над її затиснутим кулаком.

– Не рухатися, – попередила вона.

Ніхто не наважувався навіть ворухнутися. Найсумирніше з усіх стояв Хаул.

– Допоможіть, – слабким голосом пискнув Кальцифер.

– Тобі ніхто не допоможе, – сказала міс Ангоріан. – А от ти допомо-
жеш мені заволодіти моєю новою людиною. Дивися-но. Мені досить
лише трішки міцніше натиснути... – і вона так стисла кулак із Кальцифе-
ром, що кісточки стали блідо-жовті.

Хаул і Кальцифер разом скрикнули. Кальцифер забився в агонії.
Лице Хаула посиніло, він непритомний звалився на підлогу, немов зру-
бане дерево, і став зовсім такий, як Персіваль.

Софі здалося, що він не дихає.

Міс Ангоріан була приголомшена. Вона вирячилася на Хаула.

– Прикидається, – припустила вона.

– Ні! – верескнув Кальцифер, скорчившись у тремтячу спіраль. – У
нього насправді дуже м'яке серце! Відпусти!

Софі повільно й обережно підняла ціпок. Цього разу вона встигла
обміркувати свої дії.

– Ціпок, – стиха мовила вона. – Бий міс Ангоріан, але більше нікого
не зачепи.

І вона змахнула ціпком і з усієї сили хряснула ним по кулаку міс Ангоріан.

Міс Ангоріан пронизливо зашипіла, наче сире поліно в багатті, й ви-
пустила Кальцифера. Бідолаха Кальцифер безпомічно покотився по під-
лозі, розсипаючи навсбіч на плитку язика полум'я і хрипко ревучи від
жаху. Міс Ангоріан підняла ногу, щоб затоптати його. Софі довелося від-
пустити ціпок і нагнутися рятувати Кальцифера. І тут, на її превеликий
подив, ціпок знову вдарив міс Ангоріан, а тоді – знову і знову. «Авжеж!»
– подумала Софі. Вона ж сама своїми словами вдихнула в цей ціпок
життя. Їй про це сказала пані Пентстеммон.

Міс Ангоріан сичала і хиталася. Софі випросталася з Кальцифером
у руках і побачила, що ціпок щосили молотить міс Ангоріан і аж димиться
від її жару. Кальцифер, навпаки, дещо похолов. Від страху він став мо-
лочно-блакитний. Софі відчула, як у її пальцях слабенько б'ється темна
грудка Хаулового серця. «То серце Хаула – у мене в руках! – збагнула
вона. – Він віддав його Кальциферові за умовами угоди, щоби Кальци-
фер міг лишитися жити. Мабуть, йому справді стало шкода Кальцифера,
але однаково – що за дурість!»

Тут з дверей, що вели від сходів, вибігли Фанні і пані Ферфакс з міт-
лами напереваги. Побачивши їх, міс Ангоріан, мабуть, зрозуміла, що

програла. Вона кинулася до дверей, а ціпок Софі літав над нею і лупцював, лупцював...

– Затримайте її! – закричала Софі. – Не випускайте її звідси! Перекрийте всі двері!

Усі кинулися виконувати накази. Пані Ферфакс перегородила двері до комори, грізно піднявши мітлу. Фанні стала на сходах. Летті стрибнула до дверей у двір, а Марта кинулася до дверей, що вели до ванної. Майкл кинувся до дверей Мандрівного Замку. Але тут з ліжка зіскочив Персіваль – і теж помчав до дверей. Він страшенно зблід і спав з на лиця, очі в нього були заплющені, але біг він навіть швидше за Майкла. Персіваль першим підбіг до дверей – і відчинив їх.

Оскільки Кальцифер зробився зовсім безпомічний, Мандрівний Замок зупинився. Міс Ангоріан побачила застигли в імлі куці і метнулася до дверей з нелюдською швидкістю. Але не встигла вона добратися до порога, як у дверях з'явилася Опудало, що несло на плечах безголового принца Джастіна, ще й досі закутаного в мереживну шаль Софі. Опудало розкинуло дерев'яні руки впоперек дверей, перегородивши шлях. Міс Ангоріан сахнулася від нього.

Ціпок, який лупцював її, загорівся. Його металевий наконечник розжарився. Софі зрозуміла, що ціпкові залишилося ще зовсім не довго. На щастя, міс Ангоріан ціпок докучив настільки, що вона схопила Майкла і заслонилася ним. Ціпкові було наказано не бити Майкла. Він зависнув у повітрі і спалахнув. Марта підбігла і спробувала відтягнути Майкла. Ціпкові довелося уникати і її. Софі, як завжди, все зробила неправильно. Довше зволікати було не можна.

– Кальцифере, – сказала Софі, – мені доведеться розірвати твою угоду. Ти від цього помреш, так?

– Якби його розірвав хтось інший, то я помер би, – хрипко відповів Кальцифер. – Ось чому я попросив про цю послугу саме тебе. Ти вмієш вселяти життя словами. Поглянь-но, що ти зробила з Опудалом і черепом.

– Тоді живи ще тисячу років! – вигукнула Софі, й водночас із усієї сили побажала, щоби так і сталося, на випадок, якщо слів виявиться не досить. Це її сильно непокоїло.

Вона взяла Кальцифера й обережно зняла його з темної грудки, наче висохлу бруньку зі стебла.

Кальцифер вивернувся з її пальців і блакитною сльозинкою злетів над її плечем.

– Як мені легко! – здивувався він. Тут його осінило, що сталося. – Я вільний! – гукнув Кальцифер, вихором метнувся в комин і зник.

– Я вільний! – почула Софі згори стихаючий голос Кальцифера, який вилетів з комина над капелюшною крамницею.

Софі повернулася до Хаула з ледь живою чорною грудкою в руках. Хоч вона і поспішала, проте почувала себе непевно. Усе треба було зробити як слід, а звідки вона могла знати, як саме треба?

– Ну добре, почали, – вимовила вона. Ставши на коліна біля Хаула,

вона обережно поклала чорну грудку йому на груди, зліва, там, де вона сама відчувала біль, коли її непокоїло серце, і легенько підштовхнула.

– Лізь усередину, – звеліла вона. – Лізь усередину і працюй!

Вона тиснула і тиснула. Серце почало занурюватися в груди – і битися, все сильніше і сильніше. Софі намагалася не звертати уваги на полум'я і човгання ногами біля дверей і далі міцно невпинно тиснула. Їй заважало волосся. Воно падало їй на очі рівними рудуватими пасмами, але Софі намагалася і на це не звертати уваги. Вона тиснула.

Серце ввійшло в груди Хаула. Як тільки воно повністю зникло, чарівник здригнувся всім тілом. Він голосно застогнав і перекотився обличчям вниз.

– О небо! – глухо поскаржився він. – Яке похмілля!

– Ні, ти просто вдарився головою об підлогу, – відповіла Софі.

Хаул насилу встав навкарачки.

– Мушу бігти, – повідомив він. – Треба рятувати цю дурепу Софі.

– Я тут! – вигукнула Софі, сіпаючи його за плече. – Але й міс Ангоріан теж тут! Вставай, зроби з нею що-небудь! Швидко!

Ціпок був уже майже весь охоплений полум'ям. Мартине волосся опалювалося. А міс Ангоріан саме сяйнула думка, що Опудало також можна підпалити. Вона ухилилася від ціпка з таким розрахунком, щоб наблизити його до порога.

«Як завжди, майнуло Софі в голові, – я не продумала всього до кінця!»

Хаулу вистачило одного погляду. Він поспішно піднявся, витягнув руку і вимовив фразу, слова якої потонули в гуркоті грому. Зі стелі посипалася штукатурка. Усе задримало. Але ціпок зник, а Хаул ступнув назад, тримаючи в руці щось невелике, чорне і тверде. Це міг бути шматок золи, щоправда, точнісінько такої форми, як те, що Софі тільки що вклала Хаулові в груди. Міс Ангоріан засичала, немов залите водою багаття, і благально простягнула руки.

– Боюся, що ні, – промовив Хаул. – Ти мала достатньо багато часу. Я бачу, ти збиралася роздобути собі нове серце. Хотіла забрати моє, а Кальцифер нехай би помер, так?

Він поклав чорний предмет між долонями і стиснув їх. Старе серце Відьми розсипалося – ніби чорний пісок, і стало як сажа, як ніщо. І поки воно розсипалося, міс Ангоріан розпливалася. За мить біля дверей уже нікого не було.

Але сталося не тільки це. Тієї миті, коли зникла міс Ангоріан, не стало й Опудала. Якби Софі захотіла глянути, вона побачила би двох високих чоловіків, які стояли на порозі й усміхалися один одному. В одного було грубувате обличчя і руде волосся. Інший, у зеленому мундирі, мав лагідні риси, а на його плечі була накинута жіноча мереживна шаль.

Але Хаул вже повернувся до Софі.

– Сірий тобі не личить, – зауважив Хаул. – Я це відразу подумав, ще коли побачив тебе вперше.

– Кальцифер полетів, – сказала Софі. – Мені довелося розірвати вашу угоду.

Хаул, здавалося, засмутився, проте сказав:

– Ми обоє цього хотіли. Жоден із нас не бажав закінчити так, як Відьма і міс Ангоріан. А колір твого волосся – його називають рудим?

– Червоне золото, – відповіла Софі.

Наскільки вона бачила, Хаул не надто змінився, повернувши собі серце, тільки-от, мабуть, очі стали більш насиченого кольору – більше схожі на живі очі і менше – на скляні кульки.

– І він натуральний, – додала вона. – Не те що в декого.

– Ніколи не розумів, чому люди так ганяються за тією натуральністю, – сказав Хаул, і Софі зрозуміла, що він ніскільки не змінився. (...)

Софі та Хаул трималися за руки й усміхалися й усміхалися, не в змозі зупинитися.

– Агов! Я ж до вас звертаюся! – крикнув Майкл. – Кальцифер повернувся!

Ці слова нарешті привернули увагу і Хаула, і Софі. Вони подивилися у вогнище, де серед полін і справді зблискувало знайоме блакитне обличчя.

– Ти не мусив цього робити, – сказав Хаул.

– А чому б і ні, раз я коли завгодно можу взяти і піти, – відповів Кальцифер. – До того ж у Маркет-Чіппінгу дощ.

(Переклад Андрія Поритка)

Осмислюємо прочитане

1. Розкрийте особливості чарівного світу в романі Д. В. Джонс «Мандрівний Замок Хаула».

2. Які сучасні проблеми порушуються у творі?

3. Розкажіть про випробування, які випали на долю Софі. Що допомогло дівчині їх подолати?

4. Які внутрішні зміни відбулися в характері героїні?

5. Поясніть, чому Кальцифер сказав про Софі, що вона вміє «вселяти життя словами».

6. Які моральні риси втілено в образі Хаула?

7. Доведіть, що Уельс, який знаходився за дверима Замку з чорною позначкою, – це сучасний для нас світ і далеке майбутнє для Софі і Майкла.

8. Чи є у творі Д. В. Джонс елементи фентезі? Доведіть свою думку.

9. Із якими творами сучасної літератури можна, на ваш погляд, порівняти роман «Мандрівний Замок Хаула»?

10. Уявіть, що ви опинилися в Мандрівному Замку Хаула. Придумайте розділ про власні пригоди в ньому.

Книжка – помічник і порадижник

Джонс Діана Вінн. Мандрівний Замок Хаула / Переклад Андрія Поритка. – Львів, 2008.